अमृतानन्दनाथविरचिता

योगिनीहृदयदीपिका

(समूला)

THE

YOGINĪ HṚDAYA DĪPIKĀ

(WITH TEXT)

OF

AMṚTĀNANDANĀTHA

EDITED WITH INTRODUCTION ETC.

BY

GOPI NATH KAVIRAJ, M.A.,

LIBRARIAN, GOVERNMENT SANSKRIT LIBRARY,

SARASVATI BHAVANA, BENARES.

1924

SRI AUROBINDO LIBRARY
PONDICHERRY, INDIA

.....

.....

.....

Fumigated DEC 1993

But thought nor word can seize eternal truth

PREFATORY NOTE.

The present edition of the Yoginīhṛdaya and its Commentary, viz. Yoginīhṛdaya Dīpikā, by Amṛtānanda Nātha, son of Puṇyānanda Nātha, is based upon the following data:

I. *For the Commentary*—

(*a*) Manuscript, marked here as क, in possession of Pandit Sītārāma S'āstrī of the S'aṅkara *matha* (S'ṛṅgerī branch), Benares.

Leaves, 1–89. Complete. Script, Nāgarī. Size, 9·9″ × 4·4″ inches. Lines 11 in a page, and letters 50 in a line. Read and Corrected. No date, but apparently 200 years old.

(*b*) Manuscript, marked as ख, belonging to the Government Sanskrit Library, Sarasvatī Bhavana, Benares.

Leaves, 1–53 (=54), 55–68. Complete. Script, Nāgarī. Size, 10·8″×4·5″ inches. Lines 13 in a page, and letters 54 in a line. Read and Corrected. No date, but about 300 years old.

II. *For the Text*—

(*a-b*) Manuscripts 'क' and 'ख', as described above.

(*c*) The text (noted as 'ग') as published, with Bhāskara Rāya's Commentary, viz, Setubandha, in the Nityāsoḍaśikārṇava (pp 177–350) in the Ānandāśrama Sanskrit Series, No. 56, in the year 1908.

* * * *

It is well known that the Yoginīhṛdaya is the name of the last three chapters (Viśrāmas VI–VIII) of the Nityāsoḍaśikārṇava, which forms a part of the Vāmakeśvara Tantra, one of the original Tantras recognised in the Tripurā School of Agamic Thought. It is regarded as equally authoritative by the Trika philosophers of Kashmir. This is not the place to enter into a discussion as to the exact nature of the relation between the attitude of the S'āktas and that of the Trika S'aivas to-

wards this Āgama, but it is clear that some of the fundamental notions of the two schools regarding *upāsanā*, though closely allied, are different and this would explain the fact that the same text has been interpreted in a variety of ways.

It will be found for instance on comparison of the Setubandha with Amṛtānanda's commentary, now offered to the public, that Bhāskara has referred to or quoted from it in several places, and has done so, it seems to us, generally in a spirit of undue disparagement. But inspite of Bhāskara's attacks it will be found that the Dīpikā has more correctly represented the traditional view-point and has been as a whole more illuminating.

Puṇyānanda Nātha's Kāmakalāvilāsa having already appeared (in the Kashmir Sanskrit Series, No. 13), the publication of the present work by his pupil calls for no apology or justification. The Dīpikā, together with the Kāmakalāvilāsa, is calculated to give us an insight into the ideas of the Kashmiri thinkers on the very intricate problems of upasanā connected with the secrets of Kāmakalā on one hand and with those of Creation and Dissolution of the Universe on the other.

We shall have occasion to treat at full length of the date & other historical matters in connection with Amṛtānanda Nātha and to present a descriptive and critical analysis of the contents of the Dīpikā in our Introduction to it to be published in the second part of the work.

In conclusion, I must express my sincere gratefulness to P. Gopāla S'āstrī Nene Vyākaraṇāchārya, Sadholal Scholar, Government Sanskrit Library, Benares, for his constant help, ungrudgingly offered, in reading the proofs and in collating the readings.

GOVT. SANSKRIT LIBRARY,
Sarasvatī Bhavana,
Benares. March, 1923.

GOPINATH KAVIRAJ.

INTRODUCTION.

The Work:

The following pages embody a commentary, together with the original text, of Yoginīhṛdaya, called Dīpikā, by Amṛtānanda Nātha. The text, which forms a part of the Vāmakeśvara Tantra (being its last three chapters) was published in the Ānandaśrama Sanskrit Series together with its Commentary Setubandha by Bhāskara Rāya, but the publication of the Dīpikā which represents an ancient line of thought will add considerably to our knowledge of the secret doctrines of the School.

The Author:

The Dīpikā is the work, as has already been stated, of Amṛtānanda Nātha, who calls himself the disciple of Puṇyānanda Nātha of Kashmir reputation. Both the preceptor and the disciple are said to have been great Yogins and were knownas *paramahamsas*. Puṇyānanda's Kāmakalāvilāsa, to which the author of the Dīpikā often refers as the work of his Guru,* has already been published.†

Besides the Yoginīhṛdaya Dīpikā, Amṛtānanda also wrote Sattriṃśattattva sandoha‡ and Saubhāgya Subhagodaya.§ In the Catalogus Catalogorum (Vol.I, p. 29) Aufrecht speaks of two more works as coming

* Cf. Dīpikā, pp. ||

† In the Kashmir Sanskit Series, and in the Tantrik Texts.

‡ Published in the Kashmir Sanskrit Series.

§ Referred to in the Dīpikā, pp. 38, 79, 98 and 135. Thework was in the form of Kārikās.

from his pen, viz. Ajñānabodhinītīkā and Tattvadīpana (in Vedānta). But it is very doubtful if the author of these latter Vedānta works was identical with the great Kashmiri teacher of the same name. Weber's assertion (p. 361), referred to by Aufrecht, that Amṛtānanda corrected Kṛṣṇānanda's Tantrasāra is equally inapplicable to our author for the simple reason that Kṛṣṇānanda, who was a contemporary of Raghunātha S'iromaṇi, S'rī Chaitanya Deva and Raghunandana of Nadia (1460-1560 A. D.), was a later writer than the author of the Dīpikā.

Dīpikā and Setubandha:

A reader of the Setubandha can not but be struck with the points of difference between Bhāskara's interpretation and that of Amṛtānanda. Bhāskara refers to the views of the Dīpikā, sometimes with approval but often in a spirit of disparagement. A comparative study of the two commentaries, carried on with a dispossionate mind, is sure to reveal the fact that inspite of Bhāskara's animadversions Amṛtānanda, as representing the traditional line of explanation, is generally a safer and more reliable guide to the intricacies of this Mystic Sādhana. Want of space compels me to refrain from dwelling on this point at greater length here & reserve a systematic study of the question for a separate paper.

Contents of the Yoginīhṛdaya:

It is not possible to sum up within the limits of this Introduction the doctrines taught in the work, but

considering the importance of the subject a few words may here be spoken.

The book is divided into three sections, called patalas, dealing raspectively with the threefold sanketa of the Supreme Goddess–(*i*) Chakra, (*ii*) Mantra and (*iii*) Pūjā.

(*i*) The Chakra, usually known as S'rī Chakra or Tripurā Chakra, represents the Supreme Divine Power as manifested in the form of the Universe, gross, subtle as well as causal. The Chakra consists of nine triangles, five with vertices downwards and four with vertices upwards. The former represents the creative aspect of Power & is called 'S'akti', whereas the latter, called 'Fire', stands for its destructive phase. The origin of the Chakra is explained as due to the Will for Self-revelation on the part of the Supreme Power. S'iva and S'akti are known as Fire and Moon, and their equilibrium, where the difference between the two is obliterated, is called Sun, otherwise known as Kāma or Supreme Bindu. It is said that as in contact with fire *ghee* melts and flows out, similarly the contact of Fire or S'iva(प्रकाश) causes the Moon or S'akti (विमर्श) to melt & flow out. This outflow, from between the two Bindus, is called Hārdhakalā. The Kāma as associated with the Hārdhakalā gives rise to the first Chakra, called Baindava, which is the source of all kinds of subsequent waves or vibrations, i. e. of all the 36 Tattvas, in fact of the entire Universe. The Baindava Chakra, a triangle in form, comprises the three Mātṛkās viz. Paśyantī, Madhyamā & Vaikharī. It is called

Vaindava in as much as it originates from Bindu—the original or fourth Bindu-which is in reality nothing but the aggregate of the three Mātṛkās referred to above and known otherwise as Sadāśiva or Paramātmā.

The Baindava or inmost Chakra produces the so-called Navayoni Chakra-consisting of 9 triangles referred to above. The elements of this Chakra or the nine Yonis are–(i-ii) Dharma & Adharma, (iii-vi) Ātmā, Antarātmā, Paramātmā and Jñānātmā, (vii-viii) Jīva and Object (ग्राह्य), and (ix) Right Knowledge (प्रमा). This nine-fold Chakra is, within and without, purely Chit (i.e. चैतन्यकला) and Ānanda (i.e. manifestation or rather modification of पूर्णाहन्ता), is free from the limitations of Time, Space and Form. The Baindava Chakra is inner, in relation to which the Nava Yoni Chakra is outer. It should be remembered that the Navayoni is composed of the Vaikharī Mātṛkā only.

The Navayoni Chakra is transformed into the *nine* chakras, viz. (i) Trailokyamohana, (ii) Sarvāśāparipūraka, (iii) Sarvasaṅksobhaṇa, (iv) Sarvasaubhāgyadāyaka, (v) Sarvārtha sādhaka, (vi) Sarvarogahara, (vii) Sarvaraksākara, (viii) Sarva siddhiprada and (ix) Sarvānandamaya, which correspond respectively to the (i) threefold Bhūpura, (ii) the 16-petalled lotus, (iii) the 8-petalled lotus, (iv) the 14-angled figure, (v-vi) the two ten-angled figures (outer & inner), (vii) the octagon, (viii) the triangle and (ix) the Supreme Point or Bindu.

The Baindava or inmost Chakra stands for the Mahābindu which represents the equilibrium of S'iva

& S'akti. This triangle is known as Ambikā & is within the Octagon. Its three sides consist of 15 vowels, viz. from अ to अं,& its centre is the letter अः। It is presided over by Kāmeśvara and Kāmeśvarī (i.e. Prakaśa and Vimarśa or S'iva & S'akti),which are seated as is were on the āsana of Sadāśiva or Mahābindu.

(ii) The second section dwells upon the Mantra Sanketa. The nine Chakras spoken of in the 1st paṭala have each a presiding Deity, and a Mantra is really a "Ray of Chaitanya"(चिन्मरीचि).It is so called by virtue of its power of delivering (त्राण) a Jīva on being meditated upon. The nine vidyās are named on pp 68-71,and this is followed by an account of their nyasa in the human body. The Mantra Sanketa is sixfold, i. e. भावार्थ, सम्प्रदायार्थ, निगर्भार्थ,कौलिकार्थ,सर्वरहस्यार्थ and महातत्त्वार्थ. Each of these is described at length.

(iii) The third section treats of the Pūja Sanketa, as already mentioned. The Pūja or Worship of the Goddess is declared to be of three kinds, viz. (a) *Parā*, (b) *Parāparā* and (c) *Aparā*. The first represents Supreme Knowledge consisting in the realisation of the highest unity, i.e.identity with the Parama S'iva. The second partakes of a mixed nature, being partly Karma & partly Jñāna,and consists in the withdrawal by means of bhāvanā of the external chakras into the inner undifferenced Light. This is really a gradual elimination of action in the unity of knowledge. The third or lowest from of worship is of the external chakras, āvaraṇa, &c. It starts from the outermost plane or Chaturasra (square) and proceeds by degrees to the Central

or Baindava Plane; in other words it is the worship of the whole S'rī Chakra, with all the *sadanas*, *dvaras*, *devas* & others. It is pure action & is confined to the world of difference.

The Edition:

The Mss on which the present edition of Yoginī-hṛdaya and its commentary is based have been already described in the 'Prefatory Note' in Part 1.

Conclusion:

It now remains for me to acknowledge with thankfulness my indebtedness to Pandit Nārayaṇa S'āstrī Khiste Sāhityacharya, Asst. Librarian & Jagannātha S'āstrī Hoshing Sāhityopādhaya for helping me in reading the proofs and with valuable suggestions.

Sanskrit College,
Benares.
March 30, 1924.

GOPINATH KAVIRAJ

सूचीपत्रम्

पटलाः	पृष्ठाङ्काः
प्रथमः पटलः (चक्रसङ्केतः)	१—६६
द्वितीयः पटलः (मन्त्रसङ्केतः)	६७—१५४
तृतीयः पटलः (पूजासङ्केतः)	१५५—३०८

प्रकरणसिंधु

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

अमृतानन्दयोगिकृतदीपिकासहितं

योगिनीहृदयम् ।

श्रीदेव्युवाच—

देवदेव महादेव परिपूर्णप्रथामय ॥
वामकेश्वरतन्त्रेऽस्मिन्नज्ञातार्थास्त्वनेकशः ॥ १ ॥
तांस्तानर्थानशेषेण वक्तुमर्हसि भैरव ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीगुरुचरणारविन्दाभ्यां नमः ।

जगद्वन्द्यावेतौ गणपबटुकौ विश्वविनुतौ
जगद्रक्षाशीलौ जपनिरतसा(१)मीप्यफलदौ ॥
तथाङ्गे सन्नद्धौ रविशशिकृशानूज्ज्वलदृशौ
मयि स्यातां रक्षापरवशधियौ सद्गुणमयौ ॥ १ ॥
(२)यन्नित्यं ज्योतिषां ज्योतिर्जयत्येकमनुत्तमम् ।
न (३)तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ॥ २ ॥
विमर्शरूपिणी शक्तिरस्य विश्वगुरोः परा ।
परिस्फुरति सैकापि नानानामार्थरूपिणी ॥ ३ ॥

---

(१) 'साहित्यवरदौ' इति खपुस्तके ।
(२) 'तन्नित्यम्' इति खपुस्तकस्थपाठान्तरम् ।
(३) 'यद्भास' इति खपुस्तके पाठान्तरम् ।

पश्यन्त्यादिक्रमादेतौ जातौ प्रश्नो(१)त्तरात्मना ।
तन्त्रावतारं तन्वाते सर्वत्रानुजिघृक्षया ॥ ४ ॥
तद्वामकेश्वरे तन्त्रे सूचितार्थान्परापरान् ॥
व्यक्तीकर्तुं प्रयतते योगिनीहृदयेऽधुना ॥ ५ ॥
मानुषीहृदयं मर्त्यो वेत्ति नैकोऽपि तत्त्वतः ॥
योगिनीहृदयं ज्ञातुं कस्समर्थः शिवं विना ॥ ६ ॥
अनन्योद्घाटितं दिव्यागमकोषगृहान्तरम् ।
उद्घाट्यते मयेदानीं महार्थो गृह्यताम्बुधैः ॥ ७ ॥
तदनेकार्थसन्दर्भनानासङ्केतसङ्कुलम् ॥
विवृणोम्यमृतानन्दः शिवयोरेव शासनात् ॥ ८ ॥
(२)शिवादिगुरुपर्यन्तम्पारम्पर्यक्रमागतम् ॥
एतद् ज्ञानं मया लब्धमक्रमाणामगोचरम् ॥ ९ ॥
अन्यथाऽनादिसंसारे किं नेदं व्याकृतम्पुरा ॥
तदा न सन्ति सन्तः किं किं वा नात्र प्रयोजनम् ॥ १० ॥

इह खलु भगवान्प्रकाशमूर्तिः परमशिवः स्वात्मानं विमर्शांशेन विभज्य पश्यन्त्यादि (३)क्रमात् पृच्छति—श्रीदेव्युवाचेति । शिव एवाहं वैखरीपर्यन्तं व्यापृत्य विमर्शांशेन पृष्टवानिति यावत् । उवाचेति लिङुत्तमपुरुषैकवचनम् । भूतत्वं वक्तव्यस्य सदातनत्वात्, अनद्यतनत्वमकालकलितत्वात्, परोक्षत्वमनिन्द्रियगोचरत्वात् । अनेन 'श्रीभैरव उवाच' इत्येतदपि व्याख्यातम् ।

---

(१) 'त्तरादिना' इति खपुस्तके ।

(२) शिवादिनिवमः श्लोको दशमत्वेन अन्यथादिदशमः श्लोको नवमत्वेन खपुस्तके दृश्यते ।

(३) क्रमात् इत्यारभ्य प्रकाशात्मकः इत्येतदन्तग्रन्थस्थाने 'क्रमणे सृजति । प्रकाशविमर्शात्मकः' इत्येव पाठः कपुस्तके ।

प्रकाशात्मकः परमशिवोऽहमेव विश्वानुग्रहपरः (१)सन् परापश्यन्तीमध्यमावैखरीक्रमेण व्यापृत्य विमर्शांशेन प्रष्टा भूत्वा प्रकाशांशेन प्रतिवचनदातापि सन् तन्त्रं समवतारयामीत्यर्थः । तदुक्तं श्रीमहास्वच्छन्दे—

गुरुशिष्यपदे स्थित्वा स्वयं देवः सदाशिवः ॥
प्रश्नोत्तरपरैर्वाक्यैस्तन्त्रं समवतारयत् ॥' इति ।

विश्वस्य भरणाद्रमणाद्गमनात्सृष्टिस्थितिसंहारकारी भैरवः परमशिवः । देवदेवेति।देवाः द्योतनात्मानो रव्यादयस्तेषां देवः(२) प्रकाशकः, महादेवः महाप्रकाशात्मा । अयमर्थः-तव महाप्र(३)काशकत्वात् त्वमेव विश्वं भासयसि न त्वां कोऽपि भासयितुमलमिति । तत्र श्रुतिः-"न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः । तमेव भान्तमनुभाति सर्वन्तस्य भासा स(४)र्वमिदं विभाति"इति । परिपूर्णप्रथामय प्रथा ज्ञानं परिपूर्णप्रथा विश्वविषयिणी ज्ञप्तिः तन्मय तद्रूपा अविशेषेण(५) तव सर्वज्ञत्वात्त्वमेव (६)सर्वानशेषेण बोधयितुमर्हसि, न त्वां कोऽपि बोधयितुमलमिति । अतो वामकेश्वरतन्त्रे चतुःशतीशास्त्रे अज्ञातार्थाः अविदितार्थाः अनेकशः बहवः सन्ति ॥ १ ॥

तांस्तानर्थानशेषेण साकल्येन वक्तुं व्यक्तीकर्तुम् अर्हसि मम विमर्शपदवीं प्रापयितुमर्हसीत्यर्थः । प्रकाशांशेन प्रतिवदति—श्रीभैरव उवाचेति ।

---

(१) 'सन्' इति खपुस्तके नास्ति ।
(२) 'प्रकाशात्मक' इति कपुस्तके ।
(३) 'प्रकाशात्मक' इति कपुस्तके ।
(४) 'विश्वमिदं' कपुस्तके ।
(५) 'अविशेषेण' इति खपुस्तके नास्ति ।
(६) 'सर्वान् बोध' इत्येव खपुस्तके ।

श्रीभैरव उवाच—

शृणु देवि महागुह्यं योगिनीहृदयं परम् ॥ २ ॥
त्वत्प्रीत्या कथयाम्यद्य गो(१)पनीयं विशेषतः ।
कर्णात्कर्णोपदेशेन सम्प्राप्तमवनीतलम् ॥ ३ ॥

हे देवि विश्वसर्जनादिक्रीडापरे विमर्शविग्रहे महागुह्यं लोके गोपनीयं यद्वस्तु यावत्तत्र न मनः प्रवर्तते तत्तावत्कालमतीन्द्रियगोचरं भवति, अस्य तु सर्वदा मनोवागिन्द्रियातीतत्वान्महागुह्यत्वम् । योगिनीहृदयं योगिन्याः स्वसंविदः हृदयमिवाविर्भावभूमित्वाद् हृदयम्, अत्र तु योगो नाम समस्तवस्तुसमवायः संबन्धस्तेन भासत इति योगिनी । तदुक्तमभियुक्तैः—

देशकालपदार्थात्मा यद्यद्वस्तु यथा तथा ॥
तत्तद्रूपेण या भाति तां श्रये (२)सांविदीं कलाम् ॥ इति ।

परम् उत्कृष्टं सर्वज्ञानोत्तरत्वात् । अत एव वक्ष्यति—

एतज्ज्ञात्वा वरारोहे सद्यः खेचरतां व्रजेत् । इति ।

एतत् शृणु विमर्शपदवीं प्रापय ॥ २ ॥

त्वत्प्रीत्या त्वदेकसामरस्यहेतोः कथयामि अद्य न पुरा कस्यचिदाख्यातमतिरहस्यत्वात् अतो हेतोः विशेषतो गोपनीयम् । आत्माहंभावभावनया भावयितव्यमित्यर्थः । अत्यन्तगोपनीयतामेव द्रढयितुमाह—कर्णादिति । कर्णात् कर्मणि ल्यब्लोपे पञ्चमी, कर्णं प्राप्य पुनः कर्णे एवोपदेशक्रमेणैव पारम्पर्यक्रमेण संप्राप्तम् आदिकर्मणि क्तः अवनीतलशब्देन तत्रस्था

---

(१) 'गोपितव्यम्' इति खपुस्तके पाठः ।
(२) 'सांविदम्' इति खपुस्तके ।

न देयं परशिष्येभ्यो नास्तिकेभ्यो न चेश्वरि ।
न शुश्रूषालसानाञ्च नैवानर्थप्रदायिनाम् ॥ ४ ॥

मनुष्या लक्ष्यन्ते । यथा मञ्चाः क्रोशन्तीति । तेनायमर्थः सम्पद्यते—दिव्यसिद्धमानवक्रमेणातिरहस्यत्वात्कर्णपरम्परामात्रगम्यमेवेदमिति । अत्र मानवग्रहणं दिव्यसिद्धयोरुपलक्षणार्थम् ॥ ३ ॥

अनर्हेभ्यो न देयमित्याह—न देयमिति । ((१)परशिष्येभ्य इति । परशिष्या एव के येभ्यो न देयम् ?)

ये विद्यान्तरेषु पारम्पर्यक्रमेणाधिगताशेषरहस्यपरमार्थाः प्राप्तसंपूर्णाभिषेकाश्च ते परशिष्याः, तेभ्यो न देयम् ।

लब्ध्वा कुलगुरुं सम्यङ् न गुर्वन्तरमाश्रयेत् ।

इत्यादिवचनात्तैरपि न ग्राह्यम् । ये विद्यान्तरेषु पारम्पर्यक्रमेणानधिगताशेषपरमार्था अप्राप्तपूर्णाभिषेकाश्च तेभ्यो देयं, तैरपि ग्राह्यम् ।

मधुलुब्धो यथा भृङ्गः पुष्पात्पुष्पान्तरं व्रजेत् ।
ज्ञानलुब्धस्तथा शिष्यो गुरोर्गुर्वन्तरं व्रजेत् ॥ — कुलार्णव

इति वचनान्न ते परशिष्याः ।

पूर्णाभिषेककर्ता यो गुरुस्तस्यैव पादुका ।

इति वचनात् । नास्तिकेभ्यः नास्ति परलोक (२)इति मर्त्या ये मन्यन्ते ते नास्तिकाः श्रद्धाविहीनाः । (३)आराधनधनधान्याद्यपेक्षया तेषां रुचिमुत्पाद्य न देयमित्यर्थः । तदुक्तं भगवद्गीतासु—

---

(१) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः कपुस्तके नास्ति ।
(२) 'इति ये मन्वते' इति खपुस्तके ।
(३) 'नाः । धनधान्य' इत्येव पाठः खपुस्तके ।

परीक्षिताय दातव्यं वत्सरार्धोषिताय च ॥
एतज्ज्ञात्वा वरारोहे सद्यः खेचरतां व्रजेत् ॥ ५ ॥

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ इति ।

न शुश्रूषालसानां च ये शुश्रूषालसास्तेभ्यो न देयं ये अनर्थप्रदायिनस्तेभ्योपि । शुश्रूषालसा अपि ये धनं वितरन्ति तेभ्यो देयं ये च शुश्रूषालसाश्च धनमपि न वितरन्ति तेभ्यो न देयमित्यर्थः । तदुक्तमभियुक्तैः—

गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा ।
अथवा विद्यया विद्या (१)चतुर्थो नैव विद्यते ॥ ४ ॥

(२)परीक्षितशिष्याय देयमित्याह—परीक्षितायेति । परशिष्यत्वादिदोषपरीक्षणं वत्सरार्धेन सहवासेन कर्तुं शक्यते गुरोर्विवेकित्वात् । उक्तार्थमेव द्रढयन् शिष्यप्रवृत्तये फलमाह—एतज्ज्ञात्वेति । अस्य तु महार्घत्वात्परीक्षितायैव देयम् । एतस्य परिज्ञानेनैव शिष्यः खेचरतां खे परव्योम्नि चरतीति खेचरः पराशिवः । तदुक्तं चिद्गगनचन्द्रिकायाम्—

यत्क्रियात्मशशिभानुमध्यगे खे चरत्यनलदृष्टिधाम्नि यः ।
यत्तदूर्ध्वशिखरं परन्नभस्तत्र दर्शय शिव त्वमम्बिके ॥ इति ।

सद्यः तत्त्वं व्रजेज्जीवन्मुक्तो भवेदित्यर्थः । तदुक्तं वेदरहस्ये "तस्यैवात्मा परवित्तं विदित्वा न कर्मणा लिप्यते पापकेन" इति ॥ ५ ॥

---

(१) 'चतुर्थं नोपपद्यते' इति खपुस्तके ।
(२) 'परीक्षार्हाय' इति खपुस्तके ।

चक्रसङ्केतको मन्त्रपूजासङ्केतकस्तथा ।
त्रिविधस्त्रिपुरादेव्याः सङ्केतः परमेश्वरि ॥ ६ ॥
यावदेतन्न जानाति सङ्केतत्रयमुत्तमम् ।
न तावत्त्रिपुराचक्रे परमाज्ञाधरो भवेत् ॥ ७ ॥

---

(१)शास्त्रसङ्केतमारभते–चक्रसङ्केतक इति । सङ्केतवत्सङ्केतकः समयः यथा कृतसमयौ कामिनीकामुकौ यत्र क्वापि वसतः एवमस्मिन् शिवाविति । चक्रसङ्केतकः मन्त्रसङ्केतकः पूजासङ्केतकश्च एवं त्रिविधः सङ्केतकः । त्रिपुरादेव्याः धामतत्त्वपीठलिङ्गमातृकादिभ्यस्त्रिभ्योऽपि पुरा या विद्यते सा त्रिपुरादेवी । यथा प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपिणी परा अस्यास्त्रिविधः सङ्केतः । परमेश्वरि परमुत्कृष्टमिन्द्रादिभिरपि पाल्यमानमैश्वर्यमाज्ञा यस्याः । तदुक्तं वेदरहस्ये–"भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः । भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पञ्चमः" इति ॥ ६ ॥

एतज्ज्ञानविहीनस्य फलवैपरीत्यमाह—यावदिति । यावद् एतद् वक्ष्यमाणं सङ्केतत्रयं यो न जानाति स तावत् त्रिपुरायाः स्वसंविदश्चक्रे मातृमानमेयलक्षणे तत्त्वसमूहे परमाज्ञाधरो न भवेत् । आज्ञा नाम निग्रहानुग्रहसामर्थ्यं तद्राज्ञामपि लोकेऽस्ति । तदुच्यते परमेति । परमा सर्वलोकेष्वप्रतिहता आज्ञा परमेश्वरस्यैव (२)यः परमाज्ञाधरः स एव परमेश्वरः । तत्त्वमस्य न भवेत् । य एतद्विजानाति स सद्यः खेचरतां व्रजेत्,

---

(१) 'शास्त्रमा' इत्यव खपुस्तके ।

(२) 'परमेश्वरस्यैव । परमाज्ञाधरः परमेश्वरो भवेत् । य एतद्' इति खपुस्तके ।

तच्छक्तिपञ्चकं सृष्ट्या लयेनाग्निचतुष्टयम् ।
पञ्चशक्तिचतुर्वन्हिसंयोगाच्चक्रसम्भवः ॥ ८ ॥
एतच्चक्रावतारन्तु कथयामि तवानघे ।
यदा सा परमा शक्तिः स्वेच्छया विश्वरूपिणी ॥ ९ ॥

यो नैतद्विजानाति (१)स न खेचरतां व्रजेत् इत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यां सिद्धमित्यर्थः । अत्रैतत्प्रयोजनकीर्तनमधिकारिविषयसम्बन्धानामप्युपलक्षणम् । मुमुक्षुरधिकारी, स्वसंविद्देवता विषयः, मोक्षः प्रयोजनं, प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः सम्बन्धः ॥७॥

तत्रादौ चक्रसङ्केतकं वक्तुमुपक्रमते—तच्छक्तिपञ्चकमिति । तच्चक्रं सृष्ट्या सृष्टिरूपेण शक्तिपञ्चकं स्वाभिमुखाग्रत्रिकोणं शक्तिरुच्यते, तादृशं शक्तिपञ्चकम् । लयेनाग्निचतुष्टयम् लयेन संहाररूपेण अग्निः पराङ्मुखाग्रत्रिकोणमग्निरुच्यते । तदग्निचतुष्टयम् । एवं पञ्चशक्तीनाञ्चतुर्वह्नीनाञ्च संयोगात्सम्यग्योगः संयोगः । "शक्त्या शक्तिं विनिर्भिद्य" इत्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्तरीत्या ग्रन्थिभेदक्रमेण समत्रिकोणशक्त्यग्रं समरेखं यथा भवति तथा लेखनं संयोगः तस्माच्चक्रस्य सम्भवो भवति ॥ ८ ॥

सामान्यतश्चक्रसमुदायमुत्पाद्येदानीमवयवशश्चक्रसंभवं प्रतिजानीते—एतदिति । एतस्य श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याश्चक्रस्य पूजाचक्रस्यावतारम् अवतारो नाम लोके सौधाद्युन्नतप्रदेशान्निम्नप्रदेशप्राप्तिः । अत्र तु विश्वोत्तरत्वात्प्रकाशात्मनः परमशिवात्तत्त्वक्रमेण प्रसरः, तादृशं चक्रावतारम् । अनघे पराशिष्यत्वादिदोषर-

---

(१) 'न तद्भावं व्रजेत्' इति खपुस्तके ।

स्फुरत्तामात्मनः पश्येत्तदा चक्रस्य सम्भवः ।
शून्याकाराद्विसर्गान्ताद्बिन्दोः प्रस्पन्दसंविदः ॥१०॥

हिते । तव प्रकाशात्मनो ममांशभूताया विमर्शशक्तेः कथयामि हृदयङ्गमतां नयामीत्यर्थः । ननु कथमक्रियात्परमशिवात्तत्त्वमयश्चक्रं सम्भवतीत्यत आह–यदेति । यदा यस्मिन्काले प्राणिनामदृष्टवशात्स्वान्तःसंहृतविश्वासिसृक्षया सैव परा शक्तिः विमर्शरूपिणी स्वेच्छया विश्वरूपिणी विश्वं सृजति, शिवस्तटस्थ उदासीन इत्यर्थः । अत्र श्रुतिः––

न तस्य कार्यं करणञ्च विद्यते
न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते ।
पराऽस्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते
स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ॥ इति ।

आज्ञावतारेऽप्युक्तम्––

स्वेच्छयैव जगत्सर्वं निगिरत्युद्गिरत्यपि । इति ।

विश्वसर्जनमेव पराशक्तेः स्फुरत्ता तस्याः सृष्टिरूपत्वात् । तदा षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकविश्वसृष्टिकाले चक्रस्य विश्वमयस्य प(१)रदेवताचक्रस्य सम्भवः ॥ ९॥

एतदेवाह––शून्याकारेति । शून्याकारात् शून्यश्चासावाकारश्चेति शून्याकारः । शून्यत्वं पुनरत्र निरस्तनिखिलप्रपञ्चत्वात् । अत एव परमशिवः । तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्––

अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः । इति ।

अत्र श्रुतिः–'अ इति ब्रह्म' इति । विसर्गान्ताद् विसर्गोऽन्ते यस्य स विसर्गान्ता[स्तस्म]त् । बिन्दोः प्रस्पन्दसंविदः बिन्दुर-

(१) 'परदेवतापूजाचक्रस्य' इति कपुस्तके ।

प्रकाशपरमार्थत्वात्स्फुरत्तालहरीयुतात् ।
प्रसृतं विश्वलहरीस्थानं मातृत्रयात्मकम् ॥ ११ ॥

ग्रीषोमात्मकः कामाख्यो रविः शिवशक्तिसामरस्यवाच्यात्मा जातः । तदुक्तं चिद्गगनचन्द्रिकायाम्—

भोक्तृभोग्यमयगोवि(१)मर्शनाद्
देवि मां चिदु(२)दधौ दृढां दशाम् ।
अर्पयन्ननलसोम(३)मिश्रिणं
तद्विमर्श इह भानुजृम्भणम् ॥ इति (४) ।

शिवशक्तिसामरस्यरूपकामाख्यस्य बि(५)न्दोः संसारः प्रस्पन्दो दहनेन्दुरूपसितशोणबिन्दुद्वयात्मकः अकारहकारसामरस्यबिन्दोः प्रस्पन्दात्संसारात् सितशोणबिन्दुयुगलात्संविच्चिन्मयी दहनेन्दुरूपचित्कला जायत इत्यर्थः ॥ १० ॥

प्रकाशपरमार्थत्वात्स्फुरत्तालहरीयुतात् । प्रकाशविमर्शवन्हिसम्पर्काद् घृतस्येव धाराविमर्शशक्तेः स्रावो जायते, अत एव प्रकाशस्य परमार्थत्वम् । स्फुरत्तालहरीयुतात् स्फुरत्ताया विमर्शशक्तेः लहरी बिन्दुद्वयान्तरालनिःसृता हार्धकलारूपा तया युक्तात् एवंभूतात्कामकलाक्षरात् । प्रसृतं विश्वलहरीस्थानं मातृत्रयात्मकं बैन्दवं चक्रम् । विश्वलहरीस्थानं विश्वलहर्यो वीचयः षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपास्तासां स्थानमुत्पत्तिहेतु-

---

(१) 'विसर्गगो' इति खपुस्तके ।
(२) 'दुदधेर्दृढाम्' इति खपुस्तके ।
(३) 'मिश्रणः' इति खपुस्तके ।
(४) एतदग्रे 'तस्माद्विसर्गान्ताद्बिन्दोः प्रस्पन्दसंविदः' इत्यधिकः पाठः कपुस्तके ।
(५) कामाख्यस्य संस्कारः प्रस्पन्दः' इति खपुस्तके ।

बैन्दवं चक्रमेतस्य त्रिरूपत्वं पुनर्भवेत् ।

त्वात् । मातृत्रयात्मकं पश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपम् । एवं तत्समष्टिरूपपरमात्मात्मकसदाशिवाख्यतुरीयबिन्दोरुत्पन्नत्वाद्बैन्दवं चक्रं मध्यत्रिकोणप्रसरम् । एतदत्रैव वक्ष्यति—'आत्मनः स्फुरणं पश्येत्' (सं० १ श्लो० ३६) इत्यादि 'वैखरीविश्वविग्रहा'(सं०१ श्लो० ४०)इत्यन्तेन ।

चक्रं कामकलारूपं प्रसारपरमार्थतः।(सं.१श्लो.२४)इति[च]। एतत् कामकलाविलासेऽप्यस्मद्गुरुभिः प्रपञ्चितम्—

"स्फुटशिवशक्तिसमागमबीजाङ्कुररूपिणी परा शक्तिः ।
अणुतररूपानुत्तरविमर्शलिपिलक्ष्यविग्रहा भाति ॥ १ ॥
परशिवरविकरनिकरे प्रतिफलति विमर्शदर्पणे विशदे ।
प्रतिरुचिरुचिरे कुड्ये चित्तमये निविशते महाबिन्दुः ॥ २॥
चित्तमयोऽहङ्कारः सुव्यक्ताहार्णसमरसाकारः ।
शिवशक्तिमिथुनपिण्डः कवलीकृतभुवनमण्डलो ज(१)यति३॥
सितशोणबिन्दुयुगलं विविक्तशिवशक्तिसङ्कुचत्प्रसरम् ।
वागर्थसृष्टिहेतुः परस्परानुप्रविष्टविस्पष्टम् ॥ ४ ॥
बिन्दुरहङ्कारात्मा रविरेतन्मिथुनसमरसाकारः ।
कामः कमनीयतया कला च दहनेन्दुविग्रहौ बिन्दू ॥ ५ ॥
इति कामकला विद्या देवी चक्रक्रमात्मिका सेयम् ।
विदिता येन स मुक्तो भवति महात्रिपुरसुन्दरीरूपा ॥६॥"

इत्यादि । एतस्येति । एतस्य त्रिकोणात्मनश्चक्रस्य पुनस्त्रिरूपं भवेत् । पुनःशब्देन पूर्वोक्तस्यैव गुणान्तरकथनं(२)

---

(१) 'लसति' इति खपुस्तके । (२) 'नं शस्यते' इति खपुस्तके ।

धर्माधर्मौ तथात्मानो मातृमेयौ तथा प्रमा ॥ १२ ॥
नवयोन्या(१)त्मकं चक्रं चिदानन्दघनं महत् ।
चक्रं नवात्मकमिदं नवधा भिन्नमन्त्रकम् ॥ १३ ॥
बैन्दवासनसंरूढसंवर्तानलचित्कलम् ।

गम्यते । इदमेव त्रिकोणात्मकं भूयोऽपि शक्तित्वं सृष्ट्या, वन्हित्वञ्च संहारात्मना प्रतिपद्य तत्त्रिधाऽभूदित्यर्थः ।

एवं कृते सति सवासनं नवयोनिचक्रं निष्पद्यत इत्याह—धर्माधर्माविति । धर्माधर्मौ पुण्यपापे, आत्मानः आत्मा अन्तरात्मा परमात्मा ज्ञानात्मा चेति चत्वार आत्मानः, मातृमेयौ माता जीवः मेयो ग्राह्यवर्गः, प्रमा ज्ञप्तिः ॥ ११, १२ ॥

एवमेतन्नवमयं नवयोन्यात्मकं चक्रं चिदानन्दघनं चित् चैतन्यकला आनन्दो विश्वाहन्तापरिणामस्ताभ्यां घनं (२)बहिरन्तर्निरन्तरान्निबिडं यथा लवणं घनं, महत् देशकालाकारैरनाकलितं चिन्मयत्वात् । प्रथमत्रिकोणस्य पश्यन्त्यादित्रितयहेतुत्वात्तन्मयतां प्रतिपाद्येदानीम्बाह्यचक्रस्य वैखरीमयतामेतदुत्थितां तत्त्वस्वरूपताञ्च कथयति—चक्रमित्यादि वामारूपभ्रमित्रयमित्यन्तेन । इदञ्चक्रं त्रिकोणत्रयरूपेण नवात्मकं त्रैलोक्यमोहनादिनवचक्रात्मना परिणतं नवधा भिन्नमन्त्रकं वक्ष्यमाणकरशुध्द्यादिनवचक्रेश्वरीमन्त्रनवकभेदवत् ॥ १३ ॥ बैन्दवासनं महाबिन्द्वात्मकसदाशिवासनम् । अत्रैव वक्ष्यति—

---

(१) 'त्मकमिदम्' इति खपुस्तके ।
(२) 'बहिरन्तर्निबिडम्' इत्येव पाठः खपुस्तके ।

अम्बिकारूपमेवेदमष्टारस्थं स्वरावृतम् ॥ १४ ॥

'सदाशिवासनं देवि महाबिन्दुमयं परम् ।' इति ।

शिवशक्त्योः सदाशिवतत्त्वोपरि स्थितत्वाद्बैन्दवासनसंरूढत्वम् । संवर्तानलो लयानलः यत्र क्षित्यादिशिवपर्यन्तं लीयते तदनलरूपं सकलवर्णाद्यभूतमनुत्तरं प्रकाशात्मकं संवर्तानलः, चिदेव कला (१)चित्कला विमर्शात्मिका सर्व(२)वर्णानामान्तिमा हार्धकलारूपा । तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्—

"अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः ।
हकारोऽन्त्यकलारूपो विमर्शाख्यः प्रकीर्तितः ॥" इति ।

बैन्दवासनसंरूढे संवर्तानलचित्कले यस्मिंस्तत्तथैवं त्रिकोणम् । शिवशक्तिसामरस्यरूपमहाबिन्दुमयमध्यचक्रोत्पन्नत्वादाम्बिकारूपम्, अष्टारस्थं त्रिकोणस्पन्दत्रयेण समुत्पन्नत्वादष्टकोणस्य (३)तत इदं त्रिकोणमष्टारस्थं, स्वरावृतम् अकारादिबिन्द्वन्तपञ्चदशस्वरैस्त्रिधाविभक्तैराकलितरेखात्रयमयम् 'अः'स्वराक्रान्तमध्यम् । तदुक्तमभियुक्तैः—

(४)'विभाव्यते महात्र्यस्रं (५)समरेखं स्वरोदरम् ।' इति ।

अयमर्थः—इदमेव त्रिकोणचक्रं नवचक्रात्मना परिणतं त्रिपुरादिनवचक्रेश्वरीकरशुद्ध्यादितत्तन्मन्त्रनवककलितमष्टकोणमध्यगतं षोडशस्वरावृतम् अम्बिकाशान्तासामरस्यरूपमहाबिन्दुम-

---

(१) 'चित्कला' इति खपुस्तके नास्ति ।
(२) 'वर्णान्त्यभूतहार्धकला' इति खपुस्तके पाठः ।
(३) 'ततोऽष्टारस्थम्' इति खपुस्तके ।
(४) 'विभाव्य च' इति खपुस्तके ।
(५) 'समरेखास्वरोदयम्' इति कपुस्तके ।

नवत्रिकोणस्फुरितप्रभारूपदशारकम् ।
शक्त्यादिनवपर्यन्तदशार्णस्फुर्तिकारकम् ॥ १५ ॥
भूततन्मात्रदशकप्रकाशालम्बनत्वतः ।

यसदाशिवासनारूढप्रकाशविमर्शात्मककामेश्वरकामेश्वर्यधिष्ठितमिति ॥ १४ ॥

उपरितनचक्रं सवासनमुत्पादयति—नवत्रिकोणेति । नव च त्रिकोणश्च नवत्रिकोणानि । त्रिकोणशब्देन त्रिकोणमध्यगतं बैन्दवं लक्ष्यते । नवत्रिकोणानां बैन्दवस्य च (१)परितः स्फुरिताः प्रतीयमानाः प्रभाः दश तद्रूपं दशारं यत्र, यद् यथा परिणमते तत्तथाविधम् । शक्तिः रेफः । तदुक्तमुद्धारोर्ध्वतन्त्रे रमाशक्तिबीजोद्धारे—

'चन्द्रः शक्तिर्महाशक्तिर्ब्रह्माणी कामिकादिकम् ।' इति ।

शक्तेः रेफस्यादिर्यकारः शक्त्यादियकारमारभ्य नवानां वर्णानां पर्यन्तः क्षकारस्तेषां दशानां स्फूर्तिकारकं स्फूर्तिः विमर्शः यकारादिक्षकारान्तदशवर्णविमर्शकमित्यर्थः ॥ १५ ॥

भूततन्मात्रदशकप्रकाशालम्बनत्वत इति । भूतानि पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाः तन्मात्राः पञ्च गन्धरसरूपस्पर्शशब्दाः तेषां दशानां प्रकाशा दश तेषामालम्बनत्वात् शिवात्मकत्वात् । पृथिव्याद्यर्थानां शक्त्यात्मकत्वात् यकारादिवर्णानां तदुभयप्रकाशविमर्शमयदशकोणवृत्तामिदश्चक्रमित्यर्थः । पृथिव्यादिक्षकारान्तवर्णदशमयकथनेन प्रथमदशारादिचक्रत्रयस्य स्थितिरूपता द्योत्यते ।

---

(१) 'परितः' इति स्वपुस्तके नास्ति ।

द्विदशारस्फुरद्रूपं क्रोधीशादिदशारकम् ॥ १६ ॥
चतुश्चक्रप्रभारूपसंयुक्तपरिणामतः ।

द्वितीयदशारमाह–द्विदशारमिति । द्वितीयदशार द्विदशारम् । रूप्यन्ते इति रूपा इन्द्रियार्था दश शब्दादयो वचनादयश्च द्वितीयदशारतया स्फुरन्तो रूपा यस्य, तत्तथाविधम् । क्रोधीशः ककारः ककारादिदशवर्णवत् । कोर्थः ? बैन्दवत्रिकोणाष्ट(१)कोणचक्रेषु मध्यस्थितप्रकाशविमर्शमयदीपद्वयदीपितेषु तद्दशकप्रभाच्छायादशकद्वयमययकारादिपृथिव्यादिककारादिशब्दादिदशकद्वयात्मकं दशार(२)(चक्रद्वयं जातमित्यर्थः । तदुक्तं कामकलाविलासे––

'नवकोणमध्यमश्चास्मिञ्चिद्दीपदीपिते दशके ।
तच्छायाद्वितयमिदं दशार) चक्रद्वयात्मना दृष्टम् ॥' इति ।

ननु 'भूत(३)(तन्मात्रदशकप्रकाशालम्बनत्वतः' इत्यत्रैव शब्दादीनामुक्तत्वात्पुनः 'द्विदशारस्फुरद्रूपम्' इत्यत्रापि रूपशब्देनापि कथं गृह्यते ? मैवम् ,) तन्मात्रपदेन भूतसूक्ष्माणामनिन्द्रियगोचराणां ग्रहणं रूपशब्देन तु भूतगुणाः शब्दादयः (४)श्रोत्रादिग्राह्या गृह्यन्तेऽतो न विरोधः ॥ १६ ॥

चतुर्दशारमाह–चतुश्चक्रेति । चत्वारि चक्राणि बैन्दव-

---

(१) 'कोणेषु' इति कपुस्तके ।
(२) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः खपुस्तके नास्ति ।
(३) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः कपुस्तके नास्ति ।
(४) 'श्रोत्रादयो' इति कपुस्तके ।

चतुर्दशाररूपेण संवित्तिकरणात्मना ॥ १७ ॥
खेचर्यादिजयान्तार्णपरमार्थप्रथामयम् ।
एवं शक्त्यनलाकारस्फुरद्रौद्रीप्रभामयम् ॥ १८॥

त्रिकोणाष्टकोणप्रथमदशाररूपाणि तेषां प्रभाश्चतस्रः, विप्रकृष्टत्वात्प्रभामात्रमेव गम्यते यथा बहवो वृक्षा वनमिति नावयवभेदः । तथा चक्रप्रभाचतुष्टयसंयुक्तस्य द्वितीयदशारस्य सन्निकृष्टत्वादवयवप्रतीतिस्तत्प्रभाचतुष्टय(१)समवेतद्वितीयद(२)शारावयवदशकपरिणामत्वात् । चतुर्दशाररूपेण संवित्तिकरणात्मना । संवित्तिः ज्ञानम् । संवित्तिशब्देन क्रियाऽपि लक्ष्यते । करणानि–इन्द्रियदशकं श्रोत्रादिकं वागादिकं च, मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तानि चतुर्दश, तदात्मना ॥ १७ ॥

खेचरी टकारः जया भकारः टकारादिभकारान्ताश्चतुर्दशवर्णास्तेषां परमार्थप्रथा कारणभूता प्रथा विमर्शः तन्मयम् । कोऽर्थः ? नवमचक्रमेव त्रिकोणाष्टकोणद्विदशकोणक्रमेण(३) (श्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियवागादिकर्मेन्द्रियमनोबुद्ध्यहङ्काराचित्तात्मककरणचतुर्दशकटकारादिभकारान्तवर्ण) चतुर्दशकप्रकाशविमर्शमयचतुर्दशाररूपेण परिणतमित्यर्थः ।

त्रिकोणचक्रस्य—

'अम्बिकारूपमेवेदमष्टारस्थं स्वरावृतम् ।'(सं० १ श्लो० १४)

इत्यत्र अम्बिकारूपतामुक्त्वा इदानीमष्टारादिचतुर्दशारपर्यन्तस्य श्रीचक्रस्य रौद्रीरूपतामाह—एवमिति ।

---

(१) 'समेत' इति खपुस्तके ।
(२) 'दशारावयववत् चतुर्दशार' इति खपुस्तके ।
(३) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः खपुस्तके नास्ति ।

ज्येष्ठारूपचतुष्कोणं वामारूपभ्रमित्रयम् ।
चिदंशान्तास्त्रिकोणं च शान्त्यतीताष्टकोणकम् ॥ १९ ॥
शान्त्यंशद्विदशारञ्च तथैव भुवनारकम् ।
विद्याकलाप्रमारूपदलाष्टकसमावृतम् ॥ २० ॥
प्रतिष्ठा त्रपुषा सृष्टस्फुरदद्व्यष्टदलाम्बुजम् ।
निवृत्त्याकारविलसच्चतुष्कोणविराजितम् ॥ २१ ॥

एवमुक्तप्रकारेण शक्त्यनलाकारेण पञ्चशक्तिचतुर्वह्निरूपेण स्फुरच्चक्रं द्विचत्वारिंशद्योन्यात्मकं रौद्रीप्रभामयं रौद्रीशक्तिविस्फारविजृम्भितमित्यर्थः ॥ १८ ॥

शिष्टं चक्रमाह—ज्येष्ठेति । ज्येष्ठाशक्तिरूपाणि चतुष्कोणानि च(१)तुरस्राणि त्रीणि यस्य तज्ज्येष्ठारूपचतुष्कोणं वामाशक्तिरूपं (२)भ्रमित्रयं वृत्तत्रयं यस्य तत् । भ्रमित्रयशब्देन तदन्तरालस्थितपद्मद्वयमपि लक्ष्यते । अत्रैव वक्ष्यति—

'पद्मद्वयेन चान्यत्स्याद् भूगृहत्रितयेन च ।'(सं.१श्लो.७४) इति ।

अत्र वामारूपभ्रमित्रयं ज्येष्ठारूपचतुष्कोणमितिपाठे युक्तेऽपि अम्बिकादिशक्तिपाठ(३)क्रमात् "ज्येष्ठारूपचतुष्कोणं वामारूपभ्रमित्रयम्" इत्युक्तं देवेन ।

पुनरस्यैव चक्रस्य वासनान्तरमाह—चिदंशेति ।

चिदंशः चित्कला तन्मयमन्तस्त्रिकोणं शान्त्यतीता शान्तिविद्याप्रतिष्ठानिवृत्तयो गगनादिपञ्चभूतकलास्तन्मयमेतच्चक्रमित्यर्थः । अवयवार्थस्तु स्पष्ट एव ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

---

(१) 'चतुरस्ररूपाणि यस्य' इति खपुस्तके ।
(२) 'भ्रमित्रयं यस्य' इत्येव खपुस्तके पाठः ।
(३) 'क्रमापाततया' इति खपुस्तके ।

त्रैलोक्यमोहनाद्ये तु नवचक्रे सुरेश्वरि ।
नादो बिन्दुः कला ज्येष्ठा रौद्री वामा तथा पुनः ॥२२॥
विषघ्नी दूतरी चैव सर्वानन्दा क्रमात्स्थिताः ।
निरंशौ नादबिन्दू च कला चेच्छास्वरूपकम् ॥ २३ ॥
ज्येष्ठा ज्ञानं क्रिया शेषमित्येवं त्रितयात्मकम् ।

अस्यैव चक्रस्य संहारक्रमेण वासनान्तरमाह—त्रैलोक्यमोहनाद्येत्वित्यादिक्रियाशेषमित्यन्तेन । अत्र तुशब्दः पूर्वोक्तकामकलारूपत्वप्रतिपादनप्रसङ्गपरिसमाप्तौ । 'त्रैलोक्यमोहनाद्ये तु' इत्यत्र आद्यशब्देन सर्वाशापरिपूरकादिचक्राण्युच्यन्ते । तेषान्नामान्युत्तरत्र वक्ष्यति । त्रैलोक्यमोहनाद्ये नवचक्रे जातावेकवचनं त्रैलोक्यमोह(१)नाद्येषु नवचक्रेष्वित्यर्थः ॥

नादादिसर्वानन्दान्ता नवशक्तयः । त्रैलोक्यमोहनादिबै(२)न्दवान्तनवचक्रेषु क्रमेणाधिवसन्तीत्यर्थः । पदार्थः स्पष्ट एव । पूर्वमम्बिकारूपमेवेत्यादिना (३)(प्रकाशांशानामम्बिकादीनां चतुर्णां त्रिकोणादिचतुरस्रान्तवासनामयतामुक्त्वा इदानीं विमर्शांशानां शान्तादीनां) चतुर्णां चतुरस्रादिबैन्दवान्तचक्रनवकमयतां वासनामाह—निरंशाविति । निरंशा शान्ताशक्तिः शान्ताया निरंशत्वाच्चिद्रूपत्वात् । तेन निरंशौ नादबिन्दू द्वावपि शान्ताशक्तिमयौ । नादबिन्दुरूप(४)चतुरस्रषोडशदलात्मकं चक्रद्वयं शान्ताशक्तिमयमित्यर्थः । कला

---

(१) 'मोहनाद्येष्वित्यर्थः' इति खपुस्तके ।
(२) 'न्दवादिनवचक्रान्त' इति कपुस्तके ।
(३) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः कपुस्तके नोपलभ्यते ।
(४) 'रूपं च च' इति खपुस्तके ।

चक्रङ्कामकलारूपं प्रसारपरमार्थतः ॥ २४ ॥
अकुले विषुसंज्ञे च शाक्ते वन्हौ तथा पुनः ।

चेच्छास्वरूपकम् इच्छायाः स्वरूपं कलारूपमष्टदलपद्ममिच्छाशक्तिमयमित्यर्थः । ज्येष्ठा ज्ञानं ज्ञानशक्तिरेव ज्येष्ठारूपं चतुर्दशारं ज्ञानशक्तिमयमित्यर्थः । क्रिया शेषं रौद्री–वामा–विषघ्नी–दूतरी–सर्वानन्दाख्यशक्तिपञ्चकरूपं द्विदशाराष्टकोणात्रिकोणबैन्दवाख्यचक्रपञ्चकं क्रियाशक्तिमयमित्यर्थः । पूर्वं चक्रस्य शून्याकारादित्यारभ्य कामकलारूपताम्प्रतिपाद्येदानीमुपसंहरति–इत्येवमिति । एवम् उक्तप्रकारेण त्रितयात्मकं वामादिमातृशक्तित्रयमयं चक्रं बिन्दुत्रितयमयं कामकलाक्षररूपं प्रसारपरमार्थ[त]ः यद् यस्मात्प्रसृतं तत्तस्य परमार्थस्तद्रूपञ्च तत् । यथा मृद् घटस्य मृद्रूपश्च घटः तन्तवः पटस्य तन्तुरूपश्च पटः । एवं कामकलाक्षरात्प्रसृतस्य श्रीचक्रस्य कामकलाक्षररूपं परमार्थस्त(१)द्रूपं वैन्दवं चक्रमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

पुनरस्यैव चक्रस्य प्रकारान्तरेण वासनान्तरमाह–अकुले विषुसंज्ञे चेत्यादिना परानन्दविघूर्णितमित्यन्तेन ।

अकुले कुलादन्यदकुलं सुषुम्नामूलसंस्थितारुणसहस्रदल-(२)कमलम् अकुलं नाम तदुपर्यष्टदलपद्मोर्ध्वस्थितषड्दलं कुलपद्मम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

"अधश्चोर्ध्वं सुषुम्नायाः सहस्रदलसंयुतम् ।
रक्तं श्वेतञ्च साहस्रदलस्थं शक्तिभिर्युतम् ॥
उर्ध्वाधोमुखमीशानिकर्णिकाकेसरान्वितम् ।

(१) 'तद्रूपं च चक्रम्' इति खपुस्तके ।
(२) 'कमलं नाम' इति खपुस्तके ।

शक्तिरूपं महादेवि कुलाकुलमयं शुभम् ॥
पङ्कजद्वयमीशानि स्थितं शाश्वतमव्ययम् ।
तयोर्मध्ये सुषुम्नान्तस्त्रिंशदाधारपङ्कजम् ॥
शक्तिरूपं शिवाकारं (१)शर्वाण्यासीन्निजालयम् ।
तेषां रूपं (२)क्रियाश्चैव क्रमाद्वक्ष्येऽधुना शृणु ॥
गुदमेढ्रान्तरं देवि पञ्चाङ्गुलसमुच्छ्रितम् ।
कन्दमेकाङ्गुलं मध्ये द्व्याङ्गुलविसारणम् ॥
तस्य (३)मध्ये महायोनिस्त्रिकोणाकाररूपिणी ।
सुषुम्नायोनिमध्यस्था तस्या मूले महेश्वरि ॥
अधः पद्मं सहस्रारं कर्णिकाकेसरान्वितम् ।
तैजसं रत्नसन्दीप्तदलस्थितशक्तिभिः ॥
प्रतिकिञ्जल्कसंस्थाभिः शक्तिभिः संवृतं प्रिये ।
कर्णिकामध्यतो देवि कुलदेवी च संस्थिता ॥
तत्पद्मोर्ध्वे सुषुम्नाया मध्ये त्वेकाङ्गुलोपरि ।
पद्ममष्टदलैर्युक्तमष्टग्रन्थिसमन्वितम् ॥
रक्तं सुकर्णिकोपेतं रक्तकिञ्जल्कशोभितम् ।
ग्रन्थ्यग्रस्थात्रिशृङ्गश्च ब्रह्माण्याद्यष्टभैरवैः ॥
अष्टपत्रस्थितं ग्रन्थिस्थितवा(४)मादिशक्तिभिः ।
तदन्यशक्तिभिश्चैव शृङ्गस्थाभिः समावृतम् ॥
तन्मध्ये कौलशक्त्या च सेवितश्च स्मरेत्ततः ।
एकाङ्गुलप्रमाणोर्ध्वे षड्दलं कुलपङ्कजम् ॥" इति ।

---

(१) 'सर्वेभ्यो मत्प्रियालयम्' इति कपुस्तके ।
(२) 'क्रमश्चैव' इति खपुस्तके ।
(३) 'तस्य मूले' इति खपुस्तके ।
(४) 'वर्णादि' इति खपुस्तके ।

ननु कुलादन्यदकुलमिति (१)पदार्थश्चेत्तर्हि तदन्तरालस्थिताष्टदलपद्मस्यापि अकुलत्वङ्किन्न स्यादित्यत आह—विषुसंज्ञे चेति । 'विष्लृ'(२)व्याप्तौ । यत् सुषुम्नातदन्तर्गतात्रिंशत्पङ्कजानि च व्याप्नोति तत्सहस्रदलकमलं विषुवं तस्य सर्वाधार(३)त्वात् । ततो नाष्टदलकमलमकुलमित्यर्थः । शाक्ते वह्नाविति । अत्र वह्नौ शाक्ते इति व्यत्ययेन पठितव्यम् । वह्निर्मूलाधारः वह्निबिम्बाधारत्वात् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

"आधारपङ्कजं पीतं चतुष्पत्रं सुकेसरम् ।
अधोमुखं च तन्मध्ये कुण्डली परमेश्वरि ॥
स्वयम्भुमध्यगा चिन्त्या वरदादिभिरावृता ।
पार्थिवं पङ्कजं ह्येतत्तस्योर्ध्वम्पञ्च पङ्कजम् ।
तैजसं परमेशानि तन्मध्यस्थितशक्तयः ।
निष्कलाः परमेशानि विद्युत्पुञ्जनिभाः स्मरेत् ॥
तदूर्ध्वे कर्णिकामध्ये वह्निबिम्बं तदूर्ध्वगम् ।
पूर्णपीठं च त(४)न्मध्ये शाकिनी संस्थिता शिवे ॥" इति ।

शाक्ते शक्तिः हृल्लेखा तदूर्ध्वस्थितत्वाच्छाक्तं स्वाधिष्ठानं षडस्रकमलम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

"आधारपङ्कजस्योर्ध्वे सार्धद्व्यङ्गुलिकोपरि ।
तैजसं साष्टपत्रञ्च पीतकर्णिकया युतम् ॥
हृल्लेखाकर्णिकामध्ये स्थितानङ्गादिदेव(५)ता ।

---

(५) 'चेदर्थस्तर्हि' इति खपुस्तके ।
(१) 'व्याप्ताविति यत्र सुषुम्नान्तर्गतानि' इति कपुस्तके ।
(२) 'धारत्वादष्ट' इति पाठः कपुस्तके ।
(३) 'तस्योर्ध्वे' इति खपुस्तके ।
(४) 'सेविता' इति कपुस्तके ।

नाभावनाहते शुद्धे लम्बिकाग्रे भ्रुवोऽन्तरे ॥ २५ ॥

एतस्माद् द्व्यङ्गुलादूर्ध्वे स्वाधिष्ठानं षडस्रकम् ॥
आप्यश्च बन्दिनी शक्तिः पूर्वाभिः शक्तिभिर्वृताम् ।
काकिनीमभिसञ्चिन्त्य" इति ।

नाभौ दशारपद्मे पूरके । तदुक्तं तत्रैव—

"नाभि(१)स्त्र्यर्धाङ्गुलोपरि ।
तत्पद्मं मणिपूरश्च दशपत्रं सुशोभनम् ॥
लाकिनीमध्यगं तच्च डामर्यादिभिरावृतम् ॥" इति ।

अनाहते हृदयस्थाने द्वादशदलकमले । तदुक्तन्तत्रैव—

"चतुर्दशाङ्गुलादूर्ध्वे मणिपूराख्यपङ्कजात् ।
पङ्कजं राकिनीमध्यं द्वादशारमनाहतम् ॥
तत्रस्थकालरात्र्यादिशक्तिभिश्च समावृतम् ।
तत्रस्थसूर्यबिम्बं तु नादोड्यानाख्यपीठकम् ॥" इति ।

विशुद्धौ[शुद्धे] कण्ठस्थितषोडशदलकमले । तदुक्तन्तत्रैव—

"तस्मादेकाङ्गुलादूर्ध्वे विशुद्धं षोडशारकम् ।
मध्यगा डाकिनी बाह्यपत्रेषु परमेश्वरि ॥
अमृताद्यक्षरा(२)न्ताश्च चन्द्रबिम्बन्तदूर्ध्व(३)गम् ॥" इति ।

लम्बिकाग्रे अष्टदलकमले । तदुक्तं तत्रैव—

"कण्ठोर्ध्वे परमेशानि लम्बिकाचतुरङ्गुले ।
तस्यामष्टदलं पद्मं (४)रसिकादिभिरावृतम् ॥" इति ।

---

(१) 'नाभावष्टा' इति खपुस्तके ।
(२) 'न्तस्थाश्चन्द्र' इति' खपुस्तके ।
(३) 'र्ध्वतः' इति खपुस्तके ।
(४) 'वशिन्यादि' इति खपुस्तके पाठान्तरम् ।

बिन्दौ तदर्धे रोधिन्यां नादे नादान्त एव च ।
शक्तौ पुनर्व्यापिकायां समनोन्मनिगोचरे ॥ २६ ॥
महाबिन्दौ पुनश्चैवं त्रिधा चक्रं (१)तु भावयेत् ।
आज्ञान्तं सकलं प्रोक्तं ततः सकलनिष्कलम् ॥२७॥

भ्रुवोऽन्तरे आज्ञायां द्विदलकमले । तदुक्तं तत्रैव—
"आज्ञाधारं द्विपत्राब्जं हक्षाद्विदलसंयुतम् ।
हंसवतीक्षमापार्श्वे तयोर्मध्ये तु हाकिनी ॥"

भ्रुव इत्येकवचनं भ्रूद्वयोरुपलक्षणम् । भ्रुवोरन्तरे इत्यर्थः । बिन्दौ बिन्दुतदर्धरोधिनीनादनादान्तशक्तिव्यापिकासमनोन्मनीनामुपर्यु(२)परि रूपाणि । उच्चारणकालं वक्ष्यति । महाबिन्दौ परसादाख्ये देशकालरूपवर्जिते । बिन्द्वाद्युन्मन्यन्ता भागाः (३)सूक्ष्मसूक्ष्मतराः देहचक्रविद्यानां साधारणाः । (४)कोर्थः ? अत्र त्रैलोक्यमोहनादि(५)बिन्द्वन्तान्स्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मतरान् चक्रभागानकुलाद्युन्मन्यन्तेषु स्थूलसूक्ष्मसूक्ष्मतरभागेषु महाबिन्दौ च तान्विभावयेदित्यर्थः । पुनरपि त्र्यैविध्यमाह—पुनश्चैवमिति । एवमुक्तप्रकारेण विभावितश्चक्रं पुनस्त्रिधा(६)भावयेत् ।

त्रैविध्यमाह—आज्ञान्तमिति । आज्ञान्तमकुलाद्याज्ञापर्यन्तश्चतुरस्रादित्रिकोणान्तं चक्राष्टकं स्थूलं भावयेत् । तद्भा-

---

(१) 'विभा' इति कपुस्तके ।
(२) 'परि उच्चा' इति कपुस्तके ।
(३) 'स्थूलसूक्ष्म' इति कपुस्तके ।
(४) 'कोऽर्थः' इति खपुस्तके नास्ति ।
(५) 'मोहनाद्युन्मन्यन्तान्' इति खपुस्तके ।
(६) 'विभा' इति कपुस्तके ।

उन्मन्यन्तं, परे स्थाने निष्कलञ्च, त्रिधा स्थितम् ।
दीपाकारोऽर्धमात्रश्च ललाटे (१)वृत्त इष्यते ॥२८॥

वनं सकलम् । ततो बिन्दुमारभ्योन्मन्यन्तं सूक्ष्मसूक्ष्मतर-(२)चक्रभागान् भावयेत् । तद्भावनं सकलनिष्कलम् । (३)परे स्थाने महाबिन्दौ (४)शुद्धशून्यसंविदं भावयेत् । तद्भावनान्नि-ष्कलम् । (५)त्रिधा स्थितमिति । अकुलाद्याज्ञान्तास्तन्त्रान्तरेषु विस्तरणोक्ता (६)अतो नात्रोक्ताः ॥ २८ ॥

बैन्दवाद्युन्मन्यन्तानां (७)स्वरूपमुच्चार(८)णकालं स्थान-ञ्चाह–(९)दीपाकार इत्यादिना मनोन्मनीत्यन्तेन । दीपाकारो दीपकस्य यादृशं (१०)भासनं तादृशमस्येत्यर्थः । अ-र्धमात्रः (११)ह्रस्वस्य उच्चारणकालो मात्रेत्युच्यते । मात्राया अर्धमुच्चारणकालो यस्य सोऽर्धमात्रः । ललाटे वृत्त इष्यते वर्तु-लसंनिवेशः ललाटे भ्रुवोरुपरिभागे । दीपा(१२)कारोऽर्धमात्रो-च्चारणकालो वृत्तसन्निवेशो बिन्दुरित्यर्थः । बिन्द्वादीनान्तु

---

(१) 'वृत्तमि' इति खपुस्तके ।
(२) 'तरभागान्' इति खपुस्तके ।
(३) 'परापरे' इति कपुस्तके ।
(४) 'शून्यशून्याः स्वसंविदम्' इति कपुस्तके ।
(५) 'एवं त्रिधा' इति कपुस्तके ।
(६) 'अतो नात्रोक्ताः' इति खपुस्तके नास्ति ।
(७) 'च रूप' इति खपुस्तके ।
(८ 'रकालं चाह' इत्येव खपुस्तके ।
(९) 'दीपाकारोऽर्धमात्रश्च इ' इति खपुस्तके ।
(१०) भास्वरम्' इति कपुस्तके ।
(११) 'ह्रस्वस्य' इति कपुस्तके नास्ति ।
(१२) दीपकाप्रकाशोऽर्ध' इति खपुस्तके ।

अर्धचन्द्रस्तथाकारः पादमात्रस्तदूर्ध्वके ।
ज्योत्स्नाकारा (१)तदष्टांशा रोधिनी त्र्यस्त्रविग्रहा॥२९॥

विस्तारः स्वच्छन्दसङ्ग्रहे प्रपञ्चितः । (२)तत्र बिन्दोर्यथा—

"बिन्द्वावरणमूर्ध्वतः ।
सूर्यकोटिप्रतीकाशमतिदीप्तं महद्गुणम् ॥
तन्मध्ये (३)शतकोटीनां सङ्ख्यायोजनपङ्कजम् ।
तत्कर्णिकायामासीनः शान्त्यतीतेश्वरः प्रभुः ॥
पञ्चवक्त्रो दशभुजो विद्युत्पुञ्जनिभाकृतिः ।
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा(४) च विद्याशान्ति(५)रनुक्रमात् ॥
परिवार्य स्थिताश्चैताः शान्त्यतीतस्य सुन्दरि ! ।
वामभागे समासीना शान्त्यतीता मनोन्मनी ॥
पञ्चवक्त्रधराः सर्वा दशबाहि(६)न्दुशेखराः ।
बिन्दुतत्त्वं समाख्यातं कोट्यर्बुदशतैर्वृतम् ॥" इति ।

अर्धचन्द्रो बिन्दोरर्धभागः, तथाकारः दीपाकार एव, पादमात्रः मात्राकालस्य (७)चतुर्थभागोच्चारणकाल इत्यर्थः । तदूर्ध्वके बिन्दोरूर्ध्वभागे । बिन्दूपरिदेशे पादमात्रोच्चारण(८)कालो दीपाकारोऽर्धचन्द्र इत्यर्थः ।

---

(१) 'तथाष्टांशा' खपुस्तके ।
(२) 'तत्र बिन्दोः' नास्ति कपुस्तके ।
(३) 'शत' इति खपुस्तके नास्ति ।
(४) 'प्रतिष्ठाश्च' इति खपुस्तके ।
(५) 'रनुत्तमा' इति खपुस्तके ।
(६) 'न्दुभूषणाः' इति खपुस्तके ।
(७) 'चतुर्भा' इति कपुस्तके ।
(८) 'काले' खपुस्तके ।

बिन्दुद्वयान्तरे दण्डः शेवरूपो मणिप्रभः ।
कलांशो, द्विगुणांशश्च नादान्तो विद्युदुज्ज्वलः ॥३०॥

ज्योत्स्नाकारा चन्द्रिकासमकान्तिः, तदष्टांशा मात्राष्टांशोच्चारणकाला, त्र्यस्रविग्रहा त्रिकोणाकारा रोधिनी । द्वयोरपि स्वच्छन्दसंग्रहे प्रपञ्चो यथा—

"अर्धचन्द्रस्तदूर्ध्वे तु रोधिनी तस्य चोपरि ।
ज्योत्स्ना ज्योत्स्नावती कान्तिः सुप्रभा विमला(१)पि च॥
अर्धचन्द्रस्थिता ह्येताः कलाः पञ्च प्रकीर्तिताः॥ इति ।
'रुन्धिनी रोधिनी रोद्धा ज्ञानरोधा तमोपहा ॥
निरो(२)धिका कलाः पञ्च कथितास्तव सुन्दरि ! ।
ब्रह्मादिपरमेशानां परमाप्तिनिरोधनात् ॥
निरोधिकेति सा प्रोक्ता तस्या भेदा वरानने ॥
परसादाख्यसंप्राप्तिः ।" इति ॥ २९ ॥

बिन्दुद्वयमध्यगतऋजुरेखाकारः, शेवरूपः मुष्कद्वयान्तरमध्यतः शिरा शेव इत्युच्यते, तत्तुल्यरूपः, मणिप्रभः पद्मरागसवर्णवर्णः, कलांशः कलाः षोडशमात्राः षोडशांशोच्चारणकाल इत्यर्थः । स पुनः कलांशो नादः तन्त्रेणोच्यते ।

(३)कला नादस्तु गम्भीरे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ।

इत्यमरः । मधुरास्फुटो ध्वनिर्नादः । नादप्रपञ्चः स्वच्छन्दसङ्ग्रहे यथा—

---

(१) 'विमला अपि' कपुस्तके ।
(२) 'रोधिकादिकलाः' कपुस्तके ।
(३) 'कलो नादो ध्वनौ तु मधुरास्फुटे कल इत्यमरः' इति खपुस्तके ।

हलाकारस्तु सव्यस्थबिन्दुयुक्तो विराजते ।

"रोधिन्याख्यं यदुक्तं ते नादस्तस्योर्ध्वसंस्थितः ।
पद्मकिञ्जल्कसंकाशः कोटिसूर्यसमप्रभः ॥
पुरैः परिवृतोऽसंख्यैर्मध्ये पञ्चकलावृतः ।
इन्धिका दीपिका चैव रेचिका मोचिका तथा ॥
ऊर्ध्वगा मध्यगा तासां पञ्चमी परमा कला ।
चन्द्रकोटिसमप्रख्यं तन्मध्येऽर्बुदयोजनम् ॥
पद्ममध्ये समासीनमीश्वरं चोर्ध्वगामिनम् ।
चन्द्रायुतप्रतीकाशं पञ्चवक्त्रं त्रिलोचनम् ॥
इन्धिकाद्यैर्वृतं देवं शूलपाणिं जटाधरम् ।
तस्योत्सङ्गगतामूर्ध्वगामिनीं परमां शिवाम् ॥
ध्यायेत्"इति ।

हलाकारो लाङ्गलसदृशरूपः (१)सव्यस्थबिन्दुयुक्तो बिन्दुद्वयमध्ये (२)दक्षिणभागस्थितबिन्दुयुक्तः, विद्युदुज्ज्वलः तडित्सदृशकान्तिः, द्विगुणांशश्च पूर्वोक्त(३)षोडशांशानां द्विगुणांशो द्वात्रिंशत्तमो भागः । कोऽर्थः ? मात्राद्वात्रिंशत्तमांशोच्चारणकालो हलाकारादिविशेषविशेषितो नादान्त इत्यर्थः ।

'नादस्यान्तो लयो यत्र भवति ब्रह्मरन्ध्रके ।'

तस्य प्रपञ्चः स्वच्छन्दसङ्ग्रहे यथा—

---

(१) 'सव्यस्थ' खपुस्तके नास्ति ।

(२) 'वाम' इति कपुस्तके, परं तदयुक्तम् । उत्तरार्धे वामपदेन व्यवहारादत्र सव्यशब्दस्य दक्षिणपरत्वात् 'सव्यं दक्षिणवामयोः' इति कोशात् ।

(३) 'षोढांशानां' कखयोः ।

शक्तिर्वामस्थबिन्दूद्यत्स्थिराकारा तथा पुनः ॥ ३१ ॥

(१)"नाड्याधारस्तु नादान्तो भित्त्वा सर्वमिदञ्जगत् ।
अधःशक्त्या विनिर्भिद्य ऊर्ध्वशक्त्यवसानकः ॥
नाड्यां ब्रह्मबिले लीनस्त्वव्यक्तध्वनिलक्षणः ।
अतो ब्रह्मबिलं ज्ञेयं रुद्रकोट्यर्बुदैर्वृतम् ॥
तत्र ब्रह्मशिवो ज्ञेयः शशाङ्कांशतसन्निभः ।
दशबाहुस्त्रिनेत्रश्च पञ्चवक्त्रेन्दुशेखरः ॥
ब्रह्माणी त्वं परा शक्तिर्ब्रह्मणोत्सङ्गगामिनी ।
द्वारं सा मोक्षमार्गस्य रोधयित्वा व्यवस्थिता ॥" इति ।

पुनःशब्देन पूर्वेभ्यो विशेषो द्योत्यते पूर्वेषां बिन्द्वाद्यंशानां स्वरूपवर्णमात्राकलांशा(२) अभिकल्पिताः । शक्तिमारभ्य समनान्तानामंशानां स्वरूपवर्णमात्राकलाः पश्चाद्वक्ष्यन्त इत्यर्थः । शक्तिर्बिन्दुद्वयमध्ये वामभागस्थबिन्दूद्यत्स्थिरा रूपा । शक्तिपञ्चः स्वच्छन्दसङ्ग्रहे यथा—

"शक्तितत्त्वं समाख्यातं भुवनै(३)राव्रतं महत् ।
(४)आधारं भुवनानाञ्च प्रवक्ष्यामि समासतः ॥
सूक्ष्मा चैव सुसूक्ष्मा च तथा चैवामृता मृता ।
चतुर्दिक्षु स्थितास्तासां मध्यस्था व्यापिनी (५)स्थिता ॥
पञ्चवक्त्रा त्रिनेत्रा च सुतेजस्का च पञ्चमी ।
शक्तितत्त्वं समाख्यातं ध्यानान्मुक्तिफलपदम् ॥"इति।३०।३१।

(१) 'हलाकारस्तु' खपुस्तके ।
(२) 'शाः कल्पिताः' खपुस्तके ।
(३) 'राश्रितम्' इति खपुस्तके ।
(४) 'आरम्भभु' के पाठः ।
(५) 'स्मृता' इति कपाठः ।

व्यापिका बिन्दुविलसत्त्रिकोणाकारतां गता ।
बिन्दुद्वयान्तरालस्था(१) ऋजुरेखामयी पुनः ॥३२॥
समना, बिन्दुविलसदृजुरेखा (२)तथोन्मना ।

व्यापिका (३)बिन्दुविलसद्वामादित्रिशक्तिमयत्रिकोणरूपताङ्गतेत्यर्थः । इयन्तु शक्तितत्त्वकथनेनैव कथिता । स्वच्छन्दसङ्ग्रहे यथा–(४)'सूक्ष्मा चैव'इत्यादि 'स्थिता' इत्यन्तं पूर्वोक्तम् । बिन्दुद्वयेति । स्पष्टम् । समनायाः प्रपञ्चः स्वच्छन्दसङ्ग्रहे(५)

"चिदानन्दस्वरूपा तु परा शक्तिस्तदूर्ध्वतः ।
समना नाम सा शक्तिः सर्वकारणकारणा (६) ॥
सर्वा(७)ण्डानि बिभर्तीयं शिवेन समधिष्ठिता ।
(८)प्रत्यारूढः स भगवान् शिवः परमकारणः ॥
(९) (सृष्टिं स्थितिञ्च संहारं तिरोभावमनुग्रहम् ।
शिवः करोति सततं सर्वकारणकारणः ।)
(१०)शिवः सर्वस्य कर्तेयं शक्तिः कारणमिष्यते ॥"इति ।

---

(१) 'रालस्थ ऋ' इति खपुस्तके ।
(२) 'मनोन्मना' इति खपाठः ।
(३) 'बिन्दोर्वि' इति खपुस्तके ।
(४) खपुस्तके–'सूक्ष्मा चैव सुसूक्ष्मा च तथा चैवामृता मृता । चतुर्दिक्षु स्थितास्तासां मध्यस्था व्यापिनी स्थिता ॥ इति' पाठः ।
(५) 'स्वच्छन्दभैरवे यथा' इति खपाठः ।
(६) 'कारणकारणम्' इति खपाठः ।
(७) सर्वान्तानि' इति खपुस्तके ।
(८) 'अत्र रूढः' इति खपाठः ।
(९) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः खपुस्तके नास्ति ।
(१०) 'शिवः सरस्वकर्त्रपि' इति कपाठः ।

शक्त्यादीनां वपुः स्फुर्जद्द्वादशादित्यसन्निभम् ॥ ३३ ॥
चतुःषष्टिस्तदूर्ध्वं तु द्विगुणं द्विगुणन्ततः ।
शक्त्यादीनान्तु मात्रांशो मनोन्मन्यास्तथोन्मनी ॥३४॥

एतस्माद्बिन्दोर्विलसद्दजुरेखारूपोन्मना । उन्मनाप्रपञ्चः स्वच्छन्दसङ्ग्रहे (१)यथा—

"या शक्तिः कारणत्वेन तदूर्ध्वे उन्मना स्मृता ।
(२)मनः संक्रमते यत्र तेन सा उन्मना स्मृता ।
नात्र कालकला(३)भावः न तत्त्वं न च देवता ।
सुनिर्वाणं परं शुद्धं रुद्रत्रक्रं तदुच्यते ।
शिवशक्तिरिति ख्याता निर्विकल्पा निरञ्जना ॥" इति ।

शक्त्यादीनां समनान्तानां वर्णमा(४)त्रांशं कालञ्चाह—शक्त्यादीनामिति । मनोन्मन्याः मनोन्मनीपर्यन्तं, मनोन्मनीनाम समना मनःसहितत्वात्तद्रहितत्वादुन्मनीत्युच्यते । शक्त्यादीनां मनोन्मनीपर्यन्तानामंशानां वपुः स्वरूपं स्फूर्जद्द्वादशादित्यसन्निभम् एकत्र हेलयोदितद्वादशादित्य(५)सवर्णं मात्राणामंशश्चतुःषष्टितमोंऽश इत्यर्थः । तदूर्ध्वं तु व्यापिकाया मात्रांशोच्चारणं द्विगुणं व्यापिकोच्चारणमात्रावयवकालोऽष्टाविंशत्युत्तरशततमो भाग इत्यर्थः । ततः समनोच्चारणमात्राव-

---

(१) 'यथा' इति कपुस्तके नास्ति ।
(२) इयं पङ्क्तिः ख नास्ति ।
(३) 'भानम्' इति खपाठः ।
(४) 'मात्रांशं कलां चाह' इति खपुस्तके ।
(५) सवर्णवर्णं मात्रांशश्चतुःषष्टिमात्रांशकालः चतुःषष्टितमोंशः'इति खपुस्तकपाठः ।

यवकालः षडाधिकपञ्चाशदुत्तरद्विशततमो भाग इत्यर्थः ।

उन्मनी यथेदानीङ्कथितविशेषणा तथा । निराकारा निरुच्चारा "यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह" इत्युपनिषदुक्तरीत्या (१)वाङ्मनोतीतगोचरत्वादुन्मनीत्युच्यते । महाबिन्दौ चेति चकाराद् रूपवर्णोच्चारणकाला न विद्यन्ते अतो नात्रोच्यन्ते । तस्य विश्वोत्तीर्णत्वात् । तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

(२)"तत्त्वातीतं वरारोहे वाङ्मनोतीतगोचरम् ।
अनिष्कलञ्चासकलं नीरूपन्निर्विकल्पकम् ॥
निर्द्वन्द्वं परमन्तत्त्वं शिवाख्यं परमं पदम् ॥" इति ।

हकारादिबिन्द्वन्तानां स्थूलवर्णानामुच्चारणकालो मात्रा बिन्द्वादिसमनान्तानामर्धमात्रा तदर्धादिक्रमेण लवपर्यन्तमुच्चारणकालो लवो नाम (३) ।

"नलिनीपत्रसंहत्यां(४) सूक्ष्मसूच्यभिवेधते ।
दले दले तु यः कालः स कालो लववाचकः ॥"

इति वचनात् । तदूर्ध्वं (५)लवोर्ध्वं शून्य एव तदधिकसूक्ष्मतरकालाभावात् । एवं(६)विधभावनया शिव एव भूयादित्यर्थः । तदुक्तं (७)विज्ञानभट्टारकैः—

"बिन्दुरूपस्य मन्त्रस्य स्थूलवर्णक्रमेण तु ।
अर्धेन्दुबिन्दुनादान्तशून्योच्चाराद्भवेच्छिवः ॥" इति ।

---

(१) 'रीत्या मनोतीत' इति खपाठः ।
(२) 'पश्यातीतम्' इति कपुस्तके ।
(३) 'नाम' नास्ति खपुस्तके ।
(४) संहत्या सूक्ष्मसूच्यभिचोदनात्' इति कपाठः ।
(५) 'लवोर्ध्वम्' इति खपुस्तके नास्ति ।
(६) 'एवं विश्व' इति कपुस्तके ।
(७) 'विज्ञानभैरवभट्टारकैः' इति खपाठः ।

देशकालानवच्छिन्नं तदूर्ध्वे परमं महत् ।
निसर्गसुन्दरं तत्तु परानन्दविघूर्णितम् ॥ ३५ ॥

अत्र 'बिन्द्वर्धेन्दु' इति वक्तव्ये वृत्तानुरोधेन व्यत्यासः। बिन्द्वर्धेन्दुनादान्तशून्योच्चाराद्भवेच्छिवः इति प्रत्याहाररीत्या ग्रहणम् । अर्धेन्दोरुपरि रोधिनीनादयोर्नादान्तस्य चोपरि(१) चिच्छक्तिव्यापिकासमनानां च विद्यमानत्वात् । शून्यशब्देनोन्मनोच्यते । अतोऽर्धेन्दुबिन्दुनादान्तशून्योच्चाराद्भवेच्छिवः इति पिण्ड(२) रूपस्य मन्त्रस्य सङ्ग्रहेणोक्तिः ॥३२॥३३॥३४॥

देशकालेति । तदुर्ध्वे हका(३)रादिमहाबिन्दु(४)न्तानां सकल-सकलनिष्कल-केवलानिष्कलानां त्रयाणामप्यूर्ध्वे (५)परत्र परमं महत् (६)(महत्त्वं घटादीनामप्यस्ति न्यूनपरिमाणापेक्षया । अत उक्तं परममिति । यतः परं महत्त्वं नास्ति तत् परमं महत् ।) अत एव देशकालानवच्छिन्नं देशकालाकारैरन-(७)वच्छिन्नमेव परमं महदित्युच्यते । तेन निसर्गसुन्दरं लोके (८)प्यसुन्दरमपि वस्तु वस्त्राद्यलङ्कारैरारोपितैः सुन्दरमिव

---

(१) 'शक्ति' इति कपाठः ।
(२) 'बिन्दुरूपस्य' इति कपुस्तके ।
(३) 'रादिबिन्द्वादिमहा' इति कपाठः ।
(४) 'न्तानां सकलनिष्कलानाम्' इति कपुस्तके ।
(५) खपुस्तके 'परत्र' नास्ति ।
(६) कसान्तर्गतो ग्रन्थः कपुस्तके नास्ति ।
(७) 'रवच्छिन्न' इति खपाठः ।
(८) 'लोके । सुन्दर' इति खपुस्तके ।

आत्मनः स्फुरणं पश्येद्यदा सा परमा कला ।
अम्बिकारूपमापन्ना परा वाक् समुदीरिता ॥ ३६ ॥
बीजभावस्थितं विश्वं स्फुटीकर्तुं यदोन्मुखी ।

प्रतीयते । इदं तु नि(१)सर्गसुन्दरं स्वभावसुन्दरं सर्वैः स्वा(२)त्मतया स्पृहणीयत्वात् । परानन्दविघूर्णितम् आनन्दः शब्दादिविषयानुभवेऽप्यस्ति क्षणिकस्त(३)त उच्यते परानन्दविघूर्णितमिति । कोऽर्थः ? त्रि(४)रूपसमयस्थितवस्तुभ्यः पुरातनी देशकालानवच्छिन्ना परममहद्रूपा स्वभावसुन्द(५)री परप्रकाशात्मकपरशिवसामर(६)स्यपरिपूर्णपरानन्दशालिनी विमर्श(७)शक्तिः श्रीमहात्रिपुरसुन्दरीत्यर्थः ।

प्रसृतं विश्वलहरीस्थानं मातृत्रयात्मकमित्यत्र सूचितां मातृकामयवासनामिदानीं विवृणोति—आत्मनः स्फुरणमित्यादिना । सा परमा सर्ववर्णांशभूतविमर्शरूपा, कला विमर्शशक्तिः, आत्मनः परशिवस्य, स्फुरणं पश्यन्त्यादिक्रमेण वैखरीपर्यन्तं विमर्शनं, पश्येद् द्रष्टुमिच्छेत् , तदा परमा शान्तात्मिका भूत्वा अम्बिकारूपमापन्ना प्रकाशांशमात्राया अम्बिकायाः सामरस्यमापन्ना, परा वाक् समुदीरितेति । परा मातृकोच्यते । तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्—

अनयोः सामरस्यं यत्परस्मिन्महसि स्फुटम् इति ॥ ३६ ॥

बीजभावास्थितं विश्वम् । यथा बीजे वृक्षस्तथा षट्त्रिंशत्त-

(१) 'निसर्गसुन्दरम्' इति खपुस्तके न विद्यते ।
(२) 'स्वस्वात्म' ख० (३) 'स्तदु' ख०
(४) 'त्रित्रिरूप' ख० (५) 'सुन्दरी प्रकाशा' ख०
(६) 'रस्य परा' ख० (७) 'शक्तिर्महा' ख०

वामा विश्वस्य वमनादङ्कुशाकारताङ्गता ॥३७॥
इच्छाशक्तिस्तदा सेयं पश्यन्तीवपुषा स्थिता ।
ज्ञानशक्तिस्तथा ज्येष्ठा मध्यमा वागुदीरिता॥३८॥
ऋजुरेखामयी विश्वस्थितौ प्रथितविग्रहा ।

त्वात्मकं विश्वं परायां कारणता(१)तन्मात्रतामास्थितं, स्फुटीकर्तुं (२)यदोन्मुखी स्फुटीकर्तुमुत्पादयितुमुन्मुखी । अत्रोत्पादनं (३)नाम कारणे सत एव कार्यस्य स्फुटीकरणम् । अत एव कार्यस्य स्फुटीकरणाद् वामा, विश्वस्य वमनात् कारणे (४) सत उत्पादनात् । वमनं नामोदरस्थस्य आहारादेर्बहिर्निर्यासनम्, उत्पादनमप्येवमेव । अत एव गर्भभावेनात्मोदरगतस्य विश्वस्य बहि(५)र्वमनाद्वामा । अङ्कुशाकारताङ्गता वक्रत्वाच्च वामशृङ्गाटकस्य वामरेखा सृष्टिरूपा अभूदित्यर्थः ॥३७॥

तथा इच्छाशक्तिः वामाशक्तिसामरस्यमापन्ना पश्यन्तीरूपेण स्थितेत्यर्थः । ज्ञानशक्तिरिति । तथा ज्येष्ठाशक्तिः ज्ञानशक्तिर्यथा वामाशक्तिरिच्छाशक्ति(६) (सामरस्यमापन्ना सृष्ट्यात्मकशृङ्गाटवामरेखाऽऽसीत् तथा ज्येष्ठाशक्तिरपि ज्ञानशक्ति) सामरस्यमापन्ना । विश्वस्थितौ प्रथितविग्रहा विश्वस्थितिहेतुभूतत्वात् । ऋजुरेखामयी अत्र शृङ्गाटाग्ररेखाकारा मध्यमा

---

(१) 'णता तस्मात्रितयास्थितं' कपाठः ।
(२) 'तथोन्मुखी' कपाठः ।
(३) 'नाम' · · स्फुटीकरणम्' इति खपाठः ।
(४) 'सतो विश्वस्य वमनात् । वमनम्' इति खपाठः ।
(५) कपुस्तके 'बहिः' नास्ति ।
(६) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः खपुस्तके नोपलभ्यते ।

तत्संहृतिदशायान्तु बैन्दवं रूपमास्थिता ॥ ३९ ॥
प्रत्यावृत्तिक्रमेणैवं शृङ्गाटवपुरुज्ज्वला ।
क्रियाशक्तिस्तु रौद्रीयं वैखरी विश्वविग्रहा ॥ ४० ॥
भासनाद्विश्वरूपस्य स्वरूपे बाह्यतोऽपि च ।

वागुदीरिता मध्यमामातृकात्वमापन्ना ।

तत्संहृतीति । सृष्टस्य स्थितस्य विश्वस्य संहारकाले बैन्दवं रूपमास्थिता अम्बिकाशान्ता (१)सामरस्यरूपा स्थिता मध्यबिन्दोराविर्भूय सृष्टिं स्थितिं च संपाद्य तत्संहारोन्मुखी पुनर्बिन्दुमेव प्रविष्टेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

एवं प्रत्यावृत्तिक्रमेणेयं रौद्री क्रियाशक्तिसामरस्यात्सैव शृङ्गाटवपुः शृङ्गाटस्य दक्षिणरेखा भूत्वा उज्ज्वला शृङ्गाटरूपेण भासमाना । शृङ्गाटं नाम त्रिकोणम् । वैखरी विश्वविग्रहा(२) वाग्रूपप्रपञ्चमयवैखरीरूपा जातेत्यर्थः ॥ ४० ॥

प्रकाशविमर्शांशरूपाणामम्बिकादीनां शान्तादीनां चतसृणां शक्तीनां शृङ्गाटरूपतामुक्त्वा पुनरिदानीं (३)त्रिकोणान्तर्गतपी(४)ठलिङ्गवर्णावस्था(५)चतुष्टयमयतां वासनामाह—'भासनाद्विश्वरूपस्य' (यो० हृ० सं० श्लो० ४९) इत्यादिना 'तुर्यरूपाण्यमूनि च' (यो० हृ० सं० श्लो० ४९) इत्यन्तेन ।

उत्तरार्धवक्ष्यमाणचतुष्टये हेतुमाह—भासनादिति ।

---

(१) 'रस्यमध्य' ख०
(२) 'विग्रहानाम नाम रूपप्रपञ्च' इति कपुस्तके ।
(३) 'तत्कोर्णान्त' इति कपाठः ।
(४) 'पीठाकारवर्णलिङ्गावस्था' इति खपुस्तके ।
(५) 'चतुष्टयहेतुत्वे वासनामाह' इति कपुस्तके ।

एताश्चतस्रः शक्त्यस्तु का पू जा ओ इति क्रमात्॥४१॥
पीठाः कन्दे पदे रूपे रूपातीते क्रमात्स्थिताः ।

विश्वं शिवादिभूम्यन्तं नामरूपात्मकं तद्रूपस्य स्वरूपे बीजभावेन बाह्यतः सृष्ट्यात्मना भासनात् एताश्चतस्रः शक्त्यस्तु शक्लृ व्याप्तौ इत्यस्माद्धातोः शक्तिशब्दव्युत्पत्तिः । चतस्रः(१) (अम्बिकाद्याः शान्त्याद्याश्चतस्रः) क्रमेण परस्परं सामरस्यमापन्नाः का पू जा ओ इति क्रमात् आसन् । का कामरूपपीठं, पू पूर्णगिरिपीठं, जा जालन्धरपीठम्, ओ ओड्याणपीठं प्रकाशविमर्शात्मतया समरसीभूताः पूर्वोक्ताश्चतस्रः शक्तयः कामरूपपूर्णगिरिजालन्धरौड्याणपीठरूपेण परिणता इत्यर्थः ॥ ४१ ॥

पीठचतुष्टयस्य पिण्डादिमयतां वासनामाह—पीठा इति । (२)कन्दन्नाम सुषुम्नामूलम् । कन्दशब्देन त(३)त्रस्था पिण्डाख्या कुण्डली लक्ष्यते । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

नयित्वा तं सुषुम्नाधः कन्दमूले च मारुतम् ।
इच्छाज्ञानक्रियारूपां कुण्डलीं परमेश्वरीम् ॥
प्रसुप्तभुजगाकारां मातृकारूपिणीं शिवाम् ॥ इति ।

पदन्नाम हंसः, रूपं नाम बिन्दुः, रूपातीतं (४)नाम निरञ्जनं त(५)त्त्वम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे— शारदा/२५

पिण्डं कुण्डलिनी शक्तिः, पदं हंसः प्रकीर्तितः ।

---

(१) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः खपुस्तके नोपलभ्यते ।
(२) 'कन्द इति सुषुम्ना' इति खपुस्तके ।
(३) 'तत्रस्था कुण्डली' इत्येव कपाठः ।
(४) खपुस्तके 'नाम' शब्दो नास्ति ।
(५) 'तत्त्वं' के नास्ति ।

चतुरस्रं तथा बिन्दुषट्कयुक्तं च वृत्तकम् ॥ ४२ ॥
अर्धचन्द्रं त्रिकोणं च रूपाण्येषां क्रमेण तु ।
पीतो धूम्रस्तथा श्वेतो (१)रक्तो रूपं च कीर्तितम्॥४३॥

रूपं बिन्दुरिति ख्यातं, रूपातीतन्तु (२)चिन्मयम् ॥ इति । पीठाश्चत्वारः पिण्डपदरूपरूपातीतशब्देन तत्तत्स्थानानि आधारहृदयभ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्राणि लक्ष्यन्ते । तेन क्रमात्तेषु स्थानेषु स्थि(३)तास्तत्तन्मया इत्यर्थः । तेषां पृथिवीवायुसलिलतेजोरूपतां च सूचयन् (४)तत्स्वरूपभेदमाह—चतुरस्रमिति ।

चतुरस्रं चतुरस्ररूपः कामरूपपीठः भूतत्त्वमित्यर्थः, भूमण्डलस्य चतुरस्ररूपत्वात् । बिन्दुषट्कं च वृत्तकम् पूर्णगिरिपीठः, षड्बिन्दुयुक्तवृत्तरूपः वायुतत्त्वमित्यर्थः ; वायुमण्डलस्य (५)षडावर्तवद्वृत्तरूपत्वात् । अर्ध(६)चन्द्रं जालन्धरपीठः अर्धचन्द्ररूपः अप्तत्त्वमयः अम्मण्डलस्यार्धचन्द्ररूपत्वात् । त्रिकोणम् ओड्याणपीठः त्रिकोणरूपः तेजस्तत्त्वमयः, अग्निमण्डलस्य त्रिकोणरूपत्वात् । क्रमेण कामरूपादीनां(७) पीठानामेतानि रूपाणीत्यर्थः । अत्र गगनतत्त्वस्य अरूपत्वान्निरवयवत्वाच्चानुक्तिः । पीठानामेव क्रमेण वर्णानाह—पीत इ-

(१) 'रक्तरूपश्च कीर्तितः' इति कपाठः ।

(२) भास्करराय्योद्धृतः सेतुबन्धीयः 'निष्कलम्' इति पाठोऽत्र साधुः प्रतीयते ।

(३) 'स्थिताः । अतस्तत्तन्मया' इति कपाठः ।

(४) 'तत्त्वरूप' ख०

(५) 'षडावृत्ततद्वृततद्वृतरूपत्वात्' इति के ।

(६) चन्द्रः जालन्ध' इति कपाठः ।

(७) 'रूपादिपीठानामेव तानीत्यर्थः' क०

स्वयम्भुर्बाणालिङ्गञ्च इतरं च परं पुनः ।
पीठेष्वेतानि लिङ्गानि संस्थितानि वरानने ॥४४॥

त्यादिना ।
पृथिवीवायुसालिलतेजसां क्रमेण पीतधूम्रश्वेतरक्तवर्णत्वात्पीठानामपि त एव वर्णा इत्यर्थः । अवयवार्थः स्पष्टः । अत्र भूतानाम् अक्रमः पीठा(१)नुसारेण । पीठानां (२)त्वा-म्नायभेदेन क्रमस्य नियमात् ॥ ४३ ॥

पीठेषु लिङ्गान्याह–स्वयम्भुरिति । लीनं बाह्येन्द्रियागोचरं चिद्रूपमर्थङ्गमयन्तीति लिङ्गानि । मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तात्मकानि कामरूपादीनि चित्स्फुरत्ताधारत्वात्पीठानि । एतेष्वन्तःकरणचतुष्टयरूपेषु तत्तद्वृत्तिचतुष्टयमयानि लिङ्गानि स्वयम्भ्वादीनि वसन्तीत्यर्थः । एतत्सर्वं मया सौभाग्य(३)सुभगोदये प्रपञ्चितम् । यथा–

पुनरेव कामपीठे तदग्रकोणे स्थिते मनोरूपे ।
प्रतिफलितं तज्ज्योतिः स्वयम्भुलिङ्गं समीहितं सद्भिः ॥
दक्षिणकोणेऽहङ्कृतिरूपे जालन्धरे तु सङ्क्रान्तम् ।
परधामबाणलिङ्गञ्जातं सङ्क्रान्त्युपाधिभेदवशात् ॥
मध्यत्रिकोणकोणे वामे श्रीपूर्णपीठमेतस्मिन् ।
बुद्धिमये परतेजः प्रतिफलितन्त्वितरलिङ्गतां यातम् ॥
चित्तमये श्रीपीठे ज्योतिर्बिन्दौ(४) यदस्य सङ्क्रान्तम् ।
प्रतिफलितं परधाम्नः परलिङ्गं तत्प्रकीर्त्यते प्राज्ञैः ॥ इति॥४४

---

(१) 'नुरूपेण' इति खपाठः ।
(२) 'त्वात्म' इति खपाठः ।
(३) 'सुधोदये' इति खपाठः ।
(४) 'बिन्दोस्तदस्य' इति खपाठः ।

हेमबन्धूककुसुमशरच्चन्द्रनिभानि तु ।
स्वरावृतं त्रिकूटञ्च महालिङ्गं स्वयम्भुवम् ॥४५॥
कादितान्ता(१)क्षरोपेतं बाणलिङ्गं त्रिकोणकम् ।
कदम्बगोलकाकारं थादिसान्ताक्षरावृतम् ॥४६॥
सूक्ष्मरूपं समस्तार्णवृतं परमलिङ्गकम् ।
बिन्दुरूपं परानन्दकन्दं नित्यपदोदितम् ॥ ४७ ॥

लिङ्गानां स्वरूपं (२)पीतादिवर्णान् वैखरीवर्णांश्च विभज्याह—हेमबन्धूकेति । हेमनिभं पीतवर्णं त्रिकूटं बिन्दुत्रयकूटरूपं, स्वरावृतम् अकारादिषोडशस्वरावृतं स्वयम्भुलिङ्गम् । बन्धूककुसुमनिभं रक्तवर्णं त्रिकोणरूपं कादितान्ताक्षरवृतं बाणलिङ्गम् । शरच्चन्द्रनिभं श्वेतवर्णं कदम्बगोलकाकारं कदम्बकुसुमगोलकरूपं थादिसान्ताक्षरावृतम् इतरलिङ्गम् । परालिङ्गस्य परतेजोरूपत्वादवर्णत्वं सूक्ष्मरूपम् अतीन्द्रियगोचरम्, अत एव बिन्दुरूपं समस्तार्णवृतम् । आदिक्षान्त (३)पञ्चाशदक्षरवृतं परलिङ्गं परानन्दकन्दं पराया अक्षरादिरूपायाः पश्यन्त्यादिशाखावत्या लतायाः आनन्दमयङ्कन्दं, नित्यपदोदितं नित्यत्वञ्च मातृकाया उत्पत्तिविनाशरहितत्वात्, पदात् विश्वमुमुक्षुमनःप्राप्यात् उदितं प्रथमस्पन्दरूपतया ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

एतानि सर्वाण्यपि बीजत्रययुक्तायास्तुरीयविद्यायाः वा-

---

(१) 'क्षरवृतं' खपुस्तके०
(२) 'पीठानि वर्णान्' इति खपाठः ।
(३) 'क्षान्तैकपञ्चा' कपाठः ।

बीजत्रितययुक्तस्य सकलस्य मनोः पुनः ।
एतानि वाच्यरूपाणि कुलकौलमयानि तु ॥ ४८ ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यतुर्यरूपाण्यमूनि तु ।
अतीतन्तु परन्तेजः स्वसंविदुदयात्मकम् ॥ ४९ ॥

च्यरूपाणीत्याह—बीजत्रितयेति । एतानि शक्तिचतुष्टयं मातृकाचतुष्टयं मध्यकोणचतुष्टयं पीठचतुष्टयं लिङ्गचतुष्टयञ्चेति, एतानि सर्वाणि बीजत्रययुक्तस्य सकलस्य मनोः । वाग्भवकामराजशक्तिबीजसमेतायाः (१)समष्टिरूपायास्तुरीयविद्यायाः वाच्यरूपाणि, विद्या वाचिका, एतानि सर्वाणि वाच्यानि । अत एव (२)चतुर्मयी तच्चतुष्टयरूपिणीयं विद्येत्यर्थः वाच्यवाचकयोरभेदात् । कुलं मेयमातृलक्षणं, कौलं तत्समष्टिस्तन्मयान्यपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥

अमूनि पूर्वोक्तानि सर्वाणि चतुरात्मिकानि जाग्रदादिमयानीत्याह—जाग्रदिति । जाग्रत् जागरितदेहेन्द्रियव्यवहारः, अन्तःकरणमात्रव्यवहारः स्वप्नः, सर्वेन्द्रियोपरतिः सुखवन्मात्रपरामर्शः सुषुप्तिः । तुरीयं चैतन्यमात्र(३)वृत्तिः । अत्रैव वक्ष्यति—

वन्हौ देवि महाजाग्रदवस्था त्विन्द्रियद्वयैः ।
(यो० हृ० सं० ३ श्लो० १८५)

इत्यादिना । पूर्वं चक्रस्य चतुरात्मतामुक्त्वा तन्मध्ये वैन्दवनिवासिन्याः स्वसंविदः तदतीतरूपतामाह-अतीतामिति ।

---

(१) 'यास्तत्सम' कपुस्तके ।
(२) 'एव तच्चतुष्टय' इत्येव खपाठः ।
(३) 'मात्राभिव्यक्तिः' इति कपुस्तके ।

स्वेच्छाविश्वमयोल्लेखखचितं विश्वरूपकम् ।

अतीतं जागरितादिदशाचतुष्टयातीतम्, अत एव परं विश्वोत्तीर्णं विश्वोत्तरत्वात्, किञ्च परमनुत्तरं प्रकाशरूपम् । अत्र श्रुतिः "तदेव ज्योतिषां ज्योतिः" इति । स्वसंविदुदयात्मकं सर्वप्राणिष्वात्मतया स्थितम् । तदुक्तं नवशतीशास्त्रे—

अनन्तं परमं ज्योतिः सर्वप्राणिहृदि स्थितम् ॥ इति ॥ ४९॥

चक्रस्य पुनर्वासनान्तरकथनाय विश्वातीतं वस्तु कथयित्वा वक्तव्यां वासनामाह—स्वेच्छेति । विश्वमयोल्लेखः विश्वं षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं तन्मय उल्लेखः उल्लिख्येत इति उल्लेखः चित्रं (१)तेन स्वेच्छया विश्वमयोल्लेखः, तेन खचितं व्याप्तं स्वेच्छातूलिकयाऽऽत्मभित्तौ ((२)मायाचित्रमुल्लिखतीत्यर्थः । तदुक्तमीश्वरप्रत्यभिज्ञायाम्—"स्वेच्छया स्वभित्तौ) विश्वमुन्मीलयति"इति। अत्र (३)प्रामाणिकवचनञ्च—

जगच्चित्रं समालिख्य स्वेच्छातूलिकयाऽऽत्मनि ।
स्वयमेव समालोक्य प्रीणाति भगवान् शिवः ॥ इति ।

विश्वरूपकम् अत एव शिवादिक्षित्यन्तरूपेण परिणमत इत्यर्थः, यथा क्षीरं दध्याकारेण परिणमते तथा चिच्छक्तिरेव सर्वाकारेण परिणमते । तदुक्तं प्रत्यभि(४)ज्ञायाम्—"चितिः स्वतन्त्रा विश्वसिद्धिहेतुः" इति ।

---

(१) 'तेन स्वेच्छाविश्वमयोल्लेखेन खचितम्'इति खपुस्तके। वस्तुतः 'चित्रम्। स्वेच्छया विश्वमयोल्लेखः तेन खचितम्' इति साधुतया प्रतिभास्यति ।

(२) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः खपुस्तके नास्ति ।

(३) 'प्रमाणव' ख०

(४) 'ईश्वरसंहितायाम्' कपुस्तके ।

चैतन्यमात्मनो रूपं निसर्गानन्दसुन्दरम् ॥ ५० ॥
मेयमातृप्रमामानप्रसरैः सङ्कुचत्प्रभम् ।
शृङ्गाटरूपमापन्नमिच्छाज्ञानक्रियात्मकम् ॥ ५१ ॥

तेन किमाया(१)तं परमशिवस्येत्यत आह—चैतन्यमिति। चैतन्यं चिद्विमर्शशक्तिः आत्मनः प्रकाशात्मनः परशिवस्य रूपं निसर्गानन्दसुन्दरं तत्सामरस्येन सहजानन्दोल्लासादखिलस्य स्पृहणीया विमर्शशक्तिः। प्रकाशात्मपरशिवेन सामरस्याद्विश्वं सृजति न तु केवला यथा न केवलेन तुषेणाङ्कुरो जायते, नापि तण्डुलेन, किन्तुभाभ्यामयुतसिद्धसम्बन्धशालिभ्याम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

शिवाऽभिन्ना परा शक्तिः सर्वकर्मशरीरिणी । इति ॥ ५० ॥

तदेवाह—मेयेति । मेयं प्रमेयं प्रमाविषयः, सम्यगनुभवः प्रमा तद्वान् प्रमाता, मानं प्रमाणं प्रमाकरणं प्रमाणम् । तदुक्तं तन्त्रान्तरे—

मितिः सम्यक्परिच्छित्तिस्तद्वत्ता च प्रमातृता ।
तदयोगव्यवच्छेदः प्रामाण्यङ्गौतमे मते ॥ इति ।

निर्विकल्पकरूपायाः स्वसंविदो मातृमेयप्रमाप्रमाणरूपेण विकल्पात्मना प्रसर एव सङ्कोचः। शिवस्य प्रकाशात्मनो (२)दीपस्य शक्तिर्विमर्शाख्यैव प्रभा, सा निर्विकल्पात्मना विश्वाकारा मेय-मातृ-प्रमा-प्रमाणभेदैः सङ्कुचद्रूपा तदा शिवोऽपि सङ्कुचद्रूपः। एतदुभयमिच्छाज्ञानक्रियात्मकम् । इच्छादिवामादिशक्त्यंश(३)भेदेन शृङ्गाटरूपमापन्नं त्रिकोणरूपेण परिणतम् ॥ ५१ ॥

---

(१) 'तं देवस्ये' ख० (२) 'जीवस्य' ख० (३) 'भेदभिन्न' ख०

विश्वाकारप्रथाधारनिजरूपशिवाश्रयम् ।
कामेश्वराङ्कपर्यङ्कनिविष्टमतिसुन्दरम् ॥ ५२ ॥
इच्छाशक्तिमयं पाशमङ्कुशं ज्ञानरूपिणम् ।
क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी दधदुज्ज्वलम् ॥ ५३ ॥

पूर्वं ["बीजत्रिययुक्तस्य सकलस्य मनोः पुनः" (यो० हृ० सं० १ श्लो० ४८) इत्यत्र कामकलादिकाया विद्यायाः श्रीचक्रहेतुभूतत्रिकोणमयपीठादिचतुर्मयतामुक्त्वा इदानीं देवताया अपि तन्मयताभावनामुक्तवानिति भावः । तदेव विवृणोति—"विश्वाकारप्रथाधार" (यो० हृ० सं० १ श्लो० ५२) इत्यादि "तदीयशक्तिनिकरस्फुरदूर्मिसमावृतम्" (यो० हृ० सं० श्लो० ५५)इत्यन्तेन ।

विश्वाकारप्रथा षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मना परिणता विमर्शशक्तिः तस्या आधारः, निजरूपं तात्त्विकं रूपं शिवः प्रकाशात्मकः स एवाश्रयः आधारो यस्य तद्विश्वाकारप्रथाधारनिजरूपशिवाश्रयं परं तेजः कामेश्वराङ्कपर्यङ्कनिविष्टं कामेश्वरः प्रकाशात्मकः शिवस्तस्याङ्कपर्यङ्कनिविष्टं विमर्शशक्तिरूपम् । सुन्दरम् अत्यन्तसुभगं सर्वैः स्वस्वात्मतया स्पृहणीयत्वात् ॥ ५२ ॥

इच्छाशक्तिरेव पाशः बन्धहेतुत्वात्, ज्ञानशक्तिरेव अङ्कुशं मनोमयगजस्य नियामकत्वात् क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी ।

शब्दस्पर्शादयो बाणा मनस्तस्याभवद्धनुः ।

इति वचनात् । शब्दादिबाणानां मनसा धनुषा सह संयोजनं क्रियाशक्तेरेव व्यापारः । अत्र इच्छाशक्तिमयं पाशम्, ज्ञानशक्तिमयमङ्कुशम्, क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी । एव-

आश्रयाश्रयिभेदेन अष्टधा भिन्नहेतिमत् ।
अष्टारचक्रसंरूढं नवचक्रासनस्थितम् ॥ ५४ ॥

मायुधचतुष्टयं स्वेच्छागृहीतकामकलामयावयवविग्रहबाहुचतुष्टयेन दधदुज्ज्वलश्चिदात्मकत्वात् ॥ ५३ ॥

आश्रयः कामेश्वरः, आश्रयि कामेश्वर्याख्यम्परं तेजः । एवमाश्रयाश्रयिभेदेन अष्टधाभिन्नहेतिमत् हेतिरायुधम् आश्रयस्य चत्वार्यायुधानि आश्रयिणश्चत्वारि चेति अष्टधाभिन्नहेतिमत् । (१)कोऽर्थः ? परमशिव एव प्रकाशविमर्शात्म(२)ना निजावंशौ विभज्य कामेश्वरः कामेश्वरी (३) भूत्वा पाशाङ्कुशधनुःशरान् पुंस्त्रीभेदेनाष्टौ धृत्वा आश्रयाश्रयिभावेन स्वरूपमध्यत्रिकोणमध्यगतसदाशिवाख्यबैन्दवचक्रे तुरीयबिन्दुमय परलिङ्गे निवसतीत्यर्थः ।

इदमेव मिथुनं नवधा विभज्यात्मानं नवचक्रेषु स्थितमित्याह—अष्टारेति । पूर्वोक्तक्रमेण तदेव वामार्दा(४)च्छाशक्तिमयं त्रिकोणमेव त्रिधा विभिन्नं द्विशक्त्यकवह्निभेदेनाष्टारचक्रमभूत् । पुनस्त(५)देव त्रिपदं वह्निशक्तिरूपं च भूत्वा नवचक्रमभूत् । एवंरूपं श्रीचक्रं स्वयमेवाष्टारचक्रम् ।

(६)चितिश्चैत्यं च चैतन्यं चेतनाद्वयकर्म च ।
जीवः कला च देवेशि सूक्ष्मं पुर्यष्टकं मतम् ॥

---

(१) 'कोऽर्थः' इति खपुस्तके नास्ति ।
(२) 'त्मकौ' इति खे ।
(३) 'इति भूत्वा' इति खे ।
(४) 'दीच्छादिमयं' खे ।
(५) 'तदेव शक्तिरूपं' इत्येव खपुस्तके पाठः ।
(६) 'चितिश्चित्तं च' इति खपाठः ।

एवंरूपं परं तेजः श्रीचक्रवपुषा स्थितम् ।

इति स्वच्छन्दसंग्रहोक्तरीत्या निजसूक्ष्मं पुर्यष्टकं विभज्याष्टारचक्रं वशिन्यादिरूपेण संरूढमित्यर्थः । नवचक्रासनस्थितम् । एवं रूप (१)बिन्दोः सकाशात् मिथुनमेव निजाधारनवकं नवचक्रत्वेन विभज्य निजनादशक्तिनवकं नवचक्रेश्वरीरूपेण संपाद्य स्थितम् ।

"इच्छादिशक्तित्रितयं पशोः सत्त्वादिसंज्ञकम् ।
महत्त्वयस्त्रं चिन्तयामि गुरुवक्त्रादनुत्तरात् ॥
(२)अष्टारव्यपदेशोऽयं चिन्निर्वाणैषणादिकम् ।
सूक्ष्मं पुर्यष्टकं देव्या मतिरेषा हि गौरवी ॥
अन्तर्दशारवसुधाज्ञानकर्मे(३)न्द्रियाणि च ।
महात्रिपुरसुन्दर्या इति संचिन्तयाम्यहम् ।
बाह्यो दशारभागोऽय बुद्धिकर्माक्षगोचरः ॥
चतुर्दश [illegible] करणानि चतुर्दश ।
[illegible] दलपद्माङ्कदेशो यश्चक्रगो विभुः ॥
अव्यक्ताद्याः प्रकृतयो भूतान्ता निश्चिनोम्यहम् ।
षोडशच्छदपद्माङ्कदेशो भूताक्षमानसम् ।
विकारात्मकमापन्नं देव्याः सम्भावयाम्यहम् ॥"

इति सुभगोदयवासनोक्तरीत्या बैन्दवादिचतुरस्रान्तेषु नवचक्रेषु आसनभूतेषु इन्द्रियादिरूपेण स्थितमित्यर्थः ॥ ५४ ॥

एवं रूपमिति । उक्तप्रकारेण विभक्तनिजेच्छादिषोडशविका-

---

(१) 'बिन्दोः सकाशात्' इति खपुस्तके नास्ति ।
(२) 'अष्टारांशप्रदेशोऽयं' खपुस्तके ।
(३) 'न्द्रियावलिः' खपुस्तके ।

तदीयशक्तिनिकरस्फुरदूर्मिसमावृतम् ॥ ५५ ॥
(१)चिदात्मभित्तौ विश्वस्य प्रकाशामर्शने यदा ।

रान्तावयवमयत्रिकोणादिचतुरस्रान्तश्रीचक्रवपुषा स्थितमित्यर्थः। इदं तस्मिन्मिथुने श्रीचक्रवपुषा परिणते सति तदीयावयवशक्तय एव आवरणदेवतारूपेण स्थिता इत्याह—तदीयेति । तयोः कामेश्वरकामेश्वर्योरेव (२)अयवयाः तेषां शक्तयः तासां निकराः समूहाः ते (३)स्फुरन्त एवोर्मयस्तरङ्गास्तैः समावृतम् । कोऽर्थः? प्रकाशविमर्शमयकामेश्वरकामेश्वरीस्वेच्छागृहीतविग्रहावयवेषु [(४)चक्रावयवतामुपगतेषु तद्] वयवशक्तयोऽपि कामेश्वरी—वज्रेश्वरी—भगमालिन्याद्यावरण (५)देवतारूपेण परिवार्य तिष्ठन्तीत्यर्थः । ऊर्मिशब्देनेदं द्योत्यते प्रकाशात्मकः परमेश्वरः समुद्रः विमर्शरूपिणी कामेश्वरी सलिलं तदीयावयवाः शक्ति(६)निकरा ऊर्मयः । यथा कल्लोलाः (७)समुद्रे जायन्ते तत्रैव लीयन्ते (८)एवं षट्त्रिंशत्तत्त्वमयं सशक्तिकं चक्रं तत्रैवोदेत्यस्तमेति चेति तात्पर्यम् । तत्राभियुक्तवचनम्—

"मूलोद्भवं शक्तिचक्रं यतस्तन्मयताङ्गतम् ।
तस्मिन्नेवाव्यये तत्त्वे विलीनं परिभावयेत् ॥
मूले स्वात्मनि चिद्रूपे यद्यद्यत्तत्तदेव हि ॥" इति ॥ ५५ ॥

सर्वचक्रवासनामुक्त्वा तेषु सवासनं मुद्राभेदमाह—चिदात्म-

(१) 'चिदात्मरूपे' इति के । (२) 'तदीयावयवाः' इति खे ।
(३) 'ते च' खे । (४) धनुश्चिह्नान्तर्गतो नास्ति खे ।
(५) खपुस्तके 'वरणं परिवार्य' एवमेव पाठः ।
(६) 'निकरा एव' कपाठः ।
(७) कपुस्तके 'समुद्रे एव' इति पाठः ।
(८) 'एवं तत्त्वमयं शक्तिचक्रम्' खपुस्तके ।

करोति स्वेच्छया पूर्णविचिकीर्षासमन्विता ॥ ५६ ॥
क्रियाशक्तिस्तु विश्वस्य मोदनाद्रावणात्तथा ।
मुद्राख्या, सा यदा संविदम्बिका त्रिकलामयी ॥५७॥

भित्तावित्यादिना एवं चक्रमयमित्यन्तेन । चिद् विमर्शशक्तिः(१)आत्मभित्तौ आत्मैव भित्तिः आत्मभित्तिः तस्यां स्वस्वरूपमेव भित्तिरित्यर्थः । विश्वस्य शिवादेर्भूम्यन्तस्य प्रकाशामर्शने अस्फुटस्य स्फुटीकारः प्रकाशः, इदन्तया हृदयङ्गमीभावो विमर्श एवामर्शनम् । एवंविधे प्रकाशामर्शने यदा सृष्टिकाले पूर्णविचिकीर्षासमन्विता विशेषेण कर्तुमिच्छा विचिकीर्षा विकारः क्षीरादीनामप्यस्ति (२)आतञ्चनादीनाम् । अत एवाह–पूर्णविचिकीर्षासमन्वितेति । (३)तत्र तु क्षीरादेः दध्यादिमात्रमेव विकारः, अत्र तु शिवादिक्षितिसन्तं तत्त्वाकारेण विकारः । अत एव पूर्णविचिकीर्षासमन्विता ॥ ५६ ॥

क्रियाशक्तिस्तु क्रियशक्तिरेव भूत्वा । तुरवधारणे । एवंविधस्य विश्वस्य मोदनाद् द्रावणाच्च । अत्र त्वनुकूलाक्रियैव मोदनं, द्रावणं नाम तदेकरसीभावः । (४)संवित् मुद्राख्यां लभते । अयमर्थः–यदा विमर्शशक्तिः विश्वरूपेण विहर्तुमिच्छति तदा क्रियाशक्तिर्भूत्वा स्वविकारभूतस्य विश्वस्य परचिदानन्दलक्षणेन मोदनेन तदैकरस्यलक्षणेन द्रावणेन च मुद्राख्यामापन्नेत्यर्थः ।

तत्रादौ व्यापिकां त्रिखण्डामुद्रामाह–सा यदेति । सा वि-

(१) 'शक्तिः आत्मैव' कपाठः ।
(२) 'अस्मदादीनाम्' कपाठः ।
(३) खपुस्तके 'तत्र तु' नास्ति ।
(४) 'संवित्' नास्ति के ।

त्रिखण्डारूपमापन्ना सदा सन्निधिकारिणी ।
सर्वस्य चक्रराजस्य व्यापिका परिकीर्तिता ॥ ५८ ॥
योनिप्राचुर्यतः (१)सैषा सर्वसङ्क्षोभिका पुनः ।

मर्शरूपिणी संवित् त्रिकलामयी वामाज्येष्ठारौद्रीरूप(२)कलात्रय-(३)समष्टिराम्बिकाअम्बिकाग्रहणं (४)शान्ताया अप्युपलक्षणम्। इच्छाज्ञानक्रि(५)याशक्तिरूपकलामयसमष्टिभूता शान्तात्मिका भूत्वेत्यर्थः । त्रिखण्डारूपमापन्ना दक्षिणाङ्गुलयो वामाद्याः प्रकाशांशाः, वामाङ्गुलय इच्छाद्या विमर्शांशाः, तदुभययोगरूपबन्धनात्मकखण्डत्रयवती त्रिखण्डा मुद्रा जातेत्यर्थः । सदा सन्निधिकारिणी । अत(६)एवेयं संविद्देवतायास्त्रिपुरायाः सन्निधिकारिणी सान्निध्यकारिणी । सर्वस्य चक्रराजस्य, सर्वेषां चक्राणां (७)पूजायन्त्राणां श्रेष्ठत्वाच्चक्रराजस्य व्यापिका । नवचक्रस्थितनवमुद्राणां समष्टिभूतत्वात् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

सर्वसंक्षोभिणीमुद्रामाह—योनि इति । सैषा त्रिखण्डा खण्डत्रयमुन्मुच्य योनिप्राचुर्यतो मध्यमाद्वयसंयोगादे(८)का, अनामिकाद्वयसंयोगाद(१९)न्या, कनिष्ठिकाद्वयसंयोगादपरा, एवं

---

(१) 'तश्चैषा' कपुस्तके ।
(२) 'कलामय' कपाठः
(३) 'समष्टिरूपा अम्बिका' इति कपुस्तके ।
(४) 'शान्त्यतीतायाः' खे ।
(५) 'क्रियारूपकलासमष्टिभूतत्वाच्छान्ता' खे ।
(६) 'एव संवि' खे ।
(७) 'पूजायन्त्राणाम्'के नास्ति ।
(८) 'देका योनिः, अनामाद्वय' खे ।
(९) 'दन्या योनिः, कनिष्ठाद्वय' इति खे ।

वामाशक्तिप्रधानेयं द्वारचक्रे स्थिता भवेत् ॥ ५९ ॥
क्षुब्धविश्वस्थितिकरी ज्येष्ठाप्राचुर्यमाश्रिता ।
स्थूलनादकलारूपा सर्वानुग्रहकारिणी॥ ६० ॥

यो(१)निप्राचुर्यात् (२)सा सर्व(३)संक्षोभिणी परानन्दप्रवणत्वकारिणी, वामाशक्तिप्रधानेयं (४)सर्वसङ्क्षोभिणी मुद्रा (५)वामाशक्तिप्रधानत्वात् सृष्टिः । सृष्टिरेव क्षोभः । द्वारचक्रे चतुरस्रत्रयरूपे चतुर्द्वारवति त्रैलोक्यमोहने चक्रे स्थिता ॥५९॥

द्राविणी(६)मुद्रामाह—क्षुब्धेति । क्षुब्धस्य विश्वस्य स्थितिकरी स्वसंविन्मात्रस्थिति (७)करी, अतो ज्येष्ठाप्राचुर्यमाश्रिता ज्येष्ठाशक्तेः स्थितिहेतुत्वात् । स्थूलनादकलारूपा स्थूलनादः श्रुतिगोचरत्वात् नादाज्जाताः कला नादकलाः षोडशस्वराः । अत्राभियुक्तवचनम् "क(८)लाः कलानादभवा वदन्त्यतः" इत्यादि, तद्रूपाः कामाकर्षि(९)ण्याद्यास्तद्रूपाः स-

---

(१) 'योनित्रयप्रा' इति कपुस्तके पाठः । परं स नोचितः । चतुःशत्युक्तमुद्रोद्धारविरोधात् एकैकस्मिन् हस्तेऽङ्गुष्ठेन सह मध्यमाऽनामाकनिष्ठिकात्रयोजनेन तासां षट्त्वाच्च ।

(२) 'सा उत्तरोत्तरकनिष्ठाङ्गुष्ठयोगरूपिणी' इति क पुस्तकेऽधिकः पाठः ।

(३) 'सर्वसंक्षोभिणी' इति के नास्ति, वस्तुतः 'सर्वसंक्षोभिका' इत्युचितम् ।

(४) 'वामाशक्तिप्रधानत्वात् सर्वं' इति कपाठः ।

(५) 'वामाशक्त्यधिष्ठितत्वात् । सृष्टिरेव' इति कपाठः ।

(६) 'मुद्रा' ख नास्ति । (७) 'कारिणी' खपाठः ।

(८) 'नादाः कला नादभवन्तीत्यादि' कपाठः ।

(९) 'ण्यादिनिवाससर्वाशा' कपाठः ।

सर्वाशापूरणाख्ये तु सैषा स्फुरितविग्रहा ।
ज्येष्ठावामासमत्वेन सृष्टेः प्राधान्यमाश्रिता ॥६१॥

र्वाशापूरकचक्रपु(१)रकत्वात् सर्वाशापरिपूरकाख्ये कामाक(२)र्षणी(३)कलाधारत्वात् । अत एव सर्वानुग्रहकारिणी कामाकर्षणमेव सर्वानुग्रहः । सैषेति तच्छब्देन चतुःशतीशास्त्रोक्ता सर्वविद्राविणी मुद्रा परामृश्यते । स्फुरितविग्रहा संविद्रूपत्वात् । कोऽर्थः ? ज्येष्ठाप्राचुर्याधारत्वात् स्थितिरूपिणी । अत एव ऋजुरूपमध्यमातर्जन्योः कनिष्ठिकानामिकयोश्च संयोगरूपिणी कामाकर्षिण्यादिरूपत्वात् सर्वानुग्रहकारिणी तदाधारत्वात् सर्वाशापरिपूरणाख्ये चक्रे संविद्रूपत्वात् स्फुरितविग्रहा चतुःशतीशास्त्रे प्रतिपादिता सैषा सर्वविद्राविणी मुद्रा स्थितेत्यर्थः ।

सर्वाकर्षणीमुद्रामाह—ज्येष्ठेति । ज्येष्ठावामासमत्वेन ज्येष्ठावामाशक्तिद्वयसामरस्यरूपत्वात्सृष्टेः प्राधान्यमाश्रिता सृष्टिरूपा वामा, स्थितिरूपा (४)(ज्येष्ठा उभयसाम्यात्सृष्टिस्थितिसाधारणीयं वामांशेन वक्रतर्जनीमध्यमाद्वयरूपा) ज्येष्ठांशेन ऋजुयुक्तानामिकाकनिष्ठाद्वयरूपेत्यर्थः । अत एव वक्राङ्गुलिद्वयरूपत्वात आकर्षिणीयं मुद्रा स(५)र्वसंक्षोभणचक्रे सर्वसंक्षोभिणी सर्वस्य संक्षोभिणी संस्मृता । स्मृतिः पूर्वानुभवसंस्कारजन्यं ज्ञानम् । पूर्वं चतुःशतीशास्त्रे अनुभूता मुद्रा इदानीं स्मृता सवासना कथितेत्यर्थः ।

---

(१) 'व्यापकत्वात्' खपाठः ।
(२) 'कर्षिणि' खे ।
(३) 'धारभूतत्वात्' खे ।
(४) धनुश्चिन्हान्तर्गतो ग्रन्थः कपुस्तके नास्ति ।
(५) सर्वसंक्षोभिणी सर्वसंक्षोभकारिणि चक्रे स्मृता' खपाठः ।

आकर्षिणी तु मुद्रेयं सर्वसंक्षोभिणी स्मृता ।
व्योमद्वयान्तरालस्थबिन्दुरूपा महेश्वरि ! ॥ ६२ ॥
शिवशक्त्यात्मसंश्लेषाद्दिव्यावेशकरी स्मृता ।
चतुर्दशारचक्रस्था संविदानन्दविग्रहा ॥ ६३ ॥

सर्ववशंकरीमुद्रामाह—व्योमद्वयेति । आधाराद्याज्ञान्तषट्चक्रान्तरालानि पञ्च व्योमानि तेषां द्वयोर्द्वयोर्मध्ये एकैको बिन्दुरिति पञ्च बिन्दवः पञ्चभूतमयाः । तदुक्तमभियुक्तैः—

पञ्चबिन्दुमयं भेदं पञ्चप्रणव (१)पञ्जरम् । इति ।

तद्रूपा व्योमद्वयान्तरालस्थबिन्दुरूपा, शिवशक्त्यात्मसंश्लेषात् शिवात्मानो दक्षकराङ्गुलयः, शक्त्यात्मानो वामकराङ्गुलयः, शिवशक्त्यात्मना परिवृत्त्येतरेतराङ्गुल्य(२)न्तरालप्रवेशितानां सर्वेषामन्योन्यगाढपरिपीडनादेवंभूता दिव्यावेशकरी मुद्रा दिव्यस्य प्रकाशात्मकशिवस्या(३)वेशः सामरस्यं तत्करी चतुर्दशारचक्रस्था चतुर्दशारचक्रे सर्वसौभाग्यदायकनामधेये स्थिता सं(४)विच्छक्तिरानन्दविग्रहा परमशिवसामरस्यरूपिणी । (५) (कोऽर्थः ? उभयकराङ्गुल्यन्तरालगतैकैकाङ्गुलिरूपपञ्चबिन्दुमयशिवशक्तिद्वयसामरस्यनिरूपणलक्षणबन्धनात्मिकेयं मुद्रा) संविदैकरस्यानन्दमयी च-

---

(१) 'पङ्कजम्' खे ।

(२) 'न्तरालद्वयगतैकैकाङ्गुलिरूपान्योन्यगाढपातनादेवंभूता' इति खपुस्तके ।

(३) 'स्यावेशकरी सामरस्यकरी चतु' इति खपाठः ।

(४) 'वित् स्थिरा' इति खे ।

(५) धनुश्चिन्हान्तर्गतस्य स्थाने 'शिवशक्तिसामरस्यबिन्दुरूपलक्षणबन्धनात्मिकेयं मुद्रा सेयं' खपुस्तके पाठः ।

बिन्द्वन्तरालविलसत्सूक्ष्मरे(१)खाशिखामयी ।
ज्येष्ठाशक्तिप्रधाना तु सर्वोन्मादनकारिणी ॥६४॥
दशारचक्रमास्थाय संस्थिता वीरवन्दिते ।

तुर्दशारचक्रे स्थितेत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

उन्मादिनीमुद्रामाह—बिन्द्वन्तरालेति । (२)बिन्द्वन्तराल-विलसत् आधारादिब्रह्मरन्ध्रान्तर्गतयो(३)निमध्यगतयोः महाबिन्द्वोः स्वयम्भूपरा(४)ख्ययोर्लिङ्गयोरन्तरालात् विलसत्सू(५)क्ष्मरेखाशिखामयी वि(६)लसन्ती सूक्ष्मरूपविसतन्तुनिभा(७)कृतिः रेखेव रेखावत् शिखा अम्बिकाशान्तयोः तन्मयी तदैकरस्यरूपा ज्येष्ठाशक्तिप्रधाना ज्येष्ठाशक्तिप्रचुरा सर्वोन्मादनकारिणी उन्मादश्चित्तविभ्रमः । सर्वान् उन्मत्त(८)वत्सर्वव्यापारपराङ्मुखान् शिवशक्तिसामरस्यानुसन्धानपरान् करोतीत्यर्थः ॥ ६४ ॥

दशारचक्रमास्थाय दशारचक्रं बहिर्दशारचक्रं वीरवन्दिते इदन्तारिपोरहमि समराङ्गणे प्रलयप्रतिपादनपरा वीराः तैर्वन्दिते आत्माहम्भावनया भाविते । तदुक्तं परापञ्चाशिकायाम्—

अहमि प्रलयङ्कुर्वन्निदमः प्रतियोगिनः ।
पराक्रमपरो भुङ्क्ते स्वभावमशिवापहम् ॥ इति ।

---

(१) 'सूक्ष्मरूपशि' खपुस्तके ।
(२) 'बिन्द्वन्तरालात्' खपुस्तके ।
(३) 'योनिमहाबिन्द्वोः' इत्येव खपुस्तके ।
(४) 'पराख्ययोरन्तं' इत्येव कपुस्तके ।
(५) 'सूक्ष्मरूपशिखा' इति खपुस्तके ।
(६) 'विलसन्त्यौ सूक्ष्मरूपे' खपाठः ।
(७) 'निभाकृती शिखेव शिखावत् 'शिखा' खपाठः ।
(८) 'वत्स्वस्वव्या' खे ।

वामाशक्तिप्रधाना तु महाङ्कुशमयी पुनः ॥६५॥
त(१)द्वद्विश्वं वमन्ती सा द्वितीये तु दशारके ।
संस्थिता मोदनपरा मुद्रारूपत्वमास्थिता ॥ ६६ ॥

कोऽर्थः ? अतः कुलाकुलबिन्दुद्वयान्तरालविलसदम्बिकाशान्त्याख्या वह्नयमृतकुण्डलिनीरूप((२)शिखाद्वयसदृश)शक्तिशिवाख्यकरद्वयमध्यमाङ्गुष्ठद्वयसंयोगबिन्दुद्वयाकारवर्तुलद्वयान्तर्गतकनिष्ठिकाद्वयमयी ज्येष्ठाशक्तिप्रधानत्वात् । ऋज्वाकृत्यनामातर्जनीद्वयाग्रसंयोगरूपा शिवशक्तिसामरस्यानुसन्धानलक्षणबन्धनरूपा सर्वोन्मादिन्याख्या मुद्रा बहिर्दशारचक्रमास्थाय संस्थितेत्यर्थः ।

महाङ्कुशमुद्रामाह—वामेति । बिन्द्वन्तरालविलसत्सूक्ष्मरेखाशिखामयी ऋज्वाकृतितर्जन्यनामिकासंयोगरूपा ज्ये(३)ष्ठाशक्तिप्रधाना पूर्वं भवति । इदानीं वामाशक्तिप्रधाना ।

वामा विश्वस्य वमनादङ्कुशाकारताङ्गता

इति पूर्वोक्तरीत्या वामाशक्तिप्रधानत्वात् वक्राकारतर्जनीलक्षणबन्धनरूपा (४) विश्वं वमन्ती सा सृष्टिरूपत्वात् तद्वत् परमशिववत् द्वितीये तु अन्तर्दशारके मोदन(५)परा परशिवसामरस्यलक्षणपरानुसन्धानमयी, अत एव मुद्रारूपत्वमा-

---

(१) 'अधोविश्वं' क० ।

(२) धनुश्चिन्हान्तर्गतं खपुस्तके नास्ति ।

(३) 'वामाशक्तिप्रधाना न भवति । ऋज्वाकृतितर्जन्यनामिकासंयोगरूपा न भवति' इति कपुस्तके पाठः ।

(४) कपुस्तके 'अधो' इत्यधिकम् ।

(५) 'मोदनपरा शिव' इत्येव खे ।

धर्माधर्मस्य सङ्घट्टादुत्थिता वित्तिरूपिणी ।
विकल्पोत्थक्रियालोप(१)रूपदोषविघातिनी ॥६७॥
विकल्परूपरोगाणां हारिणी खेचरी परा ।

स्थिता । अयमर्थः—पूर्वोक्तमुद्रालक्षणविमर्श(२)मयाचिच्छक्तिरेव(३)वामाशक्तिभूततर्जनीद्वयमथपरशिवसामरस्यपरानन्दप्रवणरूपा महाङ्कुशमुद्राख्यान्तर्दशारे स्थिता ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

खेचरीमुद्रामाह—धर्माधर्मेति । धर्माधर्मस्य सङ्घट्टात् धर्मः शक्तिः सृष्ट्यादिसकलधर्मपरत्वात्, अधर्मः शिवः तत्तत्सकलधर्मरहितत्वात्, (४)तयो सङ्घट्टः सामरस्यं तस्मादुत्थिता, वित्तिरूपिणी वित्तिः संवित्तिः, विकल्पोत्थक्रियालोपरोगदोषविघातिनी विकल्पः कोटिद्वयालम्बनम् एवं वा एवं वेतिसंशय(५)ज्ञानम् विकल्पोत्थाः क्रियाः नित्यनैमित्तिककाम्यरूपास्तल्लोपे(६)न प्रत्यवायः प्रायो जायते तस्य विघातिनी, विकल्परूपरोगाणां हारिणी परिपूर्णभावस्य शिवस्य मयैवमेतत्कर्तव्यन्नवेति विकल्परूपरोगाः आधय एव व्याधयः । तदुक्तमभियुक्तैः—

"अपूर्णमन्यता व्याधिः कार्पण्यैकनिदानभूः ।
क्लेशावहो (७)जुगुप्सा" इति ।

---

(१) 'रोगदोष' कपुस्तके । (२) 'विमर्शलक्षणाचि' क ।
(३) 'वामाप्राधान्याद्यर्क्तीभूतेत्यर्थः । ते द्वय पर' खपाठः ।
(४) 'तत्सङ्घट्टः' खपुस्तके ।
(५) 'ज्ञानं विकल्पः विकल्पोत्थक्रियाः' खे ।
(६) 'पेन पापं जायते' खे ।
(७) 'वहोऽतिकष्टश्च' खे ।

सर्वरोगहराख्ये तु चक्रे संविन्मयी स्थिता ॥६८॥
शिवशक्तिसमाश्ले(१)षस्फुरद्व्योमान्तरे पुनः ।

तेषां हारिणी, खेचरी खे
निरस्तसकलक्रियाक्रमे या चितिश्चरति शाश्वतोदया
सा शिवत्वसमवाप्तिकारिणी खेचरी सकलखेदहारिणी ।

इति (२)मदुक्तरीत्या निर्विकल्पबोधभूमिसञ्चारिणी चितिः चिच्छक्तिः तस्याः परमशिवसामरस्यरूपतदधिष्ठितत्वात्सर्वरोगहराख्ये चक्रे संविन्मयी स्थिता । कोऽर्थः ? शिवशक्तिमयदक्षवामबाहुद्वयपरिवर्तनरूपतर्जनीद्वयावलम्बितव्यत्यस्तकरद्वयकनिष्ठानामिकाद्वन्द्वतदुपरिस्थितमध्यमाद्वयाग्रसंयुक्ताङ्गुष्ठद्वयाग्रसंयोजनलक्षणबन्धनरूपा शिवशक्तिद्वयसङ्घट्टादुत्थि(३)तत्वात्परा निर्विकल्पबोधभूमिसञ्चारिणी अत एव विकल्पजनितनित्यनैमित्तिककाम्यकर्मलोरूप(४)दोषविघातिनी अत एव (५)च विकल्परूपरोगाणाम् अपूर्णमन्यतालक्षणानां हारिणी सर्वरोगहराख्ये चक्रे खेचरीमुद्रा स्थितेत्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

बीजमुद्रामाह—शिवशक्तीति । शिवशक्त्योः समाश्लेषः सामरस्यं तन्मध्ये स्फुरद्व्योमान्तरे प्रकाशविमर्श(६)रूपसूक्ष्मतरगगनान्तराले सूक्ष्मरूपस्थितं कारणतावन्मात्रतया स्थितं

---

(१) 'समाश्लेषः' कपुस्तके ।
(२) 'तदुक्त' ख० ।
(३) 'दुत्थिता सदानिर्वि' इति खपाठः ।
(४) कपुस्तके 'रूप' नास्ति ।
(५) कपुस्तके 'च' नास्ति ।
(६) 'रूप' शब्दो नास्ति खपुस्तके ।

प्रकाशय(१)ति विश्वं सा सूक्ष्मरूपास्थितं सदा॥६९॥
बीजरूपा महामुद्रा सर्वसिद्धिमये स्थिता।
सम्पूर्णस्य प्रकाशस्य लाभभूमिरियं पुनः ॥७०॥
योनिमुद्रा कलारूपा सर्वानन्दमये स्थिता।

विश्वं सदा सर्वदा (२)प्रकाशयति अत एव बीजरूपा महामुद्रा, तस्याः (३)भाविचराचररूपविश्वोत्पत्तिहेतुत्वात्सर्वसिद्धिमये विश्वोत्पत्तिहेतुभूतबीजमुद्राधारत्वात् सर्वस्य शिवादेर्भूम्यन्तस्य सिद्धिः उत्पत्तिः। तदुक्तमीश्वरप्रत्यभिज्ञायाम्—"चितिः स्वतन्त्रा विश्वसिद्धिहेतुः"इति। तन्मये चक्रे स्थिता। कोऽर्थः? शिवशक्तिसंज्ञितोभयकरव्यत्यस्तकनिष्ठिकाद्वयाग्रावलम्बनवक्रोभयानामिकोभयपार्श्वप्रसृतसंयुक्ताग्रमध्यमाद्वयोपरिस्थितवक्राकारतर्जन्यङ्गुष्ठयुगलाग्रसमाश्लेषान्तरालप्रतीयमानगगनान्तराले कारणतावन्मात्रतया स्थितं विश्वं प्रकाशयन्ती बीजमुद्रा सर्वसिद्धिमयाभिधे चक्रे स्थितेत्यर्थः।

योनिमुद्रामाह—सम्पूर्णस्येति। सम्पूर्णस्य (४)प्रकाशस्य प्रकाशात्मनः परमशिवस्य लाभभूमिः प्राप्तिस्थानम्। अत एवेयं योनिमुद्रा योनिरूपा मुद्रा योनिमुद्रा योनित्रिकोणं वामादीच्छादिशक्तित्रितयसामरस्य(५)रूपान्तस्त्रिकोणान्तरालरूपिणी कला-

---

(१) 'प्रकाशयन्ती' कपुस्तके।
(२) 'प्रकाशात्मनि' खपुस्तके।
(३) खे 'भावि' नास्ति।
(४) 'प्रकाशस्य अनुत्तरस्य' कपुस्तके।
(५) 'रूपा त्रिकोणरूपिणी' खपुस्तके।

क्रियाचैतन्यरूपत्वादेवं चक्रमयं स्थितम् ॥ ७१ ॥

रूपा हार्द(१)कलात्मिका विमर्शशक्तिरूपा । अत एव सर्वानन्दमये शिवशक्तिसामरस्यसमुदितपरानन्दलक्षण(२)परमबिन्दुरूपसर्वानन्दमयनाम्नि चक्रे स्थिता । कोऽर्थः ? वामेच्छारूपवक्रतर्जनीद्वयाग्रगृहीतव्यस्तानामिकाद्वयाग्रपरिगतज्येष्ठाज्ञानमयऋजुसंयुक्तामध्यमाद्वयमध्यगतरौद्रीक्रियात्मकनिष्ठिकाद्वयाग्रयोजितसम्पूर्णप्रकाश(३)रूपाङ्गुष्ठद्वयाग्ररूपा(४)विमर्शकलारूपमयी योनिमुद्रा प्रकाशविमर्शसामरस्यलक्षण(५)परबिन्दुमयसर्वानन्दमये चक्रे स्थितेत्यर्थः । उक्तमुपसंहरति—क्रियेति । क्रिया—

क्रियाशक्तिस्तु विश्वस्य मोदनाद् द्रावणात्तथा ।

इत्युपक्रान्ता क्रियाशक्तिरेव भेदेन विरचनामयी वामादिशक्तिप्राधान्यभेदात्सङ्क्षोभणादियोन्यन्तमुद्रारूपेण चैतन्यस्वरूपत्वाच्चक्रमयं त्रैलोक्यमोहनादिसर्वानन्दमयान्तनवचक्रमयं स्थितमित्यर्थः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

ननु—

यदा सा परमा शक्तिः स्वेच्छया विश्वरूपिणी ।

इत्युपक्रान्तं कथम्पुनः

क्रियाचैतन्यरूपत्वादेवं चक्रमयं स्थितम् ।

इत्युपसंह्रियते इत्याशङ्क्य तर्हि महान् प्रकृतोपसंहारस्त्वय-

---

(१) 'कलात्मकविमर्शरूपा' खे ।
(२) खपुस्तके 'परम' नास्ति ।
(३) 'प्रकाशविमर्शरूपा' इति के ।
(४) 'विमर्शशक्तिकलारूपा या योनि' इति क० ।
(५) 'पर' नास्ति खे ।

इच्छारूपं परन्तेजः सर्वदा (१)भावयेद्बुधः ।
त्रिधा च नवधा चैव चक्रसंङ्केतकः पुनः॥ ७२॥
वह्निनैकेन शक्तिभ्यां द्वाभ्याञ्चैकोऽपरः पुनः ।
तैश्च वह्नित्रयेणापि शक्तीनान्त्रितयेन च ॥७३॥

मित्याह—इच्छारूपमिति । परं तेजः शिवशक्तिसामरस्यरूपपरामर्शं ज्योतिः इच्छारूपं (२)स्वेच्छागृहीतनानानामरूपप्रपञ्चमयं सर्वदा कालत्रयेऽपि भावयेत् बुधः साक्षात्परशिव(३)सदृक्षरूपनिजगुरुकटाक्षपातेन ।

घृणा शङ्का भयं लज्जा जुगुप्सा चेति पञ्चमी ।
कुलं शीलञ्च जातिश्चेत्यष्टौ पाशाः प्रकीर्तिताः ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या पाटितपाशाष्टकतया परिस्फुरत्परमशिवाहम्भावः स्वेच्छाकल्पित(४)नानानामरूपप्रपञ्चमयं श्रीचक्ररूपेण परिणतं परामर्शं तेजः सर्वदा भावयेदित्यर्थः । पुनरस्यैव चक्रस्य प्रकारान्तरेण वासनान्तरमाह—त्रिधा चेत्यादिना। स्पष्टम् ॥ ७२ ॥

तत्रादौ त्रिधात्ववासनामाह—वह्निनैकेनेति । एकेन वन्हिना द्वाभ्यां शक्तिभ्यामेकः प्रकारः । तैश्चैकवन्हिशक्तिद्वयरूपैस्त्रि(५)कोणत्रयैः पुनर्वन्हित्रयेण शक्तीनां त्रितयेन चापरः प्रकारः । अयमर्थः—त्रिकोणानामेवोपरि विस्तारक्रमेण

---

(१) 'भासये' क ।
(२) 'स्वेच्छाकृतनानारूप' ख०
(३) 'शिवरूप' ख । (४) 'नानारूप' ख ।
(५) 'स्त्रिकोणैः' ख ।

पद्मद्वयेन चान्यत्स्याद् भूगृहत्रितयेन च ।
पञ्चशक्तिचतुर्वह्निपद्मद्वयमहीत्रयम् ॥ ७४ ॥
(१)परिपूर्णं महाचक्रं, तत्प्रकारः प्रदर्श्यते ।
तत्राद्यं नवयोनि स्यात्, तेन द्विदशसंयुतम्॥७५॥
मनुयोनि परं विद्यात्, तृतीयं तदनन्तरम् ।
अष्टद्व्यष्टदलोपेतं चतुरस्रत्रयान्वितम् ॥ ७६ ॥

पुनर्वन्हित्रयेण (२)शक्तित्रयेण च जायतेऽयमेकः प्रकारः॥७३॥

पद्मद्वितयेन भूगृहत्रितयेन चान्यः प्रकारः । पद्मद्वय(३)वृत्तत्रयान्तरालेयारष्टदलं षोडशदलं चेति । भूगृहत्रितयं चतुरस्रत्रयम् । एवं कृते सति पञ्च शक्तयश्चत्वारोवन्हयः पद्मद्वयं महीत्रयश्चेति परिपूर्णं महाचक्रं समष्टिरूपम् ।

तत्प्रकारत्रयमेव विविच्य विवृणोति—तत्प्रकार इति । जातावेकवचनम् । तत्प्रकाराः प्रदर्श्यन्त इत्यर्थः । तत्र तेषु प्रकारेषु, आद्यं नवयोनि वन्हिनैकेन शक्तिभ्यां द्वाभ्यामित्यस्य विवरणम् । एकस्य वन्हेर्द्वयोः शक्त्योश्च संयोगे सति बैन्दवत्रिकोणाष्टकोणैर्नवयोनि चक्रं भवतीत्यर्थः । तेन द्विदशसंयुतं मनुयोनिपरं विद्यात् । तेन नवयोनिचक्रेण द्विदशसंयुतं दशारद्वयसंयुतं मनुयोनि चतुर्दशकोणं परं द्वितीयं जानीयात् । तेन वन्हित्रये शक्तित्रये च कृते सति दशारचक्रद्वयं चतुर्दशारचक्रं च चक्रत्रितयं द्वितीयं चक्रं भवतीत्यर्थः । तदनन्तरमष्टद्व्यष्टदलोपेतं चतुरस्रत्रयान्वितम् । तेन चक्रद्वयेनान-

(१) 'इति पूर्णम्' खे गे ।
(२) 'शक्तित्रये जातेऽपरः प्रकारो भवतीति' खपुस्तके पाठः ।
(३) 'रेखात्रया' खे ।

चक्रस्य त्रिप्रकारत्वं कथितं परमेश्वरि ।
सृष्टिः (१)स्यान्नवयोन्यादिपृथ्व्यन्तं,संहृतिःपुनः॥७७

न्तरमव्यवधानेन स्थितमत्यन्तसन्निहितम् अष्टदलकमलेन षोडशदलकमलेन चोपेतं चतुरस्रत्रयात्मकं तृतीयं चक्रमित्यर्थः ।

ननु त्रयाणां चक्राणामेकैकप्रकारत्वं कथमिति ? उच्यते, प्रत्येकमंशभेदेन सर्गस्थितिलयक्रमात् ।

इति सङ्केतपद्धत्युक्तरीत्या एकैकचक्रावयवत्रितयस्य सृष्टिस्थितिसंहारभेदात् क्रोडीकारः । तद्यथा–चतुरस्रत्रयं सृष्टिसृष्टिः, षोडशदलपद्मं सृष्टिस्थितिः, अष्टदलपद्मं सृष्टिसंहारः । एवं चक्रत्रयमयं सृष्टिमयत्वादेकम् । एवञ्चतुर्दशारं स्थितिसृष्टिः, बाह्यदशारं स्थितिस्थितिः, अन्तर्दशारं स्थितिसंहारः । एवं चक्रत्रयं (२)स्थितिमयत्वादेकम् । एवमष्टकोणं संहारसृष्टिः, त्रिकोणं संहारास्थितिः, बैन्दवं संहारसंहारः, एवं चक्रत्रयं संहारमयत्वादेकम्। बैन्दवं चक्रमारभ्य चतुरस्रान्तोद्धारः सृष्टिरित्यर्थः॥७६॥

इत्येतत्सर्वम्मनसि निधायाह–चक्रस्य त्रिप्रकारत्वं कथितं परमेश्वरीति । स्पष्टम् ।

ननु चक्रस्य त्रैविध्यमुक्तं यदि तर्हीदं चक्रं मध्यचक्रमारभ्य किमुत्पादयितुं न शक्यते इत्यत आह—सृष्टिरिति । (३)अत्र नवयोनिशब्देन नवयोन्यन्तर्गतं बैन्दवं चक्रं लक्ष्य-

(१) 'सृष्टिस्थं' खे । (२) 'संहारमयत्वा' क० ख० ।

(३)'अत्र'इत्यारभ्य 'तात्पर्यम्। यथा देवदत्त'इत्येतदन्तग्रन्थस्य स्थाने खपुस्तके–"संहृतिः पुनः पृथ्व्यादिनवयोन्यन्तमिति । अत्र नवयोनिशब्देन योन्यन्तर्गतं बैन्दवं चक्रं लक्ष्यते । तथाच चतुरस्रत्रयमारभ्य बैन्दवान्तमुद्धारः संहार इत्यर्थः इति चतुःशतीशास्त्रस्य निर्णयः । अतो न मध्यमादिचक्रमुद्धारयतीति तात्पर्यम्। देवदत्त" इति पाठः।

पृथ्व्यादिनवयोन्यन्तमिति शास्त्रस्य निर्णयः ।
एतत्समष्टिरूपन्तु त्रिपुराचक्रमुच्यते ॥ ७८ ॥
(१)यस्य विज्ञानमात्रेण त्रिपुराज्ञानवान् भवेत् ।

ते । तद्बैन्दवं चक्रमारभ्य चतुरस्रान्तोद्धारः सृष्टिः, संहृतिः पुनः पृथ्व्यादिनवयोन्यन्तमिति । तथा च चतुरस्रत्रयमारभ्य बैन्दवान्तमुद्धारः संहार इत्यर्थः इति चतुःशतीशास्त्रस्य निर्णयः । अतो न मध्यमारभ्य चतुःशतीशास्त्रस्य चक्रोद्धार इति तात्पर्यम् ।

यथा देवदत्तविष्णुमित्रयज्ञदत्तेषु प्रस्तुतेषु देवदत्तयज्ञदत्तयोः फलानि देयानि इत्युक्ते विष्णुमित्रस्य न देयानीति गम्यते । तद्वत्पूर्वं श्रीचक्रमवयवशो विभज्य वासनामुक्त्वा इदानीं समष्टिचक्रस्य वासनामाह–एतदिति । एतत्समष्टिरूपं सृष्ट्यादित्रितयं समष्टिर्नाम । अवयवी तु तथा (२)न भवति, सृष्टिपदेन स्थितिपदेन संहारप (३)देनापि च नाभिधीयते, किन्तु त्रिपुराचक्रमुच्यते त्रिपुरायाः सृष्ट्यादिभ्यस्त्रिभ्यः पुरा विद्यमानत्वात्त (४)त्पदाभिधेयाया अनाद्यन्तरूपायाः स्वसंविदश्चक्रमाविर्भावभूमिरित्युच्यते । तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्–"वशिन्योऽष्टौ सान्तरालम्" इत्यादिना "अनाख्या सर्वगा ततः" इत्यन्तेन ॥ ७८ ॥

ननु स्वसंविद्रूपा त्रिपुरैव सा ज्ञायताङ्किमेतेन चक्रवासनालक्षणेन बकबन्धनविधिप्रयासेनेत्यत आह–यस्येति । (५)यस्य

(१) 'अस्य' कपुस्तके (२)कपुस्तके 'तथा' नास्ति ।
(३)'पदेनाभि'इत्येव के । (४)'तत्पदानाभि' ख० ।
(५)'अस्य'क० ।

चक्रस्य नवधात्वञ्च कथयामि तत्र प्रिये ॥७९॥
आदिमं भूत्रयेण स्याद्द्वितीयं षोडशा(१)रकम् ।
अन्यदष्टदलं प्रोक्तं मनुकोणमनन्तरम् ॥ ८० ॥
पञ्चमं दश(२)कोणं स्यात् षष्ठञ्चापि दशारकम् ।
सप्तमं वसुकोणं स्यान्मध्यत्र्यस्रमथाष्टमम् ॥८१॥
नवमं त्र्यस्रमध्यं स्यात् तेषां नामान्यतः शृणु ।

विज्ञानमात्रेण य(३)स्मिन्विज्ञात(४) एव त्रिपुराचक्रज्ञानमात्रेण त्रिपुराज्ञानवान् ज्ञाता भवेत् । कोऽर्थः ? (५)शुद्धाया निराकारमूर्तेस्त्रिपुराया ज्ञानमशक्यम् । अत एवोक्तरीत्यैव एतच्चक्रवासनया तन्मध्ये (६)बैन्दवचक्रे क्रोडीकृता सा ज्ञातुं शक्येत्यर्थः । तदुक्तमभियुक्तैः—

"घृतकाठिन्यवच्चक्रं महायोनौ चिदम्बरम् ।
द्रुतहेमघनीभावमिति मूर्तिङ्करोम्यहम्" ॥ इति ।

चक्रस्य पूर्वमुद्दिष्टं नवधात्वमिदानीं वक्तुं प्रतिजानीते—चक्रस्येति । यतः प्रियतमाऽसि त्वमतो रहस्यमपि कथयामीत्यर्थः ॥ ७९ ॥

इदानीं नवधा(७)त्वमेवाह—आदिमामिति । भूत्रयेण चतुरस्त्रत्रयेण, मनुकोणं च(८)तुर्दशारं, वसुकोणम् अष्टकोणम् । स्पष्टमन्यत् ।

---

(१) 'कोणञ्च' के।
(२) 'षोडशच्छदम्' गे ।
(३)'आस्मिन्' कपुस्तके ।
(४)'विज्ञामात्र एव' कपुस्तके।
(५)'शुद्धानिरा' खे ।
(६)'बैन्दवे क्रोडी' खे ।
(७) 'नवधात्वमाह' खे ।
(८) 'चतुर्दशकोणं स्पष्ट' इत्येव खपुस्तके पाठः ।

त्रैलोक्यमोहनं चक्रं सर्वाशापरिपूरकम् ॥ ८२ ॥
सर्व(१)संक्षोभणं गौरि! सर्वसौभाग्यदायकम् ।
सर्वार्थसाधकं चक्रं सर्वरक्षाकरं (२)परम् ॥८३॥

उक्तानान्नवचक्राणां नामान्याह–तेषां नामानीति । त्रैलोक्यमोहनं लोक्यत इति लोकः, लोक्य(३)तेऽनेनेति लोकः, लोकयतीति लोक इति कर्मकरणकर्तृव्युत्पत्त्या मेयमानमातृलक्षणं त्रैलोक्यं, तस्य मोहनं तिरोधायकमद्वैतप्रतीत्युत्पादनेन । सर्वाशापरिपूरकम् आशा नाम अतृप्तस्य पदार्थान्तरेषु स्पृहा तस्याः सर्वस्याः स्पृहायाः परिपूरकं नित्यपरिपूर्णतृप्तिलक्षणपरमशिवसामरस्यप्रतिपादनेन ॥ ८२ ॥

सर्व(४)संक्षोभणं सर्वस्य क्षित्यादेः शिवान्तस्योपर्युपरि तत्त्व(५)क्रमेण संक्षोभस्तस्य संहारलक्षणस्य कारकं भे(६)दप्रपञ्चलयरूपरूपत्वात् । सर्वसौभाग्यदायकं सर्वसौभाग्यं सर्वस्पृहणीयता तस्या दायकं, सर्वस्पृहणीयपरप्रेमास्पद(७)परमशिवैक्यप्रतिपादनेन । सर्वार्थसाधकं सर्वेषां वैदिकानां तान्त्रिकाणां क्रि(८)याणामर्थः प्रयोजनं परमशिवप्राप्तिः । तदुक्तं महाकविभिः–

बहुधा ह्यागमैर्भिन्नाः पन्थानः सन्ति भूतले ।
त्वय्येव निपतन्त्योघा जान्हवीया इवार्णवे ॥ इति ।

तत्साधयति [सर्वरक्षेति] । सर्वरक्षाकरं रक्षा नाम प्रतिकूलपदार्थादुपरतिः परिहारः षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं सर्वमेव प्रतिकूलपदार्थः

---

(१) 'सर्वक्षोभकरं' खपुस्तके । (२) 'तथा' ग० ।
(३) 'लोकनं लोकः' क० । (४) 'संक्षोभकरं' ख० ।
(५) 'क्रमेण क्षोभस्य सं' ख० । (६) 'बैन्दवप्र' क० ।
(७) 'पर' ख० । (८) 'क्रियाणामप्यर्थः' ख० ।

सर्वरोगहरं देवि ! सर्वसिद्धिमयं तथा ।
सर्वानन्दमयञ्चापि नवमं शृणु सुन्दरि ! ॥८४॥
अत्र पूज्या महादेवी महात्रिपूरसुन्दरी ।

तस्मात्सर्वस्मात् रक्षां शिवाहम्भावभावनालक्षणां करोति । तदुक्तं परापञ्चाशिकायाम्—

अहमि प्रलयं कुर्वन्निदमः प्रतियोगिनः ।
पराक्रमपरो भुङ्क्ते स्वभावमशिवापहम् ॥ इति ॥ ८३ ॥

सर्वरोगहरं भे(१)दलक्षणं षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं सर्वमेव रोगा तस्य हरम् अभेदप्रतीतिहेतुत्वात् । अत्रैवोक्तं—

विकल्परूपरोगाणां हारिणी खेचरी परा । (यो० हृ०सं० १ श्लो० ४१) इति ।

सर्वसिद्धिमयं सर्वस्य सिद्धिरुत्पत्तिः स्थितिः संहारश्च तन्मयं, त्रिकोणस्य सृष्टिस्थितिसंहारहेतुत्वात् । तदुक्तमीश्वरप्रत्यभिज्ञायाम्—"चितिः स्वतन्त्रा विश्वसिद्धिहेतुः" इति ।

सर्वानन्दमयं शिवशक्तिलक्षणप्रकाशविमर्शसामरस्यरूपत्वात् । अत्र सर्व(२)त्र प्रवृत्तिनि(३)मित्तभेदाभावादद्वैतविश्रान्तिरेव परमार्थः ॥ ८४ ॥

पूर्वोक्तवासनाचक्रस्य प्रयोजनमाह—अत्रेति । महादेवी (४)महती देशकालैरनाकलितत्वात् देवी द्यो(५)तनार्था दे-

---

(१) 'भेदलक्षणं' नास्ति खे० ।
(२) 'अत्र सर्वप्रवृत्ति' क० ।
(३) 'निमित्तभेदादद्वैत' ख० ।
(४) 'महती देवी देशकालाकारैरना' क० ।
(५) 'द्योतनादिति देवी' 'ख' ।

परिपूर्णं महाचक्रमजरामरकारकम् ॥ ८५ ॥

वीपदाभिधेया विमर्शरूपा । अत्र त्रिधा नवधा च पूर्वोक्तवासनाचक्रे महात्रिपुरसुन्दरी महती अनावरणा चिद्रूपिणी त्रिपुरा तुर्यरूपत्वात् सुन्दरी (१)स्वात्मतया (२)सर्वस्य स्पृहणीयत्वात् । एवंविधा स्वसंविद्देवता पूज्या वक्ष्यमाणपरादित्रिविधरूपया पूजया भावनीया ।

त्रैलोक्यमोहनादिनवचक्राणां स्वस्वनामानु(३)रूपार्थवासनालक्षणफलान्युक्त्वा समष्टिचक्रस्य फलमाह–परिपूर्णमिति । परिपूर्णं (४)नवचक्रसमष्टिरूपं महायोनि (५)मध्यमहाविन्दुच(६)क्रस्फुरत्प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपपराप्रभापटलमयसर्वानन्दमयं(७)सर्वावरणसमग्रं च, महाचक्रं विश्वमयं विश्वोत्तीर्णपरामयत्वात्, अजरामरकारकम् अजरः कालत्रयातीतत्वा(८)त् अत एवामरः उत्पत्तिविनाशरहितत्वात्, अजरामरः (९)परमशिवः (१०)कारकं स्वपूजकस्य (११)कालत्रयातीतोत्पत्तिविनाशरहितनित्यपरमशिवत्वप्राप्तिलक्षणं मोक्षं करोतीत्यर्थः ॥८५॥

---

(१) 'स्वस्वात्मतया' ख० ।
(२) 'सर्वस्पृ' ख० ।
(३) 'रूपलक्षणफला' ख० ।
(४) 'नवचक्रसमष्टिरूपं' नास्ति खे ।
(५) 'मध्य' नास्ति खे ।
(६) 'चक्र' नास्ति खे ।
(७) 'सर्वावरणसमग्रं च' नास्ति खे ।
(८) 'त्वात्, अमरः अत एवोत्पत्ति' ख० ।
(९) 'परम' नास्ति खे ।
(१०) 'कारकं' नास्ति ख० ।
(११) 'कालातीतनित्यपरशिव' ख ।

एवमेव महाचक्रसङ्केतः परमेश्वरि ।
कथितस्त्रिपुरादेव्या जीवन्मुक्ति(१)प्रवर्तकः ॥८६॥

चक्रसङ्केतमुपसंहरति—एवमिति । एवम् उक्तप्रकारेण त्रिपुरादेव्याः पूर्वोक्तलक्षणाया महाचक्रसङ्केतः षट्त्रिंशत्तत्त्वचक्ररूपत्वात् महाचक्रं जीवतो मुक्तिः जीवन्मुक्तिः मुक्तिर्हि बन्धनादुद्बन्धनं घृणादिपाशाष्टकेन । कोऽर्थः ? (२)परमशिवादिस्वगुरुपरदेवताधिगतपरमार्थश्चक्रसङ्केतकः स्वपरामर्शकस्य हठादेव सकलपाशविनाशनेन शिवाहम्भावभावनां प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥ ८६ ॥

इति श्रीमत्परमयोगीन्द्रपरमहंसपुण्यानन्द(३)नाथ-
शिष्यपरमहंसामृतानन्दना(४)थयोगिप्रव-
रविरचितायां वा(५)मकेश्वरतन्त्रयो-
गिनीहृदयदीपिकायां चक्रसङ्केतकः
प्रथमः (६)पटलः ॥ १ ॥

(१) 'प्रदायकः' क० ।
(२) 'परशिवादिगुरुपरम' ख० ।
(३) 'नाथ' खे नास्ति ।
(४) 'नाथ' नास्ति खे ॥
(५) 'वामकेश्वरतन्त्र' खे नास्ति ।
(६) 'पटलः' नास्ति खे ।

मन्त्रसङ्केतकं दिव्यमधुना कथयामि ते ।
यद्वेत्ता त्रिपुराकारो वीरचक्रेश्वरो भवेत् ॥ १ ॥

अथ द्वितीयं मन्त्रसङ्केतकं श्रोतृजनप्रवृत्तये फलप्रतिपादनपूर्वकं वक्तुं प्रतिजानीते–मन्त्रसङ्केतकमिति । दिव्यं प्रकाशवि (१)मशात्मकप(२)रमशिवपराशक्तिप्रतिपादनपरत्वात् ।मन्त्रसङ्केतकं मननात्त्रायन्ते साधकमिति मन्त्राः चिन्मरीचयः तद्वाचकत्वाद् वैखरीवर्णविलासभूतानां सौभाग्यविद्यादीनां म(३)ननात्त्राणता । तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्–

मननात्त्राणधर्माऽसौ मन्त्रोऽयं परिकीर्तितः ॥ इति ।

सङ्केतकं पूर्वोक्तलक्षणम् । (४) अधुना कथयामीति । प्रकाशात्मकोऽहं ते विमर्शरूपिण्याः कथयामि हृदयङ्गमतान्नयामीत्यर्थः । यद्वेत्ता यस्य मन्त्रसङ्केतकस्य वेत्ता ज्ञाता त्रिपुराकारः वे (५)दनसंपरिस्फुत्परमशिवभट्टारकः वीरचक्रेश्वरो भवेत् वीराः पूर्वोक्तलक्षणास्तेषां चक्रं समूहः तस्येश्वरः प(६)रमशिवः । कोऽर्थः ? एतन्मन्त्रसङ्केतप्रतिपादितश्रीवि(७)द्यादिमन्त्ररहस्यभूतपरभावनाप्रणाशितमाहेजालः, अत एव परमशिव एव भवेदित्यर्थः ॥ १ ॥

---

(१) 'विमर्शरूप' ख०
(२) 'परशिव' ख०
(३) 'मननन्त्राणता' ख०
(४) 'अधुना कथयामीति खपुस्तके नास्ति ।
(५) 'वेदनमय एव परिस्फुरितपराभट्टारकैक्यद्विरि' क०
(६) 'पर' ख०
(७) 'विद्यामन्त्रार्थभूतपरभावनाप्राशस्त्यशाली परशिव एव' ख०

(१)पूर्वोक्तत्रैलोक्यमोहनादिनवचक्रेश्वरीमन्त्रानेवोपक्रम्य मन्त्रसङ्केतकमारभते–करशुद्धिकरीति ।

करशुद्धिकरी त्वाद्या, द्वितीया चात्मरक्षिका ।
आत्मासनगता देवि तृतीया, तदनन्तरम् ॥ २ ॥

आत्मतत्त्वगतयोरशुद्धयोरत्र कर्मकरणात्मनोर्द्वयोः ।
शुद्धतत्त्वलयभावनामयी शुद्धिरात्मकरयोः परा मता ॥

इत्यस्मद्गुरूक्तरीत्या कर्मेन्द्रियान्तःपातिनोः क(२)रयोरशुद्धतत्त्वान्तर्गतयोः अशुद्धयोः शुद्धतत्त्वलयभावना शुद्धिस्तत्करीयं विद्या पराहन्ताप्रतिपादनपरत्वात् । अत्रैव वक्ष्यति—

कर्मेन्द्रियाणां वैमल्यात्करशुद्धिकरी स्मृता ।
(यो० हृ० सं० ३ श्लो० १३४) इति ।

आद्या त्रैलोक्यमोहनचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः । नन्वत्र करशुद्ध्यादिमन्त्राणां सङ्ख्यामेव करोति, किमिति नोद्धरति ? उच्यते, वामकेश्वरशास्त्र (३)एवासामुद्धारः, अत्र त्वज्ञातार्थप्रतिपादनपरत्वादस्य शास्त्र(४)स्येति न मन्त्रोद्धारः (५)क्रियते इति । द्वितीया चात्मरक्षिकेति ।

भेदलक्षणविपक्षसङ्कटोत्तारणपरामिहात्मरक्षणम् ।

इत्य(६)स्मद्गुरुक्तरीत्या भेदप्रपञ्चलक्षणप्रतिपक्षपराभवरू-

---

(१) 'पूर्वमनन्तरोक्तत्रैलोक्य' ख०
(२) 'करयोरशु' ख०
(३) 'एतासाम्' क०
(४) 'शास्त्रस्य, अत एव न' क०
(५) 'नोद्धारः क्रियते' ख०
(६) 'इत्यस्मदुक्तरीत्या भेदं प्र' ख०

चक्रासनगता पश्चात्सर्वमन्त्रासनस्थिता ।
साध्यसिद्धासना षष्ठी, मायालक्ष्मीमयी परा ॥ ३ ॥

पसङ्कटात् रक्षाम् अभेदप्रतीतिरूपां पराहन्ताप्रति(१) पादनेन वाऽऽत्मनः करोति इत्यात्मरक्षिका द्वितीया सर्वाशापरिपूरकाख्याद्वितीयचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः । आत्मासनगता देवि तृतीया ।

(२)आत्मचक्रमनुदेवतात्मनामासनं शिवमयत्वभासनम्' ।

इत्यस्मद्गुरुक्तरीत्या साधकचक्रमन्त्रदेवतानां स्वसंविद्रूपतया अनुसन्धानलक्षणासनच(३)तुष्टयविद्यानामादिभूता आत्मासनगता विद्या तृतीया सर्वसङ्क्षोभकरलक्षणतृतीयचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः । तदनन्तरं चक्रासनगता त(४)दनन्तरोक्तचक्रासनगता चतुर्थी विद्या सर्वसौभाग्यदायकलक्षणचतुर्थचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः । पश्चात्सर्वमन्त्रासनस्थिता । अनन्तरोक्तवा(५) सनापूर्वोक्तलक्षणमननत्राणलक्षणाचिन्मरीचिप्रसर(६)णाखिलावरणदेवतामन्त्रासनस्थिता पञ्चमी विद्या । सर्वार्थसा(७)धकाभिधानलक्षणपञ्चमचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः । साध्यसिद्धासना (८)षष्ठी ।

---

(१) 'पादनपरादात्मनः' क०

(२) 'अष्टचक्रमनुदेवतात्मनां सा विमर्शमनयत् स्वभासनम्' खपुस्तके ।

(३) 'चतुष्टयादिविद्या' क०

(४) 'अनन्तरं चक्रसंकेतोक्तचक्रासनयुक्ता विद्या' ख०

(५) 'वासनामननत्राणाचिन्म' ख०

(६) 'प्रसराखिल' ख०

(७) 'साधनलक्षण' ख०

(८) 'षष्ठी । अनन्तरोक्तवासना । सर्व' क०

मूर्तिविद्या च सा देवि सप्तमी परिकीर्तिता ।

सर्वपीठनिवासिन्यः सर्वगाश्चिन्मरीचयः ।
मै (१)रव्यो भरिताकारा रक्षन्तु कुलमातरः ॥

इति प्रामाणिकवचनोक्तरीत्या चिन्म (२)रीचिमयपरिणतावरणदेवताः (३)साध्याः साधकदशायां सप्तषष्टिसङ्ख्यात्रिकोणादिषोडश (४)दलान्तपदगताश्चतुरस्रत्रितयगताश्च देवताः सृष्टिक्रमरूपत्वात्साध्याः । तदुक्तमत्रैव "सृष्टिस्थान्नवयोन्यादिपृथ्व्यन्तम्" (यो० हृ० सं० १ श्लो० ७८) इति । साध्यास्ता एव संहृतिकाले सिद्धाश्चतुरस्रादिबैन्दवान्तक्रमेणोपसंहृताः । तदुक्तमत्रैव "संहृतिः पुनः पृथ्व्यादिनवयोन्यन्तम्" (यो०हृ०सं० १ श्लो० ७८) इति । अत्र सिद्धिः संहारः । तदुक्तमीश्वरप्रत्यभिज्ञायां "चितिः स्वतन्त्रा विश्वसिद्धिहेतुः" इति । (५)(अतः साध्याः सिद्धाश्च साध्यसिद्धाः)। एवं सृष्टिसंहारक्रमेणानुसन्धीयमानानां साध्यसिद्धानामावरणदेवतानाम् आसने स्थिता (६)विद्या साध्यसिद्धासना षष्ठी (७)सा सर्वरक्षाकारनामधेयषष्ठचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः । मायालक्ष्मी (८)मयी परा । मूर्तिविद्या च सा देवी सप्तमी परिकीर्तितेति । अस्या विद्यायाः

---

(१) 'रम्यास्ता वाक्पराकारा' ख०
(२) 'चिन्मरीच्यावरण' ख०
(३) 'साध्याः सृष्टिस्थाः सप्तसंख्याकत्रिकोणादि' ख०
(४) 'दलान्तचक्रगता' ख०
(५) धनुश्चिन्हान्तर्गतं खपुस्तके नास्ति ।
(६) 'स्थिता या विद्या सा साध्य' ख०
(७) खे 'सा' नास्ति
(८) 'लक्ष्मीश्वरीमयी' क०

अष्टम्यावाहिनी विद्या, नवमी भैरवी परा ॥ ४ ॥

चतुःशतीशास्त्रे अनुदधृतत्वादत्रोद्धारः क्रियते—माया (१)भुवनेश्वरीबीजं, लक्ष्मीः श्रीबीजं,तन्मयी (२)तत्प्रचुरा । तयोरूर्ध्वगता परा ।

"चतुर्दशयुतं भद्रे (३)त्रिशीर्षान्तसमन्वितम् ।
तृतीयं ब्रह्म सुश्रोणि हृदयं भै (४)रवात्मनः" ॥

इति (५)श्रीपरात्रिं (६)शिकोक्तरीत्या परा परावाचकत्वात्तद्बीजत्रयात्मिका ब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकत्वाच्च सा विद्या श्रीमंहात्रिपुरसुन्दरीमूर्तिकल्पनायां विनियुक्ता सप्तमी सर्वरोगहराभिधेयसप्तमचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः । अष्टम्यावाहिनी विद्या ।

"आन्तरस्य निजसंविदात्मनो
मातुरत्र करणात्मना बहिः ।
मेयसंविदि समर्पणं तदा-
वाहनं समरसत्वलक्षणम् ॥"

इत्यस्मद्गुरूक्तरीत्या स्वहृदयकमलकर्णिकामध्ये स्फुरन्त्याः संवित्कलायाः "आत्मा मनसा युज्यते, मन इन्द्रियेण, इन्द्रियमर्थेन" इति तन्त्रान्तरोक्तपरिपाट्या (७)बहिरर्थप्रसरणलक्षणा-

---

(१) 'भुवनेशी' क०
(२) 'तद्वयोर्ध्वगता' ख०
(३) 'तिथीशान्त' क०
(४) 'भैरवात्मना' क०
(५) 'इति परा' ख०
(६) 'त्रिंशकोक्तबीज' ख०
(७) 'बहिः प्रसारणलक्षणावाहने विहिता । अष्टमी सर्वसिद्धिप्रदानाभिधानाष्टम' खपुस्तके पाठः ।

मूलविद्या तथा ख्याता त्रैलोक्यवशकारिणी ।
एवं नवप्रकारास्तु पूजाकाले प्रयत्नतः ॥ ५ ॥

वाहिनी विद्या सर्वसिद्धिप्रदाऽष्टमचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः । नवमी भैरवी परा (१)भैरवी विश्वस्य भरणात् स्थितिहेतुतया रक्षणात्परचिन्मात्रपर्यवसानलक्षणसंहारकारणतया वमनात्सृष्टिहेतुतया च ॥ ४ ॥

ननु भैरवी चतुःशती (२)शास्त्रोक्ता किमत्र नोद्धृता यतः सप्तमचक्रेश्वरी विद्या चोद्धृतेत्यत आह–(३)मूलविद्येति। मूलं विश्वस्य शिवादेर्भूम्यन्तस्य षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मनः प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपं (४)परं तेजो (५)वेदयतीति मूलविद्या तथा (६)प्रोक्ता भैरवी कथिता नान्या । अस्यास्तत्रैवोद्धृतत्वान्नात्रोद्धारः । अन्यथा सप्तमचक्रेश्वरीवदत्रोद्धरेत् । वक्ष्यति—

मूलेन व्यापकन्यासः कर्तव्यः परमेश्वरी । इति ।

त्रैलोक्यमुक्तलक्षणं वशीकरोति सर्जने संहारे च स्वायत्तं करोतीति वक्ष्यमाणपूजासङ्केतके वक्तुं योग्यमपि न्यासं नवचक्रेश्वरी(७)विद्यानां प्रसङ्गान्मण्डूकप्लुतिन्यायेनाह–एवमिति । एवमुक्तप्रकारेण नवप्रकारा एताश्चक्रेश्वरीविद्याः साधकेन

(१) 'भैरवी भरणाद्विश्वस्य स्थिति' क०
(२) 'शास्त्रे नोक्ता' ख०
(३) 'मूलविद्या तथा प्रोक्ता त्रैलोक्यवशकारिणीति' ख०
(४) खपुस्तके 'परं' नास्ति ।
(५) 'वेदयिता । मूल' क०
(६) 'ततो ख्याता कथिता' इत्येव कपुस्तके ।
(७) 'विद्यानां' नास्ति क०

एताः क्रमेण न्यस्तव्याः साधकेन (१)कुलेश्वरि ! ॥
पादाग्रजङ्घाजानूरुगुदलिङ्गाग्रकेषु च ॥ ६ ॥
आधारे विन्यसेन्मूर्तिं तस्यामावाहिनीं न्यसेत् ॥
मूलेन व्यापकन्यासः कर्तव्यः परमेश्वरि ! ॥ ७ ॥

एतद्विद्योपासकेन मोक्षमात्मनः साधयितुमिच्छता, कुलेश्वरी कुलं मेयमानमातृरूपम् । तदुक्तं चिद्गगनचन्द्रिकायाम्—

मेयमातृमितिलक्षणं कुलं
प्रान्ततो (२)व्रजति विश्वमम्बिके । इति ।

तस्य सर्जने संहारे च ईश्वरी । अत्र श्रुतिः—"यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च" इति । आज्ञावतारेऽप्युक्तम्—

स्वेच्छयैव जगत्सर्वं निगिरत्युद्गिरत्यपि ।

पूजाकाले वक्ष्यमाण (३)सङ्केतोक्तसपर्यासमये, प्रयत्नतः

प्रयत्नस्तदवाप्तौ तु व्यापारोऽतित्वरान्वितः ।

इतितन्त्रान्तरोक्तरीत्या श्रद्धावेशतया क्रमेण न्यस्तव्याः । तत्स्थानान्याह—पादाग्रेति । स्पष्टम् ॥ ६ ॥

आधारे विन्यसेन्मूर्तिं पादाग्रादीनां बाध्यत्वेन प्रसिद्धत्वात् पृथक्करणम् आधारमूर्त्यनन्तरद्योतनार्थम् । आधारे पूर्वोक्ते चतुर्दल (४)कमले मूर्तिं मूर्तिविद्यां (५)सप्तमीं न्यसेत् । तस्यां मूर्तावेवावाहिनीं न्यसेत् । 'मूलेन व्यापकन्यासः कर्तव्यः परमे-

---

(१) 'महेश्वरि' क०
(२) 'सृजति यत्र विश्वममिति' ख०
(३) 'सङ्केते क्रमः पर्यायक्रमः प्रयत्नतः' ख०
(४) 'कमले मूर्तिं' नास्ति खे । (५) 'सप्तमीं' नास्ति खे ।

अकुलादिषु पूर्वोक्तस्थानेषु परिचिन्तयेत् ।
चक्रेश्वरीसमायुक्तं नवचक्रं पुरोदितम् ॥ ८ ॥

श्वरि' । मूलेन नवमचक्रेश्वरीविद्यया सौभाग्यविद्ययेति यावत् । स्पष्टमन्यत् ॥ ७ ॥

नवचक्रेश्वरीविद्यानां न्यासमुक्त्वा तदाधारभूतनवचक्राणामपि चिन्तालक्षणमान्तरन्यासमाह–अकुलादिष्विति । अकुलादिषु "अकुले विषुसंज्ञे च" (यो० हृ० सं० १श्लो० २५) इत्यत्र पूर्वोक्तस्थानेषु । आदिशब्देनाष्टौ (१)वन्हि–शाक्त–नाभि–अनाहत–विशुद्ध–लम्बिकाग्र–भ्रूवोरन्तर–(२)इन्दवो गृह्यन्ते । पुरोदितं चक्रस(३)ङ्केतोदितं नवचक्रं चक्रेश्वरीसमायुक्तं नवचक्रेश्वर्यधिष्ठितं परिचिन्तयेत् । (४)कोऽर्थः ? अकुले सुषुम्नामू(५)लारुणसहस्रदलकमले त्रिपुराधिष्ठितं त्रैलोक्यमोहनचक्रं, वन्हावाधारे चतुर्दलकमले (६)त्रिपुरेश्यधिष्ठितं सर्वाशापरिपूरणं चक्रं, शाक्ते स्वाधि(७)ष्ठानास्थितषड्दलकमले त्रिपुरसुन्दर्यधिष्ठितं सर्वसंक्षो(८)भणं चक्रं, नाभौ दशदलकमले त्रिपुरवासिन्यधिष्ठितं सर्वसौभाग्यदाय (९)क-

(१) 'विषु' शब्दोऽधिक कपुस्तके ।

(२) यद्यप्यत्र कखयोरुभयोरपि पुस्तकयोः 'रन्तरबिन्दवो' इत्येव पाठस्तथाऽपि स न समीचीन इत्युपेक्षितः ।

(३) 'सङ्केतोदितं नवचक्रेश्वरी' क० ।

(४) 'कोऽर्थः' नास्ति ख० ।

(५) 'मूलभागे' ख० ।

(६) 'त्रिपुरेश्वरीयुक्तं' ख०

(७) 'ष्ठाने सित' क०

(८) 'क्षोभकं' ख०

(९) 'दायकम्, अ' क०

(१)तासां नामानि वक्ष्यामि यथानुक्रमयोगतः ।
तत्राद्या त्रिपुरा देवी, द्वितीया त्रिपुरेश्वरी ॥ ९ ॥
तृतीया च तथा प्रोक्ता देवी त्रिपुरसुन्दरी ।
चतुर्थी च महादेवी देवी त्रिपुरवासिनी ॥ १० ॥
पञ्चमी त्रिपुरा श्री स्यात्, षष्ठी त्रिपुरमालिनी ।
सप्तमी त्रिपुरा (२)सिद्धिरष्टमी त्रिपुराम्बिका ॥ ११ ॥
नवमी तु महादेवी महात्रिपुर(३)सुन्दरी ।

चक्रम्, (४)अनाहते द्वादशदलकमले त्रिपुरा(४)श्रीसमधिष्ठितं सर्वार्थसाधकं चक्रं, विशुद्धौ[द्धे]षोडशदलकमले त्रिपुरमालिन्यधिष्ठितं सर्वरक्षाकरं चक्रं, लम्बिकाग्रे ता(६)लुमूले अष्टदलकमले त्रिपुरासिद्ध्यधिष्ठितं सर्वरोगहरं चक्रं, भ्रूवोरन्तरे द्विदलकमले त्रिपुराम्बिकाधिष्ठितं सर्वसिद्धिप्रदं चक्रम्, इन्दौ ललाटे बिन्दौ महात्रिपुरसुन्दर्यधिष्ठितं सर्वानन्दमयं चक्रं भावयेदित्यर्थः ॥ ८ ॥

(७)पूर्वोक्तविद्यानामवचक्रेश्वरीणां नामान्याह—तासामिति । स्पष्टम् ।

ननु (८)एता विद्या नवचक्रेश्वर्यः (९)पादाग्रादिष्वकु-

---

(१) 'आसां' ग०, ख पुस्तके च 'इदमर्धं नास्ति ।
(२) 'सिद्धा त्वष्ट' क०
(३) 'त्रिपुरभैरवी' क०
(४) 'अनाहते हृदि द्वादश' ख०
(५) 'श्रीअधि' क०
(६) 'तालुमूले' खपुस्तके नास्ति
(७) 'पूर्वोक्तानाम्' क०
(८) 'एताश्च' ख०
(९) 'पादादिष्वकुलादिस्थानेषु' ख०

पुजयेच्च क्रमादेता नवचक्रे पुरोदिते ॥ १२ ॥
एवं नवप्रकाराद्या पुजाकाले तु पार्वति ! ।
एकाकारा ह्याद्यशक्तिरजरामरकारिणी ॥ १३ ॥

लादिषु स्वस्वस्थानेषु च (१)स्वरूपेण भावनारूपेण क्रमेण न्यस्तव्या(२)एव किम् ? नेत्याह–पूजयेदिति । एताः पुरोदितास्त्रिपुराद्या वि(३)द्या नवचक्रे(४)श्वर्यः पुरोदिते "त्रैलोक्यमो(५)हनं चक्रम्"(यो० हृ० सं०१ श्लो०८३) इत्यादिपूर्वोक्ते नवचक्रे इत्येकवचनमन्योन्याविश्लेषकथनार्थम् । अकुलादिनवस्थानेषु अन्योन्यसंयुक्ततयै(६)व विभावितेषु नवचक्रेष्वित्यर्थः । क्रमात्पूजयेच्च त्रैलोक्यमोहनं चक्रमारभ्य प्रतिचक्रमेकैकं क्रमेण पूजयेदित्यर्थः ॥ १२ ॥

ननु किमासान्नवधा(७)त्वं स्वाभाविकं ? नेत्याह–एवमिति । आद्या शिवादिक्षित्यन्तस्य जगतो निदानत्वात् । आद्या शक्तिराद्यशक्तिः । आद्यस्य सकलवर्णादिभूतस्य प्रकाशात्मनः परशिवस्य शक्तिर्विमर्शरूपिणी एकाकारा परा पूजाकाले तेन निरन्तरं सामरस्यमापन्ना अपरा पूजाकाले तु(८)तथा न भवति । एवमुक्तप्रकारेण नवप्रकारा नवविधा भिन्ना एवंविधपूजक-

---

(१) 'स्वरूपेण' नास्ति ख०
(२) 'एव नेत्याह' ख०
(३) 'विद्या' नास्ति क०
(४) 'चक्रेश्वरीपुरोदित त्रैलोक्य' ख०
(५) 'मोहनचक्रे इत्यत्र पूर्वोक्ते' क०
(६) 'तयैव भावि'क०
(७) 'धात्वं तात्त्विकं न वेत्याशङ्क्याह' क०
(८) 'तु' शब्दो नास्ति के ।

मन्त्रसङ्केतकस्तस्या नानाकारो व्यवस्थितः ।
नानामन्त्रक्रमेणैव पारम्पर्येण लभ्यते ॥ १४ ॥
षडविधं (१)स्तं तु देवेशि ! कथयामि तवानघे ! ।

स्याजरामरकारिणी अजरामरः उक्तलक्षणः शिवः, तत्त्वमस्य करोति । अत्रैव वक्ष्यति—

तव नित्योदिता पूजा त्रिभिर्भेदैर्व्यवस्थिता ॥ इति ॥१३॥

प्रासङ्गिकमुपसंहृत्य प्र(२)कृतमेव प्रधानं मन्त्रसङ्केतमुद्दिशति–मन्त्रसङ्केतक इति । तस्याः परमशिवसामरस्यरूपायाः परायाः (३)यो मन्त्रसङ्केतकः मन्त्रः सौभाग्यविद्यारूपः तस्य सङ्केतो गूढार्थप्रदर्शनं नानाकारः अनन्तरवक्ष्यमाणषड्विधरूपः । नानामन्त्रक्रमेणेति । अनन्तरं पूर्वोक्तकरशुद्ध्यादिनानाप्रपञ्चपरिपाट्यैव पारम्पर्येण लभ्यते । सोपानावरोहरीत्या शिवादिस्वगुरुपर्यन्तपरम्परोपदेशक्रमेण लभ्यते, नान्यथा । पारम्पर्यविहीनानामसंप्रदायवतां चुम्बकवृत्त्या चौर्यावगताक्षरपाठमात्रपर्यवस्थितानामनर्थायैव केवलमित्यर्थः । अत्रैव वक्ष्यति—

पारम्पर्यविहीना ये ज्ञानमात्रेण गर्विताः ।
तेषां समयलोपेन विकुर्वन्ति मरीचयः ॥ इति ॥ १४ ॥

उद्दिष्टस्य मन्त्रसङ्केतस्य विभागं प्रतिजानीते–षड्विध इति । षड्विधः अनन्तरवक्ष्यमाणभावार्थादिप्रकारेण षड्विधः अनघे परशिष्यत्वादिदोषरहिते तव मदंशरूपाया विमर्शशक्तेः

---

(१) 'षड्विधं तन्तु' क०
(२) 'प्रकृतमेव मन्त्रसङ्केतकमुपदिशति' क०
(३) 'यो मन्त्रः' ख०

भावार्थः,सम्प्रदायार्थो,निगमार्थश्च,कौलिकः॥ १५॥
तथा सर्वरहस्यार्थो, महातत्त्वार्थ एव च।
अक्षरार्थो हि भावार्थः केवलः परमेश्वरि! ॥ १६॥
योगिनीभिस्तथा वीरै(१)र्वीरेन्द्रैः सर्वदा प्रिये ।

प्रकाशात्मकोऽहं(२)तं तु षड्विधं कथयामि ।

(३)तद्विभागमाह—भावार्थ इति । वक्ष्यमाणलक्षणत्वात्स्प(४)ष्टोऽर्थः । षोढाप्रकारेण लक्षणानि कथयिष्यन्नादौ भावार्थमाह—अक्षरार्थ इति । न क्षरन्तीत्यक्षराणि नित्यप(५)रशिववाचकत्वात् । किञ्च तालोष्ठव्यापारोऽभिव्यञ्जकस्तेषाम् । अत एवाक्षराण्येवाक्षराणि तेषामर्थोऽभिधेयः । श्रीसौभाग्यविद्याऽवयवपञ्चदशाक्षराणामर्थो भावार्थः ॥ १६ ॥

अक्षरार्थमेवाह—योगिनीभिरिति । योगिन्यः योगः शिवसम्बन्धो नित्यं विद्यते आसामिति योगिन्यः विमर्शशक्त्यंशभूतेच्छाज्ञानक्रि(६)यात्मकभारतीपृथ्वीरुद्राण्यः, वीराः उक्तार्थाः, तद्योगिनीनित्यस(७)म्बन्धभूताः प्रकाशांशभूताः वामाज्येष्ठारौद्र्यात्मकब्रह्माविष्णुरुद्राः सृष्टिस्थितिसंहारकर्तारः, वीरेन्द्राः सृ-

---

(१) 'वीरेन्द्रैश्च सदा' क०
(२) 'त्मकोऽहं कथयामि' ख०
(३) 'तद्विभागं कथयामीत्यर्थः । भावार्थः' क०
(४) 'स्पष्टोऽर्थः । तत्रादौ भावार्थस्य लक्षणमाह षोढाविभज्यलक्षणानि' क०
(५) 'परशिववाचकात् तालवोष्ठपुटव्यापारो' क०
(६) 'क्रियात्मका' क०
(७) 'सम्बन्धाः प्रका' क०

शिवशक्तिसमायोगाज्जनितो मन्त्रराजकः ॥ १७ ॥

सृष्टिस्थिति(१)संहारपदा अतीतानाख्याधिकारिणस्ते शान्ताम्बिकात्मानः शिवशक्तिमिथुनत्रयसमष्टिरूपाः त्रिबीजशिखरवर्तिकामक (२)लात्रयाभिधेयाः एतैः विद्याक्षराभिधेयमयैः मिथुनचतुष्टयैः शिवशक्तिसमायोगाच्छिवशक्त्योः समायोगः सम्पर्क(३)स्तमन्त्रराजकः सौभाग्यविद्यारूपः सकलमन्त्रोत्तमत्वाज्जनितो जातः आ(४)दिकर्मणि क्तः, जातः भावित इति यावत् । तस्यार्थस्य नित्यत्वात् । अयमेवार्थो मया सौभाग्यसुभगोदये प्रपञ्चितः । यथा—

सैव महाविद्यात्मा माता चतुरन्वयैकविश्रान्तिः ।
चतुराननादिजननी जाता चतुरात्मवर्गफलदात्री ॥
अस्त्रविमर्शरूपौ स्वांशौ हित्वा चतुष्कलौ सैव ।
वामादीच्छादिमयान्यकरोद् द्वन्द्वान्यमूनि चत्वारि ॥
वामांशो ब्रह्मा स्यादिच्छैव तस्य भारती शक्तिः ।
अनयोरेतन्मिथु(५)नं सृष्टिः प्रागूवाग्भवात्मकं बीजम् ॥
ज्येष्ठांशो विष्णुः स्याज्ज्ञा(६)नं विश्वम्भरा तयोर्मिथुनम् ।
इदमेव दक्षिणान्वयरूपं श्रीकामराजमध्यास्ते ॥
रौद्र्यात्मकस्तु रुद्रः क्रियामयी शक्तिरस्य रुद्राणी ।
युगलमिदं तार्तीयं बीजं पालयति पश्चिमाम्नायम् ॥

(१) 'संहारपदातीतानामाख्याकारिणः' ख०
(२) 'कलाभिधेयाः तैः' क०
(३) 'सम्पर्कस्तान्मिथुनीकृत' ख०
(४) 'आदितः श्रुतः' क०
(५) 'थुनं शास्ति प्रागन्वयात्मवाग्बीजं' क०
(६) 'ज्ञाना' क०

स्यादम्बिकास्वरूपः शम्भुः शान्तात्मिकाऽस्य शक्तिः स्यात् ।
मिथुनमिदं शिवशक्त्योरुत्तरसमयात्मतुर्यमधितिष्ठेत् ॥
एवमनुत्तरशक्त्योश्चतुरंशद्वन्द्वरूपिणी जाता ।
चतुरन्वयात्मिकेयं पश्यन्ती मातृकामयी विद्या ॥
सृष्टिः पूर्वाम्नायो वाग्भवबीजं तदात्मकं त्रिविधम् ।
सृष्टिस्थितिसंहारैर्भिन्ना सृष्टिस्त्रिमूर्तिमूर्तिः स्यात् ॥
ब्रह्माऽत्र सृष्टिसृष्टावधिपतिरेतस्य भारती शक्तिः ।
सो(१)यं हस्यार्थः स्यात्स एव शिवशक्तिवा(२)चकश्चापि ॥
हस्यार्थः स्यादत्र स्वशक्तिमयरूपसार्णसंयोगात् ।
सृष्टिस्थितौ तु विष्णुः कर्ता विश्वंभराऽस्य शक्तिः स्यात् ॥
विष्णुः कलिपेरर्थो ललिपेरेतस्य शक्तिरर्थः स्यात् ।
रुद्रोऽधिपतिः शक्ती रौद्री (३)स्यात्तत्र सृष्टिसंहारे ॥
ह(४)रवर्णयुगलमनयोर्वाचकम(५)र्थो ऽत्र रस्य रुद्रः स्यात् ।
रुद्राक्षरसम्पर्काद्रौद्री तच्छक्तिरत्र हस्यार्थः ॥
अत्र तु (६)शक्त्यर्णस्य प्राथम्यं शक्तिबीजभूतत्वात् ।
अधिवसतः शिवशक्ती सं(७)ज्ञानाख्या तयोस्तु(८)त्रित्वमयी॥
कामकलाकलयित्री (९)तुर्यमयी रक्तशुक्लमिश्रतनुः ।

---

(१) 'सेयं सस्यार्थः' क०
(२) 'वाचकस्यापि' क०
(३) 'स्यादत्र' क०
(४) 'हसवर्ण' क०
(५) 'मर्थोऽक्षरस्य' क०
(६) 'शक्तिर्नस्यात्' क०
(७) 'सत्यज्ञाना' क०
(८) 'स्तुतत्रिमयी' ख०
(९) तुरीयमयी' क०

रक्तो बिन्दुः शक्तिः शुक्लः शम्भुः परस्तदैकात्म्यम् ॥
एवं द्वितीयबीजं स्थितिरूपं दक्षिणान्वयात्म स्यात् ।
स्थितिसृष्ट्यादिविभेदाद्वसन्ति ता एव देवतास्तत्र ॥
अत्र कलवर्णमध्यस्थितो हकारः स्थितिस्वरूपत्वम् ।
अस्य द्योतयति (१)परं स्थितिरूपं संविदम्बिकाकारः ॥
संहारात्मकपश्चिमसमये (२)तद्वदेव तार्तीयम् ।
संहृतिसृष्ट्यादिवशात् (३)सन्ति ता एव देवतास्तत्र ॥
सृष्टौ शक्तेर्नियत(४)प्राधान्यादस्य शक्तिबीजत्वात् ।
स्वात्मनि संहृतिसृष्टौ शिवमन्तर्भाव्य विभासते शक्तिः ॥
त्रिमये तुरीय(५) बीजेऽनाख्यारूपोत्तरान्वयात्मनि तौ ।
शक्तिशिवावधिवसतो निरन्तरं सामरस्यमापन्नौ ॥
सृष्ट्यादिभेदभिन्नश्रीविद्यावर्णयुगलनवकात्मा ।
नवनादवर्गरूपा माता सा म(६)ध्यमाऽभिधा विततता ॥
शब्दस्पर्शौ रूपं रसगन्धौ चेति भूतसूक्ष्माणि ।
व्याप्यव्यापकभावात्पञ्चदश स्युः क्रमेण तत्सङ्ख्याः ॥
तिथयश्च कला नित्यास्तदात्मिकाः स्युस्तथैव तत्सङ्ख्यैः ।
वर्णैः समष्टिरेषा विद्या व्याप्नोति तानि सर्वाणि ॥
सर्गादिसमष्टिरूपःस्वां(७)शैरेभिस्तदात्मना विततः ।
सर्गेण कादिवर्णैरपि षट्त्रिंशद्भिरात्मनोऽवयवैः ॥

---

(१) 'परध्वनिरूपः संविदम्बराकारः' ख०
(२) 'तत्तद्वदेव तार्तीये' ख०
(३) 'ता एवात्रापि देवता न्यवसन्' ख०
(४) 'प्राधान्याच्चास्य' ख०
(५) 'बीजेऽनाख्ये' क०
(६) 'मध्यमा विततता विमला' क०
(७) स्वांशैरणुभिः' ख०

तन्मयीं परमानन्दनन्दितां स्पन्दरूपिणीम् ॥
निसर्गसुन्दरीं देवीं ज्ञात्वा स्वैरमुपासते ॥ १८ ॥

पुनरजूव्यञ्जनबिन्दुभेदभिन्नांस्तदक्षरावयवान् ।
षट्त्रिंशत्सङ्ख्याकांस्तत्त्वमयानश्नुते हि सा माता ॥
व्यष्टिसमष्टिविभेदैश्चतुरात्मा तत्त्वबीजपीठमयी ।
चतुरन्वयात्मनाऽपि च(१)माताष्टकमातृकामयी विद्या ॥

तुर्यमन्त्रस्यार्थमाह–तन्मयीमिति । (२)तन्मयीं भारत्यादिब्रह्मादि(३)मिथुनत्रयवाचकबीजत्रयसमष्टिरूपां (४)तुरीयमन्त्रवाच्यां परमानन्दनन्दितां परमशिवसामरस्यपरिस्फुरत्परमानन्द(५)निर्भरां स्पन्दरूपिणीं शिवादिक्षित्यन्तषट्त्रिंशत्तत्त्व(६)स्पन्दरूपेण व्यक्तनिजविभवां निसर्गसुन्दरीं सर्वप्राणिष्वात्मतया (७)परप्रेमास्पदीभूतां देवीं महात्रिपुरसुन्दरीं प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपिणीं परां ज्ञात्वा (८)स्वात्मतया स्वैरमुपासते स्वातन्त्र्येण विहरन्ति, स्वैराचारपरा भवन्तीत्यर्थः ।

अत्रैव वक्ष्यति—

स्वैराचारेण सम्पूज्या त्वहन्तेदन्तयोः समा ।
(यो० हृ० सं० १ श्लो० २५) इति ॥ १८ ॥

---

(१) 'वितता सा मातृका' क०
(२) 'तन्मयीम् । ब्रह्मादि' क०
(३) 'चतुर्मिथुनवाचक' क०
(४) 'तुरीयमन्त्रवाच्यां' खपुस्तके नास्ति
(५) 'शालिनीं' ख०
(६) 'स्पन्दरूपिणीम् अध्वत्रयनिज' ख०
(७) खपुस्तके 'पर' नास्ति ।
(८) खपुस्तके 'स्वा' नास्ति ।

शिवशक्त्यात्मसङ्घट्टरूपे ब्रह्मणि शाश्वते ॥
तत्प्रथाप्रसराश्लेषभुवि त्वैन्द्रोपलक्षिते ॥ १९ ॥

मन्त्रशब्दार्थमाह—शिवशक्त्यात्मेति । शिवशक्त्यात्मसङ्घट्टरूपे शिवशक्त्यात्मनोः प्रकाशविमर्शमययोः सङ्घट्टः सामरस्यं तद्रूपे, ब्रह्मणि 'बृह' वृद्धावित्यस्माद्धातोर्बृंहणत्वादात्मैव ब्रह्मेति वैयाकरणोक्तरीत्या सर्वप्राणिष्वात्मनि, शाश्वते भूतभविष्यत्कालशालिनि, तत्प्रथाप्रसराश्लेषभुवि तच्छब्देन प्रकाशात्मा परामृश्यते । तदुक्तं श्रीभगवद्गीतायाम्—

ॐतत्सदितिनिर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः । इति ।

(१)तस्य शिवस्य प्र(२)काशमयस्य प्रथा विमर्शशक्तिः । यथा (३)दीपस्य प्रभा तद्वत्तस्याः प्रसरः षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मना परिणामः तस्याश्लेषः शिवस्तावन्मात्रस्य पर्यवसानं तस्य भुवि विश्रान्तिस्थाने । अत्र श्रुतिः—"सर्वङ्खल्विदं ब्रह्म" (४)इति, "तज्जलानिति शान्त उपासीत" इति । (५)ऐन्द्रोपलक्षिते (६)इदि परमैश्वर्ये, परमैश्वर्यवानिन्द्रः । अत्र श्रुतिः—"इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते" इति । तत्सम्बन्धि ऐन्द्रं कर्म तेनोपलक्षिते । काकवद्देवदत्तगृहमितिवद्विश्वसर्जनादिव्यवहारः अस्योपलक्षणं न तु स्वरूपधर्म इति यावत् । प्रकाशविमर्शसामरस्य-

---

(१) 'तस्य' खपुस्तके नास्ति ।
(२) 'प्रकाशस्य' ख०
(३) 'दीपस्य तत्प्रथायाः प्रसरः' ख०
(४) 'इति । तज्जलानिति शान्त उपासीत इति' नास्ति कपुस्तके ।
(५) 'तत्रोप' ख०
(६) 'इदि परमैश्वर्ये' नास्ति खे

(१)ज्ञातृज्ञानमयाकारमननान्मन्त्ररूपिणी ॥
तेषां समष्टिरूपेण पराशक्तिस्तु मातृका ॥ २० ॥

रूपे नित्ये विश्वसृष्टिस्थितिसंहारकारिणि (२)साक्षिणि तत्प्रकृत्यात्मकमहदैश्वर्यपरामृष्टे परमात्मनि विषये (३)ज्ञातृज्ञानमयाकारमननात् (४)ज्ञातुरादरनैरन्तर्यपाटवाभ्याससद्भावतत्प्रकर्षलक्षणमननात्तन्मयाकारभावनालक्षणत्राणान्मन्त्ररूपिणी । कोऽर्थः ? उक्तविशेषण(५)विशिष्टपरप्रकाशविषयमननात्स्वसाधकं तन्मयरूपताप्रतिपादनेन त्रायत इति निरुक्त्या तुरीयलक्षणमहामन्त्ररूपिणीयमित्यर्थः । ननूक्तविशेषणविशेषिता तुर्यमन्त्र(६)रूपिणीयं किंविशिष्टलक्षणेत्यत आह—तेषामिति । तन्मयीमिति पूर्वोक्तमेव तेषां ब्रह्मादीनां भारत्यादीनां च सृष्ट्यादिसमष्टिरूपलक्षणेन लक्षिता परा शक्तिः । तुरवधारणे । पराशक्तिरेव

न तस्य कार्यं करणं च विद्यते
न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते ।
पराऽस्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते
स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ॥

इति श्रुतिप्रतिपादिता परैव मातृका अखिलमनाहतमूर्त्तिमय्युत्तीर्णस्वरूपिणी भवति ।

---

(१) 'ज्ञातृज्ञानमयाकारकरणान्मन्त्ररूपिणीम्' ख० ग०
(२) 'साक्षिणि' नास्ति खपुस्तके ।
(३) 'ज्ञातृज्ञानमयाकारमननात' खपुस्तके नास्ति ।
(४) 'ज्ञातुरानन्दनैरन्तर्याभ्यासतद्वासना[त]त्प्रकर्ष' क०
(५) खपुस्तके 'विशिष्ट' नास्ति ।
(६) 'रूपिणी किंलक्ष' ख०

मध्यबिन्दुविसर्गान्तः समास्थानमये परे ॥

कायति नानानामप्रपञ्चरूपेण मातृका देवी ।

इ(१)त्यस्मद्गुरूक्तरीत्या (२)परा मातृका पश्यन्ती–मध्यमा–वैखरी–रूपेण व्यापृता । अत्र श्रुतिः—

चत्वारि वाक्परिमिता पदानि
तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः ।
गुहा त्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति
तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति ॥

(३)अयमर्थः–ब्रह्मादिभारत्यादिसमष्टिरूपतालक्षणा पश्यन्ती–मध्यमा–वैखरी—रूपविस्तारप्रकाशविमर्शसामरस्य(४)रूपा तुरीयमन्त्रवाच्येति ॥ १९ ॥ २० ॥

नन्वियमकारहकारसामरस्यरूपा परैव तुरीय(५)मन्त्रविशेषणविशेषिता तुरीयपदवाच्येत्युक्तम् । तद्वर्णद्वयं (६)मन्त्रेषु कुत्र कुत्र निवसतीतिचेत् ! एतन्मन्त्रस्य तद्वर्ण(७)द्वयवाच्यायाः परायाश्च कः सम्बन्ध इत्यत आह—मध्येति । तस्याः परायाः मध्यबिन्दुविसर्गान्तसमास्थानमये । मध्यबिन्दुः ऊर्ध्वबिन्दुः अकारहकारसामरस्यरूपः कामाख्यः । तदुक्तं कामकलाविलासे—

---

(१) 'इत्यस्मदुक्त' ख०
(२) 'परा' नास्ति ख०
(३) 'वदन्ति इति एवमर्थः' ख०
(४) 'रूपा तुरीयमन्त्रपदावाच्येति' ख०
(५) 'विशेषणविशेषिता तुरीयपद' खपुस्तके नास्ति ।
(६) 'मन्त्रे कुत्र नि' ख०
(७) 'द्वयवाच्यायाश्च' इत्येव खपुस्तके।

कुटिलारूपके तस्याः प्रतिरूपे वियत्कले ॥ २१ ॥

"बिन्दुरहङ्कारात्मा रविरेतन्मिथुनसमरसाकारः।
कामः कमनीयतया" इति।

(१)विसर्गस्तन्निरासरूपः बिन्दुद्वयात्मकः। अकारः षोडशस्वरः। तदुक्तं तत्रैव—"कला च दहनेन्दुविग्रहौ बिन्दू" इति। तयोरन्तः (२)कामस्य कलायाश्च द्वयोरपि मध्ये समास्थानमये (३)निरासरूपे परे अहाक्षरे। वर्णानामाद्यन्तत्वादन्त्यापेक्षया आदेरकारस्य परत्वमाद्यापेक्षयाऽन्त्यस्य हकारस्य परत्वम्। तेन परे (४)अक्षरे वर्णानामाद्यन्ते अकारहकाररूपे अक्षरे कथ्येते। कुटिलारूपके कुटिले अकुलकुलकुण्डलिन्यौ कुटिलरूपत्वात् एते एव रूपे ययोस्तयोः प्रतिबिम्बरूपे वियत्कले वियच्छब्देन शून्यं लक्ष्यते। तेन वियद् बिन्दुः, कला बिन्दुद्वयमात्रावती हकारलिपिः। कोऽर्थः? (५)अकारः (६)शिवशक्तिसामरस्यरूपाकारस्तद्वासरूपकलाक्षरावयव(७)रूपबिन्दुद्वयान्तर्गतमात्रारूपे निवसति(८)अहौ एव द्वे अप्यक्षरे अकुलकुलकुण्डलिनीरूपे पराथाः

---

(१) 'विसर्गस्य बिन्दुन्यासरूपं बिन्दुद्वयं नस्वः (? तत्त्वा)कारः। तदुक्तं' खपुस्तके।

(२) कामाख्यस्य कलयोर्द्वयोरपि' ख०

(३) 'निवास' ख०

(४) 'अक्षरं पिनामा' ख०

(५) खपुस्तके 'अकारः' नास्ति।

(६) 'शिवशक्तिसामरस्यरूपमायोर्ध्वबिन्दुन्तर्गतो निवसति हकारः तस्य व्यासरूपकला' खपुस्तके पाठः।

(७) 'रूप' नास्ति ख०

(८)'अहौ एव' नास्ति क०

मध्यप्राणप्रथारूपस्पन्दव्योम्नि स्थिता पुनः ॥
मध्यमे मन्त्रपिण्डे तु तृतीये पिण्डके पुनः ॥ २२ ॥

रूपे तदवयवत्वात्तयोः परारूपयोः प्रतिबिम्बरूपे अहकाराक्षरे अकारहकारयोः (१)स्फुरणत्वादित्यर्थः ॥ २१ ॥

मन्त्रनिदानभूतकामकलायाम् अकारहकारयोः स्थितिमिह उत्पाद्य इदानीं मन्त्रे तद्वर्णद्वयस्य स्थितिक्रमेण (२)वासनामाह—मध्यप्राणेति । मध्यमे मन्त्रपिण्डे वाग्भवशक्तिबीजयोः मध्यगते कामराजबीजाख्ये षडक्षरपिण्डे मध्यप्राणप्रथारूपस्पन्दव्योम्नि स्थिता (३)पुनः । मध्यः प्राणः कामकलाशोणबिन्दुमध्यगतप्राणो हकारः तस्य प्रथा पृथुत्वेन प्रतीतिः श्रुतिगोचरत्वात् तद्रूपस्पन्दव्योम हकारः तस्मिन्व्योम्नि पुनः स्थिता हकारस्य विमर्शशक्तेः स्फूर्तिमयत्वात् । तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्—

हकारोऽन्त्यकलारूपो विमर्शाख्यः प्रकीर्तितः । इति ।

तृतीये पिण्डे शक्तिबीजाख्ये चतुरक्षरपिण्डे पुनस्त्वर्थे । द्वितीयबीजवत् स्फुटीभावे न स्फुरति । किन्तु राहुकूटद्वयस्फूर्जत् । राहुकूटः शषसहानां वर्णानां (४)वर्गः । कूटो वर्णसमूहः । यथा पञ्चकूटः षट्कूट इति । राहुकूटे अद्वयो वर्णः द्वितीयादन्यः तृतीयः सकारः तद्वर्गतृतीयवर्णत्वात् षोढान्यासे शषसहराहुवर्गः ।

---

(१)'स्फुरणमस्फुरितत्वा' ख०

(२)'वासनाम्' नास्ति ख०

(३)'पुनः' खपुस्तके नास्ति

(४)'वर्गः । तथा च पञ्चकूटं षट्कूटमिति । राहुकूटे' खपुस्तके पाठः । तत्रैव 'पञ्चकूटं षट्कूटमिति' नाशितं च ।

(१)राहुकूटाद्वयस्फूर्जत् चलत्तासंस्थितस्य तु ॥

अत्रैव वक्ष्यति—

वक्रेशादिचतुर्वर्णैः सहितं राहुमेव च । इति ।

पुनः राहुकूटद्वयस्फूर्जदिति । राहुकूटे तृतीयसकारोपरि अविभागेन स्फूर्जत् प्रकाशमानं सकलवर्णाद्यम् अनुत्तरं अक्षरम् । तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्—

अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः । इति ।

(२)कोऽर्थः ? परावयवभूतावकारहकारावेव कामकलोर्ध्वं बिन्दौ मात्रायां (३)च स्थित्वा पुनः स्थूलभावमासाद्य पृथग्भूतौ कामराजबीजान्तर्गतककारलकारमध्यगतहकारे शक्तिबीजादिभूतसकारादूर्ध्वगताकारे चाधिवसत इत्यर्थः । ननु(४)प्रथमपिण्डे विद्यमानेऽपि मध्यपिण्डे तृतीयपिण्डे च परावयवभूतयोरकारहकारयोः कथमवस्थानमुक्त ? प्रथमबी(५)जे किमिति नोक्तम् ? उच्यते । दक्षिणस्रोतःपक्षपातिन्याः सौभाग्यदेवतायाः परायाः परा(६)परशक्तिप्रधानत्वात् स्थितेश्च परापरशक्त्यधिष्ठितत्वान्मध्यबीजस्य स्थितिरूपत्वादत्र विमर्शशक्तेरेव स्थानमुक्तम् । शिवस्य संहाररूपत्वाच्छक्तिबीजस्य च संहारात्मकत्वात्प्रकाशस्य तत्रावस्थानमुक्तं विशेषेण । सामान्यतस्तु वाग्भवे । अत एव

---

(१)'राहुकूटद्वय' क० ख०

(२)'कोऽर्थः' नास्ति खपुस्तके ।

(३)'चेति' ख०

(४)'प्रथमपिण्डे विद्यमानेऽपि' नास्ति ख०

(५)'बीजे तु नोक्तं' क०

(६)'कपुस्तके 'पर' नास्ति ।

धर्माधर्मस्य वाच्यस्य विषामृतमयस्य च ॥२३॥
वाचकाक्षर(१)संयोगात्कथिता विश्वरूपिणी ॥
तेषा समष्टिरूपेण (२)पराशक्तिं तु मातृकाम्॥२४॥
कूटत्रयात्मिकां देवीं समष्टिव्यष्टिरूपिणीम् ।

तदक्षर(३)द्वयसम्बन्धाद्विश्वरूपत्वञ्चेति न परायाः कथितमित्याह-चलत्तेति । चलतो भावश्चलत्ता तस्यां संस्थितस्य, चलत्वन्नामात्र (४)नश्वरम् । अत्र विशिष्टक्रियाविद्याचक्रतत्त्वादिसकलप्रपञ्चस्थितस्य धर्माधर्मस्य पूर्वोक्तनिर्वचनधर्माधर्मपदवाच्यस्य शिवशक्तिद्वयस्य विषामृतमयस्य च(५) विषं संसारः मोहहेतुत्वात् । अमृतं मृतं (६)मरणं तद्रहितत्वान्मुक्तिः । अत्र श्रुतिः "तमेवं विद्वानमृत इह भवति" इति । तन्मयस्य तदुभयहेतुत्वात् । तयोर्वाच्यस्याभिधेयस्य वाचकाक्षर(७)संयोगादेतदुभयात्मकशिवशक्तिमयवाच्यवाचकाकारहकारसंयोगाद्विश्वरूपिणी विद्याचक्रतत्त्वादिमयरूपिणी । अत एव (८)च तेषां सर्वेषां समष्टिरूपेण (९)त्रित्रिमयेन सर्वेण पराशक्तिं विश्वोत्तीर्णस्य प(१०)रमाशि-

---

(१)'संयुक्ते क' ख० 'संयुक्तेः क' ग०
(२)'पराशक्तिस्तु मातृका' ख०
(३)'द्वयसम्भवात् । तद्विश्वमयत्वं न परायाः' ख०
(४)'नश्वरमात्रावशिष्टक्रियामयाविद्या' क०
(५)'च' नास्ति ख०
(६)'मृतिर्मरणं' क०
(७)'संयुक्तेस्त' ख०
(८)'च' नास्ति ख०
(९)'त्रित्रिमयेण'ख०
(१०)'परशिवस्य' ख०

आद्यां शक्तिं भावयन्तो(१)भावार्थमिति मन्वते२५।
सम्प्रदायो महाबोधरूपो गुरुमुखे स्थितः ॥

वस्य मातृकामुक्तनिर्वचनाम् (२)कूटत्रयात्मिकां वाग्भवकामराजश(३)क्तित्रयात्मिकां देवीं प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपाम् अत एव समष्टिव्यष्टिरूपिणीं (४)(सामरस्याकारेण समष्टिरूपिणीं कूटत्रयात्मना व्यष्टिरूपिणीमिति)।

आद्यां शक्तिं सकलजगदादिभूततयेति पूर्वोक्तक्रमेण भावयन्तो योगिनो भावार्थं मन्वते ॥ २५ ॥

भावार्थमुक्त्वेदानीं सम्प्रदायार्थमाह—सम्प्रदाय इति। सम्यक् (५)याथार्थ्येन कर्णे शिष्यस्य प्रदीयते इति सम्प्रदायः महाबोधरूपः महतो देशकालाकारैरनवच्छिन्नस्य प्रकाशस्य बोधः (६)परिज्ञानं रूपं यस्य तादृशः गुरुमुखे स्थितः

गृणीत तत्त्वमात्मीयमात्मीकृतजगत्त्रयम्।
उपायोपेयरूपाय शिवाय गुरवे नमः ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्त(७)रीत्या स्वात्मपरमार्थप्रकटनपरो गुरुः तस्यैव मुखे स्थितः, नान्यस्य अनाकलितागमशास्त्रस्य अनधिगताखिलवेदवेदान्तस्य अनवधारितपरमार्थस्य (८)परप्रतार-

---

(१)'भावार्थ इति' ग०
(२)'कूटत्रयात्मिकां' नास्ति ख०
(३)'शक्तिबीजात्मिकां' ख०
(४)'धनुश्चिन्हान्तर्गतं कपुस्तके नास्ति।
(५)'याथार्थ्येन वकर्णे' क०
(६)'परिज्ञानमस्य रूपं गुरु'ख०
(७)'रीत्या आत्मपरमात्मप्रक' ख०
(८)'परप्रतारण' नास्ति ख०

विश्वाकारप्रथायास्तु महत्त्वञ्च यदाश्रयम् ॥ २६ ॥
शिवशक्त्याद्यया मूलविद्यया परमेश्वरि ! ॥

णपरस्य मुखे स्थितः । अत्र प्रमाणवचनम्—

"सर्वज्ञो हि शिवो वेत्ति सदसच्चेष्टितं नृणाम् ।
तेनासौ नानुगृह्णाति किञ्चिज्ज्ञस्य गुरोर्गिरा ॥"(१)इति ।

अत्र गुरोरिति गुरुमानिनः किञ्चिज्ज्ञस्य गुरुत्वाभावात् । (२)विश्वाकारप्रथाया विश्वं शिवादिक्षित्यन्तं षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं तदाकारप्रथा चिच्छक्तिः । अत्र श्रुतिः—"(३)स ऐक्षत लोकान् सृजते" । तस्या महत्त्वं (४)तदाकारकारित्वं यदाश्रयम् । कोऽर्थः ? पराशिवसामरस्य(५)रूपाया बीजत्रयरूपेण परिण(६)ताया विश्वमयतावासना गुरुमुखेनैव लभ्यत इत्यर्थः ॥ २६ ॥

"विश्वाकारप्रथायास्तु महत्त्वं च यदाश्रयम्" इत्यस्यैवार्थं विवृण्वन्वक्तव्यार्थस्य महत्त्वादत्यन्तसावधानतया श्रोतव्यमित्याह—शिवशक्त्येति । शिवः अकारः, शक्तिर्हकारः, तावाद्यौ हेतुभूतौ यस्याः सा तथाविधया पूर्वोक्तरीत्या (७)प्रथाभूतया

---

(१)'इति' शब्दो नास्ति क०
(२)'विश्वाकारप्रथायाः'नास्ति ख०
(३)'सिसृक्षतो लोकान् सिसृक्षा इति' ख०
(४)'तदाकारत्वं' ख०
(५)'रूपायाः परायाः बीज' ख०
(६)'तायाः चिन्मयता' क०
(७)'एवं भूतया' क०

जगत्कृत्स्नं (१)तया व्याप्तं शृणुष्वावहिता प्रिये!२७
पञ्चभूतमयं विश्वं तन्मयी सा (२)सदानघे ! ॥
तन्मयी मूलविद्या च तदद्य कथयामि ते ॥२८॥

मूलविद्यया कृत्स्नं (३)जगदुक्तरूपं व्याप्तं शृणुष्वावहिता अत्यन्तसावधाना श्रुणुष्व ॥ २७ ॥

(४)विद्याया विश्वव्याप्तिमेव प्रतिजानीते—पञ्चभूतेति । पञ्चभूतमयं विश्वं भूतानि पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाः (५)तन्मयं विश्वम् उक्तलक्षणा सा परा सौभाग्यदेवता तन्मयी पञ्चभूतात्मिका । मूलविद्याऽपि (६)तन्मयी तद्वाचिका देवता । वाचिका पञ्चभूतवाचिका च । अत एव (७)तदुभयमयी । तत्प्रकारं कथयामीत्यर्थः । "तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः । आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवी" इत्युपनिषदुक्तरीत्या प्रकाशात्मकात्परमशिवात्पञ्चभूतानामुत्पत्तिः । (८)विश्वात्मिकाया विमर्शशक्तेस्तद्वाचकानां विद्यावर्णानाम् उत्पत्तिरिति (९)हि स्थितिः ॥ २८ ॥

---

(१)'यथा' ग०
(२)'सदातनी' ख० ग०
(३)'जगत् एवंभूतं यया व्याप्तम् उक्तप्रकारेण रूपेणेति । अत एव तास्ववहिता अत्यन्त ख०
(४)'विद्यायां विश्वव्याप्तत्वमेव' ख०
(५)'तन्मयं' नास्ति ख०
(६)'तन्मयी' नास्ति क०
(७)'तदुभयमपि' क०
(८)'विमर्शात्मिकायाः शक्ते' ख०
(९)'हि' नास्ति क०

हकाराद् व्योम सम्भूतं, ककारात्तु प्रभञ्जनः ।

एवं (१)स्थितेऽस्याः किं वाच्यं किं वाचकमिति शङ्कां परिहरन् वर्णभूतसृष्टिप्रतिपादनपुरःसरं विश्वमयतामेवाह—हकारादिति । हकाराद्व्योम (२)सम्भूतं प्रथमं विमर्शशक्तेराकाशवाचको हकारो जातः हकारानन्तरं तद्वाच्यं व्योम प्रकाशात्मनः परमशिवात्सम्भूतम् । पश्चाद्वायुवाचककारो जातः । ककारानन्तरं ककारवाच्यः प्रभञ्जनो जातः । तत्पश्चादग्निवाचको रेफः सञ्जातः । तदनन्तरं रेफवाच्योऽग्निः (३)सञ्जातः । ततो जलतत्त्ववाचकः सकारः (४)सञ्जातः । तदनन्तरं तद्वाच्यजलतत्त्वस्य सम्भवः । तदनन्तरं पृथिवीवाचको लकारो जातः । (५) तदनन्तरं तद्वाच्या पृथिवी जातेत्यर्थः । (६)तस्माच्छिवशक्तिसामरस्यरूपपरावयवप्रकाशविमर्शाभ्यां (७)पञ्चमहाभूतानि तद्वाचकान्यक्षराणि च यस्माज्जातानि तस्मात्तदुभयसामरस्यरूपा सा परा । स्वावयवभूतव(८)र्णमयी विश्वमयीत्यर्थः । तदुक्तं कामकलाविलासे—

(९)स्फुटितादरुणाद्बिन्दोर्नाद(१०)ब्रह्माङ्कुरो रवेर्व्यक्तः ।

(१)'एवं स्थितस्य किं वाचकम्' क०
(२)'व्योमपर्यन्तं प्रथमम्' क०
(३)'सम्भूतः पुनर्जलतत्त्व' ख०
(४)'सञ्जातः । सकाराज्जलतत्त्वं सम्भूतं तदनन्तरं पृथिवी' ख
(५)'जातः । लकारात् पृथिवी'ख०
(६)'यस्मात्' ख०
(७)'पञ्चभूतानि पञ्चभूताक्षराणि च जातानि' ख०
(८)'वर्णमयावि' ख०
(९)'स्फुरिता' ख०
(१०)'नादब्रह्माङ्कुरयोऽव्यक्तः' ख०

रेफादग्निः, सकाराच्च जलतत्त्वस्य सम्भवः ॥२९॥
लकारात् पृथिवी जाता, तस्माद् विश्वमयी च सा।

तस्माद्गगनसमीरणदहनोदकभूमिवर्णसम्भूतिः ॥
अथ विशदादपि बिन्दोर्गगनानिलवह्निवारिभू(१)मिसम्भूतिः।
एतत्पञ्चकविकृतिर्जगदिदम (?)एवाद्यजाण्डपर्यन्तम् ॥
माता मानं मेयं बिन्दुत्रय (२)भिन्नबीजरूपाणि।
धामत्रयपीठत्रयशक्तित्रयभेदभावितान्यपि च ॥
तेषु क्रमेण लिङ्गत्रितयं तद्वच्च मातृकात्रितयम्।
इत्थं (३)तृ[त्रि]तयमयी तुरीयपीठादिभेदिनी विद्या ॥

ननु एवंविधक्रमेण विद्यायां वर्णाः कि(४)मिति न स्थिताः? उच्यते, सत्यम् एवंविधक्रमो (५)न भवति तथापि पूर्वोक्त-सृष्टिस्थितिसंहारा(६)नाख्यावभासनार्थं (७)विद्यायाः क्रमेण वर्णाः पठ्यन्ते। तेन भूतवर्णक्रमो वर्णवासनाक्रमं बाधितुन्नोत्सहते। वासनार्थत्वाद्वर्णानाम्। ननु (८) तर्हि (९)भूत-संख्याकान्यक्षराणि किमिति न भवन्ति अन्यान्यपि ब-

---

(१)'भूमिजनिः' क०
(२)'त्रयविश्वबीज' ख०
(३)'तृतयमायी तुरीया पीठ' क०
(४)'मिति संस्थिताः अत उच्यते' क०
(५)'न' नास्ति ख०
(६)'नाख्यावासनावभा'क०
(७)'विद्यायामक्रमेण' ख०
(८)ननु 'भवतु तर्हि' नास्ति क०
(९)'भूतसंख्यैवाक्षराणि' ख०

गुणाः पञ्च(१)दश प्रोक्ता भूतानां तन्मयी शिवा३०॥
यस्य यस्य पदार्थस्य या या शक्तिरुदीरिता ॥
सा सा(२) सर्वेश्वरी देवी स(३)स सर्वो महेश्वरः३१

हूनि (४)श्रूयन्त एवेत्यत आह–गुणा इति । भूतानां पञ्चानां व्याप्यव्यापकभावेन पञ्चदश गुणाः स्युः । अतस्तन्मयी तदात्मिका तत्संख्यावर्णवतीयं विद्या शिवा शोकमोहमयसंसाररूपा मङ्गलपरिपन्थिपरमाद्वैत(५)प्रथापरमार्थरूपा परममङ्गलात्मकत्वात् ॥ ३० ॥

ननु विद्याक्षरसंख्याया यावन्तः परिगणिताः (६)पदार्थाः किं तन्मयता वासना वक्तुं शक्यते (७)इत्यत आह–यस्येति । लोके यस्य यस्य पदार्थस्य यत्किञ्चित्क(८)रणसामर्थ्यलक्षणा या या शक्तिर्विद्यते सा सा शक्तिः सर्वेश्वरी देवी सर्वस्य शिवादि (९)क्षित्यन्तस्येश्वरी (१०)नियामिका देवी परा,स स सर्वः पदार्थः महेश्वरः विश्वजगन्नियामकः परमशिवः । (११)लोके

---

(१)'दश ख्याता' ख० 'दशाख्याता' ग०
(२)'सातु' ग०
(३)'स च' ग०
(४)'श्रयन्त इव' ख०
(५)'प्रथारूपपरममङ्गलार्थत्वात्' ख०
(६)'पदार्थाः' नास्ति ख०
(७)'इत्याह' ख०
(८)'स्य या या शक्तिः किञ्चि' ख०
(९)'क्षित्यन्तस्येयमेवेश्वरी' ख०
(१०)'नियामिका देवी परा' नास्ति ख०
(११)'सर्वलोके' ख०

व्याप्ता पञ्चदशार्णैः सा विद्या भूतगुणात्मिका ॥
पञ्चभिश्च तथा षड्भिश्चतुर्भिरपि चाक्षरैः ॥ ३२ ॥

यद्यद्वस्तु यत्किञ्चित्करणसामर्थ्यशालि (१)तत्सामर्थ्यरूपेण परैव परिणता(२)तत्सामर्थ्यवद्वस्तुरूपेण परमशिवः परिणत इति वक्तुं शक्यते । (३)क्रमाद्वक्तव्यमेतद् उभय (४)मयविद्यावर्णसमानसंख्यावत्पदार्थरूपेण तावेव परिणतावित्यर्थः । तदुक्तमभियुक्तैः—

त्वं चन्द्रिका शशिनि, तिग्मरुचौ रुचिस्त्वं,
त्वञ्चेतनाऽसि पुरुषे, पवने बलं त्वम् ।
त्वं स्वादुताऽसि सलिले, शिखिनि त्वमुष्मा ।
निः (५)सारमम्ब! निखिलं त्वदृते यदि स्यात्॥(६)इति॥३१॥

ननु भूतगुणमयी शिवेत्युक्तं (७)शिवायां तत्संख्या कुत इत्यत आह—व्याप्तेति । सा शिवा (८)परैव विद्या वाच्यवाचकयो(९)रभेदात्पञ्चभिक्षरैः वा(१०)ग्बीजस्यावयवैः षड्भिरक्षरैः कामराजबीजस्यावयवैः चतुर्भिरक्षरैः शक्तिबीजस्या-

---

(१)'तत्तत्साम' क०
(२)'तत्तत्सामर्थ्यवस्तु' क०
(३)'किं वक्तव्यमेत' ख०
(४)'यमपि वि' क०
(५) 'रमेतदाखे' ख०
(६) 'इति' नास्ति क०
(७) 'शिवायास्तत्सं' ख०
(८) 'परैवाम्बिकाया वाच्य' ख०
(९) 'रभेदिनी प' ख०
(१०)'रैरर्वाग्भवबीज' क०

स्वरव्यञ्जनभेदेन सप्तत्रिंशत्प्रभेदिनी ॥
सप्तत्रिंशत्प्रभेदेन षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपिणी ॥ ३३ ॥
तत्त्वातीतस्वभावा च विद्यैषा भाव्यते सदा ॥

वयवैः न क्षरन्तीत्यक्षराणि तेषां (१)नित्यत्वात्स्वांशैः नाशरहितैः पञ्चदशार्णैः व्याप्ता, अत एव (२)भूतगुणात्मिका ॥३२॥

बीजत्रयमक्षरशो विभज्य भूतगुणात्मकतावासनामुल्केदानीमक्षराण्यवयवशो विभज्य षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकतावासनामाह—स्वरव्यञ्जनेति । स्वरव्यञ्जनभेदेन प्रथमबीजे अकारचतुष्टयम् ईकारश्चेति पञ्च स्वराः,शिष्टानि (३)षड् व्यञ्जनानि,एवमेकादश । द्वितीयबीजे अकारपञ्चकमीकारश्चेति षट् स्वराः, शिष्टानि व्यञ्जनानि (४)(सप्त, एवं त्रयोदश । तृतीयबीजे अकारत्रयमीकारश्चेति चत्वारः स्वराः, शिष्टानि व्यञ्जनानि) पञ्च, एवं नव इत्येवंविभागेन अक्षरावयवाः (५)त्रयस्त्रिंशद्, बीजत्रयान्ते विन्दवस्त्रय इति (६)षट्त्रिंशत्, तत्समष्टिरेका, एवं सप्तत्रिंशत्प्रभेदिनी विद्या समष्टिरूपा (७)एवं सप्तत्रिंशत्प्रभेदेन षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपिणी॥३३॥

तत्त्वातीतस्वभावा च विद्यैषा व्यष्टिसमष्टिभेदेन षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मिका तदतीतेयं षट्त्रिंशत्तत्त्वानि अवयवभूतानि तेषां रूपवती सप्तत्रिंशत्प्रभेदेन तत्त्वातीतस्वभावा च स्वस्य भावः

---

(१) 'नित्यत्वात् एवं विद्या स्वांशैः' ख०
(२) 'भूतात्मिका' ख०
(३) 'षड्' नास्ति क०
(४) 'धनुश्चिह्नान्तर्गतं कपुस्तके नास्ति।
(५) 'विभागत्रय' ख०
(६) 'षट्त्रिंशत् एतत्सम' ख०
(७) 'एतत्प्र' क०

(१)स्वभावः शिवस्य यादृशो भा(२)वस्तादृशोऽस्या इति भावयितव्यमित्यर्थः। तत्त्वानां लक्षणानि मयैव सौभाग्यसुभगोदये निरूपितानि। (३)यथा— कामकला

यदयमनुत्तरमूर्तिर्निजेच्छया निखिलमपि जगत्स्रष्टुम्।
प्रस्यन्दे स स्यन्दः प्रथमशिवतत्त्वमुच्यते तज्ज्ञैः॥
इच्छा सैव (४)स्वेच्छा सन्ततसमवा(५)यिनी सती शक्तिः।
सचराचरस्य जगतो बीजं निखिलस्य निजविलीनस्य॥
स्वेच्छाशक्त्युद्गीर्णं जगदा(६)त्माहन्तया समाच्छाद्य।
निवसन्स एव निखिलाऽनुग्रहनिरतः सदाशिवोऽभिहितः॥
विश्वं स(७) एव पश्यन्निदंतया निखिलमीश्वरो जातः।
सा(८)भाति शुद्धविद्या ये(९)दन्ताहन्तयोरभेदमतिः॥
माया विभेदबुद्धिर्नि(१०)जांशभूतेषु निखिल(११)भूतेषु।
नियन्तस्य निरङ्कुशविभवं वेलेव वा(१२)रिधिं रुन्धे॥

---

(१) 'स्वभावः' नास्ति क०

(२) भावस्तादृशमस्याः स्वभाव इति भावितव्य' ख०

(३) शिवशक्तिसदाशिवेश्वरशुद्धविद्यामायाकालनियतिकलारागविद्यापुरुषप्रकृतिमहदहङ्कृतिमनोदशेन्द्रियपञ्चतन्मात्रपञ्चमहाभूतानि तत्त्वानि। इति ग्रन्थो 'यथा' इत्यस्याग्रे ख पुस्तके टिप्पण्यां वर्तते। अत्रत्यः क्रमश्चिन्त्यः।

(४) 'स्वच्छा' ख०

(५) 'वायिनियक्तिः' क०

(६) 'जगदात्मतया' ख०

(७) 'विश्वं पश्चात्पश्यन्' ख०

(८) 'भवति' ख०

(९) 'इदन्ता' क०

(१०) 'निजांशजातेषु' ख०

(११) 'लजीवेषु' ख०

(१२) 'वारिधे' ख०

स तया परिमितमूर्त्तिः सङ्कुचितसमस्तशक्तिरेष पुमान् ।
रविरिव सन्ध्यारक्तः संहृतरश्मिः स्वभासनेऽथ पटुः ॥
सम्पूर्णकर्तृताद्या या(१)वन्ह्यः सन्ति शक्तयस्तस्य ।
सङ्कोचात्सङ्कुचिताः कलादिरूपेण रूढयन्त्येनम् ॥
तत्सर्वकर्तृता सा सङ्कुचिता कतिपयार्थमात्रपरा ।
किञ्चित्कर्तारममुं कलयन्ती कीर्त्यते कलाना (२)म्ना ॥
सर्वज्ञताऽस्य शक्तिः परिमित(३)तनुरल्पवेद्यमात्रपरा ।
ज्ञानमुप(४)पादयन्ती विद्येति निगद्यते बुधैराद्यैः ॥
नित्यपरिपूर्णतृप्तिः शक्तिस्तस्यैव परिमिता तु(५) सती ।
भोगेषु (६)रञ्जयन्ती सततममुं रागतत्त्वतां याता ॥
सा नित्यताऽस्य (७)शक्तिर्निकृष्यानिधनोदयप्रदानेन ।
नियतपरिच्छेदकरी क्लृप्ता स्यात्कालतत्त्वरूपेण ॥
याऽस्य स्वतन्त्रताख्या शक्तिः सङ्कोचशालिनी सैव ॥
कृत्याकृत्येष्ववशं नियतममुं नियमयन्त्यभून्नियतिः ।
इच्छादित्रि(८)समष्टिशक्तिः शान्ताऽस्य सङ्कुचद्रूपा ।
(९)सङ्कुचितेच्छाद्यात्मकसत्त्वादिकसाम्यरूपिणी तु(१०)सती॥

---

(१) 'यावन्त्यः सन्त्यस्य शक्त' क०
(२) 'नाम' ख०
(३) 'वपु' ख०
(४) 'मुत्पाद' ख०
(५) 'तु' नास्ति क०
(६) 'रञ्जयति' क०
(७) 'शक्तिप्रकृष्य' क०
(८) 'समष्टिः' ख०
(९) 'सङ्कलिते' ख०
(१०) 'तु' नास्ति क०

बुद्ध्यादिसामरस्य(१)रूपा चित्तात्मिका मता प्रकृतिः ।
इच्छाऽस्य रजोरूपाऽहङ्कृतिरासीदहम्प्रतीतिकरी ॥
(२)ज्ञानमपि सत्त्वरूपा निर्णयबोधस्य कारणम्बुद्धिः ।
तस्य क्रिया तमोमयमूर्तिर्मन इत्युच्यते विकल्पकरी ॥
वागादिपञ्च(३)भेदैः स एव सङ्कुचितविग्रहो देवः ।
ज्ञानक्रियोपरागप्राधान्याद्विविध(४)विषयरूपोऽभूत् ॥
श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनजिह्वाघ्राणानि बोधकरणानि ।
वाक्पाणिपादपायूप(५)स्थाख्याकानि कर्मकरणानि ॥
शब्दस्पर्शौ रूपं रसगन्धौ चेति भूतसूक्ष्माणि ।
अयमेवातिनिकृष्टो जातो भूतात्मनाऽपि भूतेशः ॥
गगनमनिलश्च तेजः सलिलं भूमिश्च पञ्च भूतानि ।
श्रोत्रादिकरणवेद्याः शब्दाद्यास्तानि वेदकान्येषाम् ॥
वचनकरी वागासीत्पाणिः स्यात्करणभूतमादाने ।
गमनविसर्गानन्दत्रितये (६)पादादित्रिकं करणम् ॥
गन्धवती भूमिः स्यादापः सांसिद्धिकद्रवास्तेजः ।
(७)उष्णस्पर्शमरूपस्पर्शो वायुरम्बरं शब्दः ॥ इति ।
पुनरपि सिंहावलोकनन्यायेन भूतगुणानां पञ्चद(८)शतां

(१) 'रस्यस्वरूपचिन्तात्मिका' ख०
(२) 'ज्ञानाऽपि' ख०
(३) 'भेदैः' क०
(४) 'विषयिरू' ख०
(५) 'स्थाकनामानि' ख०
(६) 'पादादिकं' ख०
(७) 'उष्णस्पर्शरूपं सुस्पर्शो वायुस्त्वपरं शब्दः' क०
(८) 'दशार्णवि' क०

पृथिव्यादिषु भूतेषु व्यापकं चोत्तरोत्तरम् ॥ ३४ ॥
भूतं त्व(१)धस्तनं व्याप्यं, तद्गुणा व्यापकाश्रयाः॥
व्याप्येष्ववस्थिता देवि! स्थूलसूक्ष्मविभेदतः ॥ ३५ ॥

विद्यायाश्च तन्मयरूपतां विवृणोति—पृथिव्यादिष्विति। पृथिव्यादिषु। आदिशब्देनाप्तेजोवाय्वाकाशा गृह्यन्ते। (२)तेष्वुत्तरोत्तरं व्यापकमधिकवृत्ति (३)अधस्तनं भूतं व्याप्यं न्यूनवृत्ति। कोऽर्थः? आ(४)काशमधस्तनानां भूतानां व्यापकम् अधिकवृत्तित्वादन्यान्यपि चत्वारि भूतानि व्याप्यानि न्यूनवृत्तित्वात्। एवं वायुरग्न्यादीनां त्रयाणां व्यापकः, तानि त्रीणि व्याप्यानि। एवन्तेजः अधस्तनभूतयोर्व्यापकं, ते द्वे व्याप्ये। एवमापः पृथिव्या व्यापिकाः, पृथिवी व्याप्येत्यर्थः। तेन व्यापकगुणाः (५)व्याप्ये स्थिता इत्याह—तद्गुणा इति। व्यापकाश्रयस्तद्गुणाः (६)व्यापकगुणा व्याप्येष्ववस्थिताः स्थूलसूक्ष्मविभेदतः। स्थूलम् अधिकवृत्ति व्यापकं, सूक्ष्ममल्पवृत्ति व्याप्यं, व्यापकव्याप्ययोः स्थूलसूक्ष्मविभेदाद्व्यापकगुणाः व्याप्येषु तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

ननु (७)कस्य कस्य भूतस्य गुणाः केषु केषु भूतेषु स्थि-

---

(१) 'त्वधस्तरं' क०
(२) 'गृह्यन्ते। पृथिव्यादिषु भूतेषु उत्तरं भूतं व्या' ख०
(३) 'अधस्तरं व्याप्यं' क०
(४) 'आकाशः स्वाध' क०
(५) 'व्याप्येष्वर्थेषु' ख०
(६) 'व्यापकगुणाः' नास्ति क०
(७) 'कस्य' इत्येकं कपुस्तके नास्ति।

तस्माद्व्योमगुणः शब्दो वाय्वादीन् व्याप्य संस्थितः ॥
व्योमबीजैस्तु विद्यास्थैर्लक्षयेच्छब्दपञ्चकम् ॥३६॥
तेषां कारणरूपेण स्थितं ध्वनिमयं परम् ॥

ताः (१)विद्यायाः कानि कान्यक्षराणि (२)कस्य कस्य भूतस्य गुणान् लक्षयन्तीत्यत आह–तस्मादिति । तस्माद् व्योम्नः स्वे(३)तरभूतेभ्यः स्थूलत्वाद् व्यापकत्वं, तेन व्योमगुणः शब्दो वाय्वादीन् वायुतेजःसलिलपृथिव्यात्मकान् व्याप्य स्थितः विद्यास्थैर्व्योमबीजैः पञ्चभिः पञ्चभूतेषु स्थितानां शब्दानां पञ्चकं लक्षयेत् । व्योमवाचकत्वाद्धकारपञ्चकं तद्गुणं शब्दपञ्चकं लक्षयतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥

ननु विद्यायां षट्कका(४)राः सन्ति अन्यस्य हकारस्य किम्प्रयोजनमित्यत आह–तेषामिति । तेषां शब्दानां कारणरूपेण स्थितः कारणात्मना स्थितो ध्वनिर्नादः शब्दानां कारणम् । तदुक्तमभियुक्तैः–

पिण्डो वाचकविस्तरस्य (५)महतः संस्कारशे(६)षस्थितिर्नादोऽसौ तव देवि ! मूर्ध्नि समनासीमानमुल्लङ्घयन् ।
(घ(७)ण्टाक्वाण इव क्रमेण विरमन्नन्यामणीयस्तरीमाजिघ्रन परचिद्दशामनुभवन् मूर्तिं पुराणीं मम ॥ इति ।)

---

(१) 'विद्यायां' ख०
(२) 'कस्य कस्य भूतस्य गुणान्' नास्ति ख०
(३) 'स्वेतरेभ्यः' ख०
(४) 'कारा निवसन्ति' ख०
(५) 'महतः' नास्ति क०
(६) 'दोषास्थिति' ख०
(७) धनुश्चिन्हान्तर्गतं कपुस्तके नास्ति ।

भवेद् गुणवतां बीजं गुणानामपि वाचकम् ॥३७॥

तन्मयं (१)तल्लक्षकत्वात् । परं कामराजबीजस्थितककारलकारमध्यगतहकाराक्षरम् । कोऽर्थः ? कामराजमध्यस्थितः षष्ठो हकार आकाशादिपञ्चभूतगतशब्दपञ्चककारणनादरूपः कामराजबीज(२)स्थितस्य स्थितिरूपतां (३) लक्षयतीत्यर्थः । ननु हकारादिवर्णा आकाशादिभूतवाचका इत्युक्तं कथं शब्दादि(४)पञ्चभूतगुणानामपि वाचका इत्युच्यन्त इत्यत आह— भवेदिति। गुणवतां गुणाः शब्दादयः पञ्च तद्वतामाकाशादीनां पञ्चभूतानां बीजम् । जातावेकवचनम् । अत्र विद्यायां हकारादीनि पञ्चभूताक्षराणि व्यञ्जनानि । अत्रैवोक्तं "हकाराद्व्योम संभूतम्" (यो० हृ० सं० २ श्लो० २९) इत्यादिना । अतो बीजान्युच्यन्ते । ककारादिक्षकारान्तानां व्यञ्जनानां बीजत्वमुक्तं चिद्गगनचन्द्रिकायाम्—

षण्डवर्जमहिमद्युतेः(५)कलाः
बिन्दुसर्गरहिताश्च ये शुचेः ।
सर्व एव शशिनः (६)कलाः शिवे
योनयो विधृतवा(७)जतः स्वराः ॥

परापञ्चाशिकायामप्युक्तम्—

---

(१) 'तल्लक्ष्यत्वात्' ख०
(२) 'स्थितस्य' नास्ति ख०
(३) 'तां च लक्ष' क०
(४) 'पञ्चदश गुणा' क०
(५) 'द्युतेस्वराः सर्गबिन्दुरहि' क०
(६) 'कलाश्च ये योन' ख०
(७) 'बीजकांस्तदा इति' ख०

कार्यकारणभावेन तयोरैक्यं विवक्षया ॥

द्विधेयं मातृका देवी बीजयोन्यात्मना स्थिता । इति(१) । तानि तद्गुणानां शब्दादीनां वा (२)चकं लक्षकाणि हकाराद्यक्षराणि आकाशाद्यर्थेषु सङ्केतितत्वात्तद्गुणेषु शब्दादिषु (३)लक्षकाण्येव । तदुक्तमभियुक्तैः—

साक्षात्सङ्के(४)तितं योऽर्थमभिधत्ते स वाचकम् ।(५) इति ।

कोऽर्थः ? शब्दादिगुणवतामाकाशादिभूतानां यानि बीजानि वाचकानि (६)हकारादीनि तानि तद्गुणानां शब्दादीनां (७)लक्षकाणीत्युक्तम् ॥ ३७ ॥

लक्षणायां निमित्तमाह—कार्यकारणेति । तयोर्गुण-(८)गुणिनोः कार्यकारणभावेन । गुणी कारणं, गुणः कार्यम् । अतः कार्यकारणभावेन एक(९)त्वविवक्षया विवक्षितमेवैकत्वं न तु तात्त्विकं, गुणगुणिनोः कार्य(१०)कारणभावादेकत्वमारोप्य (११)तत्सम्बन्धन्निमित्तीकृत्य लक्षणया गुणिशब्दा गुणेषु यो(१२)ज्यन्ते । तदुक्तं महास्वच्छन्दसङ्ग्रहे -

(१) 'इति' नास्ति क०
(२) 'वाचकानि' ख०
(३) 'लक्षणान्ये' क०
(४) 'तितो योऽर्थं अ' क०
(५) 'इति' नास्ति क०
(६) 'हकारादीनि' नास्ति ख०
(७) 'लक्षणानीत्यर्थः' क०
(८) 'गुणिनोः गुणिनः कार्यकारणगुणाः अतः' ख०
(९) 'एकत्वं विवक्षितं न तु' ख०
(१०) 'कारणत्वभावा' क०
(११) 'तदेवसम्बन्ध' क०
(१२) 'योज्या इत्यर्थः' ख०

(१)शब्दः शान्तत्वघोरत्वविशेषापन्नरूपकः ।
शब्दस्तु शब्दतन्मात्रं, (२)मृदूष्णकठिनश्चलः ॥
विशिष्टस्पर्शरूपश्च स्पर्शतन्मात्रसंज्ञितः ।
नीलपीतत्वशुक्लत्वाविशिष्टं रूपमेव च ॥
रूपतन्मात्रमित्युक्तं, म(३)धुरत्वादिसंयुतम् ।
रसतन्मात्रसंज्ञं तु, सौरभ्यादि(४)विशेषितः ॥
गन्धः स्याद्गन्धतन्मात्रं, तेभ्यो वै भूतपञ्चकम् ।
आकाशः शब्दतन्मात्रं नित्यं शब्दगुणं महत् ॥
व्यापकं निर्मलं तत्त्वमवकाशप्रदानकम् ।
स्पर्शतन्मात्रतो वा(५)युश्चलद्रूपोऽनिलोऽभवत् ॥
(६)जगत्प्राणो ऽनिलो व्यूहप्रेरणं च लघुर्भवेत् ।
शब्दस्पर्शगुणः प्रोक्तो गमागमनकर्मकृत् ॥
शब्द(७)स्पर्शरूपगुणं तेजस्तत्त्वन्तु भास्वरम् ।
रूपतन्मात्रकार्यं च पाकगुणं शिवे ! ॥
रसतन्मात्रतो जातं पारेतत्त्वं द्रवात्मकम् ।
शब्दस्पर्शरूपरसगुणसंग्रहकभकृत् ॥
शब्दस्पर्शरूपरसगन्धपञ्च (८)गुणान्वितम् ।
पृथिवीतत्त्वमाख्यातं (९)कठिनं सर्वधारणम् ॥

---

(१) 'शब्दः सान्तद्वयोरर्थविशेषोऽयं न रूपकः' ख०
(२) 'मृदूष्णकठिनश्चलः' ख०
(३) मधुरत्वोष्णसं' ख०
(४) 'विशेषतः' क०
(५) 'वायुश्चिद्रूपो नभसोऽभवत्' क०
(६) 'एष प्राणोऽलघुर्व्यूहप्रेरणश्च' क०
(७) 'शब्दः स्पर्शो रूपगुणौ' क०
(८) 'गुणात्मकम्' ख०
(९) 'कथितं' ख०

महामायात्रयेणापि कारणेन च बिन्दुना ॥ ३८ ॥
वाय्वग्निजल(१)भूमीनां स्पर्शानां च चतुष्टयम् ॥

पृथ्व्यादिव्योमतत्त्वान्तपञ्चकं पूर्वपूर्वकम् ।
(२)कार्यं सृष्ट्या समावृत्य वर्तते पञ्चकं क्रमात् ॥ इति ।
(३)(एवमन्यत्रापि—
समष्टिबिन्दुना वायुः स्थूलसूक्ष्मविभेदतः ।

पूर्वं विद्यास्थहकारपञ्चकस्य पञ्चभूतस्थितशब्द(४)पञ्चकं पूर्वं कथयित्वेदानीं वाय्वादिभूतचतुष्टयगतं स्पर्शचतुष्टयं (५)वायुवाचकबीजैर्लक्षयति-महामायेति । महामायाः ईकाराः (६)तेषां क्रमेण बीजत्रयशिखरवर्तिनामीकाराणां बिन्दुद्वयहार्धमात्रामयानां (७)त्रयाणां कारणेन च बिन्दुना तदक्षर (८)त्रयकारणेन अकारहकारसामरस्यरूपेण कामाख्येनोर्ध्वबिन्दुना वाय्वग्निजलभू (९)मिष्ठानां स्पर्शानां (१०)चतुष्टयमुत्पन्नं लक्ष्यं भावयेत् । स्थूलसूक्ष्मविभेदतः सूक्ष्माणि पृथिव्यप्तेजांसि, स्थूलः वायुः

---

(१) 'भूमिषु स्पर्शनानां चतु' क०
(२) 'कार्यदृष्ट्यासमावर्त्या' क०
(३) 'धनुश्चिह्नान्तर्गतं खपुस्तके नास्ति ।
(४) 'पञ्चकलक्षकतामुक्त्वा इदानीं वायुवाचकैरक्षरैस्तद्गुणस्पर्श' ख०
(५) 'वायुवाचकबीजैः'नास्ति. ख०
(६) 'तेषां त्रयं त्रिबीजशिखर' ख०
(७) 'त्रयकारणेन' ख०
(८) 'त्रय' नास्ति ख०
(९) 'भूमीनां' ख०
(१०) 'चतुष्टयं भाव' क०

उत्पन्नं(१)भावयेद् देवि! स्थूलसूक्ष्मविभेदतः॥३९॥
रूपाणां त्रितयं तद्वत् त्रिभीरेफैर्विभावितम् ॥
प्रधानं तेजसो रूपं तद्बीजेन हि जन्यते ॥ ४० ॥

अर्वाचीनेभ्यः । अत एव (२)एवंविधेन ईकारत्रयेणापि लक्षिताः बिन्दवः (३)षट्सङ्ख्याकाः । कारणं बिन्दुः समष्टिवृत्तं हि षड्बिन्दुलाञ्छितवृत्तात्मकत्वात् वायुमण्डलस्य । तदुक्तमभियुक्तैः- "कण्ठादितालुपर्यन्तं वृत्तं षड्बिन्दुलाञ्छितम् । धूम्रम्" इति । तद्वायुमण्डलवाचकेन ईकारत्रयेण समष्टिबिन्दुना च स्थूलसूक्ष्मविभेदतः वाय्वादि (४)भूतचतुष्टयस्थितं स्पर्शचतुष्टयं (५)लक्षयेदित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

(६)वाय्वादिचक्रवलयेन वायुगुणं स्पर्शचतुष्टयं लक्षयित्वा इदानीं तेजोवाचकैरक्षरैस्तद्गुणं रूपत्रयं च लक्षयति—रूपाणामिति । रूपाणां त्रितयं वह्निवारिभूमिष्ठानां रूपाणां त्रितयं त्रिभी रेफैर्विभावितं लक्षितम् ।

ननु (७)रूपं पृथिव्यप्तेजसां साधारणं कथं तेजोबीजेन रेफेण लक्षितमित्यत आह—प्रधानमिति । ननु (८)सत्यं त्रिष्वपि भूतेषु विद्यते रूपं, तथापि वाय्वाकाशयोरभावात्प्रथमं ते-

---

(१) 'उत्पन्नं तदेतत्स्थूल' क०
(२) 'एवंविध ईकारत्रयेण बिन्दवः' क०
(३) 'षट् सन्ति कारणं' ख०
(४) 'भूत' नास्ति ख०
(५) 'च लक्ष' क०
(६) 'वायुवाचकैः वायुगुणं' ख०
(७) 'रूपं' नास्ति क०
(८) 'सत्यं'नास्ति ख०

विद्यास्थैश्चन्द्रबीजैस्तु (१)स्थूलसूक्ष्मो रसः स्मृतः ॥
सम्बन्धो विदितो लोके रसस्याप्यमृतस्य च ॥४१॥

जस (२)एव रूपं प्रधानम् । पश्चादितरयोर्भूतयोस्तद्बीजेन रेफेण जन्यते(३)प्रकाश्यते । जननं प्रादुर्भावः ॥ ४० ॥

पूर्वं तेजोवाचकैरक्षरैस्तेजोगुणं रूपत्रयं लक्षयित्वेदानीमब्वाचकैरक्षरैस्तद्गुणं रसद्वयं (४)लक्षयति—विद्यास्थैरिति । (५)विद्याबीजस्थैश्चन्द्रबीजैः सकारैः । अभिधानमात्रमेतत् । तदुक्तमभियुक्तैः— (प्र. सा – १।३)

व्योमेन्दुवह्न्यधरबिन्दुभिरेकमन्यत्
(६)शाक्ताच्छिवेन्दुशिखिभिः सरमार्यचन्द्रैः ॥
अन्यद्युशीतकरपावकमन्त्यमन्त्यै-
र्बीजैरमीभिरुदिता त्रिपुरेति विद्या ॥

(७)स्थूलसूक्ष्मः, स्थूलो रसः अप्तत्त्वगतो व्यापकत्वात्, सूक्ष्मरसो भूतत्वगतो व्याप्यत्वात्स्मृतो भावितः । स्मृतिर्हि भावना ।

ननु (८)विद्यायां सकारत्रयमस्ति अप्पृथिव्योस्तु रसद्वयमेवेतरेण सकारेण किमुच्यत इत्यत आह—सम्बन्ध इति । अमृतस्य सुधाया रसस्यापि सम्बन्धो लोके विदितः—सुरासुरैरपान्नि-

---

(१) 'स्थूलः सूक्ष्मो' ख०ग०
(२) 'तेजसो रूपं' ख०
(३) 'प्रकाश्यते । जननं प्रादुर्भावः, नास्ति ख०
(४) 'च लक्ष' क०
(५) 'विद्या बीजस्थैः'नास्ति ख०
(६) 'धनुश्चिन्हान्तर्गतं खपुस्तके नास्ति ।
(७) 'स्थूलः सूक्ष्मः' ख०
(८) 'विद्यायामस्यां' ख०

वसु(१) धाया गुणो गन्धस्तल्लिपिर्गन्धवाचिका ॥
भुवनत्रयसम्बन्धात् त्रिधात्वन्तु महेश्वरि ! ॥४२॥

धौ मथ्यमाने तत्सारभूतममृतं (२)समुदितमिति पुराणप्रसि-(३)द्ध्या लोके विदितः परि (४)ज्ञातः । अत्रामृत्त्वसारभूतत्वा-त्तद्गुणो रसः तृतीयसकारेण लक्ष्यते । कोऽर्थः ? अमृत्वं स्थूल-म्,अमृतं तत्सारभूतं सूक्ष्मं, तद्व्याप्या पृथिवी च सूक्ष्मा, तेन सलिलामृत(५)पृथिव्यन्तरे त्रिधा स्थितो रसः विद्यास्थैस्त्रिभिः सकारैर्लक्ष्यत इत्यर्थः ॥ ४१ ॥

पूर्वमब्वाचकैरक्षरैरब्गुणं रसत्रयं लक्षयित्वा इदानीं पृथि-वीवाचकैर्वर्णैः पृथिवीगुणं गन्धं लक्षयति–वसुधाया इति । (६)वसुधायाः पृथिव्याः गुणो गन्धः, तल्लिपिः पृथिवी (७)वा-चकवर्णोऽपि लकारः गन्धवाचिका (८)गन्धस्य परिभाषणकरी ।

ननु विद्यायां लकारत्रयमस्ति तत्रैकलकारेण पृथिवी-(९)संस्थितो गुणो गन्धो लक्षितः । शिष्टाभ्यां (१०)लकाराभ्यां किं क्रियत इत्यत आह–भुवनत्रयेति । भुवनत्रयं लोकत्रयं,

---

(१) 'वसुन्धरागुणो' ख०ग०
(२) 'समुदितं' नास्ति ख०
(३) 'प्रसिद्धं' ख०
(४) 'ज्ञातम् । अतोऽमृतस्य सार' ख०
(५) 'पृथिव्यन्तरस्थितो' ख०
(६) 'वसुन्धरायाः ' ख०
(७) 'वाचकोऽपि वर्णो' क०
(८) 'गन्धस्य परिभाषणकरी'नास्ति ख०
(९) 'संस्थितो' नास्ति ख०
(१०) 'लकाराभ्यां' नास्ति ख०

अशुद्धशुद्धमिश्राणां प्रमातॄणां परं वपुः ॥

तत्सम्बन्धाल्लोकत्रयाधारत्वादाधाराधेय(१)भावः सम्बन्धः, तस्मात्सम्बन्धाद्धेतोः पृथिव्यास्त्रि (२)धात्वं, तेन पृथिवी (३)भागत्रयाल्लोकत्रयगतगन्धत्रयलक्षकं लकारत्रयमित्यर्थः ॥ ४२ ॥

हकाराद्व्योम सम्भूतं (४)ककाराच्च प्रभञ्जनः ।
(यो० हृ० सं० २ श्लो० २९)

(५)इत्यत्र वायुवाचकतयो(६)क्तस्य ककारस्य प्रमातृवाचकत्वेनापि वक्तव्यांशकत्वादन्यै(७)रक्षरैरेव स्पर्शचतुष्टयं लक्षयित्वा इदानीं ककारत्रयेण प्रमातृत्रयं लक्षयति—अशुद्धेति । अशुद्धाः प्रमातरः भेद (८)धीमात्रसाराः शिवाहम्भावभावनाविहीनाः सकलाः पशवः । तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

पशवस्त्रिप्रकाराः स्युस्तेष्वेके सकला मताः ।
प्रलयाकलनामानस्तेषां केचिन्महेश्वरि ! ॥
विज्ञानकेवलास्त्वन्ये तेषां रूपं क्रमाच्छृणु ।
अनादिमल (९)सम्पन्नो मायाकर्मावृतो विभुः ॥

---

(१) 'भावः' नास्ति ख०
(२) 'त्रित्वं' ख०
(३) 'भागत्रयगत' ख०
(४) 'ककारात्तु' ख०
(५) 'इत्येवं' ख०
(६) 'तयोक्तस्यापि' ख०
(७) 'रक्षरैः स्पर्श' ख०
(८) 'धी' नास्ति ख०
(९) 'सञ्छन्नो' ख०

शरीरी (१)शिवतत्त्वाज्ञो भेदैकरसिको लघुः ।
सर्वदा कर्मकर्ता च स्वकर्मफलभोजकः ॥
नित्यं विषय(२)संसक्तो बोध्यः शोध्यः पुमानयम् ।

शुद्धाः प्रमातरः पक्वमलविज्ञानाः शिवत(३)न्मात्रसाराः (४)विज्ञानकेवलाः पशवः । तदुक्तं (५)स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

मलमात्रेण (६)सम्बद्धः पशुर्विज्ञानकेवलः ।
सुपक्वमलविज्ञानके(७)वलश्च स्वयं प्रिये ! ॥
(८)सुतीव्रशक्तिपातेन कुरुते (९)तान् स केवलान् ।

मिश्राः प्रमातरः पुर्यष्टकसूक्ष्मशरीरमात्र(१०)सम्बन्धाः प्रारब्धकर्मानुभवार्थमनेकयोनिषु संभूय तत्तत्कर्म(११)फलानुभवेन कर्मद्वयसाम्ये सति सुपक्वमलकर्माणो गुरुं (१२)विनाऽपि शिवानुग्रहशालिनः क्रियाज्ञानसाधारणाः प्रलयाकलाः पशवः । तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

मिश्राः प्रमातृरूपाः स्युः प्रलयाकलसंज्ञकाः ।

---

(१) 'स्वशिवत्वाज्ञो' क०
(२) 'संरक्तो भाव्यः साध्यः' ख०
(३) 'शिवतावन्मांत्र' क०
(४) 'वि' नास्ति ख०
(५) 'महास्वच्छन्द' ख०
(६) 'सम्बन्धः' क० खपुस्तके च 'निर्मुक्तः' इति पाठभेदोऽपि दृश्यते ।
(७) 'केवलः स स्वयं' ख०
(८) 'स्वतीव्र' ख०
(९) 'ताञ्च केवलाम्' ख०
(१०) 'सम्बद्धाः प्राक् स्वस्वकर्मा' ख०
(११) 'फल' शब्दो नास्ति ख०
(१२) 'विना' ख०

क्रोधीशत्रितये(१)नाथ विद्यास्थेन प्रकाश्यते ॥४३॥

पुर्यष्टकशरीराश्च (२)स्वस्वकर्मवशात्प्रिये ! ॥
सर्वयोनिषु (३)सम्भूय भोगार्थं स्वस्वकर्मणाम् ।
भुक्त्वा भोगानि तेषान्तु कर्मसाम्ये शिवः स्वयम् ॥
सुपक्वमलकर्माण(४)स्तान्केचिदनुगृह्य च ।
जलतत्त्वादितत्त्वानां मध्ये लोकेश्वरास्त्रिधा ॥ (५)इति ।

तेषां (६)त्रिविधानां प्रमातॄणां (७)परं वपुः स्वरूपं परमन्यत् । क्रोधीशत्रितयेनेति । अनेन श्रीकण्ठन्या(८)सपरिपाट्या क्रो(९)धीशाः ककाराः तेषां त्रितयेन विद्यास्थेन बीजत्रितयस्थेन प्रकाश्यते व्यज्यते । कोऽर्थः ? बीजत्रितयगतककारत्रयेण सकल-विज्ञानकेवल-(१०)प्रलयाकलाख्यत्रिविधपशुरूपाऽशुद्धशुद्धमिश्रप्रमातृत्रितयस्वरूपं व्यज्यत इत्यर्थः ॥ ४३ ॥

पूर्वं विद्यास्थक्रोधीशत्रितयेन प्रमातृत्रयं लक्षयित्वा इदानीं विद्यास्थश्रीकण्ठद्वादशमध्ये आद्यदशकेन अव्यक्तमनन्तरेण प्राणं (११)चरमेणेशं च लक्षयति—श्रीकण्ठेति । श्रीकण्ठदशकं हृल्ले-

(१) 'नास्य' ख०ग०
(२) 'पृथुकर्म' ख०
(३) 'संप्राप्य भागाद्यं' ख०
(४) 'स्तान् किञ्चि' ख०
(५) 'इति' नास्ति क०
(६) 'एतेषां' ख०
(७) 'परं' नास्ति ख०
(८) 'न्याय' क०
(९) 'क्रोधीशः ककारः' ख०
(१०) 'प्रलयकला' क०
(११) 'प्राणं रमेशं च' क०

श्रीकण्ठदशकं तद्वद(१)व्यक्तस्यापि वाचकः ॥

खात्रयवर्जितहकारादिद्वादशाक्षरोपारिगतानामकाराणां मध्ये (२)श्रीकण्ठदशकम् अकारदशकम्, अव्यक्तः जीवः (३)करणेन्द्रियसञ्छन्नतया स्वशिवत्वं जडवर्गान्तःपातितया (४)च केवलचिन्मात्र(५)तया न मन्यते अनादिमलसञ्छन्नतया स्वाशिवत्वापरिज्ञानात्। तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

अनादिमलसंछन्नो मायाकर्मावृतो विभुः।
(६)शरीरी शिवतत्त्वाज्ञो भेदैकरसिको लघुः ॥

तस्य (७)वाचकः।

अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः।

इति सङ्केतपद्धत्युक्तरीत्या अकारवाच्यः (८)परमाशिवः परमाशिवांशत्वात् (९)तद्वत् पराशिववत्। यथा परमाशिवोऽकारवाच्यः तथा तदंशभूतो (१०)जीवोऽपि अकारदशकेनोच्यत इत्यर्थः। तद्वत् (११)जीववत् यथा शिवांशो जीवः परमाशिववा-

(१) 'दव्यक्तस्य हि वाचकम्' ख०ग०

(२) 'श्रीकण्ठदशकं श्रीकण्ठा अकाराः,तेषां दशकम्। अव्यक्तः' ख०

(३) 'अनादिमलसञ्छन्नतया स्वाशिवत्वापरिज्ञानकारणेन्द्रियादिजड' ख०

(४) 'च' नास्ति ख०

(५) 'तया न्यस्तः। तदुक्तम् अनादि' इत्येव खपुस्तके।

(६) 'शरीरी स्वशिवत्वाज्ञो' क०

(७) 'वाचकम्' ख०

(८) 'पराशिवः परशिव'ख०

(९) 'तद्वत् परशिववत्' नास्ति क०

(१०) 'जीवोऽकारेणोच्यते' ख०

(११) 'तद्वत् जीववत्'नास्ति क०

प्राण(१)रूपास्थितो देवि तद्वदेकादशः परः ॥४४॥
एकः सन्नेव पुरुषो बहुधा जायते हि सः ॥

चकश्रीकण्ठेन लक्ष्यते तद्वत् जीववदेका (२)दशश्च श्रीकण्ठो जीवाधारभूतप्राणरूपः (३)स्थितः । प्राणो (४)हि जीवस्याधारः प्राणेन विना जीवस्यानवस्थानात् । परः परो द्वादशश्रीकण्ठः (५)पुरुषः पुरुषस्य वाचकः विश्वस्य पूरणात्परमशिवः (६)पुरुषः । तदुक्तं चिद्गगनचन्द्रिकायाम्—

विश्वसद्मनि (७)चिदात्मनीश्वरे
पूरणात्पुरुषतामुपेयुषि ।
ये मनः प्रणिदधुर्महर्षय-
(८)(स्तान्पतञ्जलिमुखानुपास्महे ॥) इति ।
(९)श्रुतिरपि–"पुरुष एवेदं सर्वम्" (१०)इति ॥ ४४ ॥

ननु (११)श्रीकण्ठद्वादशकं विद्यायां विद्यते एकेन शिवः कथ्यते, एकेन जीवः, एकेन प्राण इति त्रिभिरेवालं किमन्यैरित्यत आह–एक इति। सत्यमेकेन (१२)शिव उच्यते, द्वाभ्या-

(१) 'प्राणभूत' ख० ग०
(२) 'दशश्रीकण्ठेन' क०
(३) 'प्राणस्य निरूपितः स्थितः' क०
(४) 'हि' नास्ति ख०
[५] 'पुरुषः' नास्ति ख०
[६] 'पुरुषः' नास्ति ख०
(७) 'शिवात्म' ख०
(८) 'धनुश्चिन्हान्तर्गतं नास्ति क०
[९] 'श्रुतिरपि' नास्ति ख०
[१०] 'इति श्रुतेः' ख०
[११] 'श्रीकण्ठकद्वादशकण्ठविद्यायां' क०
[१२] 'पुरुषः कथ्यते' ख०

रुद्रेश्वरसदेशाख्या देवता मितविग्रहाः ॥ ४५ ॥

जीवप्राणौ; तथापि स एकः सन्नेव "एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म" "सच्च त्यच्चाभवत्" इत्युपनिषदुक्तरीत्या सद्रूपः (१)एको हि पुरुषो बहुधा जायते। हिशब्दः प्रसिद्धौ।(२)अपि च अस्मिन्नर्थे प्रमाणम्—"इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप इयते" (३)इति।

एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः।
एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥

इति (४)रीत्या सत्यमेक (५)एव शिवो भवति (६)तथापि जीवप्राणात्मना (७)बहुधा भिन्नमितीममर्थं द्योतयितुं विद्यायां बहवः श्रीकण्ठाः स्थिता इत्यर्थः।

(८)अक्षराणां वासनामुक्त्वा बिन्दूनां नादादीनां च वासनामाह—रुद्रेश्वर इति। रुद्रस्ते (९)जस्तत्त्वाधिपतिः, तेजस्तत्त्वान्तर्भूतपुरुषरागविद्या (१०)कलानियतिकालमायान्तम्। तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

पुरुषादिकमायान्तं तेजस्तत्त्वम्महेश्वरि। (११)इति।

---

[१] 'एकोऽपि' ख०
(२) 'अपि च' नास्ति क०
(३) 'इति' नास्ति क०
(४) 'रीत्या' नास्ति ख०
(५) 'एव' नास्ति ख०
(६) 'तथापि' नास्ति ख०
[७] 'बहुधा' नास्ति ख०
[८] 'अक्षराणां हि' ख०
[९] 'तेजोऽधिप' ख०
(१०] 'विद्यानियतिकालकलामायान्तम्' ख०
[११] 'इति' नास्ति क०

बिन्दुत्रयेण कथिता अमितामितविग्रहाः ॥
शान्तिः शक्तिश्च शम्भुश्च नादात्रितयबोधनाः ॥४६॥

(१)शुद्धविद्येश्वरसदाशिवा वायुतत्त्वात्मकाः । (२)तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

विद्या चेश्वरसादाख्यौ वायुतत्त्वं (३)समीरितम् । इति ।

अतो रुद्रेश्वरसदेशाख्या देवता मितविग्रहाः परिच्छिन्नरूपाः । (४)तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

यत्सदाशिवपर्यन्तं (५)विनाशोत्पत्तिसंयुतम् । इति(६)॥४५॥

बिन्दुत्रयेण कथिताः बिन्दुत्रयं त्रिबीजाशिखरवार्तिकामकलोर्ध्वगतानां बिन्दूनां त्रितयम् । (७)अमितामितविग्रहाः । शान्तिः शक्तिश्च शम्भुश्च नादात्रितयबोधनाः । शान्तिरव्यक्तध्वनिलक्षणो नादोऽखिलञ्जगदधरीकृत्य यत्र लयमेति (८)सा ब्रह्मरन्ध्रावसानभूमिः, ऊर्ध्वशक्तीनां प्रशान्तस्थानहेतुत्वात् । तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

नाड्याधारस्तु (९)नादो वै भित्त्वा सर्वमिदं जगत् ।
अधः शक्त्या (१०)विनिर्गत्य ऊर्ध्वशक्त्यवसानकः ॥

(१) 'ईश्वरसदाशिवौ वायुतत्त्वात्मकौ' ख०
[२] 'तदुक्तमत्रैव-विद्या' ख०
(३] 'रितम् । अत एव रुद्रे' क०
[४] 'तदुक्तमत्रैव-यत्सदा' ख०
[५] 'विभागोत्प' ख०
[६] 'इति' नास्ति क०
[७] 'अमितामितविग्रहाः' नास्ति क०
[८] 'मेति सब्रह्म' ख०
[९] 'नादान्तो' ख०
[१०] 'विनिर्भिद्य' ख०

नाड्यां ब्रह्मबिले लीनस्त्वव्यक्तध्वनिलक्षणः । (१) इति ।
(२)शक्तेरूर्ध्वशक्तेरुपरिगतं शक्तितत्त्वम् । तदुक्तमत्रैव—
ब्रह्माणी (३)त्वं परा शक्तिः ब्रह्म (४)णोत्सङ्गगामिनी ।
द्वारं सा मोक्षमार्गस्य रोधयित्वा व्यवस्थिता ॥
तां भित्त्वा तु वरारोहे ऊर्ध्वशक्तिं परां शिवाम् ।
शक्तितत्त्वात्मिकां (५)देवीं प्रसुप्तभुज (६)गाकृतिम् ॥
शक्तितत्त्वं समाख्यातं भुवनै (७)राश्रितं महत् ॥ इति ।
(८)शम्भुः शिवतत्त्वं शक्तितत्त्वोपरि स्थितम् । तदुक्तमत्रैव—
(९)शक्तितत्त्वं समाख्यातं शिवतत्त्वं तदूर्ध्वतः । (१०)इति।
अमि (११)तामितविग्रहाः । (१२)एते अनन्ताः अपरिच्छिन्नरूपाः व्योमतत्त्वान्तर्गतत्वात् । तदुक्तमत्रैव—
"(१३)शक्तितत्त्वं शिवो व्योम" इति । नादात्रितयबोधनाः । वाग्भवकामराजशक्तिबीजोपरिगतबिन्दुत्रयोपरिगतरोधि-

---

(१) 'इति' नास्ति क०
(२) 'शक्तिरूर्ध्वशक्ति' ख०
(३) 'त्वपरा' ख०
(४) 'ब्रह्मणो सङ्ग' ख०
(५) 'देवि' ख०
(६) 'गाकृती' क०
(७) 'रावृतं महत् ॥ ' क०
(८) 'शम्भुः शिवः शिव' ख०
(९) 'शिवतत्त्वं समाख्यातं तदूर्ध्वं शक्तितत्त्वतः' ख०
(१०) 'इति' नास्ति क०
(११) 'ताम्बित' क०
(१२) 'अत एवमनन्तापरि' ख०
(१३) 'शिवतत्त्वं शिवाविति' ख०

वागुरामूलवलये सूत्राद्याः कवलीकृताः ॥
तथा मन्त्राः समस्ताश्च विद्यायामत्र संस्थिताः॥४७॥

नीत्रित (१)योर्ध्वगतानां नादानां (२)त्रितयम् । एवंक्रमेण बोधकं लक्षकं, तेन नादात्रितयबोधनाः । वाग्भवबीजोपरिगत-बिन्दुपरिवर्तिना नादेन शान्तिः, कामराजबीजाशिखरवर्तिना नादेन शक्तिः, तार्तीयबीजाशिखरवर्तिना नादेन च शिवो व्य-(३)ज्यते ॥ ४६ ॥

पूर्वं विद्याया बिन्दुनादमयवासनामुक्त्वा इदानीं सर्वमन्त्रम-यतामपि (४)वासनां सोदाहरणमाह—वागुरेति । वागुरा मृग-बन्धिनी, अत्र तु वागुराशब्देन मत्स्यग्रहणहेतुर्जालं लक्ष्यते प्राणि-ग्रहणसामान्यात् । अन्यथा मूलवलये (५)सूत्राद्या इत्यनुपपन्नं स्यात् । मृगबन्धिन्या मूलवलयस्याभावात् रज्जुनिर्मितत्वा-त्सूत्रादीनामपि अभावात्सूत्राद्याः सूत्राणि (६)तन्तवः आ-द्यशब्दाज्जालमान्ते आयसगुलिकाः प्रोता गृह्यन्ते यथा लोह-मये वलये जालाव (७)यवभूतानां तन्तूनां (८)मूलमाकलितं, तथा समस्तमन्त्राणां मूल (९)भूता वैखर्यपि विद्यायामस्यां

---

(१) 'तयोर्ध्वभागगतानां' ख०
(२) 'त्रयमेषां क्र' ख०
(३) 'व्यज्यते इत्यर्थः' ख०
(४) 'वासनामाह' ख०
(५) 'सूत्राद्या' नास्ति ख०
(६) 'तन्तव इति' ख०
(७) 'वयवानां तन्तूनां' ख०
(८) 'मूल कवालितं' ख०
(९) 'भूतायां वैखरीवि' ख०

गुरुक्रमेण संप्राप्तः संप्रदायार्थ ईरितः ॥

विश्रान्ता (१)अतोऽत्र विद्यायां समस्त (२)मन्त्राश्च संस्थिता इत्यर्थः ॥ ४७ ॥

गुरूपदेशक्रमेणायमर्थः संप्राप्यत इत्याह—गुरुक्रमेणेति । गुरुक्रमः पारम्पर्यक्रमः, तदुपदेशक्रमेणैव । (३)तदुक्तमत्रैव—

शिवादिविग्रहात्पूर्णात्सर्वकारणकारणात् ।
ध्वनिरूपं परं सूक्ष्मं शुद्धं सकलतेजसाम् ॥
वाग्रूपं प्रसृतं तत्त्वमुन्मनाशक्तिकेवलम् ।
अव्यक्तं व्यक्तरूपेण निष्कलक्रमकारणम् ॥
परानन्दस्वरूपं तत् स्वच्छन्दादिप्रभेदतः ।
अनुष्टुप्छन्दसा बध्वा प्राह स्वच्छन्दभैरवः ॥
तद्धि (४)मृश्य प्रपञ्चेन प्रोवाचानाश्रितेश्वरः ।
तत्सर्वं शान्त्यतीतांशे कथितं बहुविस्तरम् ॥
तदेतत्पररूपेण सदाख्येन शिवेन तु ।
मन्त्रासिंहासनस्थेन पञ्चमन्त्रशरीरिणा ॥
(५)कौलिकादिषु सिद्धान्तपूर्वाद्य(६)मखिलागमम् ।
साधनं पुरुषार्थस्य कौलिकश्चा (७)प्यकौलिकम् ॥
असंख्यमप्रमेयञ्च शिवेन कथितं पुरा ।

---

(१) 'अतो विद्यायामत्र' ख०
(२) 'मन्त्राः स्थिता' ख०
(३) 'तदुक्तमत्रैव' नास्ति ख०
(४) 'तद्विमर्शप्र' ख०
(५) 'कालिकादिषु' ख०
(६) 'द्याखिलमागमम्' ख०
(७) 'कश्चातिकौ' ख०

नि(१)गर्भार्थो महादेवि शिवगुर्वात्मगोचरः ॥४८॥

तज्ज्ञानमीश्वरे दत्तमीश्वरेण शिवेच्छया ॥
विद्यायामादितो दत्तं विद्येशाय च तत्त्वतः ।
विद्येश्वरेण (२)तद्दत्तं ज्ञानं नियमिकं (३)क्रमात् ॥
दत्तं रुद्रेभ्य एतच्च गुणतत्त्वेश्वराय च ।
श्रीकण्ठायेश्वरेणैव दत्तं तेन ततः परम् ॥
श्रीकण्ठेन (४)प्रधानादिदश रुद्रान्तिकं क्रमात् ।
दीक्षयित्वा विधानेन दत्तं वै ज्ञानमम्बिके ॥
दीक्षयित्वाऽभिषिच्याथ श्रीकण्ठेन मयाऽपि च ।
दत्तं श्रीदक्षिणं सर्वं सर्वकामार्थसाधनम् ॥

इति स्वच्छन्दभैरवोक्तरीत्या (५)मयोदितस्वगुरुपारम्पर्योपदेशक्रमेणैव विषमपदैरसम्प्रदायाविज्ञिरपरिज्ञातार्थकोशैः(६)पूर्वोक्तरीत्या कथितः सम्प्रदायार्थः विना गुरूपदेशं व्युत्पत्तिबलेन पुराणादिश्लोकवद् ग्रहीतुमशक्य इत्यर्थः ॥

अथ क्रमप्राप्तं निगर्भार्थमाह—निगर्भार्थ इति । (७)निगर्भार्थः शिवो वाङ्मनसगोचरः सकलनिष्कलभेदविशेष्यः । (८)आत्मादिसकलगुणाभिधः तादृशमेव स्वात्मतया वीक्षमाणो विदिताखिलागमार्थो गुरुस्तादृशगुरुकरुणाकटाक्षपातावगलित-

(१) 'निगर्भोऽपि' ख०
(२) 'दत्तं तज्ज्ञानं' ख०
(३) 'नियमकं' क०
(४) 'प्रदानादि' ख०
(५) 'धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति ख०
(६) 'श्लोकैः' ख०
(७) 'निगर्भो निगर्भार्थः' ख०
(८) धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति ख०

तत्प्रकारं च देवेशि दिङ्मात्रेण वदामि ते ॥
शिवगुर्वात्मनामैक्यानुसंधानात्तदात्मकम् ॥ ४९॥

सकलपाशविशदचिद्रूपानुभवः (१)शिष्य आत्मा । तदुक्तं (२)स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

तत्त्वातीतं वरारोहे वाङ्मनोतीतगोचरम् ।
(३)अनिष्कलञ्चासकलं नीरूपं निर्विकल्पकम् ॥
निर्द्वन्द्वं परमं तत्त्वं शिवाख्यं परमं पदम् ॥ इति ।
सर्वविद्याविदाचार्यो मोक्षधर्म (४)परायणः ।
गुरुवक्त्रप्रयोगेण पशुं तत्रैव योजयेत् ॥ इति(५) ।

गुरुः— गृणते तत्त्वमात्मीयमात्मीकृतजगत्त्रयम् ।
उपायोपेयरूपाय शिवाय गुरवे नमः ॥ इति ।

एवंविधशिव (६)गुर्वात्मैक्यगोचरानुसंधानात्मको निगर्भार्थ इत्यर्थः ॥ ४८ ॥

(७)ननु केन प्रकारेण शिवगुर्वात्मनामैक्यमनुसन्धीयत इत्यत आह—तत्प्रकारं चेति । तत्प्रकारं दिङ्मात्रेण वदामि (८)न विशेषप्रतिपादनप्रपञ्चेनेत्यर्थः ॥ ४९ ॥

---

(१) 'शिष्य' नास्ति ख०
(२) 'महास्वच्छन्द' ख०
(३) 'सुनिष्कलं वा सक' ख०
(४) 'मोक्षदान' क०
(५) 'इति गुरुः' नास्ति क०
(६) 'गुर्वात्माशिष्यपरानु' ख०
(७) 'ननु' नास्ति ख०
(८) 'नाशेषविशे' ख०

निष्कलत्वं शिवे बुध्वा तद्रूपत्वं गुरोरपि ॥
तन्निरीक्षणसामर्थ्यादात्मनश्च शिवात्मताम् ॥ ५० ॥

तत्प्रकारमाह—निष्कलत्वमिति । कलाः अवय(१)-वाः ,निष्कलत्वं निरवयवत्वम् । (२)शिवे पूर्वोक्तलक्षणे बुध्वा

गृणते तत्त्वमात्मीयमात्मीकृतजगत्त्रयम् ।
उपायोपयरूपाय शिवाय गुरवे नमः ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या निष्कलं (३)निष्कलात्मकं शिवं स्वात्मतया वीक्षमाणस्यैव गुरुत्वाद् गुरोरपि तद्रूपत्वं (४)शिवात्मत्वं बुध्वा तन्निरीक्षणसामर्थ्याद्

गुरो (५)राज्ञाप्रभावेण केवलं निष्प्रपञ्च (६)कम् ।
निरीक्ष्यैतादृशाद्वैताचिदम्बुधिसु (७)धार्द्रया ॥
यया विशुद्धः शिष्येऽपि(८) लीयेतानन्दचिद्घनः ।

इत्यादिवाक्योक्तरीत्या (९)तस्य गुरोर्नि(१०)रीक्षणान्निखिलपाश(११)भेदसामर्थ्यं, तत्सामर्थ्यवशात् विशुद्धः शिष्यो

---

(१) 'वाः तद्रहितत्वं निष्क' क०
(२) 'शिवेन पूर्वोक्तलक्षणेन' क०
(३) 'निखिला' ख०
(४) 'शिवात्मकत्वं' ख०
(५) 'राज्ञापालनेन' ख०
(६) 'निष्प्रपञ्चनिरीक्षयाता' ख०
(७) 'सुधाद्रवीभूततया' ख०
(८) 'अपि' नास्ति ख०
(९) 'तस्य' नास्ति ख०
(१०) 'निरीक्षणं नि' ख०
(११) 'पाशभेदनसमर्थम्' क०

भावयेद्भक्तिनम्रः स (१) ङ्कोचोन्मेषाकलङ्कितः ॥
कौलिकं कथयिष्यामि चक्रदेवतयोरपि ॥५१॥
विद्यागुर्वात्मनामैक्यं, तत्प्रकारः प्रदर्श्यते ॥

भक्तिनम्रः (२)प्रत्युत्पन्नपरमशिवाहंभाव(३)भावनाप्रवणः । प्रत्यहमा(४)दरान्नैरन्तर्याभ्यासवशात् (५)सङ्कोचोन्मेषाकलङ्कितः (६)सङ्कोचः संसारित्वाभिमानः तस्योन्मेषः पुत्रभार्यादिबाह्यार्थाभिरतिः तेनाकलङ्कितः विगताहंममताभिमान आत्मनश्च शिवात्मतां भावयेत् । जपाकुसुमसामीप्य(७)विरहात्स्फटिकस्य नैर्मल्यमिवात्माद्वैतभावनाभावितगुरुकटाक्षपातपाटितपाशपटलः परिपूर्णस्व(८)भावं पश्येदित्यर्थः ।

अथ क्रमप्राप्तं कौलिकार्थमाह—कौलिकमिति । कौलिकं कौलिकार्थं कथयिष्यामि चक्रदेवतागुरुविद्यासाधकानामैक्यानुसन्धानं कौलिकार्थ इत्यर्थः । (९)अक्षरार्थः स्फुटः ।

तत्प्रकारमाह—तत्प्रकार इति । "तत्प्रकारः प्रदर्शितः" इत्यादि "इत्येवं कौलिकार्थस्तु कथितो वीरवन्दिते ॥" इत्यन्तेन ।

---

(१) 'नम्रः सन् शङ्कोन्मेषा' ख० ग०
(२) 'भक्त्युत्पन्नः प' क०
(३) 'भावनया प्रवेशः' ख०
(४) 'मादरनैरन्तर्यपट्वभ्या' ख०
(५) 'शङ्कोन्मेषा' ख०
(६) 'शङ्का सङ्कोचः' ख०
(७) 'विगमात्' ख०
(८) 'स्वभावः स्यादित्यर्थः । अनन्तरं क्रम' ख०
(९) 'अक्षरार्थः स्फुटः' नास्ति क०

लकारैश्चतुरस्राणि वृत्तात्रितयसंयुतम् ॥५२॥
सरोरुहद्वयं शाक्तैरग्नीषोमात्मकं प्रिये ॥
हृल्लेखात्रय (१)संभूतैरक्षरैर्नवसङ्ख्यकैः ॥ ५३ ॥

आदौ विद्याचक्रयोरैक्यमाह—लकारैरिति । लकारैः विद्याबीजत्रयगतैश्चतुरस्राणि भूगृहाणि

पृथिवीमण्डलं पीतं चतुरस्रं सुशोभनम् ।

इति स्वच्छन्दसंग्रहोक्तरीत्या भूमण्डलस्य चतुरस्ररूपत्वाद् भूतत्त्ववाचकैर्लकारैश्चतुर (२)स्रत्रयं जातमित्यर्थः

शाक्तैः (३)(सकारैः । तदुक्तं चतुःशतीशास्त्रे—"मादनं तदधः शक्तिः" । हंसपरमेश्वरेऽप्युक्तम्—

शिवो हकार इत्युक्तः सकारः शक्तिरव्यया ॥
विद्याबीजत्रयगतैः)

सकारैर्वृत्तत्रितयसंयुतं सरोरुहद्वयं चतुरस्रान्तरेण एकं वृत्तं, तद्वृत्तान्तःषोडशदलं सोमात्मकं पद्मं, तदन्तश्च द्वितीयं वृत्तं, तदन्तश्चाष्टदलं पद्ममग्न्यात्मकं, तदन्तश्च तृतीयं वृत्तम्, एवं वृत्तत्रितयसंयुतम् अग्नीषोमात्मकं सरोरुहद्वयं

जलबिम्बं सुवृत्तं च (४)श्वेतं वै पद्मलाञ्छितम् ।

इति स्वच्छन्दसंग्रहोक्तरीत्या जलबिम्बस्य पद्मलाञ्छितवृत्तरूपत्वाज्जलतत्त्ववाचकैः सकारैः वृत्तत्रयसंयुतं सरोरुहद्वयं जातमित्यर्थः ।

बीजत्रय(५)शिखरगतहृल्लेखात्रयावयवभूतैरक्षरैर्हकाररेफैका-

(१) 'संयुतैः' ख० (२) 'स्रं जात' ख०
(३) धनुश्चिह्नान्तर्गतं खपुस्तके नास्ति ।
(४) 'श्वेयं' ख० (५) 'त्रयं शिखर' ख०

बिन्दुत्रययुतैर्जातं नवयोन्यात्मकं प्रिये ॥
मण्डलत्रययुक्तं तु चक्रं शक्त्यनलात्मकम् ॥५४॥
व्योमबीजत्रयेणैव प्रमातृत्रितयान्वितम् ॥

राख्यैर्बिन्दुत्रय (१)संयुतैर्नवसंख्यात्मकं नवयोन्यात्मकं चक्रं जातमित्यर्थः ।

ननु पद्मद्वयानन्तरं चतुर्दशारदशारद्वयात्मकचक्रत्रितयस्य कथने युक्ते तदुल्लङ्घ्य नवयोनिचक्रं कथं (२)कथ्यत इति चेत् ? उच्यते, नवयोनिचक्रस्योपरिष्टात्प्रस्तारे कृते (३)सति तिसृभिः शक्तिभिर्वह्निभिश्च द्विदशचतुर्दश(४)कोणात्मकं (५)चक्रत्रयं जात(६)मतो नवयोनिचक्रानन्तरमेतच्चक्रत्रयं जायत इत्येतन्मनसि निधायाह–मण्डलेति । मण्डलत्रययुक्तं तु (७)(वृत्तत्रयान्तर्गतशक्त्यनलात्मकं चक्रं) नवयोनिचक्रस्योपरिष्टात्प्रस्तारे कृते सति तिसृभिः शक्तिभिरनलैश्च (८)त्रिभिर्निष्पन्नत्वाद् द्विदशारचतुर्दशा(९)रादिचक्रत्रयं(१०)(व्योमबीजत्रयेणैव हकारत्रयेणैव हकारस्य व्योमवाचकत्वात् । हृल्लेखात्रये हकारत्रयं गतं

---

(१) 'सं' नास्ति' ख०
(२) 'कथितम् ? उच्य' ख०
(३) 'साति' खपुस्तके नास्ति ।
(४) 'शारात्मकम्' ख०
(५) 'त्रयं' खपुस्तके नास्ति ।
(६) 'तं ततो' ख०
(७) धनुश्चिह्नान्तर्गतं खपुस्तके नास्ति ।
(८) 'तिसृभिः' क०
(९) 'शारकोणात्मकं' ख० ।
(१०) कंसान्तर्गतं नास्ति क०

इच्छाज्ञानक्रियारूपमादनत्रयसंयुतम् ॥ ५५ ॥

शिष्टेन हकारत्रयेण चतुर्दशारादि चक्रत्रयं) जातामित्यर्थः। प्रमातरस्त्रि(१)विधा उक्तरूपाः अशुद्धशुद्धमिश्रात्मानस्तेषां त्रयेणान्वितम्। पश्वाच्छिवानु(२)गृहीतमलकर्मविपाकात्पृथिव्यप्तेजोवाय्व(३)धिपतीनां तेषां त्रयेण (४)व्यष्ट्या समष्ट्या चेदमन्वितं प्राप्तम्। तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

मलादीनामपाके तु सामान्यानुग्रहो भवेत्।
आधिकारिकमैश्वर्यं शिवानुग्रहमात्रतः ॥
पशवस्त्रिप्रकारास्तु प्राप्नुयुः परमेश्वरि !।
(५)ये पक्वमलकर्माणस्तान् किञ्चिदनु (६)गृह्य च ॥
जलतत्त्वादितत्त्वानां मध्ये लोकेश्वरास्त्रि(७)धा।

(८)इच्छाज्ञानक्रियाशक्तिप्रधान(९)मातृत्रयाणां (१०)रूपाणां त्रयाणां मादनानां ककाराणां त्रयेण संयुतं सम्मिश्रितं सदाशिवासनं पृथिव्यादिवायुतत्त्वा(११)न्तचतुस्तत्त्वाधिपतिभिः ब्रह्मविष्णुरु(१२)द्रेश्वरैश्चतुर्भिः पादरूपेण धृतम् पञ्चमहाभूता-

(१) 'त्रिधा' ख०
(२) 'नुग्रहतो' ख०
(३) 'य्वधिपतयः' ख०
(४) 'व्यष्टिसमष्टितया वा' ख०
(५) 'अपक्व' ख०
(६) 'ह्यताम्' ख०
(७) 'धा इति' ख०
(८) 'यारूपमादनत्रयसंयुतम् इच्छाज्ञानक्रिया' ख०
(९) 'प्रमातृ' ख०
(१०) 'त्रयरूपाणां' ख०
(११) 'त्वान्ताधि' ख०
(१२) 'रुद्रै' क०

सदाशिवासनं देवि महाबिन्दुमयं परम् ॥
इत्थं मन्त्रात्मकं चक्रं देवतायाः परं वपुः ॥५६॥

काशाधिपतिसदाशिवरूपपञ्चमयासनम् । महाबिन्दुमयं परम् ।
परशिवरविकरनिकरे प्रतिफलति विमर्शदर्पणे विशदे ।
प्रतिरुचिरुचिरे कुड्ये चित्तमये निविशते महाबिन्दुः ॥

इति कामकलाविलासोक्तरीत्या परशिवप्रतिबिम्बमहाबिन्द्वात्मकं पर(१)मुत्कटं शिवशक्त्योरधिवासयोग्यत्वात् । तदुक्तं ज्ञानदीपविमर्शिन्याम्–(२)"ओड्याणपीठ(३)मध्ये कदम्बवनान्तर–श्रीमञ्च(४)चतुष्पादके लं पृथिव्यधिपतये ब्रह्मणे नमः । वं अपामधिपतये विष्णवे नमः । रं तेजोधिपतये रुद्राय नमः । यं वाय्वाधिपतये ईश्वराय नमः । एतानभ्यर्च्य हं (५)आकाशाधिपतये पञ्चव (६)क्त्रसदाशिव(७) महाप्रेता(८)सनाय नमः ।" (९)(इति श्रीमच्चाकारं सदाशिवमभ्यर्च्य) इत्थमुक्तप्रकारेण मन्त्रात्मकं चक्रं सौभाग्यविद्यमित्यर्थः ।

इदानीं चक्रेण देवताया ऐक्यमाह–देवताया इति । चक्रं देवतायाः परम् अन्यत् वपुः । "ततः पद्मनिभां देवीम्" इत्यत्र देव-

(१) 'मुत्कृष्टं' ख०
(२) 'उड्डीयान' ख०
(३) 'ठे मध्ये' ख०
(४) श्रीमच्चपादचतुष्कादधःकेलं ख०
(५) 'हं' नास्ति क०
(६) 'पञ्चवक्त्राय' ख०
(७) 'वाय' ख०
(८) 'प्रेत पद्मा' ख०
(९) धनुश्चिह्नान्तर्गतं खपुस्तके नास्ति ।

एकादशाधिकशतदेवतात्मतया पुनः ॥

तायाः करचरणादि (१)मद्वपुरुक्तं, तदेव (२)त्रिकोणादिभूगृहान्तश्रीचक्रपदनिवासावरणदेवतारूपेणावयवशो विभज्य बैन्दव(३)निवासिनी स्वसंविद्देवता श्रीचक्रा(४)परवपुषा स्थितेत्यर्थः। तदुक्तमत्रैव—

(५)(स्वेच्छाविश्वमयोल्लेखखचितं विश्वरूपकम्।
चैतन्यमात्मनो रूपं निसर्गानन्दसुन्दरम् ॥
इच्छाशक्तिमयपाशमङ्कुशज्ञानरूपिणम्।
क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी दधदुज्वलम् ॥
आश्रयाश्रयिभेदेन अष्टधा भिन्नहेतिमत्।
अष्टारचक्रसंरूढं नवचक्रासनास्थितम् ॥)
एवं रूपं परं तेजः श्रीचक्रवपुषा स्थितम्।
तदीयशक्तिनिकरस्फुरदूर्मिसमावृतम् ॥

एतदेवोपपादयति—एकादशेति। (६)एकादशोत्तरशतदेवतात्रिकोणाग्रदक्षवामकोणेषु कामेश्वर्यादिकास्तिस्रस्तद्बहिरष्टकोणान्तराले त्रिकोण(७)परितश्चतुर्दिक्षु अष्टौ कामेश्वरकामेश्वर्यायुधदेवता अष्टकोणे अष्टौ वशिन्याद्या अष्टकोणा-

(१) 'यत् तदेव' ख०
(२) 'बैन्दवत्रिको' ख०
(३) 'बैन्द वासनं स्वसं' ख०
(४) 'चक्रवदुषा' ख०
(५) धनुश्चिह्नान्तर्गतं खपुस्तके नाति।
(६) 'एता' एक ख०
(७) 'णान्वित च' ख

गणेशत्वं महादेव्याः ससोमरविपावकैः ॥ ५७ ॥

न्तराले षडङ्गदेवताः, अन्तर्दशारे सर्वज्ञाद्या(१)दश, द्वितीय दशारे सर्वसिद्धि(२)प्रदाद्यादश चतुर्दशारे सर्वसङ्क्षोभिण्याद्याश्चतुर्दश, अष्टदले अष्टानङ्गकुसुमाद्यायाः, षोडशदले कामाकर्षिण्याद्याः षोडश, अन्तश्चतुरस्रे मुद्रादेवता दश, मध्ये चतुरस्रे ब्रा(३)ह्म्याद्या अष्टौ, बाह्यचतुरस्रे अणिमाद्या दश । एवमेकादशोत्तरश(४)तदेवतात्मत(५)या तासामाधारभूता श्रीचक्ररूपिणी दे(६)वतेत्यर्थः । नन्वयं कौलिकार्थो वामकेश्वरत(७)न्त्रे कुत्र सूचित इत्याशङ्कां परिहरन् देवता(८)विद्याचक्रगुरुशिष्याणा-(९)मैक्यमेव गणेशेत्यत्र सूचितम् ।

कौलिकार्थं विवृणोति—गणेशत्वमिति । ([१०]पुनः शब्दादेकादशाधिकशतदेवतात्मतया अस्या गणेशत्वम् । गणेशत्वं महादेव्या इत्यनेनापि काकाक्षिन्यायतः पूर्वोक्तत्रिकोणादिचतुरस्रान्तपदानिवास्यैकादशाधिकशतदेवतात्मतया) [११]तत्सङ्ख्याकदेवतासमुदायो गणः । देव्याः सोमरविपावका ने

---

(१) 'दश द्वितीयं' नास्ति क० ।
(२) 'सिद्ध्याद्या दश' ख०
(३) 'ब्रह्माद्या' क०
(४) 'शत' नास्ति ख०
(५) 'तया समाकारभूतश्री' ख०
(६) 'श्रीचक्रदेव' ख०
(७) 'तन्त्रेऽथ कुत्र सूत्रे सूचित' क०
(८) 'विद्याचक्र' नास्ति ख०
(९) 'मैक्यार्थमेव' ख०
(१०) कंसान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख०
(११) 'महादेव्यास्तु तत्सं' ख०

इच्छाज्ञानक्रियाभिश्च गुणत्रययुतैः पुनः ।
ग्रहरूपा च सा देवी ज्ञानकर्मेन्द्रियैरपि ॥ ५८ ॥
तदर्थैरेव देवेशि करणैरान्तरैः पुनः ।
प्रकृत्या च(१)गुणेनापि पुंस्त्वबन्धेन चात्मना॥ ५९॥

त्ररूपेण स्थिताः ।

"इच्छा शिरःप्रदेशस्था ज्ञाना च तदधोगता ।
[२]क्रिया पादगता ह्यस्याः"

इति सङ्केतपद्धत्युक्तरीत्या इच्छादिका मूर्धाद्यवयवाः, गुणाः सत्त्वरजस्तमांसि [३]एवं स्वावयवभूतैस्तैर्नवभिः ग्रहरूपा च [४]सा देवी ।

ज्ञानेन्द्रियाणि श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणानि बोधकरणानि, कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थानि, तेषामर्थाः शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः वचनादानगमनविसर्गानन्दाश्च, करणानि मनोबुध्यहङ्कारचित्तान्यान्तराणि च, प्रकृतिः गुणसाम्यमव्यक्तं, गुणो गुणतत्त्वं सुखदुःखमोहानां मूलं, पुंस्त्वबन्ध आत्मा पुरुषतत्त्वम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

एभिर्मायादिभिः षड्भिः परिपूर्णः पशुः पुमान् ।
भुङ्क्ते भोगान्यथा देवि तथा पुरुषसंज्ञकः ॥
सैव मायाऽथ भोगार्थं पशोरव्यक्तसंज्ञकम् ।

---

(१) 'गुणेनाथ' ख०

(२) 'क्रिया पादगता ह्यस्याः' नास्ति कपुस्तके, किन्तु तत्र 'तस्याः' इत्येव वर्तते ।

(३) 'एवं' नास्ति क०

(४) 'सा देवी' नास्ति ख०

मूलप्रकृतिविश्वस्य गुणत्रितयरूपकम् ॥
अभूत्तस्यां प्रकृत्यां तु गुणतत्त्वं बभूव ह ।
तद्दुःखसुखमोहानां मूलं सत्त्वं रजस्तमः ॥
बुद्धिव्यापारनिचयरूपं व्यक्तगुणात्मकम् [१] ।
विषयात्मा तु बुद्धिः स्याद्[२]गुणास्तत्र प्रयोजकाः ॥
गुणत्रयानुसारेण त्रिधा कर्मानुसारतः ।
तया बुद्ध्या समुद्भूतोऽहङ्कारस्त्रिप्रकारकः ॥
सर्वजीवनसंरम्भरूपेण कमलासने ।
(३)विषयास्तस्य भेदाश्च त्रिधा कर्मानुसारतः ॥
सोऽयं तैजसवैकारिभौतिकाख्यस्त्ररूपतः ।
विकाराश्च स्वभेदाश्च वागादीन्द्रियसंहतौ ॥
वा(४)चिकाद्याः स्युरेतानि तत्र तत्र नियन्तृभिः ।
प्राप्नोति (५)सात्त्विकाद्याभिरवस्था(६)भिरगात्मजे ॥
(७)संकल्पकारकं चेच्छारूपं तैजसतो मनः ।
जातं वैकार्यवस्थाभिर्ज्ञानकर्मेन्द्रियाणि च ॥
(८)भूततन्मात्रशब्दस्पर्शरूपरसगन्धकाः ।

---

(१) 'गुणात्मकम् । विषयाध्यवसायात्मा बुद्धिः स्याद् गुणतत्त्वतः' क०

(२) 'गुणस्तत्र प्रयोजना । पाठान्तरे तु गुणत्रया' इति कपुस्तके ।

(३) 'विशतस्तत्र भेदेन' ख०

(४) 'वाचकार्थाः स्युरीशानि' ख०

(५) 'सा तु विद्याभि' ख०

(६) 'स्थाभिर्नगा' ख०

(७) 'संकल्पकारणं वर्ष्म ज्ञानकर्मेन्द्रियाणि च' इत्येव खपुस्तके ।

(८) 'भूतादीन्यथ तन्मात्राः शब्दस्पर्शरूपरसाः । गन्धाद्याः पञ्चका जाताः । देहेन्द्रियाणां व्यापाराः प्रोच्यन्ते परमेश्वरि' क०

नक्षत्रविग्रहा जाता, योगिनीत्वमथोच्यते ।
त्वगादिधातुनाथाभिर्डाकिन्यादिभिरप्यसौ ॥ ६० ॥
वर्गाष्टकनिविष्टाभिर्योगिनीभिश्च संयुता ।

जाता वागादीन्द्रियाणां व्यापाराः परमेश्वरि ॥
श्रोत्रत्वक्चक्षूरसनाघ्राणान्येतानि पञ्च च ।
बुद्धीन्द्रियाणि, व्यापारास्तेषामेकैकशः क्रमात् ॥
शब्दस्पर्शरूपरसगन्धानां ग्रहणं प्रिये ।
कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायुरुपस्थकाः ॥
वचनादानगमनविसर्गानन्दकं क्रमात् ।
कर्मेन्द्रियाणां व्यापाराः पञ्चानां परिकीर्तिताः ॥
एतानि दश बाह्यानि क्रमेणाभ्यन्तरत्रयम् ।
मनो बुद्धिरहङ्कारो ह्यन्तःकरण(१)संज्ञकम् ॥ इति ।

एतैः स्वावयवभू(२)तैः सप्तविंशतिभिर्नक्षत्रविग्रहा जाता देवी (३)स्वेच्छागृहीतविग्रहा ।

(४)(त्वगादिधातवः त्वगसृङ्मांसमेदोमज्जाशुक्राणि धातवः, तेषां नाथा अधिष्ठात्र्यो डाकिन्याद्याः, डाकिनी राकिनी लाकिनी काकिनी साकिनी हाकिनी याकिनी च, वर्गा अकचटतपयशाः, तेषामष्टके निविष्टा ब्रह्माण्याद्या योगिन्यः । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

---

(१) 'संज्ञकः' इत्येव पाठः कपुस्तके ।
(२) 'सम्भूतैः' ख० ।
(३) 'स्वयं गृही' ख० ।
(४) धनुश्चिन्हान्तर्गतो ग्रन्थः खपुस्तके नास्ति ।

योगिनीरूपमास्थाय राजते विश्वविग्रहा ॥६१॥
(१)प्राणापानौ समानश्चोदानव्यानौ तथा पुनः ॥
नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ॥६२॥
जीवात्मा परमात्मा (२)चेत्येतै राशिस्वरूपिणी ।

सर्ववाङ्मयमूला या वर्गाष्टकसमावृता ।
विश्वोत्पत्तिक्रमान्ताष्टशक्तिप्रसृतभैरवैः ॥
शक्तिभिश्च समायुक्ता अक्षान्ता मातृकावलिः ।
चतुःशत्यामप्युक्तम्—
वर्गानुक्रमयोगेन यस्यां मात्राष्टकं स्थितम् ।
एभिः संयुक्ता षडाधारेषु डाकिन्यादिभिर्मातृकास्थूलरूपिणी त्वगादिव्यापकत्वतो "योगिन्यः प्रकटा ज्ञेयाः" इति वक्ष्यमाणरीत्या त्वगादिधातुषु ब्राह्म्यादिभिः सेविता सर्वसमष्टिरूपत्वाद्योगिनीरूपमास्थाय राजते विश्वविग्रहा । तत्तद्) योगिनीरूपेण विहरति । अत्रैव वक्ष्यति—
अष्टाष्टकं तु कर्तव्यं वित्तशाठ्यविवर्जितम् ।
त्वमेव तासां रूपेण क्रीडसे विश्वमोहिनी ॥ इति (३)।
प्राणादिधनञ्जयान्ता दश वायवः, जीवात्मा उक्तलक्षणः, पशुः, परमाऽत्मा "एष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः" इत्युपनिषदुक्तसर्वभूतान्तर्यामी । एतैर्द्वादशभी (४)राशिस्वरूपिणी ।

---

(१) 'प्राणोऽपानश्च समा' क०
(२) 'च एतै' क०
(३) 'इति' नास्ति क०
(४) 'राशिरूपिणी' ख०

(१)अकथादित्रि(२)षड्क्त्यात्मा तार्तीयादिक्रमेण सा६३

गणेशेत्यादिपदं विद्यापदेऽपि योजयति–अकथादीति। अकारहकारसामरस्यरूपा परा वागादिर्यासां ताः पश्यन्ती-मध्यमावैखर्यो वा (३)चस्तिस्रः परावागादिवाचः। तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्–

अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः।
हकारोऽन्त्यकलारूपो विमर्शाख्यः प्रकीर्तितः॥
अनयोः सामरस्यं यत्परस्मिन्महसि स्फुटम्।
वामाद्यैः (४)पञ्चभिर्योऽसावीश्वरः परिकीर्तितः॥
आदावस्य शिरो रौद्री वक्त्रं वामा प्रकीर्तिता।
अम्बिका बाहुरित्युक्ता ज्येष्ठा चैव (५)नखाग्रजा॥
(६)एता हार्धकलारूपा रूपपञ्चतया स्थिताः।
अवर्णः सर्ववर्णानां न पृथग्भासते बहिः॥
इच्छा शिरःप्रदेशस्था (७)ज्ञानं च तदधोगतम्।
(८)क्रिया पादगता ह्यस्य शान्ता हृन्मध्यगा भवेत्॥
अष्टधानाहतः प्रोक्तः शून्यादि(९)प्रविभागतः।
शून्यः स्पर्शस्तथा नादो ध्वनिबिन्दू तथैव च॥

(१) 'अकारादि' क०
(२) 'षड्क्त्यात्मता' ख०
(३) 'चश्चतस्रः' क०
(४) 'पिण्डितो योऽसाववर्णः' ख०
(५) 'नगाग्रगा' ख०
(६) 'अ इच्छार्धकलारूपा पञ्चधा यो व्यवस्थितः' ख०
(७) 'क्रिया च तदधोगता' ख०
(८) 'ज्ञाना पादगता ह्यस्य शान्ता हार्धार्धमध्यगा' ख०
(९) 'प्रतिभेदतः' ख०

(१)गणेशोभून्महाविद्या परावागादिवाङ्मयी ॥

शक्तिबीजाक्षरं चेति ह्यष्टधानाहतः स्मृतः ।
चत्वारिंशत्सप्तसंख्यानाहतः [२]परिकीर्तितः ॥
क्षकारः कथितो योऽसौ संयोगाद्द्विविधः स्मृतः ।
सप्तसृष्ट्याख्यमेवं हि मातृकापीठमुत्तमम् ॥
(३)अनाहतत्रिभिर्भेदैर्हतोत्तीर्णैः समन्ततः ।
स्थितो योऽसौ महा(४)पीठो मातृकाख्यो जयत्यसौ ॥

एवमेतत्प(५)रादिचतुर्विधतया वाङ्मयी-अस्वरविमर्शरूपौ स्वांशौ (६)"हित्वा चतुष्कला सैवे"इत्यादि सौभाग्यसुभगोदयप्रतिपादितरीत्या परा-पश्यन्ती-मध्यमा-वैखरीमयत्वाद्विद्यायाम् अकथादित्रिपङ्क्त्या(७)त्मकत्वं तार्तीयादि(८)क्रमेण अकथादीति आदिशब्दः अकारककारथकारैस्त्रिभिः सम्बध्यते । आदयो विसर्गान्ताः स्वराः षोडश, कादयस्तान्ताः षोडश, थादयः सान्ताः षोडश । एवमकथादि(९)वर्णा पङ्क्तित्रयात्मतातार्तीयादिकामराजादि(१०)वाग्भवादिक्रमेणाकारादिपङ्क्तिमयं तार्तीयं

---

(१) 'सा गणेशो महा' ख०
(२) 'संख्याहतः स परिकीर्तितः' ख०
(३) 'अनाहतहतैर्मन्त्रैस्त्रिभिर्भेदैः समन्ततः' ख०
(४) 'पीठमकाराख्यो' ख०
(५) 'पराचतु' ख०
(६) 'भित्त्वा चतुष्कला इत्यादि' ख०
(७) 'पङ्क्त्यात्मतार्ती' ख०
(८) 'क्रमेण च अक' ख०
(९) 'वर्णात्मकतार्ती' ख०
(१०) 'आदि' नास्ति ख०

बीजबिन्दुध्वनीनां च त्रिकूटेषु ग्रहात्मिका ॥ ६४ ॥
हृल्लेखात्रयसंभूतैस्तिथिसंख्यैस्तथाक्षरैः ॥
अन्यैर्द्वादशभिर्वर्णैरेषा नक्षत्ररूपिणी ॥ ६५ ॥

ककारादिपङ्क्तिमयं कामगजं थकारादिपङ्क्तिमयं वाग्भवं क्रमेण पङ्क्तिशब्दो गणपरः, चतुर्विधमातृकामयत्वात् । अकथादिवैखर्यादि(१)वर्गगणत्रयबीज(२)त्रयावयवत्वाच्च सेयं महाविद्या गणेशोऽभूदित्यर्थः ।

बीजेति । कूटशब्दोऽत्राक्षर(३)पिण्डपरः। यथोक्तमभियुक्तैः— "कूटेषु त्रिषु (४)कार्यवशादीकारशृङ्गक्रमात्" इति । सौभाग्यवि-(५)द्याया अकारपिण्डेषु, बीजबिन्दुध्वनीनां च बीजम् (६)ईकारान्तं, बिन्दुःउक्तलक्षणः, ध्वनिः नादः, बीजबिन्दुध्वनीनाञ्चेति तृतीयार्थे छान्दसः प्रयोगः । कूटत्रयबीजानि त्रीणि, बिन्दवस्त्रयः, (७)नादास्त्रयः, इति नवभिर्ग्रहात्मिका(८)विद्येत्यर्थः ॥ ६४ ॥

बीजत्रय(९)त्रयशिखर (१०)वर्तिहृल्लेखात्रयसंभूतैस्तथाक्षरैः हकाररेफईकारबिन्दुनादात्मकैस्तिथिसंख्यकैः पञ्चदशभिरन्यैर्ह-

---

(१) 'वर्ग' नास्ति ख०
(२) 'त्रयत्वाच्च' ख०
(३) 'पिण्ड' नास्ति ख०
(४) 'कार्या गौरवकथादिशृङ्गारक्रमात्' ख०
(५) 'विद्याक्षरपि' ख०
(६) 'ईकारान्ताक्षरजातं' ख०
(७) 'नादास्त्रयः' नास्ति क०
(८) 'विद्या' नास्ति क०
(९) 'त्रय' नास्ति ख०
(१०) 'वर्ती ह्रींकारत्रयं तत्संभूतैरथा' ख०

विद्यान्तर्भूतशक्त्याद्यैः शाक्तैः (१)षड्भिस्तथाक्षरैः ॥
(२)योगिनीत्वं च विद्याया राशित्वं चान्त्यवर्जितैः ॥ ६६ ॥
एवं विश्वप्रकारा च चक्ररूपा महेश्वरी ॥

लेखात्रयवर्जितैर्द्वादशवर्णैः कूटत्रयावयवैः पञ्चदशभिर्द्वादशभिश्च (३)सप्तविंशतिवर्णैः सर्वैर्नक्षत्ररूपिणीत्यर्थः ॥ ६५ ॥

(४)विद्यायाः पञ्चदशाक्षर्या अन्तर्भूताः शक्तयो हृल्लेखास्तिस्रः, तदाद्याश्च (५)लकारास्त्रयः, (६)शाक्तैरेतैः षड्भिरक्षरैः विद्याया योगिनीत्वम् । योगिन्यश्च डाकिन्याद्याः षट् ।

अस्या(७)विद्यायाः पञ्चदशाक्षर्या अन्त्या हृल्लेखास्तिस्रः, तद्वर्जितैर्द्वादशभिर्वर्णै राशित्वं भवेदित्यर्थः । (८)(राशयो मेषाद्या द्वादश ॥ ६६ ॥

उक्तमर्थं चक्रे व्यतिदिशति—एवमिति । एवम् उक्तरीत्या योजितगणेशादिविश्वप्रकारा महेश्वरी त्रिपुरसुन्दरी चक्ररूपा) (९)देवता । विद्यापक्षवच्चक्रपक्षेऽपि गणेशत्वादिकं योज्यमित्यर्थः । योजनाप्रकारस्तु अकथादिमय(१०)-

---

(१) 'षड्भिरथा' ख०
(२) 'योगिनि त्वं' ख०
(३) 'च सप्तविंशति' नास्ति ख०
(४) 'विद्यायाः' नास्ति क०
(५) 'लकारत्रयः' क०
(६) 'शाक्तैः' नास्ति ख०
(७) 'विद्याया इत्यर्थः । विद्यायाः' ख०
(८) धनुश्चिन्हान्तर्गतं नास्ति ख०
(९) 'देवताविद्यापक्षे । देवताचक्रपक्षे तु गणे' ख०
(१०) 'त्रिरेखा' नास्ति ख०

देव्या (१)देहे यथा प्रोक्तो गुरु (२)देहे तथैव (३)हि॥६७॥

त्रिरेखामध्यत्रिकोणरेखया गणेशत्वं,नव(४)कोणैर्ग्रहरूपत्वं,वृत्तत्रयचतुर्दशकोणबहिर्द(५)शारकोणैश्च नक्षत्ररूपत्वम् अष्टकोणैर्ब्राह्म्यादियोगिनीसंख्यैर्योगिनीत्वं, पञ्चशक्तिचतुर्वन्हिपद्मद्वयभूगृहै राशित्वम्।

पुनश्च पूर्वोक्तलक्षणमेवार्थं गुरुशिष्ययोरप्यतिदिशति—देव्या इति। देव्याः त्रिपुरसुन्दर्याः (६)देहे स्वेच्छा(७)गृहीतलीलाविग्रहे यथा प्रोक्ता(८)

"एकादशाधिकशतदेवतात्मतया पुनः(९)।
गणेशत्वं महादेव्याः"।

इत्यादिना।

गृणते तत्त्वमात्मीयमात्मीकृतजगत्त्रयम्।
उपायोपेयरूपाय शिवाय गुरवे नमः॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या (१०)देवतादेहस्यैव गुरुत्वाद्गुरुदे-

(१) 'देहो' ख०
(२) 'देहस्त' ख०
(३) 'च' ख०
(४) 'नवचक्रैर्ग्र' ख०
(५) 'शाररूपेण नक्ष' ख०
(६) 'देहे' नास्ति ख०
(७) 'गृहीतविग्रहो' ख०
(८) 'प्रोक्ता' नास्ति ख०
(९) 'पुनः' इत्यस्याग्रे 'इति गणेश इतिशब्दः प्रसङ्गपरिसमाप्तिपरः, एवंशब्दः पूर्वोक्तप्रकारानुवादनपरः' इति कपुस्तके यद्यप्यधिकमुपलभ्यते तथाऽपि तस्य ग्रन्थस्य ६७ श्लोकोत्तरार्धव्याख्यानभूततया तत्र तस्योपलब्धेश्च तस्यात्र लेखनं लेखकप्रमादमूलकमिति भासते।
(१०) 'देवतारूपस्यैव' ख०

तत्प्रसादाच्च शिष्योऽपि तद्रूपः (१)संप्रजायते ॥
इत्येवं कौलिकार्थस्तु कथितो वीरवन्दिते ॥६८॥

(२)देहेऽपि यथा देव्या देहे गणेशत्वादिकं योजितं (३)तथैव (४)तद्रूपस्य गुरोरपि देहे तद्योज्यमित्यर्थः ॥ ६७ ॥

तत्प्रसादात्—

स्वप्रकाशत्रपुषा गुरुः शिवो यः प्रसीदति पदार्थमस्तके ।
तत्प्रसादमिह तत्त्वशोधनं प्राप्य मोदमुपयाति भावुकः ।

इत्य(५)स्मद्गुरूक्तरीत्या प्राप्तगुरुप्रसादः शिष्यस्तद्रूपो देवतारूप एव संप्रका(६)शते इत्यर्थः । अतो यथा देव्या (७)गुरोश्च देहे गणेशत्वादिकं (८)योजितं तथैव शिष्यदेहेऽपि योजनीयमित्यर्थः ।

कौलिकार्थमुपसंहरति—इत्येवमिति । इतिशब्दः प्रसङ्गपरिसमाप्तिपरः, एवंशब्दः पूर्वोक्त(९)प्रकारानुवादनपरः, शेषं स्पष्टम् ॥६८॥

(१०)अत्र क्रमप्राप्त(११)सर्वरहस्यार्थं(१२)वक्तुं प्रतिजानीते—

(१) 'संप्रकाशते' ख०
(२) 'देहोऽपि देव्या देहवत् गणेश' ख०
(३) 'तथैव' नास्ति ख०
(४) 'तद्रूपो गुरुदेहोऽपि तथेष्ट इत्यर्थः' ख०
(५) 'स्मदुक्त' ख०
(६) 'शते इति । यथा' ख०
(७) 'गुरोश्च' नास्ति ख०
(८) 'योज्यं' ख०
(९) 'प्रकार' नास्ति ख०
(१०) 'अत्र' नास्ति ख०
(११) 'र्थं' नास्ति ख०
(१२) 'र्थमाह तथा' ख०

तथा सर्वरहस्यार्थं कथयामि तवानघे ॥
मूलाधारे तडिद्रूपे वाग्भवाकारताङ्गते ॥ ६९ ॥
अष्टत्रिंशत्कलायुक्तपञ्चाशद्वर्णविग्रहा ॥
(१)विद्या कुण्डलिनीरूपा मण्डलत्रयभेदिनी ॥ ७० ॥

तथेति । तथाशब्दः पूर्वोक्तार्थप्रकारपरामर्शार्थः । सर्वरहस्यार्थं पूर्वोक्त सर्वार्थेभ्यो रहस्यं परप्राप्तिरूपत्वात् ।

सर्वरहस्यार्थमेवाह—मूलाधारे इति । मूलाधारे पूर्वोक्तलक्षणे तडिद्रूपे(२)विद्युद्वर्णे, वाग्भवाकारताङ्गते वाचः परापश्यन्तीमध्यमावैखर्यः (३)ताभिर्भवं, वाग्भवं त्रिकोणम् । तदुक्तमत्रैव "आत्मनः स्फुरणम्" इत्यादि

"क्रियाशक्तिस्तु रौद्रीयं वैखरी विश्वविग्रहा"

इत्यन्तेन तदाकारताङ्गते तद्रूपेण परिणते ॥ ६९ ॥

अष्टत्रिंशत्कला(४)युक्ताः वन्हेर्धूम्रा(५)र्चिराद्या दश, सूर्यस्य तपिन्याद्या द्वादश, सोमस्यामृताद्याः षोडश, एवमेता अष्टात्रिंशत्कलाः (६)ताभिर्युक्ताः पञ्चाशद्वर्णाः, सोमकलाभिः षोडशभिर्युक्ता अकारादयः षोडश स्वराः, एवमेते पञ्चाशद्वर्णा विग्रहो यस्याः सा तथा (७)विद्या सौभाग्यविद्या ।

---

(१) 'कुलकुण्ड' ख०
(२) 'विद्युत्सवर्णवर्णे' ख०
(३) 'ताभिर्वाग्भिर्भवन्तीति वाग्भवं' ख०
(४) 'युक्ता' नास्ति ख०
(५) 'र्चिरा' नास्ति ख०
(६) 'ताभिर्युक्तैः पञ्चाशद्वर्णैः इकारादिक्षकारान्तैर्वन्हिकलाभिर्दशभिर्युक्ता यादयो दशवर्णाः सूर्यकलाद्वादशभिर्युक्ताः क्रमोक्रमकभाद्याश्चतुर्विंशतिवर्णाः सोमकला' ख० (७) 'विद्या' नास्ति ख०

तडित्कोटिनिभप्रख्या बिसतन्तुनिभाकृतिः ॥
व्योमेन्दुमण्डलासक्ता सुधास्रोतःस्वरूपिणी ॥ ७१ ॥

स्वरव्यञ्जनभेदेन (१)(सप्तत्रिंशत्प्रभेदिनी ।
सप्तत्रिंशत्प्रभेदेन) षट्त्रिंशत्तत्त्वरूपिणी ॥

इतिपूर्वोक्तरीत्या षट्त्रिंशत्तत्त्वावयववत्पञ्चाशदक्षरमयवैखर्यात्मिका (२)कुण्डलिनीरूपा ।

तस्य मध्ये वन्हि(३)शिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थिता ।
(४)नीलतोयदमध्यस्थविद्युल्लेखेव भास्वरा ॥
नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा ।

(५)इति श्रुत्युक्तरीत्या भुजङ्गभोगसदृशी ज्योतिर्लतामण्डलत्रयभेदिनी मण्डल(६)त्रयं मूलहृदयभ्रूमध्यस्थितानां वन्हिसूर्यसोममण्डलानां त्रयं तद्भेदिनी मण्डलत्रयं भित्त्वा तन्मध्यमार्गेण अकुलं प्रवेष्टुमुद्यतेत्यर्थः । तडित्कोटिनिभप्रख्या (७)तडित्कोटीनां निभा सदृशा प्रख्या कान्तिर्यस्याः सा, बिसतन्तुनिभाकृतिः बिसतन्तुवत्सूक्ष्मरूपा व्योमेन्दुमण्डलासक्ता

(८)ललाटोर्ध्वं समारभ्य कपालोर्ध्वावसानकम् ।
व्यङ्गुलोर्ध्वे शिरोदेशे परं व्योम प्रकीर्तितम् ॥

---

(१) धनुश्चिन्हान्तर्गतं नास्ति ख०
(२) 'कुलकुण्ड' ख०
(३) 'शिखात्मना योर्ध्वं व्यव' ख०
(४) 'निलीना पदमध्य' ख० इदमर्धं च 'नीवार' इत्यर्धस्याग्रे, ख०
(५) 'इत्यस्मदुक्त' ख०
(६) 'मण्डलत्रयमाधारत्रयं' ख०
(७) 'तडितां कोटीनां प्रख्या भासा तस्या निभा सदृशी, बिस' ख०
(८) 'द्वादशीतं ललाटोर्ध्वं कपालो' ख०

सदा (१)व्याप्तजगत्(२)कृत्स्ना सदानन्दस्वरूपिणी ॥
एषा स्वात्मेति बुद्धिस्तु रहस्यार्थो महेश्वरि ॥ ७२ ॥

इति स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तरीत्या परे व्योम्नि यदिन्दुमण्डलं चिच्चन्द्रबिम्बं तत्रासक्ता सुधास्रोतःस्वरूपिणी तद्विगलितामृतप्रवाहरूपा सदाव्याप्तजगत्कृत्स्ना सदा कालत्रयेऽपि षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं जगत् कृत्स्नं व्याप्तं ययेति शेषः । सदानन्दस्वरूपिणी (३) सदानन्दः परमशिवः स्वरूपं यस्याः सा सदानन्दस्वरूपिणी । एषा (४)चिन्मयी कुण्डलिनी (५)शक्तिः स्वात्मेति बुद्धिः तदात्मतया समावेशो रहस्यार्थ(६)इत्यर्थः । तदुक्तं चतुःशतिशास्त्रे—

यदोल्लसति शृङ्गार(७)पीठे कुण्डलरूपिणी ।
शिवार्कमण्डलं भित्त्वा द्रावयन्तीन्दुमण्डलम् ॥
तदद्भुतामृतस्यन्दपरमानन्दनन्दिता ।
कुलयोषित्कुलं त्यक्त्वा (८)परं पुरुषमेति सा ॥
निर्लक्षणं निर्गुणञ्च कुलरूपविवर्जितम् ।
ततः स्वच्छन्दरूपा तु तद्विभ्राम्य जगत्प्रभुम् ॥
(९)तेन मार्गेण संतुष्टा पुनरेकाकिनी सती ।

(१) 'व्याप्तं' ख०
(२) 'कृत्स्नं' ख०
(३) 'स्वसंविदानन्दस्य भावः सदानन्दः' क०
(४) 'चिन्मयी' नास्ति ख०
(५) 'शक्तिरितिबुद्धिः स्वात्मे' ख०
(६) 'इत्यर्थः' नास्ति ख०
(७) 'पीठाकुलितरूपिणी' ख०
(८) 'परं गृह्य जगत्पतिम्' इति खपुस्तके, तत्रैव पाठान्तरतया च 'परं पुरुषमेति सा' इति ।
(९) इदमर्धं 'निर्लक्षणं निर्गुणं च' इत्यर्धात्पूर्वं वर्तते ख०

महातत्त्वार्थ इति यत्तच्च देवि वदामि ते ॥
निष्कले परमे सूक्ष्मे निर्लक्ष्ये भाववर्जिते ॥ ७३ ॥
व्योमातीते परे तत्त्वे प्रकाशानन्दविग्रहे ॥
विश्वोत्तीर्णे विश्वमये तत्त्वे स्वात्मानियोजनम् ॥ ७४ ॥

रमते सेयमव्यक्ता त्रिपुरा व्यक्तिमागता ॥ (१)इति ॥७०॥
॥ ७१ ॥ ७२ ॥

अथ क्रमप्राप्तं महातत्त्वार्थं वक्तुं प्रतिजानीते–महातत्त्वेति । स्पष्टम् ।

महातत्त्वार्थमेवाह–निष्कले इति । निष्कले निरवयवे कलाः अवयवाः परमे महद्भ्योऽपि महीयसि सूक्ष्मे अणोरप्यणीयसि, निर्लक्ष्ये करणेन्द्रियाद्यगोचरे (२)भाववर्जिते "भावनाग(३)मतीन्द्रियं च यल्लक्ष्यमुक्तम्" इति चिद्गगनचन्द्रिकोक्तरीत्या भावनागम्ये व्योमातीते व्योम पूर्वोक्तलक्षणं तदतीते परे तत्त्वे सकलतत्त्वा(४)तीते परमार्थे प्रकाशानन्दविग्रहे प्रकाशो ज्योतिषां ज्योतिरनुत्तरा, आनन्दः सकलवैषयिकानन्दसमष्टिभूतपरमानन्दता, प्रकाशानन्दो विग्रहो यस्य तस्मिन् विश्वोत्तीर्णे विमुक्तसकलजगदुत्तीर्णे विश्वमये तथापि—

देशकालपदार्थात्मा यद्यद्वस्तु यथा यथा ।
तत्तद्रूपेण या भाति तां श्रयेत्सांविदीं (५)कलाम् ॥

---

(१) 'इति' नास्ति क०
(२) 'भाववर्जिते' नास्ति ख०
(३) 'गम्ये अती' क०
(४) 'तीते सकलतत्त्वार्थपर' ख०
(५) 'श्रयेत्संविदं कलाम्' ख०

तदा प्रकाशमानत्वं तेजसां तमसामपि ॥
अविनाभवरूपत्वं तस्माद्विश्वस्य सर्वतः ॥ ७५ ॥

इति प्रामाणिकोक्तवचनरीत्या तत्तदात्मनाऽवभासमाने तत्त्वे "तत्त्वमसि" इत्युपनिष(१)द्वाक्यपरमार्थे (२)(परविद्याप्रदायकपरमशिवरूपे निजगुरुप्रबोधितनिर्मलस्वभावस्वात्मनियोजनं तदेकतानुप्रवेशः महातत्त्वार्थ) इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

नन्वेवंविधपरलक्षणं स्वात्मतत्त्वं केन प्रमाणेनावसीयत इत्यत आह–तदेति। (३)यदा शिवः सर्वप्राणिनां (४)चित्ते परिस्फुरति तदा आत्मा मनसा संयुज्यते, मन इन्द्रियेण, इन्द्रियमर्थेनेति तन्त्रान्तरोक्तरीत्या तेजसां सूर्यादीनां तमसां घटादीनां जडानामपि प्रकाशमानत्वं चित्ते चिदात्मनि परमशिवे प्रथमं परिस्फुरति सत्येव तत्तदिन्द्रियद्वारा तत्तदर्थानां परिस्फुरणम्। अत्र श्रुतिः "तमेव भान्तमनुभाति सर्वं, तस्य भासा सर्वमिदं विभाति" इति। तस्मात्सर्वतः सर्वस्य विश्वस्य उक्तलक्षणस्याविनाभावरूपत्वं विना न भवतीत्यविनाभावः। कोऽर्थः? विश्वमिदं द्रष्टुः सापेक्षप्रतीतिक दृश्यत्वाद् यद्यद् दृश्यं तत्तद् द्रष्टुः सापेक्षप्रतीतिकं, यथा संप्रतिपन्नो घटः, यद् द्रष्टृसापेक्षप्रतीतिकं न भवति तद् दृश्यमपि न भवति यथा शशविषाणमित्यादि अन्वयव्यतिरेकसिद्धेनानुमानप्रमाणेनावसीयते इत्यर्थः ॥७५॥

अथवा अलं प्रमाणचिन्तया, प्रमाणानामपि चिदनुप्रवेशे-

---

(१) 'यद्वाक्यार्थः परमार्थ' ख०
(२) धनुश्चिह्नान्तर्गतं नास्ति खपुस्तके।
(३) 'यदा स सर्वं' ख०
(४) 'चित्तोपरि आत्मा' ख०

प्रकाशते महातत्त्वं दिव्यक्रीडारसोज्ज्वले ॥

नैव प्रमाणत्वात्(१)तेषामप्येतत्सद्भावं साधयितुमलं, तस्य प्रकाशरूप(२)त्वादाह- प्रकाशते इति । महातत्त्वं देशकालाकारैर्निरवच्छिन्नं तत्त्वं प्रकाशते (३)स्वयमेव, तेन विना न तत्किमपि प्रकाशयितुमलम् । तस्यैव प्रकाशेन(४) सर्वत्र प्रकाशात् । अत्र श्रुतिस्मृती–"तस्य भासा सर्वमिदं विभाति" इति ।

'न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।'

इति च । अभियुक्तवचोऽपि—

अवधानैकतानानां मतिरेवात्र साक्षिणी ।
किं प्रमाणैर्वराकैस्तैश्चिदनुप्राणितात्मभिः ॥
न हि वैकर्तनं ज्योतिर्दीपालोकमपेक्षते । इति

दिव्यक्रीडारसोज्ज्वले(५) देव्याः संबुद्धिः । दिवि भवो दिव्यः परमशिवः तस्य क्रीडा विश्वसर्जनादिव्यवहारक्रियात्मिका चिच्छक्तिः,तयो रसः सामरस्यं, तेनोज्ज्वले नित्यं शिवशक्तिसामरस्यपरायण(६)प्रतीते देवि इत्यर्थः ।

ननु महातत्त्वार्थ(७)विज्ञानस्य फलं यागादिकर्मणामिव देहान्तरदेशान्तरकालान्तरभावि(८)प्रत्ययः किन्नेत्याह—

---

(१) 'तेषामपि स्वरूपमेतत्सद्भावं' ख०
(२) 'त्वादित्याह' ख०
(३) 'स्वत एवेति विना न किमपि' ख०
(४) 'प्रकाशेन प्रकाश्यन्ते सर्वाण्यपि' क०
(५) 'ज्ज्वले दिवः सम्बन्धेन भवो' ख०
(६) 'प्रतिभेदे इत्यर्थः' क०
(७) 'वि' नास्ति ख०
(८) 'प्रत्ययो ने' ख०

निरस्तसर्वसंकल्पविकल्पास्थितिपूर्वकः ॥ ७६ ॥
रहस्यार्थो (१)मया गुप्तः सद्यः प्रत्ययकारकः ॥
महाज्ञानार्णवे दृष्टः शङ्का तत्र न पार्वती ॥ ७७ ॥
विद्यापीठनिबद्धेषु संस्थितो दिव्यसिद्धिदः ॥

निरस्तेति। इदमहं करिष्यामीति मानसं कर्म संकल्पः, एवं मया कर्तव्यं न वेति कोटिद्वयावलम्बि ज्ञानं विकल्पः, शिवस्वातन्त्र्याभावहेतुकाले तौ निरस्तौ यत्परिज्ञानमात्रतः तदुभयनिरासादेव मनःस्थैर्यं स्थितिः जायते तत्पूर्वको रह(२)स्यार्थः आकर्णनयोग्यो न भवति, अत एव (३)मया गुप्तः (४)न कस्यापि कथितः अत्यन्तयत्नेन रक्षितः सद्यःप्रत्ययकारकः एतदाकर्णनेन शिवोऽहमस्मीति प्रत्ययः सद्य एव समुदेतीत्यर्थः।

नन्वयमर्थः कुत्र स्थितः? कुत्र वा दृष्टस्त्वया? किं वा तस्य फलम्? इत्यत आह—महाज्ञानेति। विद्यैव पीठं विद्यापीठं शिवयोर्विश्रान्तिस्था(५)नत्वात् तन्निबध्यते येषु तानि तदवयवभूतानि वाग्भवकामराजशक्त्याख्यानि बीजानि तेषु विद्यापीठनिबद्धेषु "अकुले विषुवे च" इत्यत्रोक्तरीत्या बीजत्रयाशिखरवर्तिबिन्दुर्धचन्द्ररोधिनीनादनादान्तशक्तिव्यापिकासमनोन्मनाक्रमेणानुसंधीयमानेषून्मन्यन्तदेशकालानवच्छिन्न-

---

(१) 'महागुप्तः ख०
(२) 'स्यार्थः कर्मानर्हं आकर्णनायोग्यः अत' ख०
(३) 'महागुप्तः' ख०
(४) 'न कस्यापि कथितः' नास्ति ख०
(५) 'स्थानं तन्निबन्धनानि' ख०

(१)वस्तुपराचिदात्मकमहातत्त्वार्थः संस्थित इत्यर्थः। तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे--

यावत्सा समनाशक्तिस्तदूर्ध्वे उन्मना स्मृता।
नात्र का(२)लकलाभावः न तत्त्वं न च देवता॥
सुनिर्वाणं प(३)रं तत्त्वं रुद्रवक्त्रं तदुच्यते।
शिवशक्तिरिति ख्यातं निर्विकारं निरञ्जनम्॥
तत्त्वातीतं वरारोहे वाङ्मनोतीतगोचरम्।
अ(४)निष्कलं चासकलं नि(१)रूपं निर्विकल्पकम्॥
निर्द्वन्द्वं प(५)रमं शान्तं शिवाख्यं परमं पदम्।

दिव्यसिद्धिदः दिवि निरस्तानिखिलप्रपञ्चमहाशून्ये भवतीति दिव्यः प(६)रमशिवः पूर्वोक्तः तस्य सिद्धिः स्वाभेदेन परिज्ञानं तल्लक्षणं परमप्रयोजनं ददातीति दिव्यसिद्धिदः महाज्ञानार्णवे दृष्टः तादृशपरमशिवसामरस्यसमाधिरेव महाज्ञानं तदेवा(७)र्णवः निस्तरङ्गपारावारभूतपरमामृतपरिपूर्णत्वात्तस्मिन् दृष्टः स्वात्माहंभावभावनया भावितः। कोर्थः? अयं परमशिवपरप्राप्तिलक्षणो महातत्त्वार्थः सौभाग्यविद्याबीजत्रयशिखरवर्तिन्युन्मन्यवसानभूमाववस्थितः तथाविधफलदो मया नित्यं समा-

---

(१) 'वस्तु' नास्ति ख०
(२) 'कालकलाभानं' ख०
(३) 'परं शुद्धं रुद्र' ख०
(४) 'सुनिष्कलं वा सकलं' ख०
(५) 'परमं तत्त्वं' ख०
(६) 'परमेश्वरः' ख०
(७) 'र्णवः विस्तारः तरणपराणां परामृत' ख०

कौलाचारपरैर्देवि पादुकाभावनापरैः ॥ ७८ ॥

धिदशायां निरीक्ष्य(१)त इत्यर्थः । शङ्का तत्र न पार्वती । शङ्का तत्र त्वया न कार्या(२)इति यथार्थदर्शी यथादृष्टार्थवादी तवाहमाप्तः, तेन मदुक्ते अर्थेऽपि विश्वासः कार्य इत्यर्थः ।

नन्वयं महातत्त्वार्थो (३)मया गुप्त इत्युक्तं तर्हि कीदृशैर्लभ्यत इत्यत आह—कौलाचारेति । कुलं शरीरं महाप्रयोजनहेतुतया ज्ञेयं येषां ते कौलाः । तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

कुलज्ञानमथो वक्ष्ये कौलिकानां हिताय वै ।
यस्य विज्ञानमात्रेण योगोपायश्च योगिनाम् ॥
(४)योगोक्तविधयः सर्वे भवन्ति सुलभाः प्रिये ! ।
शरीरं कुलमित्युक्तम् । तेषामाचारः
सर्वेषामपि शिष्याणां दीक्षिता(५)नां कुलान्वये ।
सर्वावस्थागतानाञ्च साधार(६)णगतं शृणु ॥
गुरुभक्तिश्च शान्तिश्च पूजा श्रद्धा क्षमा धृतिः ॥

इति स्वच्छन्दसंग्रहोक्तरीत्या समयाचारपरैः पादुकाभावनापरैः ।

स्वप्रकाशशिवमूर्तिरेकिका,
तद्विमर्शतनुरेकिका, तयोः ।
सामरस्यवपुरिष्यते परा
पादुका परशिवात्मनो गुरोः ॥

(१) 'क्ष्यते । अतस्तत्रार्थे शङ्का त्वया' ख०
(२) 'इति' नास्ति क०
(३) 'महागुप्त' ख०
(४) 'सुगुप्ताः सिद्धयः सर्वा भवन्ति' ख०
(५) 'तानामपि प्रिये' ख०
(६) 'रणमतं' ख०

योगिनीमेलनोद्युक्तैः प्राप्तविद्याभिषेचनैः ॥

इत्य(१)स्मद्गुरूक्तरीत्या प्रकाशविमर्शत(२)त्समष्टितया श्रीगुरुपादुकात्रयभा(३)वनापरैः योगिनीमेलनोद्युक्तैः

यत्र यत्र मिलिता मरीचय-
स्तत्र तत्र विभुरेव जृम्भते ।
त(४)त्सतां हि नियमावलम्बिनां
ध्यानपूजनकथा विडम्बना ॥

इति (५)प्रामाणिकवचनोक्तरीत्या मातृमानमेयसंविदो योगिन्यः, तासां मेलनम् (६) (अन्तर्मुखभावेन परमप्रमातृविश्रान्तिः, अथवा ब्राह्म्याद्यष्टकार्चनार्थं सामैकशक्तिचक्रमेलनं) योगिनीमेलनं, तत्रोद्युक्तैः प्रा(७)प्तविद्याभिषेचनैः लब्धपरमशिवप्रायगुरुवराभिमन्त्रितचिद्रसमयसकलसलिलसे (८)कात्प्रक्षालितम(९)लपाशैः, अत एव शङ्काकलङ्कविगतैः इदमित्थं भवेन्न भवेदित्यनवधारणज्ञानं शङ्का,सैव कलङ्कः मालिन्यहेतुत्वात् तस्माद्विगतैः अत एव सदामुदितमानसैः मेघावरणविगमनात् यथा रवेः स्वरूपं स्फुरति तथा मलपाशविगमनात्सदा येषां मनसि प्रमोदलक्षणं परमशिवस्वरूपं प्रकाशते तैरित्यर्थः ।

---

(१) 'स्मदुक्त' ख०
(२) 'तत्त्वसम' क०
(३) 'भावना, तत्परैः' क०
(४) 'तत्सतां निजसभावलम्बनं ध्यान' ख०
(५) 'प्रमाणवच' ख०
(६) 'धनुश्चिन्हान्तर्गतं नास्ति ख०
(७) 'प्राप्तदिव्याभिषेचनैः' ख०
(८) 'सेकैः ततः प्रक्षा' ख०
(९) 'मलभयपा' ख०

शङ्काकलङ्कविगतैः सदामुदितमानसैः ॥ ७९ ॥
पारम्पर्येण विज्ञातरहस्यार्थविशारदैः ॥
लभ्यते, (१)नान्यथा देवि त्वां शपे कुलसुन्दरी ॥८०॥
पारम्पर्यविहीना ये ज्ञानमात्रेण गर्विताः ॥
तेषां समयलोपेन विकुर्वन्ति मरीचयः ॥ ८१ ॥

पारम्पर्येण विज्ञातरहस्यार्थविशा(२)रदैः शिवादिस्वगुरुप(३)र्यन्तगुरुपारम्पर्यक्रमसमा[सा]दितसकलरहस्यार्थपर्यालोचनपटुतरमतिभिः अयं महातत्त्वार्थो लभ्यत इत्यर्थः ।

कौलाचारपरैरित्याद्युक्तगुणविहीनैरयमर्थो न लभ्यत इति शपथपूर्वकमाह—नान्यथेति । (स्प(४)ष्टम्॥७६।७७।७८।७९।८०॥

ननु मास्तु पारम्पर्यक्रमं[मः,]पुस्तकपाठादिना व्युत्पत्तिबलेनापि किञ्चिन्मात्रपरिज्ञानं संपादयितुं शक्यत इत्याह—पारम्पर्येति ।) अन्यथा कौलाचारव्यतिरेकेण ज्ञानमात्रेण पुस्तकपाठोत्पन्नज्ञानमात्रेण तस्य सा(५)धकस्य सिद्धिर्न भवतीति ये पारम्पर्यविहीनाः शब्दव्युत्पत्तिबलेन किञ्चिन्मात्रपरिज्ञानेन ग(६)र्विताःस्तेषां समयलोपेन "मादनं तदधः शक्तिः" इत्याद्यागमशास्त्रविहितसक(७)लमन्त्राक्षरसङ्केतपरिज्ञानाद्युच्चारणा-

---

(१) 'नान्यथा सिद्धिर्ज्ञानमात्रेण पार्वति' ख०
(२) 'शारदैः लभ्यते शिवादि' ख०
(३) 'पर्यन्तपरम्परया विदितसकल' ख०
(४) 'धनुश्चिन्हान्तर्गतं नास्ति ख०
(५) 'साध्यस्य' ख०
(६) 'गर्विताः समयः सङ्केतः मादनं' ख०
(७) 'सकलमात्राक्षर' ख०

यस्तु दिव्यरसास्वादमोदमानविमर्शनः ॥
देवतातिथिनक्षत्रे वारेऽपि च विवस्वतः ॥ ८१ ॥

दिक्रमलोपेन विकुर्वन्ति मरीचयः
सर्वपीठनिवासिन्यः सर्वगाश्चिन्मरीचयः ।
भैरव्यो भ(१)रिताकारा रक्षन्तु कुलमातरः ॥

इति प्रामाणिकवचनोक्तरीत्या ब्राह्म्याद्याः डाकिन्याद्याः त्वगादिधातुदेवताः विकुर्वन्ति विकारं जनयन्ति स्वस्वधातूद्रेकरूपाविकारजननेन तेषां देहं नाशयन्तीत्यर्थः ॥ ८१ ॥

ननु कस्मिन्दिने कस्मिन्नक्षत्रे कस्मिन्वासरे कौलाचारक्रमेण योगिनीमेलनं कार्यमित्यत आह—यस्त्विति । यस्तु कौलाचारपरो योगी दिव्यरसास्वादमो(२)दमानविमर्शनः दिवि परव्योम्नि भवतीति दिव्यः परमशिवः तेन रसः सामरस्यं तस्यास्वादः अनुभवस्तेन मोदमा(३)नो विमर्शनः मनोवृत्तिर्यस्य सः, प्रथमं पर(४)शिवैक्यपरामर्शपरिस्फुरदकृत्रिमानन्दकेवलः पश्चान्मदिरानन्दघूर्णितः वक्ष्यमाणार्घ्यशुद्धिं विधाय प(५)रामृतभूतया मदिरया सम्पादितानन्दो योगी देवताति(६)थिनक्षत्रे चतुर्दश्यष्टम्यौ देवतातिथी(७), पुष्यनक्षत्रं देवतानक्षत्रम् । अत्रैव वक्ष्यति—

---

(१) 'भाविताकारा' ख०
(२) 'मोदमान' नास्ति ख०
(३) 'मानविमर्शनं विमर्शनं मनो' ख०
(४) 'परशिवैकपरा' ख०
(५) 'परमात्मरूपया तया' ख०
(६) 'तिथी चतु' ख०
(७) 'देवतातिथी' नास्ति ख०

मरीचीन्प्रीणयत्येत्र मदिरानन्दघूर्णितः ॥
सर्वदा च विशेषेण लभते पूर्णबोधताम् ॥ ८३ ॥
एवंभावस्तु देवेशि देशिकेन्द्रप्रसादतः ॥

---

(१)पुष्यभेन तु वारे च सौरे च परमेश्वरि ।
गुरोर्दिने स्वनक्षत्रे चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥
चक्रपूजा विशेषेण योगिनीनां समाचरेत् । [इति] ॥८२॥

मरीचीन्प्रीणयत्येव । एवकारोऽयोगव्यवच्छेदपरः। उक्तकालेषु सर्वदा योगिनीप्रीणनं कुर्यात् । अन्यथा प्रत्यवायो भवेदित्यर्थः । कालविशेषकथनं नैमित्तिक(२)विशेषपूजाद्योतनार्थम् । सर्वदा च मरीचीन्[नां]प्रीणनं कुर्यादेव (३)एवकारेणान्वयः । नित्यार्चनाकरणे प्रत्यवायोऽस्तीति तात्पर्यम् ।

नित्यार्चनायां लुप्तायां सासनां साद्वृतं क्रमात् ।

इति स्वच्छन्दसंग्रहोक्तरीत्या प्रायश्चित्तस्य(४)कर्तव्यत्वात् । अकरणे तु प्रत्यवाय एव भवति, करणे तु फलमस्तीत्याह- लभते पूर्णबोधतामिति ।

यत्र निर्विषयबोधलक्षणं स्वात्मशंभुरवतिष्ठतेऽनिशम् ।

इत्यस्मद्गुरूक्तरीत्या निरावरणचिद्रूपस्वात्मशम्भुत्वं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ८३ ॥

ननु पूर्णबोधः केन वा कियता कालेन कैर्वा सम्प्राप्यत इत्यत आह—एवंभावस्त्विति । एवंभावः पूर्णबोधत्वं देशिके-

---

(१) 'नित्यं पुष्ये दिने वारे सौरे च' ख०
(२) 'विशेष' नास्ति ख०
(३) 'चकारः एव' क०
(४) 'कर्तव्यत्वविधानात्' ख०

महाज्ञानमयो देवि सद्यः संप्राप्यते नरैः ॥ ८४ ॥
एवमे (१)तत्प्रदं ज्ञानं विद्यार्णागमगोचरम् ॥
देवि गुह्याप्रियेणैव व्याख्यातं दुर्गि षड्विधम् ॥

न्द्रप्रसादतः यस्य करुणाकटाक्षपातमात्रेण पाशजालं छिद्यते सः परमशिवः केवलो देशिकेन्द्रः तत्प्रसादतः ।

स्वप्रकाशवपुषा गुरुः शिवो
यः प्रसीदति पदार्थमस्तके ।
तत्प्रसादमिह तत्त्वबोधनं
प्राप्य मोदमुपयाति भावुकः ॥

इत्यस्मद्गुरूक्तरीत्या तत्प्रसादग्रहणेन महाज्ञानमयो निरावरणचिन्मयः (२)नरैः 'कौलाचारपरैः' इत्यादिपूर्वोक्तविशेषणविशेषितैः सद्यो देशिकेन्द्रप्रसादसमवाप्तिसमय एव सम्प्राप्यते॥८४॥

मन्त्रसङ्केतमुपसंहरति—एवमेतदिति । एवम् उक्तप्रकारेण (३)एतत्प्रदं परिपूर्णबोधलक्षणपरशिवप्रदं ज्ञानं (४)विद्यार्णागमगोचरं विद्याया वर्णाः पञ्च(५)दश वर्णाः त एवागमाः महार्थबोधकत्वात्, तद्गोचरं तदर्थतया, व्याख्यातं

यद्वेत्ता त्रिपुराकारो वीरचक्रेश्वरो भवेत् ।

इत्यारभ्य "एवमेतत्प्रदम्" इत्यन्तश्लोकजालेन, षड्विधं "भावार्थः संप्रदायार्थः" इत्यादिना प्रतिपादितषट्प्रकारं देवि

---

(१) 'तत्परं ज्ञानं' ख०
(२) 'नरैः' नास्ति ख०
(३) 'एतत्परं' ख०
(४) 'विद्यार्णागमगोचरं' ख०
(५) 'दश अत ए' ख०

सद्यो यस्य प्रबोधेन वीरचक्रेश्वरो भवेत् ॥ ८५ ॥

प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपे परे दुर्गे देशिकेन्द्रकटाक्षपातविहीनैर-प्राप्यरूपे ।

सद्यो यस्य प्रबोधेन षड्विधा(१)र्थस्य प्रबोधेन वीरचक्रेश्वरो भवेत् इदन्तारिपोरहमि समराङ्गणे प्रलयप्रतिपादनपरा वीरास्तेषां चक्रं समूहः तस्येश्वरः परमशिवः, पूर्वोक्तषड्विधार्थविज्ञानसमय एव परमशिवो भवेदित्यर्थः ।

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य(२)श्रीपुण्या-
(३)नन्दनाथशिष्यामृतानन्द(४)नाथयोगि-
प्रवरविरचितायां योगिनीहृदयदी-
पिकायां मन्त्रसङ्केतो नाम
(५)द्वितीयः पटलः ॥

---

(१) 'र्थस्य बोधेन वीर' ख०
(२) 'श्री' नास्ति ख०
(३) 'नन्दयोगिप्रवरशिष्या' ख०
(४) 'नाथ' नास्ति ख०
(५) 'द्वितीयः समाप्तः' ख०

पूजासङ्केतमधुना कथयामि तवानघे ॥
यस्य प्रबोधमात्रेण जीवन्मुक्तः प्रमोदते ॥ १ ॥
तव नित्योदिता पूजा त्रिभिर्भेदैर्व्यवस्थिता ॥
परा चाप्यपरा गौरि तृतीया च परापरा ॥ २ ॥

अथ क्रमप्राप्तं पूजासङ्केतं वक्तुं प्रतिजानीते–पूजासङ्केतमिति । स्पष्टम् ।

श्रोतृजनप्रवृत्तये फलमाह–यस्येति । यस्य पूजासङ्केतस्य प्रबोधमात्रेण (१)वक्ष्यमाणपरादित्रिविधभेदवतः केवलपरिज्ञानेनैव जीवन्नेव मुक्तः जीवन्मुक्तः सन् शिवोऽहमस्मीति (२)मतिमान् प्रमोदते परशिवाहन्तामतिरेव तु प्रमोदहेतुः ॥ १ ॥

पूजासङ्केतमारभते-तव नित्योदितेति । प्रकाशात्मनो(३) मम विमर्शशक्तेः विमर्शरूपिण्याः (४) यच्छक्तेस्तव नित्योदिता पूजा नित्यं प्रत्यहमुदिता विहिता पूजा त्रिभिर्भेदैर्व्यवस्थिता ।

पूजानामान्याह—परा चाप्यपरेति । प्रथमा पूजा परा उत्तमोच्यते परमशिवाद्वैत(५)प्रथात्मकत्वादितरपूजाभ्यामुत्तमत्वम् । तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्—

(६)न पूजा बाह्यपुष्पादिद्रव्यैर्या प्रथिताऽनिशम् ।

---

(१) 'वक्ष्यमाण' नास्ति ख०
(२) 'मतिमान्' नास्ति ख०
(३) 'मम विमर्शशक्तेः नास्ति' क०
(४) 'यच्छक्तेः' नास्ति ख०
(५) 'प्रथाप्रापकत्वात् । तदुक्तं' ख०
(६) 'न पूजा बाह्यपुष्पादिद्रव्यैर्या विहितानिशम् । स्वे महत्यद्वये' ख०

प्रथमाद्वैतभावस्था सर्वप्रसरगोचरा ॥
द्वितीया चक्रपूजा च सदा निष्पाद्यते मया ॥ ३ ॥

स्वे महिम्न्यद्वये धाम्नि सा पूजा या परा (१)स्थिता ॥ इति ।

अपरा द्वितीया पूजा भेद(२)प्रथामात्रसारा बाह्यचक्रावरणार्चनारूपा अधमा ।

न पूजा बाह्यपुष्पादिद्रव्यैर्या प्रथितानिशम् ।

इति (३)पूर्वोक्तवचनात् । तृतीया पूजा परापरा । बाह्यस्यान्तरे धाम्न्यद्वये (४)चिल्लयभावनामयी मध्यमा परापरात्मकत्वात् ॥ २ ॥

तासां लक्षणानि क्रमेणाह—प्रथमाद्वैतेति । आत्मा मनसा युज्यते, मन इन्द्रियेण, इन्द्रियमर्थेनेति पूर्वोक्तपरिपाट्या सर्वेषामिन्द्रियाणां ये (५)प्रसराः व्यापारास्तेषां गोचरीभूता । कोऽर्थः ?

यत्र यत्र मनो याति बाह्ये वाभ्यन्तरे प्रिये ।
तत्र तत्र परावस्था व्यापकत्वात्क्व यास्यति ॥
तत्र तत्राक्षमार्गेण चैतन्यं व्यज्यते प्रभोः ।
तस्य तन्मात्र(६)धर्मित्वाच्चिल्लयाद्धारिता(७)स्थिता ॥

इति विज्ञानभैरवभट्टारकोक्त(८)रीत्या चिल्लयलक्षणाद्वैतप्रथा-

---

(१) 'स्थितिः' ख०
(२) 'भेदप्रसरा' ख०
(३) 'पूर्वोक्त' नास्ति ख०
(४) 'विलय' क०
(५) 'प्रसराः' नास्ति ख०
(६) 'त्ररूपत्वा' ख०
(७) 'मतिः' ख०
(८) 'रीत्या बाह्यस्य चि' ख०

एवं ज्ञानमये देवि (१)तृतीया तु परापरा ॥
उत्तमा सा परा ज्ञेया विधानं शृणु साम्प्रतम् ॥ ४ ॥

परा पूजेत्यर्थः ।

द्वितीयेति । द्वितीया च(२)क्रपूजा अपरा पूजा चतुरस्रादिबैन्दवान्तश्रीच(३)क्रसदनावरणदेवतार्चनमपरा पूजेत्यर्थः। सदा निष्पाद्यते मया सदा प्रत्यहं मया सर्वज्ञेनापि निष्पाद्यते (४)क्रियते अभेदप्रतीतिबोधकत्वात् । अभेदप्रतीत्यर्थमपरा पूजा सदा सर्वैरपि ज्ञानिभिः कार्येत्यर्थः । अन्यथा अद्वैतमिति प्रसक्तप्रतिषेधः स्यात्, न च तथा युक्तम् । तदुक्तं तन्त्रावलोके—

लब्धरूपे क्वचित्किञ्चित्तादृगेव निषिध्यते ।
विधानमन्तरेणातो न निषेधस्य संभवः ॥ ३ ॥

परापरपूजामाह—एवमिति । एवं ज्ञानमये पूर्वोक्ताद्वैतभावनामये (५) धाम्नि बाह्यस्य पृथगा(६)त्मकावरणार्च(७)नारूपस्य कर्मणः ज्ञानमयताविश्रान्तिः तृतीया परापरा पूजा । तदुक्तमभियुक्तैः—

प्रकाशैकघने धाम्नि (८)विकल्पप्रसरादिकान् ।
निक्षिपेत्स्वार्चनद्वारा वन्हाविव घृताहुतीः ॥ इति ।

पूजाविधानमाह—उत्तमेति । उत्तमा सा परा पूजा परापू-

(१) 'तृतीया स्वप्रथामयी' ख०
(२) 'चक्रपूजा' नास्ति ख०
(३) 'चक्रपदनिवास्यावरणदेवतानामतोऽपरा' ख०
(४) 'क्रियते प्रबोधकत्वात्' ख०
(५) 'धाम्नि स्वप्रथामयी बाह्यस्य' ख०
(६) 'त्मका' नास्ति ख०
(७) 'र्चनद्वारा वन्हाविव ज्ञान' ख०
(८) 'विकल्पान् प्रसवादिकान्' ख०

महापद्मवनान्तस्थे वाग्भवे गुरुपादुकाम् ॥
आप्यायितजगद्रूपां परमामृतवर्षिणीम् ॥ ५ ॥

जाया उत्तमत्वकथनादितरयोरपरापरापरपूजयोरधमत्वं मध्यमत्वं चोपलक्षयति । सा ज्ञेया (१)ज्ञानगम्या परापूजा पश्चाद्वक्ष्यते । अस्या ज्ञेयत्वात् परत्वमत एवोत्तमत्वञ्चेत्यर्थः । साम्प्रतं ज्ञेयायाः पूजाया विधानं शृणु ॥ ४ ॥

विधानमेव विवृणोति—महापद्मेति । महापद्मवनं ब्रह्मरन्ध्राधोमुखमितसहस्रदलाकुलकमलं पद्मदलैराकुलत्वाद् व(२)नमिव वनम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसंग्रहे—

यावदूर्ध्वाकुलं पद्मं सहस्रारमधोमुखम् ।
श्वेतं च निष्कलाशक्तिमध्यं चासङ्ख्यशक्तिकम् ॥
व्यापिनी केवलं शश्वदमृतौघ(३)प्रवर्षिणम् ।
महापद्मवनं चैव समना तस्य चोपरि ।
तस्यान्तःकर्णिकामध्ये तत्स्थे (४)वाग्भवरूपिणि ॥

इति पूर्वोक्तरीत्या वाचः परापश्यन्तीमध्यमावैखर्यो भवन्त्यस्मादिति वाग्भवं त्रिकोणं तत्र गुरुपादुकाम्

गृणते तत्त्वमात्मीयमात्मीकृतजगत्त्रयम् ।
उपायोपेयरूपाय शिवाय गुरवे नमः ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या विश्वगुरोः परमशिवस्य पादु-

---

(१) 'ज्ञानकामकार्या अपरा' ख०
(२) 'वनमिति तदुक्तं' ख०
(३) 'प्रवर्षिणीम्' ख०
(४) 'वाग्भवे पूर्वोक्त' क०

सञ्चिन्त्य परमाद्वैतभावनामृतघूर्णितः ॥

(१)काम् ।

स्वप्रकाशशिवमूर्तिरेकिका
तद्विमर्शतनुरेकिका तयोः ।
सामरस्यवपुरिष्यते परा
पादुका परशिवात्मनो गुरोः ॥

इत्य(२)स्मद्गुरूक्तरीत्या त्रिभेदवतीमाप्यायितजगद्रूपां (३)शिशिरतरनिशाकररश्मिनिपालनात् प्रसरणात् आप्यायिताम् (४)अनुप्राणितचराचरां परमामृतवर्षिणीं निरन्तरनिबिडचिद्रसासारवर्षिणीं संचिन्त्य स्वात्मतया (५)विमृश्य गुरुपादुकापरामर्शनानन्तरमेव प्रसादस्वीकारमाह— परमाद्वैतेति । परमशिवस्तेनाद्वैतभावना सैवाहमस्मीति समावेशरूपा सैवामृतमित्यभिव्यज्यते मदहेतुत्वात्तत्कृतेन मदेन घूर्णितः मुदितः ।

स्वप्रकाशवपुषा गुरुः शिवो
यः प्रसीदति पदार्थमस्तके ।
तत्प्रसादमिह तत्त्वशोधनं
प्राप्य मोदमुपयाति भावुकः ॥

इति (६)अस्मद्गुरूक्तरीत्या परमशिवाद्वैतभावनालक्षणगुरुप्रसादस्वीकारसमुल्लसत्परमानन्दपरवश इत्यर्थः ।

---

(१) पादुकां' नास्ति ख०
(२) 'स्मदुक्त' ख०
(३) 'शिशिरनिजरश्मि' ख०
(४) 'अनुप्राणित' नास्ति ख०
(५) 'विचिन्त्य' ख०
(६) 'अस्मदुक्त' ख०

दहरान्तरसंसर्पन्नादालोकनतत्परः ॥ ६ ॥
विकल्परूपसंजल्पविमुखो ऽन्तर्मुखः सदा ॥

प्रसादस्वीकारानन्तरमान्तरजपमेवाह—दहरान्तरेति ।

दहरं (१)विपाप्मं परवेश्मभूतं
हृत्पुण्डरीकं पुरमध्यसंस्थम् ॥ इति ।

"दहरोऽस्मिन्नन्तराकाश" इति श्रुत्युक्तरीत्या हृदयाब्जमध्यगतमाकाशं दहरमित्युच्यते दहरमेव दहरं तदन्तरे संसर्पन्नादस्तस्यालोकनं विभावनं तत्र तत्परः । तदुक्तमभियुक्तैः—

आनन्दलक्षणमनाहतनाम्नि देशे
नादात्मना परिणतं तव रूपमीशे ।
प्रत्यङ्मुखेन मनसा परिचीयमानं
शंसन्ति नेत्रसलिलैः पुलकैश्च धन्याः ॥ (२)इति ।
संयम्येन्द्रियसञ्चारं प्रोच्चरेन्नादमान्तरम् ।
(३)एष एव जपः प्रोक्तो न तु बाह्यजपो जपः ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या आन्तरं नादानुसंधानलक्षणं जपं कुर्यात् । न तु नानाविधोच्चारणलक्षणं बाह्यजपं कुर्यात् । विकल्पेति । विकल्परूपाणां नानाविधरूपाणामक्षराणां संजल्प उच्चारः तल्लक्षण(४)बाह्यजपविमुखः । तदुक्तं (५)(विज्ञानभैरवभट्टारकैः—

---

(१) 'विपापं' ख०
(२) 'इति' नास्ति ख०
(३) 'एवमेव' ख०
(४) 'बाह्य' नास्ति ख०
(५) धनुश्चिन्हान्तर्गतं नास्ति ख०

इन्द्रियप्रीणनद्रव्यैर्विहितस्वात्मपूजनः ॥ ७ ॥

भूयो भूयः परे भावे भावना भाव्यते हि या) ।
(१)जपतोऽन्तः स्वयं नादो मन्त्रात्मा जप ईदृशः(२)॥(३)इति।
तादृशमेव ध्यानमपि(४) कुर्यादित्याह—अन्तर्मुखः इति ।
तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानमिति (५)योगपातञ्जलोक्तरीत्या विजातीयप्रत्ययानन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहलक्षणध्यानेन सदान्तः शब्द सूचितेनान्तर्मुखः परमशिवाद्वैतभावनापरो भूयादित्यर्थः। तदुक्तं विज्ञानभैरव(६)भट्टारकैः—
ध्यानं या निष्कला चिन्ता निराकारा(७) निराश्रया ।
न तु ध्यानं शरीरस्य मुखहस्तादिकल्पना ॥ इति ।
चित्कलोल्लास(८)दलितसङ्कोचस्त्वतिसुन्दरः ॥ (९) इति ।
चिदम्बुधिमहाभङ्गभिन्नसङ्कोच(१०)सुन्दरः ।
इत्यस्म(११)द्गुरूक्तरीत्या परिकल्पितपरिपूर्णाहंभावः । अत

---

(१) 'जयत्यन्तस्वयं' क०
(२) 'ईरितः' ख०
[३] 'इति' नास्ति क०
(४) 'तादृशमपि ध्यानं' ख०
(५) 'योगशास्त्रोक्त' ख०
(६) 'भैरव' इति नास्ति ख०
(७) 'निर्विकारा' इत्ययमपि पाठः ख०
(८) 'चित्कल्लोलाभिदलित' क०
[९] 'इति' नास्ति क०
[१०] 'सङ्कटः' ख०
[११] 'स्मदुक्त' ख०

न्यासान्निर्वर्तयेद्देहे षोढान्यासपुरःसरम् ॥
गणेशैः प्रथमो न्यासो द्वितीयस्तु ग्रहैर्मतः ॥ ८ ॥

एवातिसुन्दरः महात्रिपुरसुन्दरीनामधेयपरचित्कलोल्लासास्पद-परमसुन्दरपरमप्रेमास्पदपरमशिवाभिन्न इत्यर्थः ।

पूजामप्येतादृशीमेव कुर्यादित्याह—इन्द्रियेति ।

इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि तेषां प्रीणनानि द्रव्याणि विशिष्टशब्दस्पर्शरूपरस(१)गन्धास्तैर्विहितं स्वात्मदेवतायाः पूजनं येन तथाविधः । तदुक्तं मुख्याम्नायरहस्यविधौ—

इन्द्रियद्वारसंग्राह्यैर्गन्धा(२)द्यैरात्मदेवताम् ।
स्वभावेन समाराध्य ज्ञातुः सोऽयं महामखः॥ (३)इति ।
जग्धिपानकृतोल्लासरसा(४)स्वादविजृम्भणात् ।
भावयेद्धरितावस्थां महानन्दस्ततो भवेत् ॥

इति च(५) विज्ञानभैरवभट्टारकोक्तरीत्या श्रोत्रादीन्द्रियविषयशब्दाद्यनुभव(६)जनितेन महानन्देन समरसीकरणं परापूजा इत्यर्थः ॥७॥

अथ अपरापूजां वक्तुं तदङ्गभूतं बाह्यन्यासमाह-न्यासमिति। षोढा(७)न्यासो गणेशत्याद्यसूत्रे सूचितः। देहे स्वस्येति शेषः ।

---

[१] 'गन्धवन्ति तैर्वि' ख०
[२] 'द्यैः स्वात्म' ख०
[३] 'इति' नास्ति ख०
(४) 'रसानन्द' ख०
(५) च इत्यधिकम् ख०
[६] 'जनितनन्दनां महा' क०
[७] 'न्यास पुरः सरमित्यत्र सूचितो न्यासो निगद्यते इति शेषः' ख०

नक्षत्रैश्च तृतीयः स्याद्योगिनीभिश्चतुर्थकः ॥
राशिभिः पञ्चमो न्यासः षष्ठः पीठैर्निगद्यते ॥ ९ ॥
षोढान्यासस्त्वयं प्रोक्तः सर्वत्रैवापराजितः ॥
एवं यो न्यस्तगात्रस्तु स पूज्यः सर्वयोगिभिः ॥१०॥
नास्त्यस्य पूज्यो लोकेषु पितृमातृमुखो जनः ॥
स एव पूज्यः सर्वेषां स स्वयं परमेश्वरः ॥ ११ ॥
षोढान्यासविहीनं यं प्रणमेदेष पार्वति ॥

षोढा षट्प्रकारको न्यासः ।

(१)तत्प्रकाराणां गणनामाह—गणेशैरिति ।

इति सुगमम् ।न्यासं न्यासजातं जातावेकवचनम्। निर्वर्तये-दिति शेषः ॥८-९॥

षोढा षट्प्रकारन्यासः एक एव,तत्प्रकारं षोढान्यासमाहात्म्यं फलं चाह-षोढेति ।

प्रोक्तोऽयं षोढा न्यासः सर्वत्र सर्वलोकेष्वपि अपराजितः अप्रतिहतसाम(२) (र्थ्यः । एवं वक्ष्यमाणक्रमेण यो न्यस्तगात्रः षोढान्याससाम)र्थ्याच्छिन्नपाशत्वात्स्वयमेव परमेश्वरः । अत एव लोकेषु जनेषु स एव योगिभिः पूज्यः, किं बहुना सर्वेषामपि पूज्यः, नास्त्ययस्य पूज्यः कोऽपि लोके। अस्ति यदि चे(३)देष बलादन्यस्मै प्रणमति स मृतो भवेत नरकं च प्रयातीत्यर्थः ।

---

[१] 'तत्प्रकारमाह' ख०
[२] कंसान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख०
[३] 'चेदेव बाल्याद्यस्मै प्रण' क०

सोऽचिरान्मृत्युमाप्नोति नरकं च प्रपद्यते ॥ १२ ॥
षोढान्यासप्रकारं च कथयामि तवानघे ॥
विघ्नेशो विघ्नराजश्च विनायकशिवोत्तमौ ॥ १३ ॥
विघ्नकृद्विघ्नहर्ता च (१)गणराट् गणनायकः(२)॥
एकदन्तो द्विदन्तश्च गजवक्त्रो निरञ्जनः ॥ १४ ॥
कपर्दवान् दीर्घमुखः शङ्कुकर्णो वृषध्वजः ॥
गणनाथो गजेन्द्रश्च शूर्पकर्णस्त्रिलोचनः ॥ १५ ॥

॥१०-११-१२॥

षोढान्यासप्रकारं वक्तुं प्रतिजानीते—षोढेति । इति स्पष्टम् ।

तत्प्रकारमाह—विघ्नेश इति ।

(३)ग्रन्थान्तरे—

एते गणेशवर्णानामेकपञ्चाशतः क्रमात् ।
श्रीश्च ह्रीश्चैव तुष्टिश्च शान्तिः पुष्टिः सरस्वती ॥
रमा मेधा तथा कान्तिः कामिनी मोहिनी बला ।
तीव्रा च ज्वालिनी नन्दा सुरसा कामरूपिणी ॥
उग्रा च जयिनी सत्या विघ्नेशानी सुरूपिणी ।
कामदा मदजिह्वा च विकटा घूर्णिताननां ॥
भूतिर्भूमिः सती रम्या मानुषी मकरध्वजा ।

---

(१) 'विघ्नहृद्विघ्नकर्ता' ख०
(२) 'गणनायक एव च' ख०
(३) कंसान्तर्गतं नास्ति ख०

लम्बोदरो महानादश्चतुर्मूर्तिः सदाशिवः ॥
आमोदो दुर्मुखश्चैव सुमुखश्च प्रमोदकः ॥ १६ ॥
एकपादो द्विजिह्वश्च (१)शूरो वीरश्च षण्मुखः ॥
वरदो वामदेवश्च वक्रतुण्डो द्विरण्डकः ॥ १७ ॥
सेनानीर्ग्रामणीर्मत्तो विमत्तो मत्तवाहनः ॥
जटी मुण्डी तथा खड्गी वरेण्यो वृषकेतनः ॥ १८ ॥
भक्ष्यप्रियो गणेशश्च मेघनादो गणेश्वरः ॥ इति(२) ।
तरुणारुणसङ्काशान् गजवक्त्रान् त्रिलोचनान् ॥ १९ ॥

विकर्णा भ्रुकुटी लज्जा दीर्घघोणा धनुर्धरा ।
तथैव यामिनी रात्रिश्चन्द्रकान्ता शशिप्रभा ॥
लोलाक्षी चपला ऋद्धिर्दुर्भगा सुभगा शिवा ।
दुर्गा गुहप्रिया काली ललज्जिह्वा च शक्तयः ॥
(३)नामान्येतानि नात्र व्याख्येयानीति(४) ।
तेषां ध्यानमाह–तरुणारुणेति ।

तरुणारुणसङ्काशान् तरुणारुणसवर्णान् । गजवक्त्रमिव वक्त्रं येषां ते गजवक्त्रास्तान् । ऊर्ध्वकरयोः पाशाङ्कुशौ । अधःकरयोर्वराभये दधानान् । पुष्ट्यादिभिः समन्वितान् । अत्र सूचितानां नाम्नामागमान्तरपद्धतिषु चोक्तत्वान्न वदामः । न्यासस्था-

---

(१) 'द्विजिकश्च' ख०
(२) 'इति' नास्ति ख०
(३) 'तान्येतानि तावद् व्याख्येयानीति' ख०
(४) 'व्याख्येयमिति' क ।

पाशाङ्कुशवराभीतिहस्तान् शक्तिसमन्वितान्॥ इति(१)।
एतांस्तु विन्यसेद्देहे(२)मातृकान्यास(३)वत्प्रिये॥२०॥इति।
स्वरैस्तु सहितः सूर्यं हृदयाधः प्रविन्यसेत् ॥
बिन्दुस्थाने सुधासूतिं यादिवर्णचतुष्टयैः ॥ २१ ॥
भूपुत्रं लोचनद्वन्द्वे कवर्गाधिपतिं प्रिये ॥
हृदये विन्यसेच्छुक्रं चवर्गाधिपतिं पुनः(४) ॥ २२ ॥
हृदयोपरि विन्यस्येद्टवर्गाधिपतिं बुधम् ॥
बृहस्पतिं कण्ठदेशे तवर्गाधिपतिं प्रिये ॥ २३ ॥

नान्याह—एतान् गणेशान्(५)। मातृकावैकरी(६) स्थानेषु न्यसेदित्यर्थः ॥१३—२०॥

ग्रहन्यासमाह—स्वरैरिति।

स्वरैरकारादिविसर्गान्तैः षोडशभिः सहितमादौ (नाम्ना) सूर्यं हृदयाधो विन्यसेत्(७) बिन्दुस्थाने ललाटे। अत्रैवोक्तम्।

दीपाकारोर्द्धमात्रश्च ललाटे वृत्तमिष्य(८)ते।

इत्यादिना।

---

(१) 'इति' नास्ति क।
(२) 'देवि' ख।
(३) 'कास्थान' ख।
(४) 'बुधः' ख।
(५) 'मातृकान्यासवत्' इत्यधिकः पाठः ख।
(६) 'न्यासस्थानेषु ख।
(७) 'विन्यस्य' ख।
(८) 'वृत्त इष्यते' क।

नाभौ शनैश्चरं देवि [१]पवर्गेशं सुरेश्वरि ॥
वक्त्रेशादिचतुर्वर्णैः सहितं राहुमेव च ॥ २४ ॥
क्षकारसहितं केतुं पायौ देवेशि विन्यसेत् ॥ (२)इति ।
ललाटे दक्षनेत्रे च वामे कर्णद्वये पुनः ॥ २५ ॥
पुटयोर्नासिकायाश्च कण्ठे स्कन्धद्वये पुनः ॥
पश्चात्कूर्पर(३)युग्मे च मणिबन्धद्वये पुनः(४)॥२६॥
स्तनयोर्नाभिदेशे च कटिबन्धे ततः परम्(५) ।
ऊरुयुग्मे तथाजान्वोर्जङ्घयोश्च पदद्वये ॥ २७ ॥
[आद्ययुग्मन्तथा चैकं ततस्त्रीणि चतुष्टयम् ॥

सुधासूतिं चन्द्रमसं यादिवर्णचतुष्टयैः ।
यरलवैश्चतुर्भि(६)र्विन्यसेदित्यन्वयः । (७)भूपुत्र मङ्गारकं लोचनद्वन्द्वे कवर्गस्योपरिस्थितमधिपतिं विन्यसेत् । हृदये वक्षसि । स्पष्टमन्यत् । पायौ देवेशि विन्यसेदित्यन्तम्(८) ।

---

(१) 'चैव' ख ।

(२) इत्यनन्तरं "रक्तं श्वेतं तथा रक्तं नीलं श्वेतं च पाण्डुरम् । कृष्णधूम्रं तथा धूम्रं भावयेद् रविपूर्वकम् ॥ कामरूपधराः सर्वे विचित्राम्बरभूषिताः ।" इत्यधिकः पाठः ख ।

(३) 'कूर्परयोर्युग्मे' क ।

(४) 'तथा'-ख ।

(५) 'पुनः' क ।

(६) 'चतुर्भिः' नास्ति ख ।

(७) 'इत्यर्थः' ख ।

(८) 'कवर्गाधिपतिं' क ।

एकमेकं द्वयञ्चेति स्वराः प्रोक्ताश्चतुर्दश ॥ २८ ॥
व्यञ्जनेष्वेकमुभयं द्वयं न्यस्येदतः परम् ॥
एकं युग्मं द्वयन्द्वन्द्वमेकं युग्मं द्वयन्ततः ॥ २९ ॥
एकं त्रयं तथा चैकं एकमेकं द्वयन्तथा ॥
एकं द्वयं त्रयं पश्चाल्लक्षं अं मश्चतुष्टयम् ॥ ३० ॥
आश्विन्यादेः पुरो भागे दत्वा चक्रमतो न्यसेत्]॥ (१) ।
ज्वलत्कालानलप्रख्या वरदाभयपाणयः ॥ ३१ ॥
नतिपाण्योऽश्विनीपूर्वाः सर्वाभरणभूषिताः ॥
एतास्तु विन्यसेद्देवि स्थानेष्वेषु सुरार्चिते ॥ ३२ ॥
विशुद्धौ हृदये नाभौ स्वाधिष्ठाने च मूलके ॥

नक्षत्राणां स्थानानि न्यासं चाह—कटिबन्ध(२) इति ।

कटिबन्धयोरिति द्वन्द्वपरम् । अन्यथा सप्तविंशतिसंख्या न घटते। कर्णद्वय इति दक्षिणादितः । (३)दक्षनेत्रे वामे चेति (४)क्रमस्योपक्रान्तत्वात् । वरदाभयपाणयः । नतिपाण्य इत्युक्त्या बाहुचतुष्टयं गम्यते । शेषं सुगमम् ॥२१—३२॥

योगिनीन्यासमाह—विशुद्धाविति ।

विशुद्धौ तालुमूले षोडशदलकमले हृदयेऽनाहते द्वादशदलकमले नाभौ मणिपूरके दशदलकमले स्वाधिष्ठाने षड्दलकमले

---

(१) [ ]एतत्कंसान्तर्गतो ग्रन्थः ख० पुस्तके नास्ति ।
(२) 'इति' नास्ति क ।
(३) 'द्वय इत्यादि' क ।
(४) 'वामनेत्रेति' क ।

आज्ञायां धातुनाथाश्च न्यस्तव्या डादिदेवताः ॥ ३३ ॥

मूलके चतुर्दलकमले आज्ञायां द्विदलकमले धातवस्त्वग-सृङ्मांसमेदोस्थिमज्जाशुक्राणि । तेषां नाथाः स्वामिन्यो डादि(१)देवताः—डाकिनीराकिनीलाकिनीकाकिनीसाकिनीहाकिन्यः । अमृतादियुताः स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्ताः । (२)यथा—

अमृता प्रथमा देवी द्वितीया कार्षिणी मता ।
इन्द्राणी तु तृतीया स्यादीशानी तु चतुर्थिका ॥
पञ्चमी स्यादुमा देवी षष्ठी चैवोर्ध्वकेशिनी ।
सप्तमी ऋद्धिदा (३)प्रोक्ता लृषा चाष्टमिका मता ॥
लृका नवमिका प्रोक्ता लृषा स्याद्दशमी मता ।
एकादशी यथा (४)चैकपादा द्वादशिका शिवे ॥
ऐश्वर्याभिरता पश्चादोङ्कारी तु त्रयोदशी ।
चतुर्दशी (५)चौषधात्मा पञ्चाधिकदशाम्बिका ॥
षोडशी त्वक्षरा देवी प्रोक्ताः षोडश (६)शक्तयः ।
कालरात्रिश्च खातीता गायत्री च ततः परम् ॥
घण्टाधारी च डार्णात्मा चण्डा छाया जयापि च ।
झङ्कारी ज्ञानरूपा च टङ्कहस्ता ततः परम् ॥

---

(१) 'डाकिन्यादि' क ।
(२) 'यथा' नास्ति क ।
(३) 'ऋक्मिका' ख ।
(४) 'तु सा' ख ।
(५) 'दश्यौषधात्मा च' ख ।
(६) 'कण्ठगाः'-ख ।

अमृतादियुताः सम्यङ् न्यस्तव्याश्च (१)सुरेश्वरि! ॥
पादे लिङ्गे च कुक्षौ च हृदये बाहुमूलयोः(२) ॥३४॥

ठङ्कारी द्वादश ह्येता द्वादशारे समर्चयेत् ।
डाकिनीं (३)चैव ढङ्कारीं णामिनीं (४)तामसीं तथा ॥
स्थाण्वीं दाक्षायणीं चैव धात्रीं नन्दाञ्च पार्वति! (५)।
फट्कारीं(६)दशपत्रेषु पूर्वादीशान्तिकं यजेत्(७) ॥
वन्धिनीं भद्रकालीं च महामायां यशस्विनीम् ।
रक्तां लम्बोष्ठिकां चैव पूजयेत्क्रमशः प्रिये(८) ॥
चतुष्पत्रे च(९) देवेशि! वरदां च श्रियं तथा ।
षण्ढां सरस्वतीं चैव पूजयेत्क्रमशः शिवे ! ॥
क्षमां हासवतीं चैव पूजयेच्च द्विपत्रयोः(१०) ।
एताभिः शक्तिभिर्युक्ता(११) ध्यातव्याश्च सुरेश्वरि !॥

---

(१) 'सम्यग् ध्यातव्याश्च' ख ।
(२) 'मस्तके' ख ।
(३) 'डामर्चीं' ख ।
(४) 'णामनीं' ख ।
(५) 'थान्ता दाक्षायणी धात्री ज्ञेया नादा च पार्वती' ख ।
(६) 'फङ्कारीं' ख ।
(७) 'इति' इत्यधिकः पाठः ख ।
(८) 'शिवे' इति ख ।
(९) 'चतुष्पत्रेषु' ख ।
(१०) 'द्विपत्रके' ख ।
(११) 'शक्तियुक्ताभिः' ख ।

दक्षिणं पाद(१)मारभ्य वामपादा(२)वसानकम् ॥

न्यासन्निर्वर्तयेदित्ययमान्तरो न्यासः(३) । ध्यान(४)मागमान्तरादवगन्तव्यम् ॥३३-३४॥

राशिन्यासमाह—दक्षिणमिति ।

पादादिस्थानेषु दक्षिणादितो वामान्तम् । मेषादिराशयो मेषादिमीनान्ताः मेषवृष(५)मिथुनकर्क(६)कन्यातुलावृश्चिकधनुर्मकरकुम्भमीनाः । वर्णैः मातृकाक्षरैः सह न्यस्तव्याः । राशीनां वर्णा आगमान्तरसंवादात्(७) मयोच्यन्ते ।

आद्यैश्चतुर्भिः सहितो मेषो दक्षपदे स्वरैः (८) ॥
उकाराद्यैस्त्रिभिर्वर्णैर्वृषभो लिङ्गदक्षिणे ।
ऋकाराद्यैस्त्रिभिर्वर्णैर्मिथुनं कुक्षिदक्षिणे ॥
एऐभ्यां कर्कटो राशिर्युक्तो(९) वक्षसि दक्षिणे ।
ओऔभ्यां सहितः सिंहो दक्षिणे बाहुमूलके ॥
अंअः(१०)शवर्गकैः कन्या शिरो(११)दक्षिणभागतः ।

---

(१) 'पार्श्वं' क ।
(२) 'पार्श्वा' क ।
(३) 'न्यासं निर्वर्त्य । एवं मातरो ध्यातव्याः । अपीत्यर्थः । ध्यानं निवर्त्यायमान्तरो न्यास इत्यर्थः' ख ।
(४) 'ध्यानं त्वागमान्तरा' ख ।
(५) 'वृषभ' ख ।
(६) 'कर्क' इति नास्ति क ।
(७) 'आगमान्तरोक्तत्वात्' क ।
(८) 'अक्षरैः' ख ।
(९) 'युतो' ख ।
(१०) 'श' इति नास्ति क ।
(११) 'शिखा' ख ।

मेषादिराशयो वर्णैर्न्यस्तव्याः सह पार्वति ॥ ३५ ॥
पीठानि (१)विन्यसेद्देवि ! मातृकास्थानके पुनः (२) ॥
तेषां नामानि वक्ष्यन्ते(३) श्रुणुष्वावहिता प्रिये ! ॥३६॥
कामरूपं वाराणसी नेपालं पौण्ड्रवर्धनम् ॥
चर(४)स्थिरं कान्यकुब्जं पूर्णशैलं तथार्बुदम् ॥३७॥
आम्रातकेश्वरैकाम्रं तिस्रोतः कामकोटकम् ॥
कैलासं भृगुनगरं केदारपूर्णचन्द्रके (५) ॥३८॥
श्रीपीठमोङ्कारपीठं जालन्ध्रं (६)मालवोत्कले (७) ॥

कवर्गेण तुला मूर्ध्नि वामे तद्बाहुमूलके ॥
वृश्चिकश्च चवर्गेण टवर्गेण धनुर्हृदि ।
वामे तवर्गसंयुक्तो मकरः कुक्षिवामतः ॥
पवर्गेण पुनः कुम्भो लिङ्गवामप्रदेशतः ।
यवर्गः क्षार्णसंयुक्तो मीनाख्यो(८)वामपादके ॥३५॥
पीठन्यासमाह—पीठानीति ।

---

(१) 'पीठांस्तु ख ।
(२) 'इति' इत्यधिकः पाठः ख ।
(३) 'कथ्यन्ते' ख ।
(४) 'पुर' ख ।
(५) 'चन्द्रपुष्करम्' ख ।
(६) 'जालाख्यं' ख ।
(७) 'मालवं तथा' ख ।
(८) 'मीनः स्यात्' ख ।

कुलान्तं(१) देविकोटं (२)च गोकर्णं मारुतेश्वरम् ॥३९॥
अट्टहासं च विरजं राजगेहं(३) महापथम् ॥
कोलापुर(४)मेलापुरं ओङ्कारन्तु(५) जयान्तिका ॥४०॥
उज्जयिन्यपि चित्रा(६) च क्षीरकं हस्तिनापुरम् ॥
ओड्डीशं(७) च प्रयागाख्यं षष्ठं मायापुरं तथा॥४१॥
जलेशं मलयं शैलं मेरुं गिरिवरं तथा ॥
महेन्द्रं वामनं चैव हिरण्यपुरमेव च ॥ ४२ ॥

मातृकास्थानमिति जातावेकवचनम्(८)। वैखरीर्वणस्थानके(९)ष्वित्यर्थः । ननु कानि तानि पीठानीत्यत आह—बहुत्वात्पीठानां नाम्नां(१०) वक्तुमशक्यत्वादत्यन्त(११)सावधाना भवेत्यर्थः । तन्नामान्याह—एते पीठाः समुद्दिष्टा गृहीतनामानः पीठा(१२)। मातृकारू-

---

(१) 'कुलूनं' क।
(२) 'कोट्यं' ख।
(३) 'राजगृहं' ख।
(४) 'कोल्लगिरि' ख।
(५) 'कालेशं च' ख।
(६) 'उज्जयनी विचित्रं च' ख।
(७) 'उड्डीशं' ख।
(८) 'एकत्वम्' ख।
(९) 'स्थानेषु' ख।
(१०) 'पीठनाम्नां' ख।
(११) 'अत्यन्त' इति नास्ति ख।
(१२) 'एते००० पीठाः' इत्यंशो नास्ति ख।

महालक्ष्मीपुरोड्याणं(१) छायाछत्रमतः परम ॥
एते पीठाः समुद्दिष्टा मातृकारूपकाः स्थिताः ॥ ४३ ॥
एवं षोढा पुरः(२) कृत्वा श्रीचक्रन्यासमाचरेत् ॥
श्रीमत्त्रिपुरसुन्दर्याश्चक्रन्यासं शृणु प्रिये ! ॥४४॥

पकाः स्थिता(३) मातृका रूपं ये(४)षां ते मातृकारूपकाः। क्रमेणादिक्षान्तानामेकैकं वर्णमेकैकस्यादावुक्त्वा तत्स्थानं त(५)द्वर्णस्थानेषु पीठन्यासं कुर्यादित्यर्थः। [पी(६)ठानां मातृकामयताकथनं गणेशादीनामप्युपलक्षणम्। वर्गवर्णानामादौ वैखर्याक्षराण्यागमान्तरसंवादाद्विभज्य योज्यानीत्यर्थः]॥३६-४३।

षोढान्यासानन्तरं श्रीचक्रन्यासस्याऽवश्यम्भावित्वात्तदिदानीं श्रीचक्रन्यास(७)माह—एवमिति।

एवमुक्तप्रकारेण। षोढा षट्प्रकारन्यासं पु(८)रः कृत्वा पश्चा(९)च्छ्रीचक्रन्यासमार(१०)भेदित्यर्थः।

---

(१) 'ड्याणो' ख।
(२) 'पुरा' इति ख० पु० पा०।
(३) 'पीठाः' इत्यधिकः पाठः ख०।
(४) 'एषां' ख०।
(५) 'तत्तत्स्थानेषु' इति ख०।
(६) [] इतिचिन्हान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख०।
(७) 'अवश्यम्भावित्वात् श्रीचक्रन्यासस्य' इति ख० पु० पा०।
(८) 'पुरा' ख०।
(९) 'पश्चात्' इति ख० पु० नास्ति।
(१०) 'चेरत्' इति ख० पु० पा०।

यन्न कस्यचिदाख्यातं तनुशुद्धिकरं परम् ॥
चतुरस्रत्रिरेखायै नम इत्यादितो न्यसेत् ॥ ४५ ॥

श्रीचक्रन्यासस्य महाप्रयोजनत्वादनन्यकथितमपि अद्य प्रियायै कथयामीत्याह—श्रीमदिति ।

आनन्दक(१)णभिक्षार्थं शब्दस्पर्शादिप(२)क्वणे ।
अ(३)त्यविरतं येन तद्दारिद्र्यं विदुर्बुधाः ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या सङ्कोचलक्षणदारिद्र्यवि(४)घातिनी परिपूर्णपरानन्दरूपा सम्पत् श्रीरित्युच्यते । तद्वती त्रिपुरसुन्दरी । त्रिपुर(५)तुरीयरूपत्वात् सुन्दरी । भेदलक्षणप्रपञ्चापरपर्यायपर(६) दौर्भाग्यपरिपन्थिपरमाद्वैतसौभाग्यपदाधिरूढा सर्वप्राणिष्वा(७)त्मतया परम(८)प्रेमास्पदीभूता परचित्कला । तस्याः चक्रं शिवादिक्षितिपर्यन्तं(९) तत्त्वमयं तदाविर्भावभूमिः । न्यासं शृणु प्रिये मम प्रियायै मदेकरसस्य लालसायै कथयामि । तस्य यन्न कस्यचिदाख्यातमि(१०)ति रहस्यत्वात् । [श्रीचक्र(११)

---

(१) 'क्रन्द' इति ख० पु० पा० ।
(२) 'कारणे' इति ख० पु० पा० ।
(३) 'उपेत्य' इति ख० पु० पा० ।
(४) 'निवर्त्तिनी' इति ख० पु० पा० ।
(५) 'त्रिरूपभेद' इति क० पु० पा० ।
(६) 'परम' इति ख० पु० पा० ।
(७) 'स्वा' इति क० पु० पा० ।
(८) 'म' ख० पु० नास्ति ।
(९) 'तत्त्वचक्रमयं तदविनाभा०' इति ख० पु० ।
(१०) 'म' इति ख० पु० पा० ।
(११) []एतदन्तर्गतो ग्रन्थः ख० पु० नास्ति ।

दक्षांसपृष्ठपाण्यग्रस्फिक्क(१)पादाङ्गुलीष्वथ ॥
वामाङ्घ्र्य(२)ङ्गुलिषु स्फिक्के पाण्यग्रे चांसपृष्ठके॥४६॥
सचू(३)लीमूलपृष्ठेषु व्यापकत्वेन सुन्दरि ! ॥
अतैव स्थानदशके अणि(४)माद्यास्तु विन्यसेत् ॥४७॥

न्यासस्य महाप्रयोजनत्वात् । अनन्यकथितमपि प्रियायै ते कथयामीत्यर्थः ।] तनुशुद्धिकरं परम् । तनोः षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मनः शुद्धिं परचित्पर्यवसानलक्षणां करोति, अत एव परमुत्कृष्टमितरन्यासेभ्यः ।

श्रीचक्रन्यासप्रकारमाह—चतुरेति ।

"चतुरस्राग्ररेखायै नमः" इति(५) मन्त्रेण आदितो दक्षांसपृष्ठादिचू(६)लिपृष्ठान्तस्थानेषु दशसु व्यापकत्वेन न्यसेत् । दक्षांसस्य पृष्ठं पश्चाद्भागः ।

मू(७)लेति । मूलं–शिरसः पुरस्ताद्भागः । [पृष्ठं(८) शिरसः पश्चाद्भागः ।] स्फि(९)गेव स्फिक्कम । स्पष्टमन्यत् ।

---

(१) 'स्फिक्पादाग्राङ्गुलि०' क० ।
(२) 'वामाद्यङ्गु'० क० ।
(३) 'चूलि' ख० ।
(४) '०दकेऽणिमाद्या दश वि०' ख० ।
(५) 'इत्यादि' इति ख० पु० ।
(६) ' चूलिपृष्ठान्त' इति क० पु० नास्ति ।
(७) 'सचूलिमूलेति' इति ख० पु० पा०
(८) []एतदन्तर्गतोग्रन्थो नास्ति ख० ।
(९) 'स्फिक्कमूरुसन्धिः' इति ख० पु० पा०

सिद्धीस्तदन्तश्च तनुव्यापकत्वेन सुन्दरि ! ॥
तस्याः स्थानेषु विन्यस्य ब्रह्माण्याद्यास्तदा(१)ष्टसु ॥४८॥
पादाङ्गुष्ठद्वये पार्श्वे दक्षे मूर्धन्य(२)पार्श्वके ॥
वामदक्षिणजान्वोश्च बहिरंसद्वये तथा ॥ ४९ ॥

ए(३)षु स्थानेषु न्यस्तव्याः शक्तीराह—अत्रैवेति ।

अणिमालघिमामहिमेशिताप्राकाम्यभुक्तीच्छाप्राप्तिसर्वकामाख्याः सिद्धयोऽणि(४)माद्या दश ।

चतुरस्रमध्यरेखायां व्यापकमाह—तदन्तरिति ।

"चतुरस्रमध्यरेखायै नमः" इत्यादि वल्लभे विन्यसे(५)त् । तदन्तः सिद्धिस्थानानामन्तर्देशे "चतुरस्रमध्यरेखायै नमः" इति(६) मन्त्रेण तनुव्यापकत्वेन विन्यसेदित्यर्थः(७) ।

चतुरस्रमध्यरेखायां न्यस्तव्याः शक्तीराह—तस्या इति ।

तस्याः चतुरस्रमध्यरेखायाः । अष्टस्थानेषु । ब्रह्माण्याद्याः ब्रह्माणीमाहेश्वरीकौमारीवैष्णवीवाराहीन्द्राणीचामुण्डामहालक्ष्मीः । तथा विन्यसेदित्यन्वयः ॥४८॥

तासां स्थानाष्टकमाह—पादाङ्गुष्ठेति ।

स्पष्टम् ॥४९॥

---

(१) 'तथा' ख० ।
(२) 'मूर्ध्नोऽन्य०' ख० ।
(३) 'येषु' इति क० पु० ।
(४) 'ऽणिमाद्या' इत्यधिकं क० ।
(५) 'विन्यस्येति' ख० ।
(६) 'इत्यादि' ख० ।
(७) 'विन्यसेदित्यन्वयः' ख० ।

न्यस्तव्याश्चतुरस्रान्त्य(१)रेखायै नम इत्यपि ॥
विन्यसेद्व्यापकत्वेन पूर्वोक्तान्तश्च विग्रहे ॥ ५० ॥
तस्याः स्थानेषु दशसु मुद्राणां दशकं न्यसेत् ॥
ब्रह्माण्याद्यष्टस्थानान्तस्तासामष्टौ न्यसेत्त(२)तः ॥५१॥

चतुरस्रान्तर(३)रेखायां व्यापकमाह—न्यस्तव्या इति ।

"चतुरस्रान्तमध्यरेखायै नमः" इति मन्त्रेण, विग्रहे देहे । पूर्वोक्तान्तश्च(४) पूर्वोक्तानां ब्राह्म्यादिस्थानानामन्तर्देशेषु व्यापकत्वेन न्यस्तव्याः । न्यासयोगेन(५) न्यसेत् ॥५०॥

तस्यां(६) चतुरस्रान्तरेखायां(७) न्यस्तव्याः शक्तीराह—तस्या इति ।

तस्याश्चतुरस्रान्तम(८)ध्यरेखायाः । दशसु स्थानेषु त्रिखण्डमुद्रासहितानां(९) सङ्क्षोभिण्यादिमुद्राणां दशकं न्यसेत् ।

तासां स्थानान्याह—ब्रह्माण्यादीति ।

तासां मुद्राणां मध्ये अष्ट(१०)मुद्राः ब्रह्माण्याद्यष्टस्था-

---

(१) 'चतुरस्रान्त' ख० ।
(२) 'न्यसेदथ' ख० ।
(३) 'चतुरस्रान्त्यरखाव्या० ख० ।
(४) 'पूर्वोक्तान्तश्च' इति नास्ति क० ।
(५) 'न्यासयोग्ये विन्यसेत्' ख० ।
(६) 'तस्यां' नास्ति ख० ।
(७) 'रेखास्थाने' ख० ।
(८) 'मध्य' नास्ति ख० ।
(९) 'त्रिखण्डमुद्रासहितसङ्क्षोभिण्यादिमुद्राद०' ख० ।
(१०) 'अष्टौ' ख० ।

शिष्टे द्वे द्वादशान्ते च पादाङ्गुष्ठे च विन्यसेत् ॥
तदन्तः षोडशदलपद्माय नम इत्य(१)पि ॥ ५२ ॥

नानामन्तर्देशेष्वष्टसु विन्यसेत्(२) । शिष्टे द्वे मुद्रे(३) द्वादशान्ते (४)पादाङ्गुष्ठे च विन्यसेत् । द्वादशान्तं षोडशान्तेन्दुमण्डलादधः सूर्यमण्डलस्थानम् । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

षोडशान्तमिति ख्यातं व्योमस्थानेन्दुमण्डलम् ।
तद(५)धःस्थानगं सूर्यबिम्बं द्वादशशक्तिकम् ॥
द्वादशान्त(६)मिति ख्यातं स्थितं व्योमप्रदेशकम् ।
इति(७) तेन बिन्दुतत्त्वं चतुष्पत्राम्बुजश्च तत्(८) ॥
सूर्यबिम्ब(९)मधश्चोर्ध्वं सार्धैकाङ्गुलिदेशतः ।

इति (१०)रीत्या ललाटस्थानबिन्दुतत्त्वोपरिस्थितं सूर्यमण्डलस्थानं ललाटोर्ध्वं द्वादशान्तपदेन लक्ष्यते ।

षोडशदलपद्मव्यापकमाह—तदन्तरिति ।

---

(१) 'इत्यथ' ख०
(२) 'विन्यस्य' ख० ।
(३) 'मुद्रे' नास्ति ख० ।
(४) 'द्वादशान्तपादाङ्गुष्ठयोर्वि०' ख० ।
(५) 'तथान्त;' 'तदन्त' ख० ।
(६) 'द्वादशान्तं स्मृतं तेन' ख० ।
(७) 'इति' नास्ति क० ।
(८) 'चतुष्पत्राम्बुजमेतदि यादि' क० ।
(९) 'सूर्यं बिन्दुमधश्चोर्ध्वं' ख० ।
(१०) 'स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्त०' इत्यधिकं क० पुस्तके ।

विन्यस्य, तद्दले कामाकर्षिण्याद्याश्च विन्यसेत् ॥
दलानि दक्षिणश्रोत्रपृष्ठमंसं च कूर्परम् ॥ ५३ ॥
करपृष्ठं चोरुजानुगुल्फपादतलं तथा ॥
वामपादतलाद्येवमेतदे(१)त्राष्टकं मतम् ॥ ५४ ॥
तदन्तरे चाष्टदलपद्माय नम इत्यपि ॥
विन्यस्य, तद्दलेष्वेषु दक्षशङ्खे च जत्रुके ॥ ५५ ॥

तेषां चतुरस्राणां अन्तर्देशे "षोडशदलपद्माय नमः" इति मन्त्रेण दक्षिणश्रोत्रपृष्ठादिस्थानानि संस्पृश्य व्यापकं विन्यसेदित्यर्थः ।

तद्दलेषु न्यस्तव्याः शक्तीराह—तद्दले इति ।

तद्दले जातावेकवचनम् । तद्दलेषु, कामाकर्षिण्याद्याः कामबुद्ध्यहङ्कारशब्दस्पर्शरूपरसगन्धचित्तधैर्यस्मृतिनामबीजात्मामृतशरीराकर्षिण्यस्ताः । विन्यसेत् ।

तद्दलस्थानान्याह—दलानीति ।

'दलानि' इत्यादि 'तथा' इत्यन्तं(२) स्पष्टम् । एवमुक्तप्रकारेण । वामपादतलादिवामश्रोत्रपृष्ठान्तमेतदेवाष्टकं मतम् । स्थानाष्टकद्वयं षोडशदलानीत्यर्थः ॥५१-५४॥

अष्टदलव्यापकमाह—तदन्तरे इति ।

तदन्तरे षोडशदलपद्मा(३)न्तरे । "अष्टदलपद्माय नमः"

---

(१) 'एतदप्यष्टकं' ख० ।
(२) 'इति' क० ।
(३) 'षोडशदलान्तरे' क० ।

ऊर्ध्वन्तर्गुल्फगुल्फोरु जत्रुशङ्खे च वामतः ॥
अनङ्गकुसुमाद्या(१)श्च शक्तीरष्टौ च विन्यसेत् ॥५६॥
तदन्तश्चतुर्दशारचक्राय नम इत्यपि ॥
विन्यस्य, तस्य कोणेषु न्यसेच्छक्तीश्चतुर्दश ॥ ५७ ॥

इति मन्त्रेण दक्षशङ्खादिस्थानानि संस्पृश्य व्यापकत्वे(२) न न्यसेदित्यर्थः ।

तद्दलान्याह—तद्दलेष्विति ।

शङ्खजत्रु(३)त्वादिशब्दानां शरीरावच्छिन्ना(४)वयवावच्छिन्नानामङ्गेषु निघण्टु(५)षु सुप्रसिद्धत्वादवगतिः ।

तत्तद्दलेषु न्यस्तव्याः शक्तीराह—अनङ्गकुसुमाद्या इति ।

अनङ्गकुसुमाद्याः अनङ्गकुसुमाऽनङ्गमेखलाऽनङ्गमदनाऽनङ्गमदनातुराऽनङ्गरेखाऽनङ्गवेगिन्यनङ्गाङ्कुशाऽनङ्गमालिन्यः । शेषं सुगमम् ॥ ५५–५६ ॥

चतुर्दशारचक्रव्यापकमाह—तदन्तरिति ।

तदन्तरष्टदलपद्मस्यान्तः "चतुर्दशारचक्राय नमः" इति मन्त्रेण चतुर्दशकोणस्थानानि ललाटादीनि संस्पृश्य व्यापकं विन्यस्य ॥ ५७ ॥

---

(१) 'स्तु' ख० पु० पाठः ।
(२) 'व्यापकं' ख० ।
(३) 'शङ्खजत्रवादिशब्दानां' ख० ।
(४) 'शरीरावयवस्थितानामङ्गेषु' ख० ।
(५) 'निघण्टुषु' नास्ति ख० ।

सर्वसङ्क्षोभिण्या(१)द्यास्तु तस्य कोणानि वच्म्यहम् ॥
ललाटं दक्षभागं च दक्षगण्डांसमध्यतः ॥ ५८ ॥
पार्श्वान्त(२)रूरुजङ्घान्तर्वामजङ्घादि पार्वति! ॥
वामोर्वन्तं वामपार्श्वं वामांसं वामगण्डकम् ॥ ५९ ॥

चतुर्दशकोणे न्यस्तव्याः शक्तीराह—सर्वसङ्क्षोभिण्याद्या इति ।

सर्वसङ्क्षोभिण्याद्याः सर्वसङ्क्षोभिणीसर्वविद्राविणीसर्वाकर्षिणीसर्वाल्हा(३)दिनीसर्वसम्मोहिनीसर्वस्तम्भिनीसर्व(४)जृम्भिणीसर्ववशङ्करीसर्वरञ्जनीसर्वोन्मादिनीसर्वार्थसाधिनीसर्वसम्पत्ति(५)पूरणीसर्वमन्त्रमयीसर्वद्वन्द्वक्षयङ्कर्यः । शिष्टं स्प(६)ष्टम् ।

तत्कोणानि प्रतिज्ञापूर्वकमाह—तस्य कोणानीत्यादि ।

दक्षभागं ललाटस्यैव ललाट इति प्रकृतत्वाद्दक्षगण्डदक्षांसमध्यत इत्यर्थः । पार्श्वान्त(७)रूरुजङ्घान्तरिति त्रिभिरपि दक्षशब्दो युज्यते । 'वामजङ्घादी' त्यादिशब्दः शिष्टार्थारम्भद्योतकः । वामांस इत्यत्राऽपि मध्ये इति योज्यम् । पृष्ठमिति शिरसः पृष्ठमि(८)ति ज्ञेयम् । दक्षवामयोः प्रथमं ललाटोपादानात् ।

---

(१) 'सर्वसङ्क्षोभिकाद्यास्तु' ख० ।
(२) 'दक्षपार्श्वोरुज०' ख० ।
(३) 'सर्वाह्लादकारिणी' ख० ।
(४) 'सर्वजम्भिनी' ख० ।
(५) 'सर्वसम्पत्तिरूपिणी' ख० ।
(६) 'शिष्टं स्पष्टम्' नास्ति ख० ।
(७) 'पार्श्वोरुज०' ख० ।
(८) 'पृष्ठमेव' ख० ।

ललाटवाममध्ये च तथा वै पृष्ठमित्यपि ॥
ततो द(१)शारचक्राय नम इत्यपि पार्वति! ॥ ६० ॥
तस्य कोणानि दक्षाक्षि ना(२)सामूलाऽऽस्यनेत्रके ॥
कुक्षीशवायुकोणेषु जानुद्वयगुदेषु च ॥ ६१ ॥
कुक्षिनैर्ऋतिवन्ह्याख्यकोणेष्वेषु न्यसेत्पुनः ॥

ललाटं शिरसः पुरस्ताद्भागः ।

बहिर्दशारचक्रव्यापकमाह—तत इति ।

ततश्चतुर्दशारकोणन्या(३)सानन्तरम् । "दशारचक्राय नमः" इति मन्त्रेण दक्षाक्ष्यादिदशकोणानि संस्पृश्य व्यापकमपि शब्दान्न्य(४)सेदिति योज्यम् ॥५८-६०॥

दशारचक्रस्य कोणान्याह—तस्येति ।

तस्य दशारचक्रकोणानि दशा(५)पि दशसु दक्षाक्ष्यादिस्थानेषु भावनीयानीति (६)शेषः । कुक्षीशवायुकोणेषु छान्दसत्वात् द्वित्वे बहुवचनम् । बाहु(७)द्वयमारभ्योरुद्वयपर्यन्तं कुक्षिशब्देन लक्ष्यते, तेन कुक्षेरुपरिभागः प्राची, अधोभागः प्रतीची, दक्षिणवामपार्श्वे दक्षिणोदीच्यौ । कोणशब्देन

---

(१) 'बहिर्दशा०' इति ख० पुस्तके पाठान्तरम् ।
(२) 'नासिकामूलनेत्रके' ख० ।
(३) 'कोणान्तरे' ख० ।
(४) 'शब्दाद्विन्यसेदिति ' ख० ।
(५) 'दशापि' नास्ति ख० ।
(६) 'भावनीयानीत्यर्थः' ख० ।
(७) 'जत्रुद्वत्रुद्वयमारभ्योरुमूलपर्यन्तं' क० ।

सर्वसिद्धिप्रदादीनां शक्तीनां दशकं(१)तथा ॥ ६२ ॥
तदन्तश्च दशारादिचक्राय नम इत्यपि ॥

बाहू(२)ऊरू च(३)लक्ष्येते। तेन वामबाहुमूलमीशकोणो, वामोरुमूलं वायुकोणो(४) दक्षिणोरुमूलं नैर्ऋतिकोणो, दक्षिणबाहुमूलम(५)ग्निकोणः, (६)सुगममन्यत् ।

दशकोणेषु न्यस्तव्याः शक्तीराह— सर्वसिद्धिप्रदादीनामिति ।

सर्वसिद्धिप्रदाद्याः सर्वसिद्धिप्रदासर्वसम्पत्प्रदासर्वप्रियङ्करीसर्वमङ्गलकारिणीसर्वकामप्रदासर्वदुःखविमोचनीसर्वमृत्युप्रशमनीसर्वविघ्ननिवारिणीसर्वाङ्गसुन्दरीसर्वसौभाग्यदायिन्यः । शेषं स्पष्टम् ॥ ६१–६२ ॥

अन्तर्दशारचक्र(७)व्यापकमाह—तदन्तरिति ।

तदन्तर्बाह्यदशारान्तः । दशारादिचक्राय बाह्यदशारादिचक्रा(८)य। "अन्तर्दशारचक्राय नमः" इति मन्त्रेण दक्षिणनासादि(९)दक्षस्थानानि संस्पृश्य व्यापकं विन्यस्य ।

---

(१) 'प्रिये' ख० ।
(२) 'कोणशब्देन' नास्ति ख० ।
(३) 'ऊरू च' नास्ति ख० ।
(४) 'वामोरुमूलं वायुकोणो' नास्ति क० ।
(५) 'मूलं वन्हि०' ख० ।
(६) अत्र सर्वत्र कोणशब्दस्य नपुंसकत्वं क० पुस्तके ।
(७) 'चक्र' नास्ति ख० ।
(८) 'दशारादिचक्राय बाह्यदशरादिचक्राय' इति नास्ति ख० ।
(९) 'दक्षनासादिकोणानि' ख० ।

विन्यस्य, तस्य कोणेषु सर्वज्ञाद्याः प्रविन्यसेत् ॥६३॥
दक्षनासा सृक्किणी च स्तनं वृषणमेव च ॥
सांविनी वाममुष्कं च स्तनं सृक्किणि नासिके ॥ ६४ ॥
नासाग्रं चैव विज्ञेयं कोणानां दशकं तथा ॥
तदन्त(१)रष्टकोणादिचक्राय नम इत्यपि ॥ ६५ ॥
विन्यस्य तस्य कोणेषु वशिन्याद्यष्टकं न्यसेत् ॥
चिबुकं कण्ठहृदयनाभीनां चैव दक्षिणम् ॥ ६६ ॥

दशकोणेषु न्यस्तव्याः शक्तीराह–तस्य कोणेषु इति ।

सर्वज्ञाद्याः सर्वज्ञासर्वशक्ति(२)सर्वैश्वर्यप्रदा(३)सर्वज्ञानमयीसर्वव्याधिविनाशनीसर्वाधारस्वरूपा(४)सर्वपापहरासर्वानन्दमयीसर्वरक्षास्वरूपिणीसर्वेप्सितफलप्रदाः। स्पष्टमन्यत् ॥६३॥

तस्य कोणान्याह–दक्षेत्यादि ।

इति स्पष्टम् ।

तदन्तर्दशारान्तः । "अष्टकोणादिचक्राय नमः" इति(५) चिबुकाद्यष्टकोणानि संस्पृश्य व्यापकं विन्यस्य। अष्टकोणचक्रस्यादित्वम् । त्रिकोणादीतरचक्रेभ्यः प्रथममुत्पन्नत्वात् ।

अष्टकोणेषु न्यस्तव्याः शक्तीराह–तस्येति ।

---

(१) 'तदन्तश्चाष्ट०' ख० ।
(२) 'सर्वशक्तिश्च' ख० ।
(३) 'सर्वैश्वर्यप्रदायिनी' ख० ।
(४) 'सर्वाधारस्वरूपिणी' ख० ।
(५) 'चुबुका०' इति क० ।

ज्ञेयं पार्श्वचतुष्कं च मणिपूरादि वामकम् ॥
चतुष्टयं च पार्श्वानामेत(१)त्कोणाष्टकं(२)मतम्॥६७॥
हृदयस्थत्रिकोणस्य चतुर्दिक्षु बहिर्न्यसेत् ॥
शरचापौ पाशसृणी त्रिकोणाय नमस्तथा ॥ ६८ ॥

तस्याष्टारचक्रस्य। कोणेषु वाशिन्याद्यष्टकं वशिनीकामेश्वरीमोदिनीविमलाऽरुणाजयिनीसर्वेश्वरीकौलिन्यः।

तस्य कोणाष्टकमाह-चिबुकमित्यादि।

चिबुकादीनां पार्श्वचतुष्कं दक्षि[illegible]णिपूरादि। मणिपूरकं (३)नाभिस्थानम्। नाभिहृदय[illegible]चि[illegible]बुकानां (५)वामपार्श्वचतुष्कं चैतत्कोणाष्टकम् ॥ ६४-६[illegible] ॥

अनन्तरमायुधावरणन्यासमा[illegible]-हृदय[illegible]ति।

[(६)हृदये वक्षसि तिष्ठतीति हृदयस्थं स्तनद्वयमध्यनिम्नत्रिकोणाकारहृदयस्थत्रिकोणमित्युच्यते तस्य। बहिश्चतुर्दिक्षु प्रागादिषु।] कामेश्वरीकामेश्वरयोः शरचापौ पाशसृणी (७)चेत्यायुधचतुष्टयं (८)न्यसेत्। अत्रैव वक्ष्यति—

---

(१) 'मेतदेवाष्टकं' इति क०।
(२) 'पुनः' ख०।
(३) 'नाभिस्थानम्' नास्ति क०।
(४) 'चुबुकानां' क०।
(५) 'वामकं पार्श्वं' इति क० पु०।
(६) [ ] एतदन्तर्गतो ग्रन्थः ख० पु० नास्ति।
(७) 'चेत्यायुधाष्टकं' क०।
(८) 'मिलितं न्यसेत्' ख०।

विन्य(१)स्य तस्य कोणेषु अग्रदक्षोत्तरेषु च ॥
कामेश्वर्यादिदेवीनां(२)मध्ये देवीं च विन्यसेत् ॥६९॥

बाणान्नेत्रे भ्रुवोश्चापौ कर्णे पाशद्वयं न्यसेत्(३) ।
[सृणिद्वयं(४)च नासाग्रं दक्षिणाग्रं तु विन्यसेत् ॥]
(यो० हृ० सं० ३-७३)

अतस्त्रिकोण(५)चक्रव्यापकमाह—त्रिकोणायेति ।
"त्रिकोणाय नमः"इति मन्त्रेण रेखात्रयं संस्पृश्य व्यापकं न्यस्य ।

[illegible] (६)न्यस्तव्या देवीराह—तस्येति ।

तस्य त्रिकोणस्य । अग्र[illegible]त्तरेषु कामेश्वरीवज्रेश्वरीभगमालिन्यः [illegible] (७) सा कामेश्वर्यादिदेवीनाम् । मध्ये देवीं च विन्यसेत् इति । मध्ये बैन्दवे (८)श्रीचक्रे । देवीं प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपां त्रिपुरसुन्दरीं (९)च विन्यसेदित्यर्थः ॥६८-६९॥

---

(१) 'विन्यसत्' इति क० ।

(२) 'देवीश्च' इति ख० पु० ।

(३)'हृदयस्थत्रिकोणस्येति । हृदयमध्यस्थानं निम्नत्रिकोणकारं हृदयस्थत्रिकोणमुच्यते । तस्य चतुर्दिक्षु शरादिन्यसेत्' इति ख० पु० अधिकम् । वस्तुतस्तु कपुस्तकस्थः [ ] एताच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थस्थानस्थोऽयं प्रबन्धो लेखकप्रमादादत्र पतितः स्यादिति मन्ये ।

(४) [ ] एतदन्तर्गतो ग्रन्थः ख० पु० नास्ति ।

(५) 'चक्र' इति नास्ति ख० ।

(६) 'त्रिकोणन्यस्तव्या'ख० ।

(७) 'भगमालिनी एतासां' इति ख० पु० ।

(८) 'वैन्दवश्रीचक्रे' इति ख० पु० ।

(९) 'च' नास्ति ख० ।

एवं मयोदितो देवि ! न्यासो (१)गुह्यतमक्रमः ॥
एतद् गुह्यतमं(२)कार्यं त्वया वै वीरवन्दिते ! ॥७०॥
समयस्थाय दातव्यं नाऽशिष्याय कदाचन ॥

श्रीचक्रन्यासमुपसंहरति—एवमिति ।
इति स्पष्टम् ॥

अतस्त्वयाऽप्येतन्न्यासजातं (३)गोप्यमित्याह-एतदिति।
इति स्पष्टम् ॥ ७० ॥

ननु किमेतन्न कस्मैचिदपि कथनीयमित्यत आह—समयस्थायेति ।

समयस्थाय (४)कौलिकाय समयाचारनिष्ठाय देयम् । पशुसमया(५)चारनिष्ठाय न देयमित्यर्थः ।

(६)ननु कौलिकसमयस्थायाऽपि (७)सर्वस्मै देयं नेत्याह—नाऽशिष्यायेति ।

समयस्थायापि अशिष्याय [(८)अन्यशिष्याय] न देयम् ॥

मयाप्येतत्त्व(९)दन्यस्य कस्यापि न (१०)प्रकटीकृतमित्या-

---

(१) 'गुह्यतमः स्मृतः' क० पु० ।
(२) 'गुह्यतरं' इति ख० ।
(३) 'गोप्यं कार्यमि०'क० पु० ।
(४) 'कौलिकसमयाचार०' इति ख० ।
(५) 'पशुसमयाचारपराय' इति ख० ।
(६) 'ननु' नास्ति क० ।
(७) 'समयस्थाय सर्वस्मै' इति ख० ।
(८) []एतदन्तर्गतं नास्ति ख० ।
(९) 'त्वदन्यतोऽपि न कस्यापि' इति ख० ।
(१०) 'पुरा प्रकटी' इति ख० ।

गुप्ताद् गुप्ततरञ्चैतत्तत्राऽद्य प्रकटीकृतम् ॥ ७१ ॥
मूलदेव्यादिकं न्यासमणिमान्तं पुनर्न्यसेत् ॥

ह–गुप्तादिति ।

गुप्तादपि (१)गुप्ततरम् । रहस्याद(२)प्यत्यन्तरहस्यत्वात् । एतत्तव मदंशभूतत्रिमर्शात्मिकायाः (३)प्रियतमायाः प्रियतमेन मयाऽद्य प्रकटीकृतम् । पुराऽन्यस्मै न प्रकटीकृतमिति तात्पर्यम् ॥ ७१ ॥

अस्यैव न्यासस्य पुनः प्रकारान्तरमाह–मूलदेव्यादिकमिति ।

पूर्वमणिमादिमूलदेव्य(४)न्तश्रीचक्रावरणदेवतान्या(५)समुक्त्वा इदानीं मूलदेव्याद्यणिमान्तं पुनः श्रीचक्रावरणदेवतान्यासं कुर्यादित्यर्थः ।

मूल(६)देव्यादिन्यासप्रकारमेवाह–शिरस्त्रिकोणेति ।

मूलदेव्यादिकमित्यनेनैव शिरस्त्रिकोणमध्ये मूलदेव्याः प्रथमन्यासो ज्ञेयः । पश्चाच्छिरस्त्रिकोण(७)मध्ये निम्नं त्रिकोण(८)मस्ति, त(९)द्वा मृदुतरं दृश्यते । तत्र पूर्वा(१०)दिशब्दादक्षि-

---

(१) 'गुप्ताद् गुप्ततरं' इति ख० ।
(२) 'रहस्यादप्यतिरह०' ख० ।
(३) 'प्रियतमाया अपि यतो मया' ख० ।
(४) 'मूलदेव्यन्तं' ख० ।
(५) 'न्यासमुक्तम्' क० ।
(६) 'मूलदेवतादि' ख० ।
(७) 'शिरस्त्रिकोणे शिरःकपालमध्ये' ख० ।
(८) 'त्रिकोणाकारमस्ति' ख० ।
(९) 'तद्वाल्ये' ख० ।
(१०) 'पूर्वादि आदिशब्दा०' इति ख० ।

शिरस्त्रिकोण(१)पूर्वादि कामेश्वर्यादिकं न्यसेत् ॥७२॥
बाणान्नेत्रे भ्रुवोश्चापौ कर्णे पाशद्वयं (२)न्यसेत् ॥
सृणिद्वयं(३) च नासाग्रे दक्षिणाग्रं तु विन्यसेत् ॥७३॥

णोत्तरकोणयो(४)र्ग्रहः । का(५)मेश्वर्यादिशब्देन(६) वज्रेश्वरीभगमालिन्यौ गृह्येते । शिरस्त्रिकोणाग्रदक्षवामकोणेषु कामेश्वरीवज्रेश्वरीभगमालिनीर्विन्यसेत् इत्यर्थः ॥ ७२ ॥

आयुधावरणन्यासमाह—बाणानित्यादि ।

बाणान् का(७)मेश्वरकामेश्वर्योः। ने(८)त्रे नेत्रयोः । चापौ भ्रुवोः । पाशद्वयं कर्णे(९) कर्णयोः । सृ(१०)णिद्वयन्तु नासाग्रोभयपार्श्वयोः । नेत्र(११)कर्णे नासाग्रे इति चैकवचनप्रयोगो द्विवचनोपलक्षणम् । दक्षि(१२)णाग्रमिति च कथनात् । एषु स्थानेषु दक्षिणे कामेश्वरस्य वामे कामेश्वर्याश्चायुधानि विन्यसेदित्यर्थः ॥ ७३ ॥

---

(१) 'त्रिकोणे' ख० ।
(२) 'पुनः' ख० ।
(३) 'तु' ख० ।
(४) 'कोणयोर्ग्रहणम्' ख० ।
(५) 'कामेश्वर्यादिका आदि' ख० ।
(६) 'शब्दाद्वज्रेश्वरी' ख० ।
(७) 'कामेश्वरीकामेश्वरयोः' ख० ।
(८) 'नेत्रे' इति ख० नास्ति ।
(९) 'कर्णे' नास्ति ख० ।
(१०) 'सृणिद्वयं नासोभयपार्श्वयोः' ख० ।
(११) 'नेत्रे कर्णे' इति ख० ।
(१२) 'भ्रुवोर्दक्षिणाग्र०' क० ।

मुण्ड(१)मूलक्रमेणैव न्यसेद्वाग्देवताष्टकम् ॥
बैन्दवादीनि चक्राणि न्यस्तव्यानि वरानने ! ॥ ७४ ॥
नेत्रमूले त्वपाङ्गे च कर्णपूर्वोत्तरे पुनः ॥

वशिन्याद्यावरणन्यासमाह—मुण्डमिति ।

मुण्डं शिरः । त(२)स्य मूलक्रमेणाष्टदिक्षु परितो वा(३)ग्देवतानां वैखर्यष्टवर्गाधिष्ठात्रीणां वशिन्यादीनां दे(४)वतानामष्टकं न्यसेत् ।

ननु बैन्दवचक्रादुपर्यर्धचन्द्राद्युन्मन्यन्तानां सूक्ष्मावयवानां न्यासः किमिति नोक्त इ(५)त्यत आह—बैन्दवादीनीति ।

बैन्दवादीनि (६)चतुरस्रान्तानि नव चक्राणि न्यस्तव्यानि स्थूलत्वात् । अर्धचन्द्राद्युन्मन्यन्तानि (७)भावनीयानीत्यर्थः । स्थूलन्यासप्रसङ्गे स्थूलानामेव न्यासो (८)निगद्यते इति भावः ॥ ७४ ॥

सर्वज्ञाद्यावरणन्यासमाह—नेत्रमूले इत्यादि ।

कर्णोत्तरं कर्णस्य पश्चाद्भागः । चूडादिके चूडायाः आदि-

---

(१) 'मुण्डमाला' ख० ।
(२) 'तस्य मालाक्रमेण' ख० ।
(३) 'वाग्देवताष्टकं वागधिष्ठात्रीणां वशिन्यादीनां' ख० ।
(४) 'देवतानां' नास्ति ख० ।
(५) 'इत्याह' ख० ।
(६) 'चक्राणि' नास्ति ख० ।
(७) 'विभावनीयानीति । अतः स्थूल०' ख० ।
(८) 'विद्यते' ख० ।

चू(१)डादिकण्ठनिम्नेऽर्धं शे(२)षार्धं कर्णपृष्ठके॥७५॥
क(३)र्णे पूर्वे त्वपाङ्गे च तस्य मूले च (४)विन्यसेत्॥
हृदये मनुकोणस्थ(५)शक्तयोऽपि च पूर्ववत्॥ ७६ ॥
सर्वसिद्ध्यादिकं कण्ठे प्रादक्षिण्येन विन्यसेत् ॥

ललाटम् । अ(६)र्धनिम्ने कर्णोत्तरानन्तरं न्यसेदिति सम्प्रदायः । निम्नं शिरःपश्चान्निम्नस्थलम(७)वटम् । कोऽर्थः ? चूडादिनेत्रमूलापाङ्गकर्णपूर्वपृष्ठेषु (८)सर्वज्ञादीनां दशानामर्धं विन्यसेत् । (९)अथवाऽऽसामेवोत्तरार्धमवट्वन्तरकर्णपृष्ठपूर्वान्यनेत्रापाङ्गमूलेषु विन्यसेदित्यर्थः । ननु सर्वज्ञादीनां नाम न कथितं(१०), कथमत्र ता एव न्यस्तव्याः कथ्यन्ते ? उच्यते पूर्वचक्रे वशिन्याद्याः न्यस्तव्याः कथिताः । अनन्तरोपरिचक्रे सर्वसिद्धाद्याः न्यस्तव्याः कथ्यन्ते । अतस्तयोरपि (११)मध्यदशस्थानेषु पारिशेष्यात्सर्वज्ञाद्याः न्यस्तव्या इति गृह्यन्ते ॥ ७५–७६ ॥

---

(१) 'चूडादिके च निम्नाग्रे' ख० ।
(२) 'शेषार्धं कर्णपृष्ठयोः' ख० ।
(३) 'कर्णपूर्वे त्वपाङ्गे च' ख० ।
(४) 'पूर्वतः' ख० ।
(५) 'कोणस्थाः' ख० ।
(६) 'तदपि कर्णोत्तरानन्तरं' ख० ।
(७) 'मवटुरेव' ख० ।
(८) 'सर्वसिद्धयादीनां' ख० ।
(९) 'अथ तासामेवार्द्धं अवटुकर्णपृष्ठ०' ख० ।
(१०) 'कीर्त्तितं' ख० ।
(११) 'मध्यदेश' ख० ।

नाभावष्टदलं (१)तत्तु वंशे वामे च पार्श्वके ॥७७॥
उदरे सव्यपार्श्वे च न्यसेदादिचतुष्टयम् ॥

सर्वसिद्ध्याद्यावरणन्यासमाह(२)–सर्वसिद्ध्यादिकमिति। स्पष्टम् ।

सर्वसङ्क्षोभिण्याद्यावरणन्यासमाह–हृदये इति ।

हृदये वक्षसि। पूर्ववत्प्रादक्षिण्येन मनुकोण(३)स्थशक्तयश्चतुर्दशारकोणनिवासिन्यः सर्वसङ्क्षोभिण्याद्याः । न्यस्तव्या इति शेषः ।

अनङ्गकुसुमाद्यावरणन्यासमाह–नाभाविति ।

नाभौ नाभिप्रदेशे। अष्टदलं पद्मम्। [तत्त्वि(४)ति। तत्पूर्वोक्तानङ्गकुसुमाद्यष्टकं परामृश्यते । तदादिचतुष्टयमनङ्गकुसुमाऽनङ्गमेखलाऽनङ्गमदनाऽनङ्गमदनातुराणां चतुष्टयम्] । (५)वंशः पृष्ठास्थि । सव्यपार्श्वम् (६)दक्षिणपार्श्वम् । वंशवामान्तरालादि वंशवामपार्श्वयोरन्तरालम् । आ(७)दिशब्दाद्वामपार्श्वपुरोभागयोरन्त(८)रालपुरोभागदक्षिण(९)पार्श्वयोरन्तरालं दक्षपा-

---

(१) 'नाभौ त्वष्टदलं' ख० ।

(२) 'सर्वसिद्ध्यादिकमिति' इत्यारभ्य 'हृदये इति' इत्यन्तो ग्रन्थः क० पु० नास्ति ।

(३) 'कोणस्थाः शक्तय०' ख० ।

(४) [ ] एतच्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः ख० पु० नास्ति ।

(५) 'तद्धि वंशे वंशपृष्ठास्थिनि' ख० ।

(६) 'दक्षिणं वाम०' ख० ।

(७) 'आदिशब्दात्' नास्ति ख० ।

(८) 'रन्तरालं' ख० ।

(९) 'दक्षिणपार्श्वं' ख० ।

वंशत्रामान्तरालादि न्यसेदन्य(१)चतुष्टयम् ॥ ७८ ॥
स्वाधिष्ठाने न्यसेत्स्वस्य पूर्वाद्दक्षावसानकम् ॥
चतस्रस्तु चतस्रस्तु चतुर्दिक्षु क्रमान्न्यसेत् ॥ ७९ ॥
मूलाधारे न्यसेन्मुद्रादशकं साधकोत्तमः ॥

ऊर्ध्वपृष्ठवंशयो(२)रन्तरालं गृह्यते । अन्य(३)चतुष्टयमनङ्गरेखानङ्गवेगिन्यनङ्गाङ्कुशानङ्गमालिनीनां चतुष्टयम् । नाभि(४)देशस्य पश्चिमादिदिक्षु अनङ्गकुसुमादीनां (५)न्यसेदित्यर्थः॥७७–७८॥

कामाकर्षिण्याद्यावरणन्यासमाह–स्वाधिष्ठाने इति ।

स्वाधिष्ठानकमलप्रदेशे स्वस्य पूर्वात् पूर्वदिगादिभागमारभ्य दक्षावसानकं दक्षिणदिगवसानपर्यन्तम् । चतुर्दिक्षु प्रतिदिशं चतस्रश्चतस्रः शक्तयः कामाकर्षिण्याद्याः क्रमेण न्यस्तव्याः । ननु कामाकर्षिण्याद्या इति कथमनुमी(६)यन्ते, इति चेदुच्यते । पूर्ववदेव पूर्वो(७)त्तरचक्रयोः शक्तीनां नामग्रहणात् मध्यचक्रशक्तीनां पारिशेष्यान्नामान्यनुक्तान्यपि अवसीयन्त इति ॥ ७९ ॥

सर्वसङ्क्षोभिण्यादिमुद्राशक्त्यावरणन्यासमाह—मूलाधा-

---

(१) 'अन्यच्चतु०' ख० ।
(२) 'वंशयोश्चान्तरालं' ख० ।
(३) 'अन्यच्चतुष्टयं' ख० ।
(४) 'नाभिदेशस्यपश्चिमादिदक्षिणपार्श्वान्तमनङ्ग०' ख० ।
(५) 'वाप्वादिनैर्ऋतान्तं' इत्यधिकं ख० ।
(६) 'कथमवसीयन्ते' क० ।
(७) 'पूर्वोत्तर०' इत्यारभ्य 'अवसीयन्त इति' इत्यन्तस्य ग्रन्थस्य स्थाने 'पूर्वोक्तचक्रशक्तीनां नामग्रहणात् पारिशेष्यात् नामान्युक्तान्यवसीयन्ते इति' इति ख० पु० पाठः ।

पुनर्वंशे च (१)सव्ये च वामे चैवान्तरालके ॥ ८० ॥
ऊर्ध्वाधो दशमुद्राश्च ऊर्ध्वाधोवर्जितं पुनः ॥

रे इति ।

मूलाधारे मूलाधारप्रदेशे । शेषं स्पष्टम् ।

ननु किं मूलाधारे मुद्रादशकं केन(२) विधानेन न्यस्तव्यमित्याशङ्कायामाह–पुनर्वंशे इति ।

पुनः शब्दान्नाभौ त्वष्टदलं (३)तत्रत्यान्यष्टदलस्थानोक्तस्थानान्युच्यन्ते । वंशे पृष्ठवंशे । समे च पार्श्वे । चकारादुत्तर(४)दक्षिणयोः पार्श्वयोर्ग्रहणम् । वामे चैवान्तरालके पृष्ठवंशवामपार्श्वान्तराले । चकाराद्वामपार्श्वाद्यन्तरालानि गृह्यन्ते । कोर्थः ? पृष्ठवंशादिदिक्षु (५)वायव्याद्यन्तरालेषु (६)चोर्ध्वाधश्च(७) दश मुद्राः न्यसेत् ॥ ८० ॥

ननु ऊर्ध्वाध इति किमान्तरं स्थानद्वयं, (८)अन्यन्नेत्याह–ऊर्ध्वाध इति ।

आन्त(९)रोर्ध्वाधःस्थानद्वयम् ।

---

(१) 'पुनः सव्ये च वंशे च' ख० ।
(२) 'केन विधानेन' इत्यत्र 'ध्यानेन' इति ख० पु० पाठः ।
(३) 'तद्वत्यत्राऽष्टदलन्यासोक्तस्थानान्युच्यन्ते' ख० ।
(४) 'चकारादुत्तरयोर्ग्रहणम्' ख० ।
(५) 'दिशि' ख०
(६) 'वायव्याद्यन्तराले' ख० ।
(७) 'चोर्ध्वाधस्ताच्च' ख० ।
(८) 'अन्यत्' इति नास्ति ख० ।
(९) 'अन्तरादूर्ध्वाधः स्थानद्वयम्' क० ।

ब्रह्माण्याद्यष्टकं दक्षजङ्घायां तास्तु पूर्ववत् ॥ ८१ ॥
वामजङ्घां समारभ्य वामादिक्रमतोऽपि च ॥

इन्द्रेशानदिशोर्मध्ये स्थानम(१)न्यत्प्रकीर्तितम् ।
नैर्ऋताम्बुदिशो(२)र्मध्ये स्थानमन्य(३)त्प्रकीर्तितम् ॥
तत्त्वविमर्शिन्यामस्मदु(४)क्तरीत्या दशलोकपालार्चनरीत्यैव स्थानद्वयं शिष्टमुद्रा(५)द्वयस्य कल्पनीयम् ।
ब्रह्माण्याद्यावरणन्यासमाह—ब्रह्माण्यादीति ।
विन्यसेत् [इत्यनुषङ्गः । शिष्टं] (६)स्पष्टम् ।
ननु दक्ष(७)जङ्घायां विन्यसेदित्युक्तं, तत्र तासां कानि स्थानानीत्यत(८)आह—तास्त्विति ।
ताः ब्रह्माण्याद्याः पूर्ववत् 'पुनः सव्ये च वंशे च' इत्युक्तस्थानेषु । अत्र पृष्ठवंशशब्देन पश्चाद्भागो लक्ष्यते । दक्ष(९)जङ्घायाः पश्चिमादिचतुर्दिक्षु वायव्यादिविदिक्षु च । ताः ब्रह्माण्या(१०)द्याः न्यस्तव्या इत्यर्थः ॥ ८१ ॥
अणिमाद्यावरणन्यासमाह—वामजङ्घामिति ।

---

(१) 'स्थानमस्य प्र०' ख० ।
(२) 'नैर्ऋत्यम्बीशयोर्म०' क० ।
(३) 'स्थानमस्य' ख० ।
(४) 'मस्मदुक्त०' ख० ।
(५) 'शिष्टमुद्रास्थानद्वयमित्यर्थः' ख० ।
(६) कसान्तर्गतं नास्ति क० पुस्तके ।
(७) 'दक्षिण' क० ।
(८) 'अतः' इति नास्ति ख० ।
(९) 'दक्ष' नास्ति क० ।
(१०) 'वायव्याद्यन्तरालेषु' ख० ।

सिद्ध्यष्टकं न्यसेत्तेषु द्वयं पादतले न्यसेत् ॥ ८२ ॥
कारणात्प्रसृतं न्यासं दीपाद्दीपमिवोदितम् ॥
एवं विन्यस्य देवेशीं (१)स्वाभेदेन विचिन्तयेत् ॥८३॥
ततश्च करशुद्ध्यादिन्यासं कुर्यात्समाहितः ॥

वामजङ्घां समारभ्य वामजङ्घायाः पश्चिमभागमारभ्य । वामादिक्रमतोऽपि वामान्तरालक्रमेण । तेषु पूर्वोक्तेषु स्थानेषु अ-(२)ष्टसु, सिद्ध्यष्टकं न्यसेत् (३)इति शिष्टद्वयं पादतले पाद-(४)तलयोर्न्यसे(५)दित्यर्थः ॥ ८२ ॥

उक्तन्यासस्योत्कर्षं दर्शयन्नु(६)पसंहृत्य फलभूतां वासनां विधत्ते—कारणादिति ।

कारणात्प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपान्निखिलजगद्रूपात् । दीपाद्दीपमिव प्रसृतं, महाभासं कारणानुरूपम्, एवमुक्तप्रकारेण, उदितं कथितं, न्यासं विन्यस्य, स्वात्मनोऽभेदेन विचिन्तयेत् । श्रीचक्रावयवान् सशक्तिकान् । स्वदेहावयवैरपृथक्त्वेन विभाव्य तदधिष्ठा॰ऽया परया च स्वात्मनो(७)ऽभेदं भावयेदित्यर्थः ॥८३॥

उक्तैस्त्रिभिः षोढादिभिर्न्यासैः परचिदानन्दलक्षणं भावयन् परिपक्वहृदयो बाह्यपूजाक्रियायोग्यतायै करशुद्ध्यादिन्यासं

---

(१) 'देवेशि !' क० ।
(२) 'अष्टसु' नास्ति ख० ।
(३) 'इति' नास्ति क० ।
(४) 'पादतलयोः' नास्ति ख० ।
(५) 'इत्यर्थः' नास्ति ख० ।
(६) 'दर्शयितुमुप०' ख० ।
(७) 'स्वात्मनोऽप्यभेदं' ख० ।

अहं ते कथयाम्यद्य विद्यान्यासं शृणु प्रिये ! ॥ ८४ ॥
मूर्ध्नि गुह्ये च हृदये नेत्रेषु(१)त्रितयेषु च ॥
श्रोत्रयोर्युगले चैव (२)मुखे च भुजयोस्तथा(३) ॥ ८५ ॥

कुर्यादित्याह—तत इति ।

ततस्त्रिविधन्यासानन्तरं करशुद्ध्यादिन्यासम् ।
कर्मणा(४)त्मपरामृष्टकार्य(५)भूताङ्गुलिस्थितम् ।
करोमि चिन्मयीं शुद्धिं करयोः स्पर्शबोधि(६)नीम् ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या करशुद्धिन्यास आदिर्यस्य न्यासस्य, जातावेक(७)वचनम् । समाहितः सावहितः । करशुद्ध्यादिन्यासश्चतुः(८)शतिशास्त्रोक्तः । अतो नात्रो(९)च्यते, केवलं नाम्नैव गृह्यते ॥८४॥

तत्रानुक्तं विद्यान्यासमाह—मूर्ध्नीति ।

(१०)विद्याया बीजत्रयेण न्यासो विद्यान्यासः । मूर्ध्नि वाग्भवबीजं, हृदये शक्तिबीजं, गुह्ये कामराजबीजम् । एवं सर्वत्र

---

(१) 'नत्रत्रितय एव च' ख० ।
(२) 'देवि !' ख० ।
(३) 'पुनः' ख० ।
(४) 'कारणा०' ख० ।
(५) 'रूपा०' ख० ।
(६) 'शोधिनीम्' ख० ।
(७) 'जातावेकत्वम्' ख० ।
(८) 'चतुःशती' ख० ।
(९) 'नोच्यते' ख० ।
(१०) 'जानुनि जान्वोः' इत्यधिकं ख० पुस्तके ।

पृष्ठे जान्वोश्च नाभौ च विद्यान्यासं विधाय (१)च ॥
करशुद्धिं पुनश्चैव आसनादिष(२)डङ्गकम् ॥ ८६ ॥

स्थानत्रये बीजत्रयमुच्चरन्न्यसेदित्यर्थः । [शिष्टं (३)स्पष्टम्] ।

करशुद्ध्यादीनां नामान्या(४)ह–करशुद्धिमिति । वाग्देव्यो वशिन्याद्याः । श्रीकण्ठादिन्यासः स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तः, तन्त्रान्तरे प्रसिद्धत्वादिह नोक्तः । शिष्टं स्पष्टम् । कामेश्वर्यादिदेवीनां न्यासमाह–आधारे इति ।

बैन्दवस्थाने शिखायामिति व्यत्ययेन क्रमो ज्ञेयः । बैन्दवस्थानम् ।

दीपाकारोर्ध्वमात्रश्च ललां(५)टे वृत्त मिष्यते ।

इति पूर्वोक्तं ललाटम् । शिखा नाम कुण्डलिन्या अग्रं शिवस्य विश्रान्तिस्थानम् । अत्र श्रुतिः 'तस्याः (६)शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः' इति । तेन शि(७)खाशब्देन तद्व्याप्तिस्थानं ब्रह्मरन्ध्रं लक्ष्यते । अग्निचक्रादिकाः 'अग्निचक्रे कामगिर्यालये (८)मित्रेशनाथात्मके श्री(९)कामेश्वरीदेवीरुद्रात्मशक्ति-

---

(१) 'समाचरेत्' ख० ।
(२) 'आसनानि ष०' ख० ।
(३) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।
(४) 'न्यासमाह' क० ।
(५) 'ललाटं वृत्तइष्यते' क० ।
(६) 'शिवः' इत्यधिकम् ख० ।
(७) 'शिखाशब्देन' नास्ति ख० ।
(८) 'मित्रीशनाथा०' ख० ।
(९) 'श्री' नास्ति ख० ।

श्रीकण्ठादीनि (१)वाग्देवीराधारे हृदये पुनः ॥
शिखायां बैन्दवस्थाने त्वग्निचक्रादिका न्यसेत् ॥८७॥
तत्त्वत्रयं समस्तं च विद्याबीजत्रयान्वितम् ॥

श्रीपादुकां पूजयामि । सूर्यचक्रे जाल(२)न्धरपीठे षष्ठीशनाथात्मके वज्रेश्वरीदेवीविष्ण्वात्मशक्तिश्रीपादुकां पूजयामि । सोमचक्रे पूर्णगिरिपीठे ओड्डीशनाथात्मके भगमालिनीदेवीब्रह्मात्मशक्तिश्रीपादुकां पूजयामि । ब्रह्मचक्रे ओ(३)ड्याणपीठे चर्यानाथात्मके श्रीमहात्रिपुरसुन्दरीदेवीपरब्रह्मात्मशक्तिश्रीपादुकां पूजयामि'। इति मन्त्रैर्न्यस्तव्याः। शक्तयोऽग्निसूर्यसोमब्रह्मचक्रादिकाः (४)। कोर्थः? आधारहृदयभ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्रेषु वह्निसूर्यसोमब्रह्मचक्रेषु कामगिरिजालन्धर(५)पूर्णगिर्योड्याण(६)पीठेषु रुद्रविष्णुब्रह्मपरब्रह्मात्मकशक्तीः (७)कामेश्वरीवज्रेश्वरीभगमालिनीमहात्रिपुरसुन्दरीः न्यसेदित्यर्थः । अयमेवार्थः सम्प्रदायविद्भिर्देशिकेन्द्रैः (८)पद्धतिषु प्रपञ्चितः ॥८५–८७॥

तत्त्वन्यासमाह–तत्त्वत्रयमिति ।

तत्त्वत्रयं आत्मविद्याशिवाख्यतत्त्वानां त्रयम् । समस्तं च

---

(१) 'श्रीकण्ठादींश्च' ख० ।
(२) 'जालन्ध्र' क० ।
(३) 'उडियान' ख० ।
(४) 'अग्निचक्रादिकाः' अधिकं ख० ।
(५) 'जालन्ध्र' क० ।
(६) 'उड्डियाण' ख० ।
(७) 'शक्तीः' नास्ति ख० ।
(८) 'देशिकैः' क० ।

पादादिनाभिपर्यन्तमागलं शिरसस्तथा ॥ ८८ ॥

तत्त्वत्रयसमष्टिरूपं तुरीयं तत्त्वम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे-

धरादिमायान्तमात्मतत्त्वम(१)न्तर्गतं स्मृतम् ।
शुद्धविद्येश्वरसदाशिवविद्या(२)ख्यतत्त्वगाः ॥
शिवशक्तिद्वयं चैव शिवतत्त्वं प्रकीर्तितम् ।
प्रमातृमेयप्रमितिरूपमेतत्त्रयात्मकम् ॥
एतत्तत्त्वं शिवतत्त्वं सर्वतत्त्वमयं शुभम् ।

इति (३)विद्याबीजत्रयान्वितम् । विद्यायाः बीजानि वाग्भवकामराजशक्तिबीजानि । एतद्बीजसमुदायरूपं तुर्यबीजम् । तैश्चतुर्भिर्बीजैरन्वितं पादादिनाभिपर्यन्तं स्पष्टम् । आ(४)गलमित्यादिसामर्थ्यान्नाभ्याद्यागलं ल(५)क्ष्यते । शिरस इति पञ्चमीसामर्थ्याद्गलादिति (६)चं लभ्यते । कोर्थः ? आत्मविद्याशिवतुरीयतत्त्वानि मूलविद्यावाग्भवकामराजशक्तितुरीयबीजादिकानि चतुर्थ्यन्तनमोन्तकानि उच्चार्य पादादिनाभि(७)पर्यन्तं नाभ्यादिगलान्तं गलादिशिरोन्तं समुपस्पृ(८)श्य व्यापकं न्यसेदित्यर्थः ।

---

(१) 'तत्त्वस्यान्त०' ख० ।
(२) 'शिवविद्याख्यतत्त्वगाम्' ख० ।
(३) 'इति' नास्ति क० ।
(४) 'स्पष्टम्, आगलमित्यादि' इत्यत्र 'पर्यन्तपद' इति ख० पु० पाठः ।
(५) 'लभ्यते' ख० ।
(६) 'च' नास्ति ख० ।
(७) 'नाभ्यन्तं' ख० ।
(८) 'संस्पृश्य' ख० ।

व्यापकं चैव (१)विन्यस्य स्वात्मीकृत्य परं पुनः ॥

भूयोऽपि पराहन्ताभावनामाह–स्वात्मीकृत्येति ।

परं विश्वोत्तीर्णं तेजः पुनः स्वात्मीकृत्य पूर्वं श्रीचक्रन्यासानन्तरं स्वाभेदेन विचिन्तयेदिति । [परेणै(२)क्यमुक्तम् । इदानीं करशुद्ध्यादिन्यासानन्तरमपि पुनः परज्योतिर्मायावशात्स्वभिन्नमिव प्रतीयमानं स्वाभेदेन विचिन्तयेदिति]। स्वात्मीकृत्य पुनः करशुद्ध्यादिन्याससामर्थ्यान्माया(३)पगमे श्रीमहात्रिपुरसुन्दरीं स्वात्मतया विभाव्येत्यर्थः ।

अमृतप्लावनमाह–सन्तर्पयेदिति ।

सौम्यं ब्रह्मरन्ध्राधोमुख(४)सहस्रदलकमलकर्णिकामध्यगतपूर्णसोममण्डलमध्यस्थितत्रि(५)कोणान्तरस्थमनच्कानुत्तरात्म-[हार्ध(६)कलात्मकं सौम्यं मूलाधारचतुर्दलकमलकर्णिकामध्यगतपूर्णवह्निमण्डलमध्यगतत्रिकोणान्तरस्थितमनच्कात्मक] सपरार्धकलारूपमाग्नेयं द्वयोरमृतानल(७)कुण्डलिनीरूपयोरध ऊर्ध्वं प्रस(८)रतोर्योनिलिङ्गाकारयोः सामरस्यात्प्र(९)सरदमृतद्रवासा-

---

(१) 'चेति' ख० ।
(२) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।
(३) 'मायापारगं स्वात्म०' ख० ।
(४) 'सहस्रारकमल' ख० ।
(५) 'त्रिकोणान्तरस्थितमनकात्मक' क० ।
(६) कंसान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख० ।
(७) 'कुण्डलीरूपयोः' ख० ।
(८) 'प्रसरयोः' क० ।
(९) 'क्षरदमृत' ख० ।

सन्तर्पयेत्पुनर्देवीं सौम्याग्नेयामृतद्रवैः ॥ ८९ ॥
एवं चतुर्विधो न्यासः कर्तव्यो वीरवन्दिते! ॥
षोढा न्यासोऽणिमाद्यश्च मूलदेव्यादिकः प्रिये! ॥ ९० ॥
करशुद्ध्यादिकश्चैव साधकेन सुसिद्धये ॥
प्रातः(१)काले तथा पूजासमये होमकर्मणि ॥ ९१ ॥

रैः सन्तर्पयेत् आप्लावयेत् । अयमेव सम्प्रदायाविद्भिर्दोशिकैः पद्धतिषु परान्यास (२)इत्युच्यते ॥८८-८९॥

उक्तचतुर्विधन्या(३)समनुवादपुरःसरमुपसंहरति-एवमिति।

एवमुक्तप्रकारेण। षोढान्यासोदिसुसिद्धये सुखेन न्याससामर्थ्यान्निराकृतप्रत्यूहतया परमनिःश्रेयसप्राप्तये साधकेन मुमुक्षुणा कर्तव्यः, न तु सिद्धेन तस्य मुक्तत्वात् । (४) [न ध्यानं तपःक्रिया ।] तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टारकैः-

(५)तैरेव पूज्यते द्रव्यैस्तर्पयेद्वा परापरः ।
यश्चैव पूजकः (६)सर्वः स एवैकः क पूजनम् ॥ इति ।

न्यासचतुष्टयस्य कालभेदेन विनियोगमाह-प्रातरिति ।

प्रातःकाले षोढान्यासं, पूजासमये अणिमादिन्यासं, हो(७)मसमये मूलदेव्यादिकन्यासं, जपकाले करशुद्ध्यादिन्यासं

---

(१) 'कालेऽथ वा पूजाकाले वा हो०' ख० ।
(२) 'न्यास उच्यते' ख० ।
(३) 'न्यासानुवाद०' क० ।
(४) कंसान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख० ।
(५) 'यैरेव' ख० ।
(६) 'सर्वं' ख० ।
(७) 'होमकाले मूलविद्यादिन्यासं' ख० ।

जपकाले (१)तथा तेषां विनियोगः पृथक् पृथक् ॥
पूजाकाले समस्तं वा कृत्वा (२)साधकपुङ्गवः ॥९२॥
षट्त्रिंशत्तत्त्वपर्यन्तमासनं परिकल्प्य च ॥

कुर्यादिति । अयं पृथक् पृथक् विनियोगः । अथवा पूजाकाले समस्तं चतुर्विधं न्यासं कृत्वा साधकपुङ्गवः साधकश्रेष्ठश्चतुर्विधन्यासकरणसामर्थ्याद्विशीर्यमाणपाशपटलत्वात्प्रत्यासन्न(३)मोक्षत्वात्कृतकृत्य एव ॥९०-९२॥

षट्त्रिंशदिति ।

षट्त्रिंशत्तत्त्वपर्यन्तं क्षित्यादिशिवान्तं तत्त्वसमुदायरूपमासनं परिकल्प्य चिन्मरीचीनामाधारत्वादासनं श्रीचक्रं परिकल्प्य । तदुक्तं श्रीपराक्रमे—

हृत्सरोजान्तरे (४)ध्यायन् पृथिव्यादि शिवान्ति(५)कम् ।
गुप्तादितप्त(६)कुसुमक्षेपेणाऽऽसनतां न(७)येत् ॥

गुप्तादि । योगिनीनामि(८)त्यस्यादौ समस्तप्रकटपदमध्याहार्यम् । आदिपदेन गुप्ततरसम्प्रदायकुलकौलनिगर्भरहस्यातिरहस्यपरापररहस्ययोगिन्यो गृह्यन्ते । बलिः पूजा । तत्र निघ-

---

(१) 'कालेऽथ वा तेषां' ख० ।
(२) 'साधकवित्तमः' ख०
(३) 'प्रत्यासन्न मोक्षत्वात् । अत एव' ख० ।
(४) 'ध्यातं पृ०' ख० ।
(५) 'शिवान्तिमम्' ख० ।
(६) 'सौवर्णतप्त' ख० ।
(७) 'इति' इत्यधिकम् ख० ।
(८) 'मित्यत्र' ख० ।

गुप्तादियोगिनीनां च मन्त्रेणाऽथ बलिं ददेत् ॥९३॥
पिण्डरूपपदग्रन्थिभेदनाद्विघ्नभे(१)दकम् ॥

ण्टुः-(२)'बलिः पूजोपहारः' इति । महाकविभिरप्युक्तम्-"अवचितबलिपुष्पा" (कुमारसं० स० १ श्लो० ६०) इति। कोऽर्थः ? भावितात्मा(३)बाह्यपूजाकरणात् पूर्वम् ।

यद्यद्बाह्यं वक्ष्यमाणं तत्तदान्तरमाचरेत् ।

इत्यस्मद्गुरुक्त(४)रीत्या अन्तर्यागार्थं स्वशरीरं त(५)त्त्वसमुदायरूपं (६)श्रीचक्रं विभाव्य "समस्तप्रकटगुप्तगुप्ततरसम्प्रदायकुलकौलनिगर्भरहस्यातिरहस्यपरापररहस्ययोगिनी(७)श्रीपादुकाभ्यो नमः" इति योगिनीमूलमन्त्रेण स्वशिरसि पूजां कुर्यादित्यर्थः । (८)एतेन बाह्यपूजां सर्वामपि (९)आदावन्ते च कुर्यादिति सूच्यते ॥९३॥

आ(१०)न्तरविघ्नानि(११)रासमाह—पिण्डरूपेति ।

---

(१) 'भेदनम्' ख० ।
(२) 'बलिः पूजोपहारेऽपि दण्डभेदे कलौ शिवे-इति' ख० ।
(३) 'भावितात्मपूजाकरणात्' ख० ।
(४) 'इत्यस्मदुक्तरीत्या' ख० ।
(५) 'तत्त्वं' ख० ।
(६) 'श्री' नास्ति ख० ।
(७) 'श्री' नास्ति ख० ।
(८) 'अत एव' ख० ।
(९) 'आदावन्तः कुर्या०' क० ।
(१०) 'अन्तविघ्न' क० ।
(११) 'निवारणमाह' ख० ।

गुह्यहृन्मुखमूर्धसु विद्यान्यासेन सुन्दरि!॥ ९४ ॥
यागमन्दिरगांश्चैव विघ्नानुत्सार्य मन्त्रवित् ॥

गुह्यहृन्मुखमूर्धसु । गुह्यशब्देन गुदमे(१)द्रान्तरालं लक्ष्यते । (२) [गु(३)दं गुह्यपार्श्वस्थं मेढ्रं लक्ष्यते] । मुखशब्देन(४) मुखावयवं ललाटं लक्ष्यते । गुह्यहृन्म(५)खमूर्धसु चतुर्षु (६)स्थानेषु विद्यान्यासेन (७)विद्यायाः सौभाग्यविद्यायाः बीजचतुष्टयन्यासेन । पिण्डं कुण्डलिनी । पिण्डशब्देन कुण्डलिनीस्थानं गु-(८)दमेढ्रान्तरकन्दो लक्ष्यते । [रूपपदेऽपि व्यत्ययो ज्ञेयः । पदं हंसः । पदशब्देन हंसस्थानं हृदयं लक्ष्यते । रूपं बिन्दुः । रूपशब्देन बिन्दुस्थानं ललाटं लक्ष्यते(९) ।] ग्रन्थिशब्देन यत्र विश्वं सूत्रे मणिरिव ग्रथ्यते तद्विश्वमूलं ब्रह्मरन्ध्रं चिन्मयं लक्ष्यते । (१०)एतच्चतुष्टयभेदाद्विघ्नभेदनम् । कोर्थः ? गुह्यादिस्थानचतुष्टयेषु(११) विद्याबीजचतुष्टयन्यासेन ।

पातालादिषु लोकेषु ये विघ्ना भेदलक्षणाः ।

---

[१] 'मेढ्रान्तरं' ख० ।
[२] 'इति पदान्तरम ' इत्याधिकं क० ।
[३] कंसान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख० ।
[४] 'मूमावयवो' ख० ।
[५] 'मध्य' क० ।
[६] 'स्थानेषु' नास्ति ख० ।
[७] 'सौभाग्यविद्याबीजचतुष्टयन्यासेन' ख० ।
[८] 'गुदमेढ्रान्तरं कन्दं लक्ष्यते' क० ।
[९] कंसान्तर्गतं नास्ति क० ।
[१०] 'ए' नास्ति ख० ।
[११] 'षु' नास्ति ख० ।

पार्ष्णिघातेन भौमांश्च तालेन च नभोगतान् ॥ ९५ ॥
अस्त्रमन्त्रेण (१)विद्याश्च दृष्ट्या विघ्नानपोहयेत् ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या पातालादि(२)रूपाणि पिण्ड-पदरूप(३)ग्रन्थिस्थानि गु(४)दहृदयललाटब्रह्मरन्ध्राणि भेदलक्षणानि भित्त्वा त(५)दूर्ध्वं ज्वलन्ती ततश्चिन्मयाद्वयपदविश्रान्तिरान्तरो विघ्ननिरास इत्यर्थः । एतेन सर्वमपि बाह्यपू(६)जान्तं अन्तः कुर्यादिति उपलक्ष्यते ।

अन्तर्यागे(७) देहस्यैव यागगृहत्वात्तदन्तर्विघ्नान्निरस्य बहिर्यागमन्दिरगतानां(८)विघ्नानामुत्सारणं कुर्यादित्याह-याग-मन्दिरेति ।

अपसर्पन्तु ये भूता ये भूता भुवि संस्थिताः ।
ये भूता विघ्नकर्तारस्ते (९)नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥

"हुं(१०) अस्त्राय फट्" इति मन्त्रेण मन्त्रवित् साधको निर्गच्छतां वि(११)घ्नानां निजवामाङ्गसङ्को(१२)चतो मार्गं

---

(१) 'दृष्ट्या च दिव्यान्विघ्ना०' ख० ।
(२) 'रूपेण' ख० ।
(३) 'रूपरूपातीतस्थाना०' ख० ।
(४) 'कन्दहृदय०' ख० ।
(५) 'तदूर्ध्वं तदतीतचिन्मयाद्वयविश्रान्तिर्निवास इत्यर्थः' ख०
(६) 'पूजानन्तरमपि कुर्यादित्युपलक्ष्यते' ख० ।
(७) 'अन्तर्यागगृहस्यैव यागगृहान्तरत्वात् तदन्तर्विघ्न०' ख० ।
(८) 'मन्दिर' नास्ति ख० ।
(९) 'गच्छन्तु' ख० ।
(१०) 'हः' ख० ।
(११) 'विघ्नसङ्घानां' ख० ।
(१२) 'सङ्कोचात्' ख० ।

दिक्ष्वधोर्ध्वं (१)महावह्निप्राकारं परिभावयेत् ॥ ९६ ॥
सामान्यार्घ्येण देवेशि ! मार्तण्डं परिपूजयेत् ॥

दत्त्वा उत्सार्य ।

भूमिगतान्नभोगतान् विघ्नांश्च विघ्नानुत्सारयेत् इत्याह—पार्ष्णिघातेनेति ।

[पा(२)र्ष्णिघातेन पार्ष्णिघातत्रयेण । भौमान् भूमिष्ठान् विघ्नान् । अस्त्रमन्त्रेणेति सर्वत्रानुवर्तते । तालेन करतालत्रयेण । नभोगतान् अन्तरिक्षगतान् विघ्नान् दृष्ट्या वीक्षणेन विघ्नांश्च विघ्नान् ।] अपोहयेत् निःसारयेत् ।

निर्ग(३)तानां विघ्नानां पुनरप्रवेशाय वन्हिप्राकारभावनामाह—दिक्ष्वधोर्ध्वमिति ।

संविदग्नौ महासारे विमर्शैकशरीरिणि ।
भेदाभासमिदं हव्यं जुहोम्यपुनरुद्भवम् ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या स(४)र्ववस्तुतत्परसंविदेव महावन्हिः स एव प्राकारः दुर्लङ्घ्यत्वात्सर्वतो दिक्षु परिस्फुरदद्वयपरसंविदात्मकमहावन्हिप्राकारपरिकल्पनाभावनया भेदप्रतीतिलक्षणानां विघ्नानामप्रवेश इत्यर्थः ॥९४–९६॥

सूर्यपूजामाह—सामान्यार्घ्येणेति ।

सामान्यार्घ्यं विशेषार्घ्यं च (५)वक्ष्यते । [प्र(६)काशश-

---

(१) 'ततो वह्नि०' ख० ।
(२) कंसान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख० ।
(३) 'निगच्छतां' ख० ।
(५) 'सर्वस्फुरितपरसंविदेव' क०
(५) 'लक्ष्यते' क० ।
(६) कंसान्तर्गतमधिकं क० ।

प्रकाशशक्तिसहितमरुणाकल्पमुज्ज्वलम् ॥ ९७ ॥
ग्रहादिपरिवारञ्च विश्वतेजोऽवभा(१)सनम् ॥

क्तिसहितश्च]। प्रकाशशक्तिसहितः प्रकाशः परमशिवः, शक्तिर्विमर्शाख्या तया सहितो नित्यसमवेतः ।

स्वप्रकाशशिव एव भास्कर-
स्तद्विमर्शविभवो मरीचयः ।
यैः स भासयति वेद्यमण्डलं
तस्य पूजनमहन्तया मतिः ॥

इ(२)त्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या सर्वं सामान्यार्घ्येण स्वात्माहम्भावभावनालक्षणया पूजया भावयेदित्यर्थः । बाह्यार्थस्तु(३) स्पष्ट एव ।

अस्यैव गुणाधिक्यमाह—अरुणेति ।

स्वसंवित्त्रिपुरा देवी लौहित्यं तद्विमर्शनम् ।

इति प्रामाणिकवचनोक्तरीत्या (४)विमर्शविभवविविधारुणभूषणम् । उज्ज्वलं उदयास्तमयरहितत्वात् ॥ ९५-९७ ॥

ग्रहादीति ।

ग्रहादिपरिवारं च (५)विषयान् । (६)गृह्णन्तीति

---

(१) 'तेजोऽवभासकम्' ख० ।

(२) 'इत्यस्मदुक्तरीत्या' ख० । वस्तुतस्तु 'इत्यस्मद्गुरूक्तरीत्या' इत्यपेक्ष्यते ।

(३) 'तु' नास्ति ख० ।

(४) 'विमर्शविधारणम्' । ख० ।

(५) 'च' नास्ति क० ।

(६) 'गृणातीति' ख० ।

सौम्याग्नेययुतैर्देवि ! रोचनागरुकुङ्कुमैः ॥ ९८ ॥
मूलमुच्चारयन् सम्यग्भावयेच्चक्रराजकम् ॥

ग्रहाः इन्द्रियाणि । तेषामादि मनः, तत्परिवारं च विविधविषयग्रहलक्षणसङ्कल्पप्रत्ययप्रवाहप्रवर्तकमित्यर्थः । अत्रोपनिषत्—"धियो यो नः प्रचोदयात्" इति । विश्वतेजोऽवभासकं, "तदेव (१)ज्योतिषां ज्योतिः" (२)इत्युपनिषदुक्तरीत्या (३)बाह्यतेजोगणप्रतीतिकारणनिजस्फुरणम् । बाह्यार्थस्तु सोमादयोऽत्र(४) ग्रहाः । सूर्यस्य प्रधानत्वादादिशब्दात् षडङ्गानि गृह्यन्ते । स्पष्टमन्यत् ।

बाह्यचक्रोद्धारमाह—सौम्येति ।

सौम्यं कर्पूरं, सोमनामवाच्यत्वात् । आग्नेयं काश्मीरं, [(५)अग्निशिखासंज्ञकत्वात् ।] "काश्मीरजन्माग्निशिखम्" इत्यमरः । रोचना (६)गोरोचना, अगरुः कालागरुः, कुङ्कुमं घुसृणं, (७)एतैः सुधया पङ्कीकृत्य तेन स्वर्णादिमये पट्टे (८) हेमसूच्या विलिख्य । मूलं सौभाग्यविद्यां । उच्चारयन् परेण चेच्चक्रं लेखयति, स्वयं चेल्लिखति तदोच्चरन् । चक्ररा-

---

(१) 'तदेवान्तरं ज्योतिः' ख० ।
(२) 'इति श्रुत्युक्तरीत्या' ख० ।
(३) 'तेजोगुण' ख० ।
(४) 'अत्र' नास्ति ख० ।
(५) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।
(६) 'गोरोचनम्' क० ।
(७) 'एतैतेपंकुरव्यात्ययाकीरुनस्वर्णा०' ख० ।
(८) 'पट्टे' नास्ति क० ।

योगिनीमूलमन्त्रेण क्षिपेत् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥ ९९ ॥
मणिमुक्ताप्रवालैर्वा विलोमं मूलविद्यया ॥

जं चतुराम्ना(१)यमयत्वात् (२)सर्वपूजाचक्रेभ्योऽप्युत्तमं सम्यक् ।

समत्रिकोणशक्त्यग्रं समरेखं मनोहरम् ।

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या भावयेल्लिखेत् (३)लेखयेद्वा । तदुक्तमभियुक्तैः—'कस्तूरीघुसृणेन्दुचन्दनसुधाभिश्चक्रराजं लिखेत्' इति (४) ।

योगिनीति ।

योगिनीनां प्रकटादीनां मूलमन्त्रेण 'समस्तप्रकट'—इत्यादिपूर्वोक्तेन पुष्पाञ्जलिम् । ततः श्रीचक्रे निक्षिपेत्॥९८–९९॥

(५)पुष्पादीनामभावे(६)ऽपि कार्यतामाह—मणिमुक्तेति ।

विलोमं प्रतिलोमम् । (७)उच्चारितमूलविद्यया सौभाग्यविद्यया वा । (८)वाशब्दः काका(९)क्षिवदुभयत्रापि

---

(१) 'चतुराम्नायत्वात्' क० ।
(२) 'तत्सर्वं' ख० ।
(३) 'लेखयेच्च' ख० ।
(४) 'तत्र' इत्यधिकं क० ।
(५) 'पुष्पाणामभा०' ख० ।
(६) 'ऽपि कार्यतामाह' इति नास्ति क० ।
(७) 'उच्चरितया सौभा० ख० ।
(८) 'वा' नास्ति क० ।
(९) 'काकाक्षिवदुभयत्र संयुज्यते' ख० ।

अशून्यं स(१)र्वदा कुर्याच्छून्ये विघ्नास्त्वनेकशः॥१००॥
श्रीचक्रस्यात्मनश्चैव मध्ये त्वर्घ्यं प्र(२)तिक्षिपेत् ॥

सम्बध्यते। अशून्यं अविराहितम् । (३)सर्वदा येन केन प्रकारेण कुर्यात्। पुष्पाणामभावे मण्यादिभिर्वा योगिनीमूलमन्त्रेण सौभाग्यविद्यया वा (४)सर्वदा अशून्यं चक्रं कुर्यात् पूजयेदित्यर्थः।

[(५)तथाऽकरणे निष्फलतामाह]—शून्ये इति।

मण्यादिभिः शून्ये सति श्रीचक्रे ऽने(६)कशः बहुशः विघ्नाः सपर्यान्तरायाः सम्भवेयुः ॥१००॥

सामान्यार्घ्यविधानमाह—श्रीचक्रस्येति।

श्रीचक्रस्य पूर्वोक्तरीत्या उद्धृतस्य, साधकस्य च मध्ये अर्घ्यं वक्ष्यमाणरीत्या (७)प्रतिक्षिपेत् [(८)प्रतिष्ठापयेत्)]।

अर्घ्यप्रतिष्ठा(९)प्रकारमाह—चतुरस्रान्तरालस्थेति।

चतुरस्रान्तरालस्थकोणषट्के आदौ चतुरस्रं लिखित्वा तदन्तर्वृत्तं तदन्तः षट्कोणं तन्मध्ये त्रिकोणमिति मण्डलं गोम-

---

(१)'सर्वथा' ख०।
(२) 'प्रतिष्ठयेत्' ख०।
(३) 'सर्वथा एकेनापि प्रकारेण' ख०।
(४) 'सर्वथा अशून्यं चक्रं पूजयेदि०' ख०।
(५) कंसान्तर्गतं नास्ति क०।
(६)'ऽनेकशो विघ्ना बहवो विघ्नाः' ख०।
(७) 'प्रतिष्ठयेत्' ख०।
(८) 'कंसान्तर्गतं' नास्ति ख०।
(९) 'प्रकार' नास्ति ख०।

चतुरस्रान्तरालस्थकोणषट्के सुरेश्वरि ! ॥ १०१ ॥
षडासनानि सम्पूज्य त्रिकोणस्यान्तरे पुनः ॥

योपलिप्तभूतले मत्स्यमुद्रया विलिखेदिति सामर्थ्या(१)ल्लभ्यम् । तदुक्तं श्रीपराक्रमे—

ततो गोमयसंलिप्ते चतुरस्रभुवस्थले ।
प्रवह(२)च्छ्वासहस्तेन कृतया मत्स्यमुद्रया ॥
दिव्यगन्धं तुल्ययुक्तं विलिखेदर्घ्यमण्डलम् ।
वेदास्रवृत्तषड्कोणं त्रिकोणान्यन्तरेऽन्तरे ॥

(३)एवं चतुरस्रवृत्तान्तरालकोणषट्के ॥१०१॥

षडासनानीति ।

षडासनानि(४) सम्पूज्य । अमृतार्णवपोताम्बुज आत्मचक्रमन्त्रसाध्यसिद्धासनानि सम्पूज्य । षट्कोणान्तरस्थत्रिकोणमध्ये का(५) कामगिरिपीठं, पू (६) पूर्णगिरिपीठं, जा(७) जालन्ध्रपीठं, ओ(८) ओड्याणपीठं (९)क्रमात् । त्रिचतुरस्री(१०)न्वा चतुरो वा । त्रिकोणकोणेषु

---

(१) 'सामर्थ्यलभ्यम्' ख० ।
(२) 'द्वाम' इति क० पु० पाठान्तरमपि ।
(३) 'इति' ख० ।
(४) 'षडासनानि सम्पूज्य' क० ।
(५) 'का' नास्ति ख० ।
(६) 'पू' नास्ति ख० ।
(७) 'जा' 'नास्ति ख० ।
(८) 'ओ' नास्ति ख० ।
(९) 'इति' क० ।
(१०) 'त्रिचतुरस्रीन्वा चतुरो वा' नास्ति ख० ।

पीठा(१)नि चतुरो देवि ! कापूजाओ इति क्रमात्॥ १०२॥
अर्चयित्वाऽर्घ्यपादे तु वह्नेर्दशकला यजेत् ॥

चतुरस्रे (२)तन्मध्ये चार्चयित्वा तत्राधारं प्रतिष्ठाप्य अर्घ्यपाद(३)माधारं तस्मिन्मध्ये (४)वह्निबिम्बं अभ्यर्च्य तत्परितः कलाश्चाभ्यर्चयेत् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

षट्कोणान्तत्रिकोणे तु वह्निबिम्बं कलायुतम् ।
आवाह्याधारतो देवि ! पूजयेन्मन्त्रवित्तमः ॥ इति (५) ।

क्रमात् यादिक्षान्तदशवर्णपूर्वास्तस्य (६)वह्नेर्दश कला धूम्रार्चिराद्या यजेत् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

यादिक्षान्ता(७)त्मवर्णानि कला वह्नेर्महेश्वरि ! ।
एताः कलाः समभ्यर्च्य स्वस्ववर्णैर्यथाविधि ॥
स्ववीजाद्याश्चतुर्थ्यन्तनाममध्या नमोन्तिकाः (८) ।
प्रोक्ता वह्निकला मन्त्रनामानि शृणु साम्प्रतम् ॥
धूम्रार्चिर्नीललक्ता च कपिला विस्फुलिङ्गिनी(९) ।

---

(१) 'पीठांस्त्रिचतुरो' क०

(२) 'चतुरस्रे तन्मध्ये चार्चयित्वा' इत्यत्र 'त्रयं मध्ये कमर्चयित्वा' ख० ।

(३) 'अर्घ्यपादे आधारे' ख० ।

(४) 'तन्मध्ये' ख० ।

(५) 'इति' नास्ति क० ।

(६) 'तस्यैव' ख० ।

(७) 'यादिक्षान्तानि' ख० ।

(८) 'नमोऽन्तिमाः' ख० ।

(९) 'विस्फुलिङ्गिणी' क० ।

अर्घ्यपात्रं प्रतिष्ठाप्य तत्र सूर्यकला यजेत् ॥१०३॥
पात्रे सूर्यकलाश्चैव कभादिद्वादशार्चयेत् ॥

ज्वालामालिन्यर्चिष्मती तदूर्ध्वं हव्यवाहिनी ।
अष्टमी कव्यवाहा च रौद्री संवाहिनी (१)तथा ॥
[धू(२)म्रार्चिरूष्टया ज्वलिनी ज्वालिनी विस्फुलिङ्गिनी ।
सुश्रीः सुरूपा कपिला हव्यकव्यवहेश्वरी ॥
इति तन्त्रान्तरे] ॥१०२-१०३॥

पात्रे इति ।

पा(३)त्रे अर्घ्यपात्रमध्ये । सूर्यबिम्बमभ्यर्च्य । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

अ(४)स्त्रप्रक्षालितं शङ्खं स्थापयित्वा तथोपरि ।
हृदयात्सूर्यबिम्बं च समावाह्य स्व(५)मन्त्रतः ॥
कादिठान्तं भादिडान्तं वर्णजातं क्रमोऽक्रमात् ।
द्वयं द्वयं प्र(६)योक्तव्यं कलाश्च तदनन्तरम् ॥

इत्यस्मद्गुरुक्तरीत्या कभादि ककारभकारादि व(७)र्णयुगलं द्वादशादित्यकलाः । क्रमात्तपिन्याद्याः द्वादशार्चयेत् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

कादिठान्ताक्षरा देवि ! मूर्तिनाम्ना समीरिताः ।

---

(१) 'संहारिणी ततः' ख० ।
(२) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः ख० पु० नास्ति ।
(३) 'पात्रमभ्यर्च्य पात्रमध्ये' ख० ।
(४) 'अथ प्र०' ख० ।
(५) 'च मन्त्रतः' ख० ।
(६) 'च वक्तव्यम्' ख० ।
(७) वर्णयुग्मयुक्तद्वाद०' ख० ।

विधृते तु पुनर्द्रव्ये षोडशेन्दुकला यजेत् ॥ १०४ ॥

तपिनी तापिनी चैव शोधनी शोषणी तथा ॥
भ्रा(१)मणी क्लेदिनी चैव वरेण्या कर्षणी तथा ।
सुषुम्ना (२)तुष्टिवाहा च ज्येष्ठा चैव हिरण्यदा ॥
एताः सौरकलाश्चैव व्यु(३)त्क्रमाद्वादिडान्तिमाः ।

कभादिकथनाद्यकारादयो दश (४)वह्निकलाः । अकारादयः षोडश स्व(५)राः सोमकला इति गम्यते । तत्र पात्रे लवङ्गादिभिः सुगन्धिकु(६)सुमैश्च वासितं सलिलमापूर्य तस्मिन्निन्दुमण्डलमभ्यर्च्य । तदुक्तं स्वच्छन्दस(७)ङ्ग्रहे—

एलालवङ्गकङ्कोल(८)जातीफलसुसंयुतान् ।
सुगन्धिकु(९)सुमैर्द्रव्यैः सह तस्मिन् जले क्षिपेत् ॥ इति ।
नवयोनिं समालिख्य पूर्ववज्जलमध्यतः ।
निशुद्धितः समावाह्य चन्द्रमण्डलमर्च(१०)येत् ॥

विधृते इति ।

तस्मिन्विधृते द्रव्ये द्रवे । द्रवात्मकं द्रव्यं विशेषार्घ्यं मद्यं द्रवमयमेव हि । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

(१) 'भ्रमणी' ख० ।
(२) 'तुष्टिवाहा' ख० ।
(३) 'व्युत्क्रमात् डादिभान्तिमाः इति' ख० ।
(४) 'वन्हिकला दश' ख० ।
(५) 'खरा' नास्ति ख० ।
(६) 'कुसुमैर्वा वासितममृतसलिल०' ख० ।
(७) 'स्वच्छन्दे' नास्ति ख० ।
(८) 'ककोलां' ख० ।
(९) 'सुगन्धिकुसुमैर्दिव्यैर्महत्तस्मिन् जलं किरेत्' ख० ।
(१०) 'चतुरस्रे समर्चयेत' ख० ।

अतो हि विशेषार्घ्यस्य साधनं प्रोच्यतेऽधुना ।
आधारपात्रयोश्चैव तयोर्वन्ह्यर्कपूजनम् ॥
सामान्यार्घ्योक्तमार्गेण कृत्वा(१)पूजेत सूर्यके ।
पात्रे त्वासवमापूर्य शिरोमन्त्रेण पूर्ववत् ।

षोडशेन्दुकला यजे(२)दिति । क्रमादकारादिषोडश स्वरादिका अमृतादि(३)काः षोडश कला यजेत् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

आदिकाद्यन्तिकाः सौम्याः कलाः षोडश कीर्तिताः ।
तासां नामानि वक्ष्यामि शृणु सर्वाङ्गसुन्दरि ! ॥
अमृता मानदा पू(४)षा पुष्टिः प्रीतिर्महेश्वरि! ।
रेवती हीमती चै(५)व श्रीः कान्तिश्च सुधा ततः ॥
ज्योत्स्ना हैमवती चैव छाया सम्पूरि(६)ता तथा ।
रामा(७) श्यामा कलानां च नामान्येतानि व(८)ल्लभे ! ॥
अमृतेशीं च तन्मध्ये भावयेच्च नवात्मना । इति ।
लकु(९)लेशं समुद्धृत्य भृ(१०)गुं संवर्तकं तथा ॥
पिनाकिनं च खड्गीशं भुज(११)ङ्गं यावनं तथा ।

---

(१) 'कृतपूजितपूज्यके' ख० ।
(२) 'यजेदिति' नास्ति ख० ।
(३) 'अमृताद्याः' ख०।
(४) 'पुष्टिस्तुतिः' ख० ।
(५) 'देवि' ख० ।
(६) 'सम्पूरिणी' ख० ।
(७) 'वामा रामा' ख० ।
(८) 'वस्तुतः' ख० ।
(९) 'अमृतेशीं' ख० ।
(१०) 'भृगुः संवर्तकश्च यः' ख० ।
(११) 'भुजगं वालिनं' ख० ।

अमृतेशीं च तन्मध्ये भावयेच्च नवात्मना ॥
नवात्मना ततो देवि ! तर्पयेद्धातुदेवताः ॥ १०५ ॥
आनन्दभैरवं(१) वौषडन्तेनैव च तर्पयेत् ॥

योजयित्वा क्रमेणैव कार्यकारणमस्तकम् ॥
अर्धीशं योजयेदन्ते नवात्मायं समुद्धृतः । इति(२) ।
स्वच्छन्दसङ्ग्रहोद्धृतं नवात्मानम् । तन्मध्ये ते(३)न मन्त्रेण अमृतेशीम् ।

प्रसृतामृतर(४)श्म्यौघसन्तर्पितचराचराम् ।
भवानीं भवशान्त्यै त्वां भावयाम्यमृतेश्वरीम् ॥

इत्यभियुक्त(५)वचनोक्तरीत्यामृतस्राविणीं भावयेत् । नवात्मना ततो देवि(६)–इति ।

धातुदेवताः डाकिन्याद्याः । अत्रैवोक्तम्—
विशुद्धौ हृदये नाभौ स्वाधिष्ठाने तु मूलतः ।
आज्ञायां धातुनाथाश्च न्यस्तव्या धातुदेवताः॥(यो.हृ.सं.३-३३)
इति नवात्मना पूर्वोक्तेन तर्पयेत् ॥ १०४–१०५ ॥
आनन्दभैरवमिति ।

आनन्दभैरवं चैवका(७)रेण नवात्मनैव आनन्दभैरवं त-

---

(१) 'चैव वौषडन्तेन' ख० ।
(२) 'इति' नास्ति ख० ।
(३) 'अनेन' ख० ।
(४) 'रश्मौघ' क० ।
(५) 'इत्यभियुक्तोक्त्या' ख० ।
(६) 'गौरि !' ख० ।
(७) 'चैव इत्येवकारात्' ख० ।

तदाज्ञाप्रेरितं तच्च गुरुपङ्क्तौ निवेदयेत् ॥ १०६ ॥
तथैवार्घ्यं विशेषेण साधयेत् साधकोत्तमः ॥

र्पयेदिति । नवात्मानमुच्चार्य "आनन्दभैरवाय वौषट्" इति तर्पयेदित्यर्थः ।

तदाज्ञेति ।

तस्य गुरुरूपिणो भैरवस्याज्ञा(१)प्रेरितमनुज्ञातम् । त(२)च्च द्रव्यं पुनश्च गुरुपङ्क्तौ निवेदयेत् ॥ १०६ ॥

सामान्यार्घ्यप्रकारं(३) विशेषार्घ्येऽप्यतिदिशति–तथैवेति । इति स्पष्टम् ।

एवमर्घ्यशुद्धिं कृत्वा तदनन्तरं गुरून् पूजयेदित्याह–गुरुपादालिमिति ।

गुरूणां परमशिवादिस्वगुरुपर्यन्तानां पादाव(४)लिं पा(५)दुकापरम्परां दिव्यसिद्धौघ (६)मानवौघत्रयवतीमापूज्य स्वशिरस्यर्घ्योदकाक्षतकुसुमैरभ्यर्च्य । शोधितमर्घ्यमाललाटं त्रिरु(७)द्धृत्य महापद्मवनान्तस्थशृङ्गाटोदरवासिने गुरुरूपिणे पूर्वोक्तनिर्वचनाय भैरवाय ददेत् निवेदयेत् । तत्(८)पुनः॥१०७॥

---

(१) 'भैरवाज्ञाप्रे०' ख० ।
(२) 'तच्च द्रव्यं पुनश्च' नास्ति ख० ।
(३) 'सामान्यार्घ्यप्रकारमेव विशेषार्घ्यस्यासादनमिति' क० ।
(४) 'पादावलीं' ख० ।
(५) 'पादुका' नास्ति ख० ।
(६) 'सिद्धमा०' ख० ।
(७) 'समुद्धृत्य' ख० ।
(८) 'तत्' नास्ति क० ।

गुरुपादालिमा(१)पूज्य भैरवाय ददेत् पुनः ॥१०७॥
तदीयं शेषमादाय कामाग्नौ विश्वतस्थु(२)षि ॥

प्रसादग्रहणमाह—तदीयमिति ।

तदीयं शेषं गुरुदे(३)वतयोर्निवेदितं शेषं द्रव्यमादाय तत्त्वचतुष्टयशोधनमन्त्रैः । "कामो देवः स काम्यत्वात्" इत्यस्मद्गुरू(४)क्तरीत्या विश्वघस्मरकी(५)लाले कामेश्वराख्ये सर्वप्राणिष्वात्मन्यग्नौ । विश्वत(६)स्थुषि विश्वग्रसनशीलं तद्रूपं तेजोमयम् । तत इत्याज्ञावतारोक्तरीत्या विश्वघस्मरकीला(७)लजाले । पादुकां स्वगुरुश्री(८)पादुकां मूलविद्यां (९)सौभाग्यविद्यां च जपन् होमं भेदेन्धनप्रक्षेपलक्षणं समाचरेत् । तदुक्तं श्रीपराक्रमे—

निवेद्य (१०)मस्तकस्थाय गुरवेऽर्घ्यं तदाज्ञया ।
कल्पान्तहुतभुक्कल्पचिदग्नौ विश्वघस्मरे ॥

---

(१) 'गुरुपादावलिं पूज्य' क० ।
(२) 'विश्वतस्त्विषि' ख० ।
(३) 'गुरुदेवतायाः पीतशेषं द्र०' ख० ।
(४) 'इत्यस्मदुक्त०' ख० ।
(५) 'कलापतौ' ख० ।
(६) 'विश्वतस्त्विषि' ख० ।
(७) 'कलाजाले' ख० ।
(८) 'श्री' नास्ति ख० ।
(९) 'सौभाग्यमूलविद्यां' ख० ।
(१०) 'निवेद्यामस्तकं स्वीयगुरोरर्घ्यं' ख० ।

पादुकां मूलविद्यां च जपन् होमं समाचरेत् ॥१०८॥
महाप्रकाशे विश्वस्य संहारवमनोद्यते ॥

मेय(१)राशिमयं हव्यं वासनात्मोपदंशकम् ।
व्यति(२)षङ्गेण स जुह्वन् जपेदात्मानमामृशन् ॥ इति॥१०८॥

ननु कः कामाग्निः, स (३) कुत्र (४) वा निवसति, किं हविरित्यत आह—महाप्रकाशे इति ।

कुण्डली(५)मुखे व्यवस्थिते इति शेषः । अत्र श्रुतिः—"तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः" इति । महाप्रकाशे निरिन्धनदीप्ते निर्वाणरहिते प्रमातरि वह्नौ [विश्वसंहारवमनोद्यते(६)] विश्वस्य शिवादि(७)भूम्यन्तस्य संहारे निजकारणतावन्मात्राऽत्र(८)स्थितौ वमने सर्जने चोद्यते शिवस्याद्यै(९)वेच्छा शक्तिः । [तदुक्त(१०)माज्ञावतारे]—

स्वेच्छयैव जगत्सर्वं निगिरत्युद्गिरत्यपि ।
मनसा सार्धं मरीचिवृत्तीर्जुहुयात् । आन्तरस्य चित्कलस्य

---

(१) 'ज्ञेयरा०' ख० ।
(२) 'एतेषां गणशो जुह्वन्' ख० ।
(३) 'स' नास्ति ख० ।
(४) 'वा' नास्ति ख० ।
(५) 'कुण्डलीमुखे' नास्ति ख० ।
(६) कंसान्तर्गतं नास्ति क० ।
(७) 'शिवादेर्भू०' ख० ।
(८) 'मात्रस्थितौ' क० ।
(९) 'विश्वाद्यैव शक्तिः' ख० ।
(१०) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।

मरीचिवृत्तीर्जुहुयान्मनसा कुण्डलीमुखे ॥१०९॥

मरीचयो(१)ऽक्षाणि(२)बहिरर्थेषु तेषां सञ्चाराः(३) वृत्तयः । तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टारकैः—

तत्र तत्राऽक्षमार्गेण चैतन्यं व्यज्यते प्रभोः । इति ।

कोऽर्थः ? कुण्डलिन्याः शिखायां महाशून्ये व्यवस्थिते सर्वप्राणिष्वात्मनि प्रकाशलक्षणे कामाग्नौ 'आत्मा मनसा संयुज्यते मन इन्द्रियेण इन्द्रियमर्थेन'इति तन्त्रान्तरोक्तरीत्या बहिरर्थेषु प्रसृतचिन्मरीचिरूपाक्षवृत्तिलक्षणं हविस्तेनैव मार्गेणान्तर्मुखतया मनसा सह जुहुयात् इत्यर्थः । तदुक्तं (४)श्रीविज्ञानभैरवभट्टारकैः—

महाशून्यालये वह्नौ भूताक्षविषयादिकम् ।
हूय(५)ते मनसा सार्धं स हो(६)मश्चेतनास्रुचा ॥ इति ।

अयमेवान्तरो होमः । तदुक्तं पद्धतिषु—

धर्माधर्महविर्दीप्ते आत्माग्नौ मनसा स्रुचा ।
सुषुम्नावर्त्मना नित्यमक्षवृत्तीर्जुहोम्यहम् ॥

आन्तरामेव पूर्णाहुतिमाह—अहन्तेदन्तयोरिति ।

---

(१) 'अक्षनिवहः' ख० ।
(२) 'बहिः' नास्ति ख० ।
(३) 'सवादिकाः' ख० ।
(४) 'श्री' नास्ति ख० ।
(५) 'वातेन' ख० ।
(६) 'महामहिमशालिनि' ख० ।

अहन्तेदन्तयोरैक्यमुन्मन्यां (१)स्रुचि कल्पितम् ॥

नैदानैस्तर्पणैः सम्यग्वि(२)शुद्धैरमृतात्मभिः ।
मद(३)हन्तां करोमीदं विश्वं हव्यपुरःसरम् ॥ १०९ ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या अहन्तेदन्तयोरैक्यम् । अहन्ता प्रमाता, इदन्ता प्रमेयं, तयोरैक्यं प्रमाणं तत्त्रितयसामरस्यात्मकम् ।

विश्वक्षिप्तपद(४)प्रमेयसुभगां ब्राह्मीं महावा(५)ग्भवे
विश्वोत्तीर्णमहाप्रकाश(६)वपुषं शक्तिं (७) च नैसर्गिकीम् ॥
प्रामाण्य(८)प्रवणत्रिशक्तिख(९)चितां मध्ये तु चातुर्दशीं
सञ्चिन्त्याम्ब! समिन्ध(१०)यन्नुभयतो मथ्नामि तन्त्रारणिम् ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या तन्त्रारणिमथनो(११)द्रेकेण सम्भूतं तत्त्रितयसमष्टिरूपं (१२)वस्तुरूपं वस्तुद्रव्यं तद्रू(१३)पम् । तदुक्तं मुख्याम्नायक्रमे—

---

(१) 'मुन्मनीस्रु०' ख० ।
(२) 'शनैः शनैस्तर्पणैः सं०' क० ।
(३) 'समाहन्तां' ख० ।
(४) 'लसत्' ख० ।
(५) 'महावैभवैः' ख० ।
(६) 'महाप्रमातृवपुषः' ख० ।
(७) 'तु' ख० ।
(८) 'प्रामाण्यप्रणयेन श०' क० ।
(९) '०तामध्युष्ट्या०' ख० ।
(१०) 'संवित्स्वर्कसमिद्धवस्तुभरितो' ख० ।
(११) 'द्रेकसम्भूतं' ख०
(१२) 'रूपं' नास्ति ख० ।
(१३) 'तद्रूपम्' नास्ति ख० ।

मथनोद्रेकसम्भूतं वस्तुरूपं महाहविः ॥ ११० ॥

स्वीकुर्यात्सततं वस्तु यदानन्दसुखं भवेत् । इति ।

महा(१)हविः । यस्मिन् हुते स्वप्रमेयलक्षणे हवि(२)षि प्रमातृलक्षणं ज्योतिर(३)नवरतं प्रज्वलति तन्महाहविः पूर्णाहुति(४)होमः । उन्मन्यां स्रुचि कल्पितम् । उन्मनी नाम(५) समनोर्ध्वे निरस्तकालकलाक्रियादिका पूर्वोक्तलक्षणा सा । स्रुचि तन्मये(६)नाऽमृतेनापूर्य पूर्णाहुतिं जुहुयात् । एवंरूपं हविर्हुत्वा ।

आनन्दं ब्रह्मणो रूपं तच्च (७) देहे प्रतिष्ठितम् ।
तस्याभिव्यञ्जकं द्रव्यं योगिभिस्तेन पीयते ॥

इति प्रामाणिकवचनोक्तरीत्या याव(८)दानन्दाविर्भावो भवति । तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टारकैः—

जग्धिपानकृतोल्लासरसानन्दविजृम्भणात् ।
भावयेद्धरितावस्थां महानन्दस्ततो भवेत् ॥

कोऽर्थः ? मन्त्रारणिमथनसम्भूतं इदन्ताहन्तासामरस्य(९)रूपं

---

(१) 'इति' नास्ति क० ।
(२) 'हवींषि' क०
(३) 'ज्योतिर्निरन्तरं' ख० ।
(४) 'होमे' ख० ।
(५) 'समनोर्ध्वे'–इत्यारभ्य 'लक्षणा'–इत्यन्तस्य ग्रन्थस्य स्थाने 'पूर्वोक्तलक्षणा सा स्रगित्युच्यते तस्यां' इति ख० पु० पाठः ।
(६) 'तन्मयेन घृतेन' ख०
(७) 'मोक्षे' ख० ।
(८) 'याव'दित्यादि 'भवती'त्यत्र 'यो भावः तमनुभवेन' इति ख० पु० पाठः ।
(९) 'सामरस्यवस्तुरूपघृतरूपपूर्णाहुतीर्व०' ख० ।

हुत्वा हुत्वा स्वयं चैवं सहजानन्दविग्रहः ॥
स्वप्रधा(१)प्रसराकारं श्रीचक्रं पूजयेत् सुधीः ॥१११॥

मद्यरूपं घृतपूर्णाहुतिं बहुशो हुत्वा परिस्फुरत्परमानन्दो भवेदित्यान्तरपूर्णाहुतिः । अत एव ।

प्रवि(२)ष्टेऽन्तः सिन्धुरसे भेदनिर्हरणात्मके ।

स्थैर्यमे(३)ति चमत्कारं विना विषयसङ्ग(४)तिम् ॥ इति ।

क्रमोदयोक्तरीत्या मनसि (५)स्थिरीभूते बाह्यचक्रार्चनं कुर्यादित्याह—स्वप्रधेति ।

सुधीः सीधुरसपानेन अनन्यविषयासक्तः स्वसंवि(६)न्मात्रस्थिरमनाः। मनसि स्थिरे सति धारणा स्थिरा, तस्यां स्थिरायां तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम्–इति योगपातञ्जलशास्त्रोक्तरी(७)त्या प्रत्ययैकतानतालक्षणं ध्यानं भवति । विना ध्यानं पूजा निष्फला भवति । अथादावमृतीकृतमासवं शिवादिभ्यो गुरुभ्यः शिवाभ्याञ्च निवेद्य स्वात्माग्नौ हुत्वा ज्वलन्(८) परमानन्दस्थिरधीर्भूयात् इत्यर्थः । स्वप्रधाप्रसराकारः स्वप्रधा

---

(१) 'स्वप्रथा' ख० ।
(२) 'प्रविष्ट उद्यत् श्रीद्युम्नि भेदनिर्हरणात्मकं' ख० ।
(३) 'स्थैर्यं मतेश्च०' ख० ।
(४) 'सङ्गमात् ' ख० ।
(५) 'मनःस्थैर्यं जायते चेद्य०' ख० ।
(६) 'स्वयं चिन्मा०' ख० ।
(७) 'रीत्या' नास्ति ख० ।
(८) 'प्रज्वलत्प०' ख० ।

गणेशं दूतरीं चैव क्षेत्रेशं दूतिकां तथा ॥
बाह्यद्वारे यजेद्देवि! देवीश्च स्वस्तिकादिकाः ॥११२॥

स्वसंवित्तस्याः बहिरर्थेषु इन्द्रियद्वारा प्रसरो व्यापारः। तदा(१)-त्मना स्फुरणं। ततस्तदाकारं श्रीचक्रं पूजयेत्। श्रीचक्रं ना(२)-म नान्यत्किञ्चित्। अपि तु स्वसंविद्देवतायाः प्रसररूपान्तः-करणचतुष्टयाव्यक्तमहदहङ्कृतितन्मात्रदशेन्द्रियतद्वृत्ति(३)तद्विषय-तत्पूर्यष्टकषोडशविकारधातुप्रपञ्च एव(४) श्रीचक्रात्मना स्फुर-ति, एता(५)वत् ॥ ११०–१११ ॥

श्रीचक्रपूजामाह–'गणेशम्'इत्यादिना 'चक्रे पूजां वि-धाय' इत्यन्तेनेति।

श्रीचक्रद्वारशाखयोर्गणेशं तच्छक्तिं दूतरीं क्षेत्रेशं बटुकाख्यं तच्छक्तिं दूतिकां च यजेत्। तदुक्तं सङ्केतपद्धत्याम्—

द्वैताद्वैतमहामोहशर्वरीक्षपणक्षमः।
भास्वानिव जयत्येको गणेशो दूतरीयुतः॥
प्रतिभायाः परोल्लासो निशाकर इवाऽपरः।
दूतीयुक्तः स जयति बटुकस्ताण्डवान्वितः॥

बाह्यद्वारे इति।

---

(१) 'तत आत्मना' ख०।
(२) 'श्रीचक्रं नाम' नास्ति ख०।
(३) 'तद्वृत्ति' नास्ति ख०।
(४) 'एव' नास्ति ख०।
(५) 'एतत्' ख०।

ततश्चान्तस्त्रिकोणेऽपि गुरुपङ्क्तिं त्रिधा स्थिताम् ॥
तदन्तश्च महादेवीं तामावाह्य यजेत् पुनः ॥ ११३ ॥

बाह्यद्वारे श्रीचक्रद्वारबाह्यप्रदेशे । स्वस्तिकादिकाः (१)देवीः सरस्वतीश्रीदुर्गाभद्रकाल्यश्चतस्रः। स्वस्तिका (२)आदिर्यासामिति समासः । स्वाहाशुभङ्करीगौरीलोकधात्रीवागीश्वर्यश्च पञ्च । (३)एतास्ताश्च देवीः । (४)गायका यजेत् । तत्प्रसिद्धं पद्धतिषु ॥ ११२ ॥

तत इति ।

ततः तस्य श्रीचक्रस्य (५) त्रिकोणे त्रिधा स्थितां दिव्यसिद्धमानवौघत्रयवर्तीं गुरुपङ्क्तिं शिवादिस्व(६)गुरुपर्यन्तानां गुरूणां पङ्क्तिः परम्परा तां। अपिशब्दाद्यजेदित्यनुषङ्गः । गुरुपरम्परा गुरुमुखादेव ज्ञातव्या । न लोकतो न च पुस्तके लिखि(७)ता अत्यन्तरहस्यत्वात् ।

तदन्तरिति ।

तदन्तः श्रीचक्रस्य(८) मध्ये बैन्दवाख्ये चक्रे तां। पद्मपद्मवनान्तस्थां ।

---

(१) 'स्वस्तिकाद्याः देव्यः' ख० ।
(२) 'स्वस्तिकास्ता आ०' ख० ।
(३) 'मञ्चगतास्ताश्च' ख० ।
(४) 'गायिका' ख० ।
(५) 'श्रीचक्रस्य अन्तः' इति नास्ति क० ।
(६) 'स्व' नास्ति क० ।
(७) 'लिखनीया' क० ।
(८) 'श्रीचक्रमध्यबैन्दवाख्ये' ख० ।

महापद्मवनान्तस्थां कारणानन्दविग्रहाम् ॥

महापद्मवनान्तस्थे वाग्भवे गुरुपादुकाम् ।

इत्यत्रोपपादितरूपां (१)अकुलाधोमुखसहस्रदलं कमलं महापद्मवनम् । मदङ्कोपाश्रयां अनाश्रितस्य(२) स्वप्रकाशात्मनो ममाऽङ्कस्थां । कारणानन्दविग्रहां कारणं (३)नाम हेतुद्रव्यम् । अत्रैव वक्ष्यति—

क्षेत्राणां पतये मह्यं बलिं कुर्वीत हेतुना । इति ।

द्रव्यपानेन तेन य आनन्दः स एव विग्रहः आकारो यस्यास्ताम् । कोऽर्थः ? शोधितामृतीभूतद्रव्यपानपरिस्फुरत्परमानन्दमात्रशरीरामित्यर्थः । भवतीं अनाश्रितां (४)मम देवीं विमर्शात्मिकां । इच्छाकामफलप्रदां इच्छया यत्काम्यते तत्फलं तस्य सर्वस्य दात्रीं ।

महापद्मवनान्तस्थे ! कारणानन्दविग्रहे ! ।
सर्वभूतहिते ! मातरेह्येहि परमेश्वरि! ॥

इति मन्त्रेणावाह्य यजेत् । ननु महापद्मवनान्तस्थामित्यनेनैव अनाश्रितो देवः, अनाश्रिता देवी चाऽत्र चक्रे समावाह्य कामेश्वरीकामेश्वररूपेण पूज्याविति कथमवसीयत इति चेदुच्य-

---

(१)'इत्यत्रोपपादितरूपकुलाधोमुखसहस्रदलकमलमहापद्मवनमध्यस्थां' ख० ।

(२) 'ईश्वरस्य' इत्याधिकं ख० ।

(३) 'नाम' नास्ति ख० ।

(४) 'मम देवीम्' इत्यारभ्य 'सर्वावयवभूषणः' इत्यन्तो ग्रन्थः ख० पु० नास्ति ।

मदङ्कोपाश्रितां देवीमिच्छाकामफलप्रदाम् ॥ ११४ ॥

ते—महापद्मवनान्तस्थः सकलागमशास्त्राणां वक्ता देवोऽप्यनाश्रित एव, तच्छक्तिरनाश्रिता अत एव । अन्यथा 'महापद्मवनान्तस्थां मदङ्कोपाश्रयाम्' इति वचनं कथं घटते ? सदाशिवादीनां तु यद्यप्यागमशास्त्रवक्तृत्वमस्ति तथाऽपि महापद्मवनान्तस्थत्वं नास्ति । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

अनाश्रितस्य मध्यस्थं व्योमपद्मं सुविस्तरम् ।
असङ्ख्ययोजनायामं तत्र सिंहासनाश्रितः ॥
सूर्यकोट्यर्बुदप्रख्यः शशाङ्ककृतशेखरः ।
पञ्चवक्त्रो दशभुजस्त्रिपञ्चनयनः प्रभुः ॥
सर्वावयवसम्पूर्णब्रह्ममूर्तिः सनातनः ।
सर्वज्ञः सर्वकर्ता च सर्वानुग्रहणे रतः ॥
सर्वरत्नसमाकीर्णः सर्वावयवभूषणः ।
अनाश्रितकला देवी तस्यो(१)त्सङ्गे सदा स्थिता ॥
पञ्चवक्त्रा त्रिनेत्रा च दशबाह्वीन्दुशेखरा ।
व्यापिन्यादिचतुष्कं च तादृशं परिकीर्तितम् ॥
पूर्वादुत्तरपर्यन्तं (२)दिग्गतैः सेवकैः शिवः ।
रुद्र(३)कोट्यर्बुदानीकैः स्वसारूप्यैः (४)सशक्तिभिः ॥

---

(१) 'तथोत्सङ्गे कथं' ख० ।
(२) 'निर्याता सेविका शिवा' ख० ।
(३) 'सेविका०' ख० ।
(४) 'च' ख० ।

भवतीं त्वन्मयैरेव नैवेद्यादिभिरर्चयेत् ॥

सेवितो (१)लोकनाथैस्तैः सृष्ट्यादीनि करोति (२)सः।
अनाश्रितोऽयं भगवान् पञ्चवक्त्रस्त्रिदृक्तथा ॥
दशबाहुश्चतुर्बाहुर्द्विबाहुश्चैकबा(३)हुकः ।
लोका(४)गमादिवक्ताऽसौ देवदेवः सदाशिवः ॥
परापरविभागेन प्रोवाचाऽसङ्ख्यमागमम् । इति ।

उत्तरपदेऽप्युक्तम् ।

व्योमाम्बुजे सहस्रारे सितकेसरसङ्कुले ।
तत्रासीनं महादेवमपृच्छत् कुलनायिका ॥ इति ।

भवतीमि(५)त्यत्र त्वन्मयैरेवेति । भवतीं स्वसंविल्लक्षणां । त्वन्मयैरेव ।

पञ्चभूतमयं विश्वं तन्मयी (६)सा सदाऽनघे! ।
(७)तन्मयी मूलविद्या च तत्तथा (८)कथयामि ते ॥

इति पूर्वोक्तरीत्या [पञ्चभूतानि भवदिच्छाविजृम्भितानि (९)त्वद्रूपाणि] ।

---

(१) 'संसेविलोकपालांशस्तै'० ख० ।
(२) 'सा' ख० ।
(३) 'वक्त्रकः' क० ।
(४) 'कौलागमादिवक्त्रांशादेवमेव' ख० ।
(५) 'भवतीमित्यत्राप्यन्वेति' ख० ।
(६) 'त्व०' ख० ।
(७) 'त्वन्मयी' ख० ।
(८) 'तथा च' ख० ।
(९) कंसान्तर्गतग्रन्थस्थाने 'पञ्चरूपाणि पञ्चोपचारैरर्चयेत्' इति ख० पाठः ।

त्रिकोणे तत्स्फुरत्तायाः प्रतिबिम्बाकृतीः पुनः ॥११५॥

पञ्चरूपिणमात्मानं दिव्यैः पञ्चोपचारकैः ।
अर्पयेत्सह गन्धेन पृथिवीं कुसुमेन खम् ॥
धूपेन वायुं दीपेन तेजोऽन्नेन रसं पुनः ।

इति प्रामाणिकवचनोक्तरीत्या[(१)तैरेव नैवेद्यादिभिरर्चयेत् । नैवेद्यादिभिरित्यादिपदेन गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्या गृह्यन्ते ।] सुगन्धवत्पदार्थाऽनुभवेन प्रत्यङ्मुखतया प्रमातरि विश्रान्तिर्गन्धसमर्पणम् । (२)सुशब्दवत्पदार्थाऽनुभवेन प्रत्यङ्मुखतया प्रमातरि विश्रान्तिः पुष्पसमर्पणम् । (३)सुस्पर्शवत्पदार्थानुभवेन प्रत्यङ्मुखतया प्रमातरि विश्रान्तिर्धूपसमर्पणम् । सुरूपवत्पदार्थाऽनुभवेन प्रत्यङ्मुखतया प्रमातरि विश्रान्तिर्दीपसमर्पणम् । स्वादु(४)रसवत्पदार्थानुभवेन प्रत्यङ्मुखतया प्रमातरि विश्रान्तिर्नैवेद्यसमर्पणमित्यर्थः । तदुक्तं मुख्याम्नायरहस्ये—

इन्द्रियग्रामसङ्ग्राह्यैर्गन्धाद्यैरात्मदेवताम् ।
स्वाभेदेन(५) समाराध्य ज्ञातुः सोऽयं महामखः ॥

'बहिरपि गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यानि (६)पृथिव्याकाशवायुतेजः-

---

(१) कंसान्तर्गतग्रन्थस्थले 'नैवेद्ययागम् । कोर्थः?' इति ख० पु० पाठः ।

(२)'तत आत्मशब्दाऽनुभवेन' ख० ।

(३) 'सु' नास्ति ख० ।

(४) 'स्वादूपदंशवत्पदार्थाऽनुभवेन' ख० ।

(५) 'स्वभावेन' ख० ।

(६) 'पृथिवीवाव्याकाशतेजः' ख० ।

तत्तत्तिथिमयीर्नित्याः काम्यकर्मानुसारिणीः ॥

सलिलभावनया देव्यै समर्पयेत्' इ(१)त्युपचारोपनिषत् ।

त्रिकोणे इति ।

त्रिकोणे श्रीचक्रस्य त्रिकोणे रेखात्रये तत्स्फुरत्तायाः प्रतिबिम्बाकृतीः ।

गुणाः पञ्चदश प्रोक्ता भूतानां तन्मयी शिवा ।

इत्यत्रैव पूर्वोक्तरीत्या भूतगुणात्मिकायाः पञ्चदशाक्षरश-(२)रीरिण्याः श्रीविद्यायाः । (३)तत्र स्फुरणात् पञ्चदशप्रति-बिम्बरूपाः तत्तत्तिथिमयीः तत्संख्याकप्रतिपदादिति(४)थ्या-त्मिकाः । काम्यकर्मानुसारिणीः ।

नवचक्रक्रमो (५)योऽसौ महावश्यादिसिद्धिदः ।

इति सङ्केतपद्धत्युक्तरीत्या बाह्यचक्रार्चनं (६)काम्यकर्म तदनुरूपकरचरणादिमद्रूपधा(७)रिणीः । उत्पत्तिविनाशरूप-(८)रहितत्वान्नि(९)त्यत्वाच्च नित्याः ।

ततः कामेश्वरी नित्या नित्या च भगमालिनी ।

---

(१) 'उपचारोपनिषत्' नास्ति ख० ।
(२) 'पञ्चदशाक्षरशालिन्याः श्री०' ख० ।
(३) 'तत्र' नास्ति ख० ।
(४) 'प्रतिपदादितत्तत्तिथ्यात्मिकाः' ख० ।
(५) 'चक्रमयो योऽसौ' ख० ।
(६) 'काम्यं कर्म' ख० ।
(७) 'धारिण्यः' ख० ।
(८) 'रूप' नास्ति ख० ।
(९) 'रहितत्वान्नित्याः' ख० ।

तत्र प्रकटयोगिन्यश्चक्रे त्रैलोक्यमोहने ॥ ११६ ॥
मातृकास्थूलरूपत्वात्त्वगादिव्यापकत्वतः ॥

नित्या (१)क्लिन्नाऽपि च तथा भेरुण्डा वह्निवासिनी ॥
महाविद्येश्वरी दूती त्वरिता कुलसुन्दरी ।
नित्या नीलपताका च विजया सर्वमङ्गला ॥
ज्वाला मालिनी चित्रा चेत्येवं नित्यास्तु षोडश ।

इति चतुःशतीशास्त्रोक्ताः । पुनःशब्दादर्चयेदित्यनुषङ्गः । तत्रेति ।

तत्र श्रीचक्रे । त्रैलोक्यमोहने चक्रे पूर्वोक्तनिर्वचने चतुरस्रत्रयलक्षणे प्रकटयोगिन्यो यष्टव्याः इत्युत्तर(२)त्र स्थितेनान्वयः ॥ ११३-११६ ॥

प्रकटशब्दनिर्वचनमाह-मातृका इति ।

मातृकाः (३)परापश्यन्तीमध्यमावैख(४)र्यस्तासु स्थूलमकारादिक्षकारान्तपञ्चाशद्वर्णमयवैखरीरूपम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे-'स्थूलपञ्चाशदक्षरम्' इति । तद्रूपत्वात् मातृका(५) स्थूलरूपवैखरीवर्णवर्गाष्टकमयत्वात् सिद्धीनां ब्राह्म्यादीनां च । तदुक्तं चतुःशत्याम्—

---

(१) 'नित्यक्लिन्ना' ख० ।
(२) 'इत्युत्तरस्थितेन' ख० ।
(३) 'मातृकायाः' ख० ।
(४) 'वैखर्य्यायाः स्थूल०' ख० ।
(५) 'स्थूलरूप' नास्ति ख० ।

योगिन्यः प्रकटा ज्ञेयाः स्थूलविश्वप्रधा(१)त्मनि॥११७॥

वर्गानुक्रमयोगेन (२)महासिद्ध्यष्टकं स्थितम् ।
वन्दे तामष्टवर्गोत्थां महासिद्ध्यष्टकेश्वरीम् ॥ इति ।

त्वगादिव्यापकत्वतः त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्रौजसः आदि(३)शब्देन गृह्यन्ते । तद्व्यापकत्वात्त्वगाधार(४)भ्रूमध्यरक्तनितम्ब(६)स्तनमांसनाभिमे(५)दोहृदयास्थिकण्ठमज्जास्यशुक्रनासापुटक्रोधललाटचक्रेषु स्थितत्वाद्ब्राह्म्यादीनाम् । स्थूलविश्वप्रधात्मनि स्थूलत्वकथनात् । अत एव विश्वं प्रकर्षेण (७)धत्ते इति विश्वप्रधा विश्वम्भरा तदात्मनि भूगृहत्रयात्मके त्रैलोक्यमोहने चक्रे स्थितत्वाच्च (८)मातृकास्थूलरूप[त्वाच्च (९)वैखर्यवयवत्वाच्च त्वगादीनां धातूनां]शरीरावयवतया व्यापकत्वात् त्रैलोक्यमोहनचक्रस्य स्थूलविश्वम्भरात्मकत्वाच्च (१०) तदन्तर्गताः सिध्दयो ब्राह्म्याद्याश्च प्रकटा ज्ञेया इत्यर्थः ॥ ११७ ॥

---

(१) 'प्रथात्मनि' ख० ।
(२) 'यस्यां मात्रष्टकं' ख० ।
(३) 'शब्देन' नास्ति ख० ।
(४) 'भ्रूमध्य' नास्ति ख० ।
(५) 'स्तन' नास्ति ख० ।
(६) 'स्नायु' ख० ।
(७) 'दधत' क० ।
(८) 'त्वात् मातृ०' ख० ।
(९) कंसान्तर्गतग्रन्थस्थले 'त्वात्त्वगादिधातूनां' ख० ।
(१०) 'त्वात्तदन्त०' ख० ।

अणिमाद्या महादेवि! सिद्धयोऽष्टौ व्यवस्थिताः ॥
तासु रक्ततरा वर्णैर्वराभयकरास्तथा ॥ ११८ ॥
धृत(१)चिन्तामहारत्ना मनीषितफलप्रदाः ॥
ब्राह्म्याद्या अपि तत्रैव यष्टव्याः क्रमतः प्रिये! ॥११९॥

अन्त्यभूगृहनिवासिनीनां नामग्रहणपूर्वकं ध्यानमाह—अणिमाद्या इति ।

अणिमाद्याः (२)'अणिमा पश्चिमद्वारे' इत्यादि चतुःशतीशास्त्रोक्ताः लघिमामहिमेशितावशिता(३)प्राकाम्यभुक्तीच्छाप्राप्तिसर्वका(४)माख्याः सिद्धयस्तत्रादिशब्देन गृह्य(५)न्ते । अष्टौ व्यवस्थिताः अष्ट(६)सिद्धयो निघण्टुप्रसिद्धाः । अत्र तु दशेति तात्पर्यम् ।

वामजङ्घां समारभ्य वामादिक्रमतोऽपि च ।
सिद्ध्यष्टकं न्यसेत्तेषु द्वयं पादतले न्यसेत् । (यो. हृ. सं..)
इत्यत्रैवो(७)क्तत्वात् । महा(८)रत्नं चिन्तामणिः । शेषं स्पष्टम् ।

---

(१) 'धृताचिन्ता' ख० ।
(२) 'अणिमाद्याः' नास्ति ख० ।
(३) 'वशित्व' ख० ।
(४) 'कामाख्यसिद्धयो दशादि०' ख० ।
(५) 'गृह्यन्ते' नास्ति ख० ।
(६) 'अष्टौ सिद्धयो' ख० ।
(७) 'इत्यत्रैवोक्तम्' ख० ।
(८) 'धृतचिन्तामहारत्ना चिन्तामणिः' क० ।

ब्रह्माणी पीतवर्णा च चतुर्भिः शोभिता मुखैः ॥
वरदाऽभयहस्ता च कुण्डिकाक्ष(१)लसत्करा॥१२०॥
माहेश्वरी श्वेतवर्णा त्रिनेत्रा शूलधारिणी ॥
कपालमेणं परशुं दधाना पाणिभिः प्रिये! ॥ १२१॥
[ऐन्द्री(२)तु श्यामवर्णा च वज्रोत्पललसत्करा] ॥
कौमारी पीतवर्णा च शक्तितोमरधारिणी ॥ १२२ ॥
वरदाभयहस्ता च ध्यातव्या (३)परमेश्वरी ॥

ब्राह्म्याद्या इति ।

ब्राह्म्याद्याः 'ब्रह्माणी पश्चिमद्वारे' इति चतुःशतीशास्त्रोक्तास्तत्रैव मध्यचतुरस्रे यष्टव्याः । क्रमतः क्रमेण ॥११८–११९॥

तासां प्र(४)त्येकं ध्यानमाह—ब्रह्माणीति ।

करैरिति शेषः । [शिष्टं (५)स्पष्टम्] ॥१२०॥

माहेश्वरीति ।

[एकेन (६)पाणिना शूलधारिणी त्रिभिः कपालमेणं परशुं दधाना] ॥१२१—१२२॥

वरदाभयेति ।

---

(१) 'क्षस्रगुज्ज्वला' क० ।
(२) कंसान्तर्गतं नास्ति क० ।
(३) 'च सुरेश्वरी' ख० ।
(४) 'प्रत्येकं' नास्ति ख० ।
(५) कंसान्तर्गतं नस्ति ख० ।
(६) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।

वैष्णवी श्यामवर्णा च शङ्खचक्र(१)वराभयान् ॥१२३॥
हस्तपद्मै(२)स्तु बिभ्राणा भूषिता दिव्यभूषणैः ॥
वाराही श्यामलच्छाया पोत्रि(३)वक्त्रसमुज्ज्वला॥१२४॥
हलं च मुसलं खड्गं खेटकं दधती भुजैः ॥
[ऐन्द्री (४)श्यामलवर्णा च वज्रद्वयलसत्करा] ॥१२५॥
चामुण्डा कृष्णवर्णा च शूलं डमरुकं तथा ॥
खड्गं वेतालकं चैव दधाना दक्षिणैः(५)करैः ॥१२६॥
नागखेटकघण्टा(६)ख्यान् दधानान्यैः कपालकम् ॥

स्पष्टम् ।
वैष्णवीति ।
स्पष्टम् ।
ऐन्द्री(७)ति ।
स्पष्टम् ॥१२३-१२५॥
चामुण्डेति ।
वेतालः पिशाचविशेषः । शूलडमरुखड्गवेतालान् दक्षिणैः

---

(१) 'चक्रगदाब्जकान्' ख० ।
(२) 'हस्तपद्मैश्च' ख० ।
(३) 'पोत्र' क० ।
(४) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० किन्तु 'कपालमेणं परशुं' इत्यस्याऽनन्तरं 'कौमारी पीतवर्णा च' इत्यस्यादौ ख० पु० वर्तते ।
(५) 'दक्षिणैर्भुजैः' ख० ।
(६) 'मुण्डाख्यं' ख० ।
(७) 'ऐन्द्री इति' इत्यस्य पूर्वं 'करैरित्यर्थः' इत्यधिकं ख० ।

महालक्ष्मीस्तु पीताभा पद्म(१)दर्पणमेव च ॥१२७॥
मातु(२)लुङ्गफलं चैव दधाना परमेश्वरी ॥
एवं ध्यात्वा यजेदेताश्चक्रेशीं त्रिपुरां ततः ॥ १२८ ॥
कर्मेन्द्रियाणां वैमल्यात् करशुद्धिकरी स्मृता ॥

करैः नागखेटकघण्टा(३)पालानि वामकरैर्दधानेत्यर्थः ।

महालक्ष्मीरिति ।

स्पष्टम् । ननु मुद्रादशकं किमित्यन्तश्चतुरस्रे पूज्यत्वेन नोक्तम् ? सत्यम्, चतुःशतीशास्त्रे (४)अनुक्तत्वादत्रापि प्राधान्येन नाख्या(५)ताः । किन्तु श्री(६)श्रीचक्रन्यासे—

मूलाधारे न्यसेन्मुद्रादशकं साधकोत्तमः ।

इति सूचिताः । अतोऽन्तश्चतुरस्रे मुद्रादशकमपि पूजयेत् ।

एवमिति ।

एवमुक्तप्रकारेण । एताः प्रकटयोगिनीः ध्यात्वा, चक्रेशीं त्रिपुरां यजेत् ॥१२६–१२८॥

विद्यादेवतयोरभेदविवक्षया(७) त्रैलोक्यमोहनचक्रे (८)श्रीविद्यानिर्वचनमाह—कर्मेन्द्रियाणामिति ।

---

(१) 'पद्मौ' ख० ।
(२) 'मातुलिङ्ग' क० ।
(३) 'खेटकमुण्डकपालानि' ख० ।
(४) 'शास्त्रेऽप्यनुक्तत्वादत्रैव' ख० ।
(५) 'प्राधान्येनाख्यातव्याः' ख० ।
(६) 'श्री' नास्ति ख० ।
(७) 'च' इत्यधिकं ख० ।
(८) 'मोहनचक्रेशीविद्या०' ख०

का(१)र्यशुद्धिभवा सिद्धिरणिमा (२)चात्र संस्थिता॥१२९॥

आत्मतत्त्वगतयोरशुद्धयो-
रत्र कर्मकरणात्मनोर्द्वयोः ।
शुद्धतत्त्वल(३)यभावनामयी
शुद्धिरात्मकरयोः परा मता ॥

इत्यस्म(४)द्गुरूक्तरीत्या आत्मतत्त्वस्याऽशुद्धत्वात् कर्मेन्द्रियाणामात्मतत्त्वान्तःपातित्वात् करयोश्च कर्मेन्द्रियत्वाद(५)शुद्धयोः कार्यकरणात्मनोः करयोः स्वकारणशुद्धतत्त्वाशिवाद्वैतभावनाकरशुद्धिः तत्करीयं । स्मृता निरुक्ता ।

कार्यशुद्धिभवेति ।

कारणात्मपरामृष्टका(६)र्यरूपेण संस्थिताम् ।
करोमि चिन्मयीं शुद्धिं करयोः स्पर्श(७)शोधिनीम् ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या कार्यस्य शुद्धिर्नाम कारणतावन्मात्रतया पर्यवसा(८)नम् । 'अणोरणीयान्' इति श्रुत्युक्ताणीयसि कारणे विद्यमानस्यात्मनोऽणिमा सिध्य(९)तीत्यणिमा-

---

(१) 'करशुद्धि' ख० ।
(२) 'तत्र' ख० ।
(३) 'गत' ख० ।
(४) 'इत्यस्मदुक्तरीत्या' ख० ।
(५) 'दशुद्धयोः करयोः कार्ययोः स्वकारणशु०' ख० ।
(६) 'कार्यरूपाङ्गुलिस्थिताम्' ख० ।
(७) 'स्पर्शशोधनम्' ख० ।
(८) 'पर्यवसाना' क० ।
(९) 'सिध्यतीति सिद्धिः' ख० ।

षोडशस्पन्दसन्दोहे चमत्कृतिमयीः कलाः ॥
प्राणादिषोडशानां तु वा(१)यूनां प्राणनात्मिकाः॥१३०॥
बीज(२)भूताः स्वरात्मत्वात् कलनाद्बीजरूपकाः(३) ॥

सिद्धिः। सा चात्र त्रैलोक्यमो(४)हनचक्रे स्थितेति तात्पर्यम्॥१२९॥
द्वितीयचक्रे पूजां (५)सवासनामाह-षोडशस्पन्देति।
स्पन्दो नाम परायास्तत्त्वरूपेण प्रसा(६)रः। तदु(७)क्तं परापञ्चाशिकायाम्-

सिसृक्षोः प्रथमस्पन्दः शिवतत्त्वं प्रभोः स्मृतम्।

तेन षोडश स्पन्दाः षोडश विकाराः भूतेन्द्रियमनांसि तेषां सन्दो(८)हः। चमत्कारो नाम(९)तस्मिन् चिदतिशयोदयः। तदुक्तं क्रमोदये-

स्थैर्यमे(१०)ति चमत्कारो विना विषय(११)सङ्गतिम्।

---

(१) 'प्राणानां' ख०।
(२) 'बीजभूतस्व०' ख०।
(३) 'रूपगाः' ख०।
(४) 'मोहने चक्रे' ख०।
(५) 'चक्रे सवासनां पूजामाह' ख०।
(६) 'प्रसरः' ख०।
(७) कंसान्तर्गतो ग्रन्थो नास्ति ख०।
(८) 'समूहः' इत्यधिकं ख०।
(९) 'नाम कश्चिदति०' क०।
(१०) 'मेव' ख०।
(११) 'विषयसङ्गतिम्-इति' क०।

अन्तरङ्गतया गु(१)प्ता योगिन्यः संव्य(२)वस्थिताः १३१
कामाकर्षणरूपाद्याः सृष्टेः (३)प्राधान्यतः प्रिये! ॥

तन्मय्यः भूतेन्द्रियमनः(४)सु चिदनुप्रविष्टाः कलाः षोड(५)श स्फुरन्ति तदात्मिका इत्यर्थः । कलाः षोडशसङ्ख्याकाः (६)कलाभिधानाश्च प्राण आदिर्येषां (७) ते अपानोदानसमाननागकूर्म(८)कृकरदेवदत्तधनञ्जया दश प्रसिद्धाः(९)वायवः,(१०)अन्येष्वागमान्तरेषु मृग्यास्तेषां प्राणनात्मिकाः[सर्वे(११)षां प्राणनात्मिकाः] प्राणादयो ह्येते(१२)तु तेषां प्राणादीनामपि प्राणनात्मिका इत्यर्थः । बीजभूता बिन्दुयुक्तत्वात् स्वराः षोडश अकारादिविसर्गान्ताः । तदात्मकत्वात् कलना(१३)क्रमात् । सबिन्दुकस्वरप्राप्तत्वात् (१४)कलनाद्बीजरूपकाः [स्वस्व(१५)बीज-

---

(१) 'गुप्तयोगि०' ख० ।
(२) 'योगिन्यः संस्थिता मताः' ख० ।
(३) 'सृष्टिमाधा०' ख० ।
(४) 'भूतेन्द्रियमनांसि' क० ।
(५) 'षोडशधा' ख० ।
(६) 'संख्याकलाभि०' ख० ।
(७) 'यैषां प्राणापानव्यानोदा०' ख० ।
(८) 'कृकल' क० ।
(९) 'प्रसिद्धाः' नास्ति ख० ।
(१०) 'वायवः तेषु षडागमा०' ख० ।
(११) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।
(१२) 'ह्येतत्तु एतेषां' क० ।
(१३) 'कलनात् प्रक्रमात्' ख० ।
(१४) 'प्राप्तत्वात् बीजरूपगः' ख० ।
(१५) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।

सर्वाशापूरणाख्ये तु चक्रे वामेन पूजयेत् ॥ १३२॥

स्वरूपाः अन्तरङ्गतया षोडशविकाराणां त्वगादिधातुवत्तत्राप्रकटत्वात्तन्मय्यः ।] तन्मया योगिन्यो गुप्ताः (१)संव्यवस्थिताः । अन्तरङ्गतया अन्तरङ्गं अन्तरिन्द्रियं बुद्धिस्तच्चमत्कारमयत्वादेता अन्तरङ्गाः । अत एव गुप्ताः सर्वाशापूरणाख्ये तु (२)चक्रे। योगिन्य इत्यत्र छान्दसत्वाद्द्वितीयार्थे प्रथमा । कामाकर्षणरूपाद्याः(३) 'कामाकर्षणरूपा च' इत्यादिचतुःशती(४)शास्त्रोक्ताः । सृष्टेः (५)प्राधान्यतः सृष्टौ वामचक्रस्यैव प्रधा(६)नत्वादस्यैव चक्रस्य सृष्टिरूपत्वा(७)दतस्ताः योगिनीः वामेन पूजयेत् वामावर्तक्रमेण (८)पूजयेत् । विकाराः षोडश विलासभूताः। प्राणादिषोडशवायूनां जगत्प्रा(९)णनादिशक्त्यात्मिकाः सविन्दु(१०)षोडशस्वरैः आकलिताः। प्रत्येकं तन्मयीरन्तरङ्गचिदनुप्रविष्टषोडशविकारतया गुप्ताः कामाकर्षिण्याद्याः कलाः सर्वाशापरिपूरके चक्रे वाममार्गेण पूजयेदित्यर्थः॥१३०—१३२॥

---

(१) 'गुप्ताः संस्थिताः' ख० ।
(२) 'तु' नास्ति ख० ।
(३) 'कामाकर्षणरूपाद्याः' नास्ति क० ।
(४) 'चतुःशतिशा०' क० ।
(५) 'सृष्टिप्रा०' ख० ।
(६) 'प्राधान्यात् अस्य चक्रस्य' ख० ।
(७) 'त्वात्ततस्ताः' ख० ।
(८) 'क्रमेणार्चयेत्' ख० ।
(९) 'जगत्प्राणादि' ख० ।
(१०) 'सविन्दुस्वरैः कलिताः' ख० ।

पाशाङ्कु(१)शधरा ह्येता रक्ता रक्ताम्बरा (२)वृताः ॥
प्राणशुद्धिमयी सिद्धिर्लघिमा भोक्तुरात्मनः ॥१३३॥

एतासां ध्यानमाह–पाशाङ्कुशेति ।

स्प(३)ष्टम् ।

तच्चक्रदेवतार्चने (४)सिद्धिमाह–प्राणशुद्धिमयीति ।

'आनन्द(५)वातं सुधया सुतोदकम्' इति श्रुत्युक्तरीत्या विश्वप्रा(६)णनरूपया स्व(७)धया सह [यदे(८)कमपारगुणः प्राणिति तस्मिन्] स्वकारणे लयः । प्राणादीनां वायूनां शुद्धिर्नामाऽत्र प्राणशब्दो वायुमात्रोपलक्षणपरः, तेन वायुलयलक्षणायां (९)शुद्धौ मनोलयलक्षणः(१०) समाधिर्भवति । अत(११)स्तदेकरसभूतस्य भोक्तुरात्मनो जीवस्य य(१२)स्तद्गुणो लघिमासिद्धिर्भवति ॥१३३॥

---

(१) 'पाशाङ्कुशकरा एता' ख० ।
(२) 'इति' क० ।
(३) 'स्पष्टम्' नास्ति ख० ।
(४) 'देवतार्चनासिद्धि०' ख० ।
(५) 'आनितवातं स्वधया तदेकम्' क० ।
(६) 'विश्वप्रीणन' ख० ।
(७) 'सुधया' ख० ।
(८) कंसान्तर्गतग्रन्थस्थले 'यदेकरसमयमतः प्राणा एतस्मिन्' इति ख० पु० पाठः ।
(९) 'तु' इत्यधिकं ख० ।
(१०) 'लक्षणा समा' क० ।
(११) 'ततस्तदे०' ख० ।
(१२) 'यद्गुणो' ख० ।

त्रिपुरेशी च चक्रेशी पूज्या सर्वोपचारकैः ॥
[कौलिका(१)नुभवाविष्टभोगपुर्यष्टकाश्रिताः ॥१३४॥
वाग्भवाष्टकसम्बन्धसूक्ष्मा वर्गस्वरूपतः ॥
तास्तु गुप्ततराः सर्वाः सर्वसंक्षोभणात्मके ॥ १३५ ॥

त्रिपुरेशीति ।

यादृशैरुपचारैः सर्वै(२)र्गन्धादिभिर्मूलदेवी पूजिता, तादृशै-रेवोपचारैः सर्वाशापरि(३)पूरणचक्रे चक्रेशी त्रिपुरेशी पू-ज(४)नीयेत्यर्थः ।

तृतीयचक्रे पूजां सवासनामाह—कौलिकेति ।

कुलं (५)षड्विंशत्तत्त्वात्मकशरीरम्, तद्विषयानुभवः कृशो-ऽहं स्थूलोऽहमित्यादि। तेनाविष्टो जीवः । तदाश्रिततया तस्य भोगपुर्यष्टकम् ।

चिन्तिश्चित्तं च चैतन्यं चेतनाद्वयकर्म च ।
जीवः कला च देवेशि! सूक्ष्मपुर्यष्टकं मतम्॥

इति स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तरीत्या सूक्ष्मपुर्यष्टकं तदाश्रिताः

---

(१)कंसान्तर्गतग्रन्थस्थले 'प्रकृत्यष्टकरूपस्थाः कवर्गाद्यष्टवर्गगाः। अनङ्गकुसुमाद्यास्तु सर्वसंक्षोभकारके ॥ चक्रे चात्यन्तरङ्गत्वादेता गुप्त-रा मताः । पाशाङ्कुशधनुर्बाणकरा रक्ताः समर्चयत् ॥' इति ख० पु० पाठः ।

(२) 'सर्वगन्धा०' ख० ।

(३) 'परि' नास्ति ख० ।

(४) 'पूज्येति स्पष्टम्' ख० ।

(५) 'कुलम्' इत्यारभ्य 'रक्तकञ्चुकेति' इत्यन्तं नास्ति ख० ।

अनङ्गकुसुमाद्यास्तु रक्तकञ्चुकशोभिताः]॥
[त्रेणाकृत(१)लसत्केशाश्चापबाणधराः शुभाः]॥१३६॥
तत्तदाकारबुद्ध्यात्मभोग्यभोक्तुर्म(२)हेशितुः ॥

तन्मयतया वाग्भवानामैकाराणामष्टकेन सम्बद्धाः । सूक्ष्मवर्गवैखरीवर्णाष्टकवर्गम् । तदुक्तं स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

स्थूलं पञ्चाशदाकारं सूक्ष्ममष्टाष्टकं स्मृतम् ।

तत्स्वरूपत्वात्तदात्मकत्वाद्गुप्ततरा सूक्ष्मवैखरीवर्णवर्गाष्टकमयत्वादेता अपि सूक्ष्माः । अतोऽत्यन्तरङ्गतया गुप्ततरा इत्यर्थः । ताः सर्वा अनङ्गकुसुमाद्याः 'अनङ्गकुसमा पूर्व' इत्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्ताः सर्वसङ्क्षोभणाह्वये तृतीये चक्रे अष्टदलकमले पूज्या इति योज्यम् ।

तासां ध्यानमाह–रक्तकञ्चुकेति ।

स्पष्टम् ॥१३४—१३६॥

तत्तदाकारेति ।

इन्द्रियद्वारा बहिर्निर्गत्य तत्तदाकारा तत्तदिन्द्रियार्थाकाराकारिता (३)बुद्धिरन्तःकरणपरिणतिस्तदात्मनो भोग्याः शब्दस्पर्शरूपरसगन्धास्तेषां भोक्ता प्रमाता स एव महीशिता भूपतिः क्षेत्रज्ञ इति यावत् । तस्य पिण्डादीनां पिण्डपदरूपरूपातीतानां स्थानानां विश्रान्ति(४)रूपातीते तुरीयपदे

---

(१) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।
(२) 'महीशितुः' ख० ।
(३) 'कारिता' नास्ति ख० ।
(४) 'विश्रान्ती रूपातीतं तुरीयपदं मुक्तिः' ख० ।

पिण्डादिपदविश्रान्तिसौन्दर्यगुणसंयुता ॥ १३७ ॥
चक्रेश्वरी बुद्धिशुद्धिरूपा च परमेश्वरी (१) ॥

मुक्तिः । अत्र (२)प्रामाणिकवचनम्—

पिण्डे मुक्ताः पदे मुक्ताः रूपे मुक्ताः षडानन ! ।
रूपातीते तु ये मुक्तास्ते मुक्ता नाऽत्र संशयः ॥

सैव सौ(३)न्दर्यं (४)इत्यनित्याशुचिसंसारलक्षणपरमदौर्भाग्यवि(५)दारणानित्यशुद्धपरमप्रेमास्पदसर्वस्पृहणीयपरमशिवरूपप्रकाशनमेव सौन्दर्यं तदेव गुणस्तेन संयुता तदेकरसतया चक्रेश्वरी सर्वसङ्क्षोभणाख्यतृतीयचक्रेश्वरी । कोऽर्थः ? चिन्मयशब्दादिविषयप्रमातुः क्षेत्रज्ञस्य पिण्डपदरूपरूपातीतविश्रान्तिरूपलक्षणा तत्त्रितयपुरातनी तदेकरस्यसौन्दर्यशालिनी त्रिपुरसुन्दरी त्रितयचक्रेश्वरीत्यर्थः । बुद्धिशुद्धिरूपा बुद्धिशुद्धिर्नाम विषयसंसर्गं विहाय निर्विकल्पचिदात्मलयस्तद्रूपा । अत एव महिमासिद्धिरूपा बुद्धेरविषयोपरागाच्चिदात्मनो महिमामाहिमत्वं (६)सिद्ध्यति । तत्सिद्धिरूपा चक्रेश्वरी सर्वोप(७)चारैः पूर्वोक्तैर्गन्धादिभिः(८)

---

(१) 'परमेश्वरि' ख० ।
(२) 'प्रमाणव०' ख० ।
(३) 'सैवायसौ०' क० ।
(४) 'सुन्दरत्वं अमि०' ख० ।
(५) 'विहाय तस्य नि०' ख० ।
(६) 'महत्त्व' ख० ।
(७) 'सर्वोपचारकैः' ख० ।
(८) 'गन्धादिभिरभ्यर्च्या' ख० ।

महिमासिद्धिरूपा (१)तु पुज्या सर्वोपचारकैः॥१३८॥
द्वादशग्रन्थिभेदेन समुल्लसितसंविदः ॥

पूज्या ॥१३७—१३८॥

चतुर्थचक्रे (२)सवासनां पूजामाह—द्वादशग्रन्थिभेदेनेति ।

ग्रन्थिः षट्चक्राणां प्रत्येकं ऊर्ध्वाधोग्रन्थिद्वयमिति द्वादशग्रन्थयः । अत्रैव वक्ष्यति—

द्वादशग्रन्थिभेदेन वर्णानां ह्यन्तरे प्रिये! ।
य(३)दोल्लसति शृङ्गाटपीठात्कुटिलरूपिणी ॥

इति चतुःशती(४)शास्त्रोक्तरीत्या समुल्लसितायाः उद्गच्छन्त्याः । संविदः कुण्डलिन्याः । द्वादशग्रन्थिभेदेन विसर्गान्तदशावेशाद्विसर्गः षोडशस्वरः । तेन विसर्गशब्देन षोडशसंख्या गृह्यते । अतो विसर्गान्तं षोडशान्तम् ।

यच्छोडशकलाकारं भूतान्तं व्योमगञ्च (५)तत् ।
षोडशान्तमिति ख्यातं व्योमस्थानेन्दुमण्डलम् ॥

इति स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तरीत्या तदेव । [दशा(६)वेशश्चिद्दीपाकारत्वात्तदावेशस्तत्रासक्तिः ।]

---

(१) 'च' ख० ।
(२) 'पूजां सवासना०' ख० ।
(३) 'यदुल्लसति' ख० ।
(४) 'चतुःशति' क० ।
(५) 'यत्' ख० ।
(६) कंसान्तर्गतग्रन्थस्थाने 'दशा चिदाधारत्वात् तदावेशस्तदापत्तिः' ख० ।

विसर्गान्तदशावेशाच्छाक्तानुभवपूर्वकम् ॥ १३९ ॥
उन्मेषशक्तिप्रसरैरिच्छाशक्तिप्रधानकैः ॥

तदुक्तमत्रैव—

व्योमेन्दुमण्डलासक्ता सुधा(१)स्रोतस्वरूपिणी ।

शाक्तानुभवपूर्वकं मूले (२)स्थितायाः कुण्डलिन्याः षट्चक्रग्रन्थिसञ्चयभेदक्रमेण व्योमेन्दुमण्डलासक्ति(३)परिकल्पनमेव शाक्तानुभवः । तत्पूर्वकं भाविवर्णोत्पत्तिरिति क्रियाविशेषणम् ॥ १३९ ॥

त्रैलोक्यमोहनादिचक्रत्रये वैखरीमयतावासनामुक्त्वा सर्वसौभाग्यदायकादिचक्रत्रये भूतलिपिमध्यमामय(४)वासनामाह—उन्मेषशक्तीति ।

अकुलसङ्घट्टरूपैरकुलं (५)ब्रह्मरन्ध्राधोमुखसितसहस्रदलकमलं । तत्रस्थोऽकारः—

अकारः सर्ववर्णाग्र्यः प्रकाशः परमः शिवः ॥

इति सङ्केतपद्धत्युक्तरी(६)त्या अकारः परमशिवात्मकोऽकुलशब्देन लक्ष्यते । तेन सङ्घट्टः सम्बन्धः । [तद्रू(७)पैरिच्छा-

---

(१) 'श्रोत' ख० ।
(२) 'मूलेत्थितायाः' ख० ।
(३) 'सक्त' ख० ।
(४) 'मध्यमामयतां वा०' क० ।
(५) 'अकुलं' नास्ति ख० ।
(६) 'पद्धत्युक्तोऽकारः' ख० ।
(७) कंसान्तर्गतो ग्रन्थः ख० पु० नास्ति ।

तदेवाऽकुलसङ्घट्टरूपैर्वर्णचतुष्टयैः ॥ १४० ॥

शक्तिप्रधानकैः । इच्छाशक्तिरिकारः । उन्मेषशक्तिप्रसरैः । उन्मेषशक्तिरुकारः ।] तदुक्तं परापञ्चाशिकायाम्--

अनुत्तरेच्छा उन्मे(१)ष आनन्दै(२)षणमूलता ।
क्रियेच्छाज्ञानशक्तीनां सत्ता चोच्छू(३)नता च षट् ॥

कोऽर्थः ? मूलोत्थिताया इच्छाशक्तेः कुलकुण्डलिन्याः अकुलस्थेन अकारेण सङ्घट्टे सति एकारो जायते । त(४)स्यैवोन्मेषशक्तिसङ्घट्टे सति ॐकारो जायते । तयोरेवाऽकुलसङ्घट्टे सति ऐकारौकारौ जाये(५)ते इत्यर्थः । तदुक्तं परापञ्चाशिकायाम्–

अनुत्तरानन्त(६)शक्तिरिच्छाशक्तौ नियोजिता ।
त्रिकोण(७)मथ षट्कोणमिच्छायां रूढिमागता ॥ इति ।
ते एवोन्मेषयोगेन क्रियाशक्ति(८)स्फुटं वपुः ।
उक्तत्रिशक्तिसङ्घट्टत्रिशूलं द्वैतघस्मरम् ॥ इति च ।

मिश्रेच्छाभावितैरपि ।

---

(१) 'उन्मेषा' क० ।
(२) 'आनन्दशन ऊनता' क० ।
(३) 'सत्ताचेच्छूलता वषट् । इति' ख० ।
(४) 'उन्मेषशक्तिरूपायास्तस्या एवाकुलसङ्घट्टे' ख० ।
(५) 'जायेत' क०, 'जायते' ख० ।
(६) 'अनुत्तरानन्द' क० ।
(७) 'त्रिकोणमध्यषट्कोणमिच्छायां रूढमागतम्' ख० ।
(८) 'शक्तौ' ख० ।

वेद्योष्मरूपसाव(१)र्णैर्मिश्रेच्छाभावितैरपि ॥

इच्छेषणान्तरारूढाः स्फुटास्फुटजगन्मयाः ।
चत्वारः पर(२)तो वर्णाः षडात्मा(३)नः प्रचोदिताः ॥

इति परा(४)पञ्चाशिकोक्तरीत्या अकुलेषणाभ्यां मिश्रेण भाविताः षंढाः स्थूल(५)वर्णाः तैरपि। तत्र ह्रस्वद्वयमेव ग्राह्यम् । अत एवाऽकुलः। एको वर्णः इच्छात्मके। द्वितीयः उन्मेषोऽपरः। परं(६)षंढह्रस्वद्वयं च एकारैकारौकारौकाराश्चेति नव स्वरा भवन्ति । वेद्योष्मरूपसावर्णैः ।

सत्तावाचिनि व[illegible] तु शादिमा[illegible]न्तिम जगत् ।
विलुप्तप्रत्ययाकारमेतत् सपरि[illegible] ॥

इति परापञ्चाशिकोक्तरीत्या वेद्यस्य षट्त्रिंशत्त्वात्मनः । सङ्कल्परूपा ऊष्माणः 'शषसह ऊष्माण[illegible]ति तन्त्रान्तरवचनात् । एवम्भूतः [illegible] आदिर्यस्य हकारस्य स एव वेद्योष्मरूपशादिर्हकारस्तदाद्यवर्णैः । अत्रैक आदिशब्दः अध्याहार्यः ।

कुलशक्तिसमावेशरूपवर्णद्वयान्वितैः ।

कुलशक्तिः कुण्डलिनी तस्याः समावेशः उदयविश्रान्तिस्थानद्वयं आधारं ब्रह्मरन्ध्रमयं तद्रूपं वर्णद्वयं लकारवकारात्मकं ।

---

(१) 'शाद्यर्णै०' क० ।
(२) 'पुरतो' ख० ।
(३) 'षंढात्मानः' ख० ।
(४) 'परा' नास्ति ख० ।
(५) 'षडः ऋलृलृवर्णाः' क० ।
(६) 'परं' नास्ति क० ।

कुलशक्तिसमावेशरूपवर्णद्वयान्वितैः ॥ १४१ ॥
शक्तेः सारमयत्वेन प्रसृतत्वान्महेश्वरि! ॥

आधारपङ्कजं पीतं चतुष्पत्रं सुके(१)शरम् ।

इत्यादि 'पार्थिवं पङ्कजं ह्येतत्' इत्यन्तेन स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तरीत्या आधारपङ्कजस्य पार्थिवा(२)त्मकतया लकारः ।

ब्रह्मरन्ध्रे ध्रुवाद्ऊर्ध्वे कुलपद्मं महेश्वरि! ।
श्वेतं सुकेशरोपेतं सहस्रारमधोमुखम् ॥
व्यापिनी के(३)वला शक्तिरमृतौघप्रवर्षिणी ।

इत्यन्तेन स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तरीत्या अमृतमयो वकारः । एतद्वर्णद्वयान्वितैः । कोऽर्थः ? कुलशक्तेरिच्छात्मिकायाः कुण्डलिन्याः उन्मेषात् षट्चक्रपञ्चगगनद्वादशग्रन्थिभेदक्रमेण अकुलसमावेशात् 'अइउऋऌएऐओऔहयवरल'—इति वर्णचतुर्दशकमुत्पद्यते । तदुक्तागमान्तरे भूतलिप्युद्धार(४)सङ्ग्रहे—

पञ्च ह्रस्वाः सन्धिवर्णाः द्यौर्वायव(५)ग्निजलं धरा । इति ।

तन्मयं चतुर्दशारचक्रमित्यर्थः ॥१४०–१४१॥

सम्प्रदायक्रमायातसौभाग्यदायकशब्दयोर्वासनामाह—शक्तेरिति ।

शक्तेरिच्छाशक्तेः कुण्डलिन्याः सारः प्रसारः पूर्वोक्तरीत्या

---

(१) 'सकेसरम्' ख० ।
(२) 'पार्थिवतया' ख० ।
(३) 'व्यापिनी केवलं शश्वदमृतौघप्रवर्षिणम्' क० ।
(४) 'प्रसङ्ग' ख० ।
(५) 'व्योमेराग्निजलं धरा' ख० ।

सम्प्रदायक्रमायाताश्चक्रे सौभाग्यदायके ॥१४२॥
निरन्तरप्रधारूपसौभाग्यं बलयोगतः ॥

अकुलस्थानस्थाऽनुत्तरशिवसंसर्गस्तन्मयत्वेन तदुत्पन्नत्वात् । एते(१)षां वर्णानां तैर्वर्णैः प्रसृतत्वात् सर्वसङ्क्षोभिण्यादिशक्तीनां सम्प्रदायक्रमायातत्वम् ।

सम्प्रदायो महाबोधरूपो गुरुमुखे स्थितः ।

इति(२) । पूर्वोक्तरीत्या गुरुमुखादधिगतत्वादेत(३)देव वर्णोत्पत्तेः । आसां च तन्मयत्वम् । (४)अत एव ताः सम्प्रदायक्रमायाता इत्यर्थः । 'अणिमासदृशा(५)स्तास्तु रक्त(६)वर्णैः' इत्यादिपूर्वोक्ता अणि(७)मासिद्धिसदृशरूपाः । सर्वसङ्क्षोभि(८)णीपूर्वाः 'सर्व(९)सङ्क्षोभिणी शक्ति'रित्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्ताः । निरन्तरप्रधा शिवाद्वैतभावना सैव सौभाग्यं परमसुभगदरमप्रेमास्पदपरशिवाभेदगोचरत्वात्तदेव बलं शक्तिः

---

(१) 'एतेन' ख० ।
(२) 'इति' नास्ति क० ।
(३) 'त्वाद्वर्णो०' ख० ।
(४) 'च' अधिकं क० ।
(५) 'सदृशीः' ख० ।
(६) 'रक्ततरावर्णैः' ख० ।
(७) 'पूर्वोक्ताणिमासिद्धिसदृशीः ख० ।
(८) 'सर्वसङ्क्षोभिणीपूर्वाः' नास्ति ख० ।
(९) 'सर्वसङ्क्षोभिणी शक्तिः' इत्यत्र 'सर्वज्ञा सर्वशक्तिश्च' इति ख० पु० पाठः ।

अन्वर्थसं(१)ज्ञिके! देवि! अणिमासद्द(२)शाः शुभाः ॥१४३॥
सर्वसङ्क्षोभिणीपूर्वा देहाक्षादिविशुद्धिदाः ॥

तद्योगतः अनित्याशुचिरूपपरमदुर्भगसर्व(३)जुगुप्सिततल्लक्षणसंसारपरिपन्थिपरम(४)प्रेमास्पदसर्वस्पृहणीयपरमसुभगपरमशिवाहन्तालक्षणसौभाग्यप्रतिपादनशक्तिसंयोगात् । अन्वर्थसंज्ञके (५)अनुकूलार्थाक्षरशालिनि (६)संज्ञावति सौभाग्यदायके चक्रे सम्पूजयेदित्यनुषङ्गः ।

देहेति ।

देहः षट्त्रिंशत्तत्त्वसमुदायलक्षणः । तच्छब्देन तद्दहन्ताभिमानिनीप्रमाता लक्ष्यते । अक्षाणीन्द्रियाणि प्रमाणानि । आदिशब्दाद्विषयाः प्रमेयरूपाः गृह्यन्ते । तेषां विशुद्धि(७)श्चिदेकविश्रान्तिः । तस्यां (८)विशुद्धौ यष्टुरीश्व(९)रत्वं स्वातन्त्र्यं (१०)सिद्ध्यति । सा चाऽत्र प्रोक्तरूपे प्रमातृमानमेयलक्षणे पुरत्रये (११)चि-

---

(१) 'संज्ञके' ख० ।
(२) 'सदृशीः' ख० ।
(३) 'जुगुप्साभेदलक्षण०' ख० ।
(४) 'पर' ख० ।
(५) 'संज्ञिके' क० ।
(६) 'शालिसंज्ञा०' ख० ।
(७) 'शुद्धिः विवेकविश्रान्तिः ख० ।
(८) 'शुद्धौ' ख० ।
(९) 'ईशित्वं' ख० ।
(१०) 'स्वातन्त्र्यं' नास्ति क० ।
(११) 'त्रयेऽपि निवा०' ख० ।

ईशित्वसिद्धिरपि च प्रोक्तरूपे पुरत्रये ॥ १४४ ॥
योगादिक्लेशभेदेन सिद्धा त्रिपुरवासिनी ॥

न्निवासस्थानत्वात् । अत्रैव वक्ष्यति—

मातृमानप्रमेयाणां पुराणां परिपोषणी । इति ॥१४२–१४४॥

योगादीति ।

योगादिक्लेशभेदेन(१) । 'आत्मा मनसा संयुज्यते मन इन्द्रियेणेन्द्रियमर्थेन, इन्द्रियाणां (२)प्राप्यकारित्वनियमात् । ततोऽप्यर्थसन्निकृष्टेन्द्रियेण' इति तन्त्रान्तरोक्तरीत्या मातृमानमे(३)येषु तद्रूपेण चिन्मरीचीनां प्रसा(४)रः तत्समवाय(५)योगः स एवा(६)दिक्लेशः । असङ्गाद्वयापरिच्छि(७)न्नसंविदात्मने मानसेन्द्रियाविषयात्मना बहिरुपराग एव हि क्लेशः क्लिष्टत्वम् । तद(८)भेदेन प्रत्यङ्मुखतया तदेकरस्येन परप्रमातृविश्रान्तिरभेदः । तदुक्तं परापञ्चाशिकायाम्—

सर्व(९)संविन्नदीभेदभिन्नविश्रान्तिभूमये ।
नमः प्रमातृव(१०)पुषे शिवचैतन्यसिन्ध(११)वे ॥

---

(१) 'शब्देन' क० ।
(२) कंसान्तर्गतं नास्ति क० ।
(३) 'प्रमेये' ख० ।
(४) 'प्रसरः' ख० ।
(५) 'तत्समयो योगः' क० ।
(६) 'स चादि०' ख० ।
(७) 'विच्छिन्न' ख० ।
(८) 'तद्भेदेन' ख० ।
(९) 'सर्वचित्तादिकाद्भेदाद्भिन्न०' ख० ।
(१०) 'विधये' ख० ।
(११) 'सिद्धये' ख० ।

एताः सम्पूजयेद्देवि! सर्वाः सर्वोपचारकैः ॥ १४५ ॥
सदातनानां नादानां नवरन्ध्रस्थितात्मनाम् ॥

स्तोत्रावल्यामपि—

यत्र यत्र मिलिता मरीचयः
तत्र तत्र विभुरेव जृम्भते । इति ।

सिद्धा त्रिपुरवासिनी पूर्वोक्तपुरत्रयविश्रान्तिरूपिणी चतुर्थचक्रेश्वरी । एताः पूज्याः आवरणदेवताः सिद्धिचक्रेश्वरीयुताः सर्वाः सर्वोपचारैर्गन्धादिभिः सम्पूजयेत् ॥१४५॥

पञ्चमचक्रे पूजां सवासनामाह—सदातनानामिति ।

सदातनानां यावच्छरीरभावितानां नादानां अविकृतशून्यस्पर्शनादध्वनिबिन्दुशक्तिबीजाक्षराख्यानां । नवरन्ध्रस्थितात्मनां नवरन्ध्राणि नवाधाराणि सुषुम्नान्तर्गतगगनभा(१)गरूपाणि । [आधार(२)स्वाधिष्ठानमणिपूरानाहततदूर्ध्ववज्रपद्मकण्ठलम्बिकाविशुद्धाज्ञाख्यानि] । तदुक्तं (३)स्वच्छन्दसङ्ग्रहे—

आधारं स्वाधिष्ठानं च मणिपूरमनाहतम् ।
मध्यमं वज्रकण्ठं च लम्बिकां च विशुद्धिकाम् ॥
आज्ञां च (४)नवकं विद्धि षड्क्राणि (५)त्रिहीनकम् । इति ।

---

(१) 'भासरूपत्वात्' ख० ।
(२) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।
(३) 'स्वच्छन्दे' ख० ।
(४) 'नवके' ख० ।
(५) 'त्विही०' क० ।

महासामान्यरूपेण व्यावृत्तध्वनिरूपिणी ॥ १४६ ॥
अस्थिरस्थिरवेद्यानां छायारूपैर्दशार्णकैः ॥

तेषु स्थितात्मनां तेषां महासामान्यरूपेण महत् आद्यन्तरहितं निर्विशेषध्वनिलक्षणं सामान्यं समष्टिस्तद्रूपेण । व्यावृत्तध्वनिरूपिणी एवं व्यावृत्तो विभक्तो दशधा ध्वनिः तद्रूपिणी अविकृतादिनादमयसूक्ष्ममध्यमारूपिणीत्यर्थः । अस्थिरस्थिरवेद्यानां अस्थिरवेद्यानि कर्मेन्द्रियगोचरतया क्रियारूपाणि वचनादानगमनविसर्गानन्दाख्यानि स्थिरवेद्यानि ज्ञानेन्द्रियगोचराः शब्दस्पर्शरूपरस(१)गन्धाः तेषामस्थिरस्थिरवेद्यानां । छायारूपैः (२)बिम्बप्रतिबिम्बरूपैः । दशार्णकैः (३)टतवर्गद्वयदशार्णैराविःकृता इति शेषः । कुल(४)कौलयोगिन्यः । अत एव कुलस्य देहस्य अवयवभूतानि दशेन्द्रियाणि कुलशब्देनोच्यन्ते, तत्सबन्धा(५)त्तद्ग्राह्यदशविषयाः कौलिका इत्युच्यन्ते, तैर्योगः सम्बन्धः कार्यकारणभा(६)वलक्षणो यासां ताः कुलकौ(७)लयोगिन्यः । ननु (८)भूतालिप्युद्धारक्रमे क्रमप्राप्तौ कवर्गच-

---

(१) 'रस' नास्ति क० ।
(२) 'रूपैः प्रतिबिम्बभूतैः दशा०' ख० ।
(३) 'दशार्णकैराविर्भूता०' क० ।
(४) 'कुलकौलिकयोगिन्यः' ख० ।
(५) 'तत्सम्बन्धात्तत्सङ्ग्राह्या दश०' ख० ।
(६) 'भाव' नास्ति ख० ।
(७) 'कुलकौलिकयोगिन्यः' ख० ।
(८) 'भूतलिपिक्रमेण' ख० ।

कुलकौलिकयोगिन्यः सर्वसिद्धिप्रदायिकाः ॥१४७॥
श्वेता(१)म्बरधराः श्वेताः श्वेताभरणभूषिताः ॥

वर्गौ [कथं (२)टतवर्गौ तस्मिन् दशारे व्युत्क्रमेण कथ्येते ? उच्यते] चतुर्दशारदशारद्वयचक्राणां स्थितिरूपत्वाद् भूतलिपेर्मध्यमावयवत्वान्मध्यमायाश्च स्थितिरूपत्वात्स्थितिक्रमोऽयं वर्गव्य(३)त्ययः । अत एव तत्कारणभूतसूक्ष्ममध्यमात्मना (४)नादमयत्व(५)संज्ञाकथनमस्य चक्रस्य । सर्वसिद्धिप्रदायिकाः(६) सर्वस्य पूर्वोक्तस्य ज्ञानकर्मेन्द्रियविषयजातस्य सिद्धिः प्रतीतिः प्रमातृविश्रान्तिः,तल्लक्षणायाः (७)सिद्धेः प्रदायिकाः॥१४६–१४७॥

तासां(८) ध्यानमाह–श्वेताम्बरधरा इति ।

स्पष्टम् ।

सर्वार्थसाधकचक्र(९)व्युत्पत्तिमाह–मन्त्राणामिति ।

[सर्व(१०)सिद्धिप्रदाद्याः 'सर्वसिद्धिप्रदा देवी च' इत्यादि-

---

(१) 'श्वेतावराभयकराः' ख० ।
(२) कंसान्तर्गतग्रन्थस्थाने 'अस्मिन् दशारे व्युत्क्रमेणोच्येते' इति क० ।
(३) 'वर्गन्यासः' ख० ।
(४) 'त्मना' नास्ति ख० ।
(५) 'त्व' नास्ति ख० ।
(६) 'प्रदायकाः' क० ।
(७) 'सिद्धेः' नास्ति क० ।
(८) 'आसां' ख० ।
(९) 'चक्रोत्पत्तिमा०' ख० ।
(१०) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।

मन्त्राणां (१)स्वप्रधारूपयोगादन्वर्थसंज्ञके ॥ १४८ ॥
सर्वसिद्धिप्रदाद्यास्तु चक्रे सर्वार्थसाधके ॥
लोकत्रयसमृद्धीनां हेतुत्वाच्चक्रनायिका ॥ १४९ ॥

चतुःशतीशास्त्रोक्ताः । मन्त्राणां पूर्वोक्तनिर्वचनानां मननत्राणवतां स्वप्रधारूपयोगात् स्वस्य शिवात्मनः साधकस्य]। प्रथा(२) शिवाहम्भावभावना (३)तदेव मननत्राणनं तद्योगादन्वर्थसंज्ञके सर्वार्थसाधकपदा(४)नुकूलार्थवत्संज्ञाशालिनि शिवाहम्भावभावनालक्षणमननात् सर्वेषां (५)स्वस्वसाधकानाम् अर्थं परमप्रयोजनं मोक्षं साधयतीति विशेषात् (६)सर्वार्थसाधकचक्रे संस्थिता इति शेषः ।

स्वनामपदार्थ(७)व्युत्पत्तिपुरःसरमेतच्चक्रे(८)श्वरीमाह—लोकत्रयसमृद्धीनामिति ।

[(९)लोकयतीति लोकः, लोकनं लोकः, लोक्यत इति लोकः] इति व्युत्पत्त्या लोकत्रयस्य मातृमानमेयलक्षणस्य समृ-

---

(१) 'स्वप्रथामननत्राणयोगा०' ख० ।
(२) 'स्वप्रथा' ख० ।
(३) 'तदेवामननत्राणं त०' ख० ।
(४) 'पदार्थानुकूला०' ख० ।
(५) 'स्वसाध०' ख० ।
(६) 'विशेषात्' नास्ति क० ।
(७) 'र्थवत् उत्पत्ति०' ख० ।
(८) 'चक्रेशीमा०' ख० ।
(९) कंसान्तर्गतस्थले 'लोकयतीति लोकतेऽनेनेति लोक्यत' ख० ।

त्रिपुरा श्रीर्महेशानि ! मन्त्रशुद्धिभवा पुनः ॥
वशित्वसिद्धिराख्याता एताः सर्वाः समर्चयेत् ॥१५०॥
ऊर्ध्वाधोमुखया देवि ! कुण्डलिन्या प्रकाशिताः ॥

द्धीनां परिपूर्ण(१)प्रमातृविश्रान्तिलक्षणानां हेतुत्वात्त्रिपुरा(२) श्रीपञ्चमचक्रेश्वरी पूज्येत्यर्थः ।

मन्त्रशुद्धीति ।

मन्त्राणां शुद्धिर्नाम 'अकुले विषुसंज्ञे च' इत्यादिपूर्वोक्तरीत्या उन्मन्य(३)न्तकाललयलक्षणोच्चारणेन । चिन्मयता(४)-भावना तादृशमन्त्रशुद्ध्या स्वसाधकस्य वशित्वं । [सक(५)लजगत्सर्जने रक्षणे संहारे च] स्वायत्तत्वं (६)सिद्ध्यति तादृशपरशिवप्राप्तिः । सा चाऽस्मिन् चक्रे वशित्वसिद्धिरस्ति । एताः सर्वा आवरणदेवताश्चक्रे(७)श्वरीसिद्धिसंयुताः समर्चयेत् ॥१४८–१५०॥

षष्ठचक्रे (८)पूजां सवासनामाह–ऊर्ध्वाधोमुखयेति ।

'ऊर्ध्वाधोमुखया यदोल्लसति' इत्यादिचतुःशतीशा-

---

(१) 'पूर्णपरप्रमा०' ख० ।

(२) त्रिपुरा श्रीः पञ्चम०' ख० ।

(३) 'उन्मनीपर्यन्तं कलाबीजलक्षणो०' ख० ।

(४) कंसान्तर्गतस्थाने 'चिन्मय्यन्तर्भावनं मातृमन्त्रशुद्ध्यादौ' इति ख० पु० ।

(५) कंसान्तर्गतस्थले 'सर्वजगत्प्रसवे सर्वजगत्संहारे च' ख० ।

(६) 'स्वातन्त्र्यं सिद्ध्यतीति तादृशी परशिवताप्राप्तिः' ख० ।

(७) 'चक्रे श्रीसिद्धिसंयुताः' ख० ।

(८) 'चक्रपूजां' ख० ।

कुलेच्छया बहिर्भावात् कादिवर्णप्रथामयी(१)॥१५१॥
निगर्भयोगिनी वाच्या (२)स्वरूपा वेशरूपके ॥

स्त्रोक्तरीत्या अकुल(३)स्थपरपुरुषप्राप्तये ऊर्ध्वमुखया पुनरधोमुखया (४)विश्वसृष्टये मूलाधारं प्रविशन्त्या कुण्डलिन्या प्रकाशिताः अभिव्यञ्जिताः कारणे सत्त्वात् कुलेच्छया कुलमुक्तलक्षणं मातृमानमेयरूपं तत्रेच्छया तन्निर्माणेच्छया बहिर्भावात् (५)कादिवर्णप्रथामयी षट्त्रिंशत्तत्त्वसङ्कलनरूपतत्त्वत्रयमयमातृमानमेयलक्षणकुलनिर्माणेच्छया (६)अकुलस्थपराशिवाद्बहिः प्रसृतया समस्तवर्णगर्भिण्या कुण्डलिन्या ककारादिदशवर्णप्रथारूपा निर्मिता इत्यर्थः। निगर्भयोगिनीवाच्याः निगर्भयोगिन्य इति (७)वचनाः।

निगर्भो (८)हि महादेवि ! शिवगुर्वात्मगोचरः।

इति पूर्वोक्तरीत्या[(९)ऽद्वैतप्रथालक्षणद्वैतप्रथालक्षणपरप्रमातृयोगो यासां ताः]योगिन्यो विषयेन्द्रियसंसर्गलक्षण(१०)दशेन्द्रियवृत्तयः

---

(१) 'प्रथामयाः' ख०।
(२) 'वाच्याः स्व०' ख०।
(३) 'स्थ'नास्ति ख०।
(४) 'स्वसृष्टये' ख०।
(५) 'कचादि' ख०।
(६) 'अ' नस्ति ख०।
(७) 'इति वचनात्' ख०।
(८) 'निगर्भोऽपि' ख०।
(९) कंसान्तर्गतस्थले 'ऽद्वैतलक्षणपरप्रमातुः योगो यासामिति' ख०।
(१०) 'लक्षणा दश०' ख०।

सर्वावेशकरे (१)चक्रे सर्वरक्षाकरे पराः ॥ १५२ ॥
सर्वज्ञाद्याः स्थिता (२)एताः सह पुस्ताक्षमालिकाः ॥

चिन्मरीचयो निगर्भयोगिन्यः। स्वरूपावेशरूपके स्वरूपस्य साधक-स्या(३)त्मनः प्रमातुरावेशः परशिवोऽहमिति मतिः । आवेशो हि लोके ब्रह्मराक्षसोऽहमितिवत् पराहन्ताप्रथा तद्रूपके तन्निरूपके। अत एव सर्वावेशकरे।

यत्र यत्र मनो याति-इत्यादि ।
तत्रतत्राक्षमार्गेण चैतन्यं व्यज्यते प्रभोः ।

इति विज्ञानभैरवभट्टारकोक्तरीत्या सर्वत्र (४)तदावेश-तदभेदेन (५)स्फुरणं करोतीति सर्वावेशकरे। चक्रे षष्ठे चक्रे स-र्वरक्षाकरे 'काकेभ्यो रक्षतामन्नम्' (६)इतिवत् (७)प्रतिकू-लपदार्थादुपहतिपरिहारः । रक्षा नाम सर्वस्माद्भेदप्रपञ्चलक्षणा-त् परिपन्थिनो रक्षा परशिवाभेदप्रतीतिरूपा तत्करे। पराः पराशि-वाद्वैतप्रतिपादनपरत्वादु(८)त्कृष्टाः। सर्वज्ञाद्याः 'सर्वज्ञा सर्वश-क्तिः' इत्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्ताः स्थिताः ।

तासां ध्यानमाह—एता इति ।

---

(१) 'सर्वरक्षाकरे चक्रे सर्वावेशकरे पराः' ख० ।
(२) 'स्थिताश्चैताः' ख० ।
(३) 'साधकात्मनः' ख० ।
(४) 'सर्वत्र तत्पदावेशस्तद०' ख० ।
(५) 'देन स्वस्यैव स्फु०' ख० ।
(६) 'रक्षतामयामिति' ख० ।
(७) 'तत्प्रति' क० ।
(८) 'परत्वात् सर्व०' ख० ।

मातृमानप्रमेयानां पुराणां परिपोषिणी ॥ १५३ ॥
त्रिपुरामालिनी ख्याता चक्रेशी त्रिपुरमोहिनी ॥

पुस्तं पुस्तकं । शिष्टं स्पष्टम् ।

नामव्युत्पत्तिपुरःसरं चक्रे(१)श्वरीमाह—मातृमानप्रमेयानामिति ।

[पर(२)संवित्स्पन्दरूपत्वान्मातृमानमेयान्येव पुराणि तेषां पुराणां परिपोषिणी प्रधानेन उपबृंहिणी]। अत एव त्रिपुरामालिनी ख्याता निरुक्ता । चक्रे (३)षष्ठचक्रे। सर्वमोहिनी (४)एतत्कृतमोहवशादेव हि मातृमानप्रमेयरूपा प्रथा। तदुक्तं परापञ्चाशिकायाम्—

स्वांशरूपेषु (५)भानेषु मायासत्त्वविभेदधीः । इति ।
विद्याशक्तिविशुद्धिं च सिद्धिं प्राकाम्यसं(६)ज्ञिताम् ॥
एताः सर्वोपचारेण पूजयेद्देवताः क्रमात् । इति ।

मन्त्राः पुंरूपवाच्याधिष्ठिताः विद्याः स्त्रीरूपवाच्याधिष्ठिताः । अत एव विद्याशक्तेः सौभाग्यविद्यावर्णवाच्यायाः षट्त्रिंशत्तत्त्वमय्या विशुद्धिस्त(७)दतीतपराचिल्लक्षणा तद्रूपाम् ।

---

(१) 'चक्रेशीमाह' ख० ।

(२) कंसान्तर्गतस्थले 'सर्वेषां सर्वप्रथा प्रदानेनोपबृंहिणी' इति ख० पु० पाठः ।

(३) 'चक्रेशी षष्ठचक्रेशी' ख० ।

(४) 'अत एव कृतमोहिनी' ख० ।

(५) 'भागेषु' ख० ।

(६) 'संज्ञिनां' क० ।

(७) 'विशुद्धिस्त्वतीत' क० ।

निरुद्धवायुसङ्घट्टस्फुटितग्रन्थिमूलतः ॥ १५४ ॥
हृदयान्तरसंवित्तिशून्यपुर्यष्टकात्मना ॥

प्राकाम्यसंज्ञिकां(१)सिद्धिं कामना(२)रूपलक्षणाम् ।
तदुक्तं महाकविभिः—

द्रवः सङ्घातकठिनः स्थूलः सूक्ष्मो लघुर्गुरुः ।
व्यक्तो व्यक्तेतरश्चापि प्राकाम्यन्ते विभूतिषु ॥ इति ।

एता देवताः(३)क्रमात्प्रथमावरणदेवताः पश्चाच्चक्रेशीं ततः सिद्धिमिति क्रमात्स(४)र्वोपचारेण । जातावेक(५)वचनं सर्वो(६)पचारैः पूजयेदित्यर्थः ।

सप्तमचक्रे पूजां सवासनामाह—निरुद्धेति ।

निरुद्धयोः (७)परिहृतस्वैराचारयोः वाय्वोः प्राणापानयोः सङ्घट्टात् ।

गुदमाकुञ्च्य बहुशः प्राणापानौ निरुध्य च ।

संयोज्यते—

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या संयोगात् फुटितो ग्रन्थिः सुषुम्नान्तर्गतमूलाधारकमलपर्यन्तं वसन् तादृशं मूलं मूलाधारं । ततो

---

(१) 'संज्ञितां' ख०'
(२) 'कामनाऽनुरूप' ख० ।
(३) 'देवताः सर्वज्ञाद्याश्चक्रेशीसिद्धिमुद्रायुताः क्रमा०' ख० ।
(४) 'क्रमात् पूर्वोपचारे०' ख० ।
(५) 'जातावेकत्वं' ख० ।
(६) 'सर्वैरुपचा०' ख० ।
(७) 'निरुद्धयोः परिहृत' इत्यारभ्य 'दुर्लक्ष्यत्वाच्छून्यमिति च' इत्यन्तं नास्ति ख० ।

बीजरूपस्वरकलास्पृष्टवर्गानुसारतः ॥ १५५ ॥
रहस्ययोगिनीर्देवीः (१)संसारदलनेऽज्ज्वले ॥

हृदयान्तरसंवित्तिशून्यपुर्यष्टकात्मना 'ध्यायन् भुजगाकृतिं हुङ्कारविह्वलज्योतिः पवनक्षेपमनोभिर्गमयेदूर्ध्वम्' इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या मूलादुत्थितायाः कुण्डलिनीरूपायाः ।

ततो हृदयपद्मान्तः स्फुरन्तीं सांविदीं कलाम् ।

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या हृदयान्तरे स्फुरन्त्याः संवित्तेश्चिदात्मनः ।

चितिश्चित्तं च चैतन्यं चेतनाद्वयकर्म च ।
जीवः कला च देवेशि ! सूक्ष्मपुर्यष्टकं मतम् ॥

इति स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तरीत्या सूक्ष्मपुर्यष्टकानां सूक्ष्मतया दुर्लक्ष्यत्वाच्छून्यमिति च ।

'हृत्पुण्डरीकं पुरमध्यसंस्थम्' इति (२)श्रुत्युक्तरीत्या पुरं शरीरं चिदष्टकरूपं सूक्ष्मशरीरं शून्यपुर्यष्टकं तदात्मना तद्रूपेण संस्थि(३)ता इत्यनुषङ्गः ।

द्विधेयं मातृका देवी(४) बीजयोन्यात्मना स्थिता ।

इति परापञ्चाशिकोक्तरीत्या [बीजरूपाः (५)स्वराः अ-

---

(१) 'देवि!' ख० ।
(२) 'श्रुत्युक्त्या' ख० ।
(३) 'तद्रूपेण एता इ०' ख० ।
(४) 'देवि' क० ।
(५) कंसान्तर्गतस्थले 'बीजरूपाः आदिस्वराः अकारादिविसर्गान्तषोडशस्वरकलाः' इति ख० पु० पा० ।

सर्वरोगहरे चक्रे संस्थिता वीरवन्दिते ! ॥ १५६ ॥
वशिन्याद्या रक्तवर्णा वरदाभयमुद्रिताः ॥

कारादिविसर्गान्ताः कलाः षोडश]ताभिः स्पृष्टाः अवर्णेन सं(१)-युताः वर्गाः कचटतपयशाः तेषां अनुस्वारः ।

अवर्गः प्रथमो देवि! वशिनी तत्र संस्थिता ।

इत्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्त(२)त्वात् । 'उद्धरेत् प्रथमं रेफम्' इत्यादिचतुःशतीशास्त्रोद्धृताः । स्वस्वबीजानुसारतः क्रमात् स्वस्ववर्गान्ते स्वस्वबीजमुच्चार्य पूजयेदित्यर्थः । ननु चतुर्दशकोणादि(३)पूर्वचक्रेषु देवतानां भूतालिपिमातृकाव(४)र्ण-स्वरनवकहादिपञ्चकटतकचवर्गमयत्वमुक्तम्, अष्टकोणादि(५)-देवतानां किमिति [शिष्टप(६)वर्गशषसमयत्वोक्तमिति चेत् सत्यम्, अष्टकोणदेवताबीजमनुक्तमप्यवगन्तव्यम् ।

बीजरूपस्वरकलास्पृष्टवर्गानुसारतः ।

इति तु वशिन्यादिदेवतापूजामन्त्रकथनम् । रहस्ययोगिन्यः (७)सूक्ष्ममन्त्ररहस्यं पुर्यष्टकं तेन सह योगः सम्बन्धः कार्यकारणलक्षणो यासां ताः वशिन्याद्याः योगिन्यः

---

(१) 'अवर्गेण युताः' ख० ।
(२) 'शास्त्रोक्ताः स्वस्ववर्गान्त उद्धरे०'क० ।
(३) 'पूर्व' नास्ति ख० ।
(४) 'वर्ण' नास्ति ख० ।
(५) 'कोणाधिदेव०' ख० ।
(६) कंसान्तर्गतस्थले 'शिष्टवर्गशषसमयत्वं अष्टकोणादिदेवता-नामनुक्तमप्यवमन्तव्यम्' क० ।
(७) 'योगिनीः' ख० ।

पुस्तकं जपमालां(१) च दधानाः सिद्धयोगिनीः ॥१५७॥
शुद्धविद्याविशुद्धिं च भुक्तिसिद्धिं महेश्वरि ! ॥

[(२)सूक्ष्मतया दुर्लक्ष्यपुर्यष्टकमयत्वाद्गोपनीयाः । संसार-दलनोज्ज्वले अनित्याशुचिक्लेशरूपभेदः संसारस्तस्य दलने हरणे उज्ज्वले परप्रकाशतावन्मात्रे । अत एव सर्वरोगहरे चक्रे सर्व] एवानित्याशुचिक्लेशरूपसंसारो रोगः तस्य हरणे (३)प्रभावशालिनि सप्तमचक्रे संस्थिता(४)वशिन्याद्याः ।

अवर्गः प्रथमो देवि ! वशिनी तत्र संस्थिता ।

इति चतुःशतीशास्त्रोक्ताः पूजयेदिमनुषङ्गः ।

तासां ध्यानमाह—रक्तवर्णा इति ।

सिद्धः परम(५)शिवः तेन सं(६)योगः सम्बन्धः पुर्यष्टकात्म(७)कतया तस्य जीवत्वा(८)पादनलक्षणास्तद्वतीः (९) । शिष्टं स्पष्टम् ॥१५१–१५७॥

शुद्धविद्येति ।

अहन्तेदन्तयोरैक्यमिति(१०)विद्या निगद्यते ।

---

(१) 'जपमालाश्च' ख० ।
(२) कंसान्तर्गतस्थले ख० पुस्तके 'अत एव सर्व'इयानेव ग्रन्थः।
(३) 'हरणे पटु प्र०' ख० ।
(४) 'संस्थितवशिन्याद्याः' क० ।
(५) 'परशिवः' ।
(६) 'तेन योगः' ख० ।
(७) 'कात्मतया' ख० ।
(८) 'जीवतापा०' ख० ।
(९) 'तद्वतीम्' क० ।
(१०) 'मति विद्या' क० ।

ईश्वरीं त्रिपुरां (१)सिद्धां पूजयेद्बिन्दुतर्पणैः ॥१५८॥

इति परापश्चाशिकोक्तरीत्या शिवाद्वैतप्रथालक्षणायाः शुद्धविद्यायाः विशुद्धिः ।

ज्ञानेन ज्ञे(२)यमालोक्य पश्चाज्ज्ञानं परित्यजेत् ।

इति (३)प्रतिपादितरीत्या ज्ञातृज्ञानज्ञे(४)यविभागशून्य-निर्विकल्पबोधलक्षणपर(५)माशिवसमावेशस्तद्रूपिणी, अत एव भुक्तिसिद्धिः ।

विश्वं शिवादिभूम्यन्तं चमत्काररसाश्रयम् ।

इत्यभियु(६)क्तवचनोक्तरीत्या महाभुक्तिर्विश्वविषयिणी स्वसाधकस्य सिद्ध्यति । तां चक्रेश्वरीं सप्तमचक्रेश्वरीं त्रिपुरासि-(७)द्धां मातृमानमेयरूपाणां त्रिपुराणां (८)उत्तीर्णपरमशिव-ल(९)क्षणां सिद्धिं बिन्दुतर्पणैरनामाङ्गुष्ठयोगलक्षण(१०)शिवश-क्तिमेलनमुद्रया द्रव्यबिन्दुतर्पणैः साक्षतकुसुमैः पूजयेदिति ॥१५८॥

---

(१) 'त्रिपुरासिद्धिं' ख० ।
(२) 'ज्ञानमा०' ख० ।
(३) 'इति वचनप्रति०' ख० ।
(४) 'ज्ञेय' नास्ति ख० ।
(५) 'परशिव' ख० ।
(६) 'इत्यभियुक्तोक्त्या' ख० ।
(७) 'त्रिपुरासिद्धि' ख० ।
(८) 'त्रिपुराणां सिद्धिमुत्ती०' ख० ।
(९) 'परम' नास्ति ख० ।
(१०) 'शिवलयलक्षणां' ख० ।
(११) 'लक्षणया' ख० ।

शक्तित्रयात्मिका देवि! चिद्धामप्रसराः (१)पराः ॥
संवर्ताग्निकलारूपाः परमातिरहस्यकाः ॥१५९॥

अष्टमचक्रपूजां सवासनामाह—शक्तित्रयात्मिका इति।

शक्तित्रयात्मिकाः इच्छाज्ञानाक्रियात्मिकाः। (२)चिद्धामप्रसराः (३)चिदः संविदः अम्बिकाख्या(४)याः धाम्नां किरणानां अंशानां वामाज्येष्ठारौद्र्यात्मिकानां (५)ओड्डीशषष्ठीशमि(६)त्रेशाख्यानां प्रसराः स्पन्दभूताः [(७)सर्वावरणप्रधानभूतत्वात्]। संवर्ताग्निकलारूपाः संवर्ताग्निः विश्वघस्मरः (८)परमशिवस्तस्य कला हकारः तद्रूपास्तदात्मिकाः शान्ताशक्त्यवयवभूतत्वात्। परमातिरहस्यकाः परमाः सर्वावरणदेवताभ्यो(९)ऽतिरहस्यकाः मनोबुद्ध्यहङ्काररूपोपाधित्रय(१०)स्फुरत्परचिदाधाररूपत्वादत्यन्तगोपनीयाः। पूर्णापूर्णस्वरूपायाः पूर्णा (११) परशिवसमावेशरूपत्वात्, [पूर्ण-

---

(१) 'प्रसराः शिवाः' ख०।
(२) 'चिद्धाम' ख०।
(३) 'विदः' ख०।
(४) 'अम्बिकाख्यादिधाम्नां' ख०।
(५) 'उड्डीश' ख०।
(६) 'मित्रीश' ख०।
(७) कंसान्तर्गतं नास्ति ख०।
(८) 'परशिवोऽस्वरस्तस्य' ख०।
(९) 'देवताभ्यः सर्वाभरणप्रधानरूपत्वात् अतिर०' ख०।
(१०) 'परिस्फुरत्प० ख०।
(११) 'पूर्णपरशिव' ख०।

पूर्णापूर्णस्वरूपायाः सिद्धेर्हेतुः (१)सुरेश्वरि! ॥
सर्वसिद्धिमयाख्ये तु चक्रे त्वायुधभूषि(२)ताः॥१६०॥

स्वरूपा (३)विश्वविषयत्वात्तादृशायाः सिद्धेरुभयात्मिकायाः] सर्वस्य क्षित्यादिशिवान्तस्य (४)परशिवविश्रान्तिलक्षणायाः सिद्धेः जीवन्मुक्ति(५)हेतुतया । सर्वसिद्धिमयाख्ये निरुक्तसर्वसिद्धिमय(६)नाम्नि । आयुधभूषिताः (७)कामेश्वरीकामेश्वरयो(८)रायुधैः ।

शरचापपाशाङ्कुशैरष्टभिर्मिथुनीकृतैः ।
मध्यिमोत्तरपौरस्त्यदक्षिणाशाक्रमेण तु ॥

इत्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्तरीत्याऽलङ्कृ(९)ताश्च । आयुधानां [(१०)कामेश्वरकामेश्वर्योश्चरणान्तःपातित्वं सिद्धम्] । चक्रेऽष्टमे स्थिताः कामेश्वरीपूर्वाः 'कामेश्वरीमग्रकोणे'इति(११)

---

(१) 'हेतुमयेश्वरि' ! क० ।
(२) 'भूषिते' ख० ।
(३) 'कंसान्तर्गतस्थले' 'पूर्णस्वरूपायाः पूर्णत्वं मनुविश्वविष,-यासिद्धिस्तादृश्याः सिद्धेर्हेतुस्तादात्मिकायाः' ख० ।
(४) 'परमशिव' ख० ।
(५) 'मुक्तेर्हेतु' ख० ।
(६) 'सर्वसिद्धिमयानन्दे' ख० ।
(७) 'भूषिते' ख० ।
(८) 'आयुधैः' नास्ति ख० ।
(९) 'अलङ्कृते आ०' ख० ।
(१०) कंसान्तर्गतस्थाने'कामेश्वर्योश्चरणान्तःपातित्वं सिद्धम्'ख०
(११) 'इत्यादि चतु०'ख० ।

स्थिताः कामेश्वरीपूर्वाश्चतस्रः पीठदेवताः ॥
आयुधास्त्व(१)तिरक्ताभाः स्वायुधोज्ज्वलमस्तकाः १६१

चतुःशतीशास्त्रो(२)क्तरीत्या चतस्रः पीठदेवताः पीठानि 'कापूजाओ इति क्रमात्' इति पूर्वोक्तानि मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तलक्षणानि तेषु सङ्क्रान्ता देवताः परप्रकाशावयवभूतनामाख्येष्ठारौद्र्याम्बिकामयमित्रे(३)शषष्ठीश(४)ओड्डीशचर्यानाथशिवाङ्कस्थास्तद्वि(५)मर्शशक्त्यंशभूतेच्छाज्ञानक्रियाशान्तामयकामेश्वरीवज्रेश्वरीभगमालिनी(६)श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्यश्चतस्र इति। नवमचक्रदेवत(७)या सह सङ्कलनात्। अष्टमचक्रे तुतिस्र एव कामेश्वर्याद्याः सायुधाः।

आयुधदेवतानां ध्यानमाह—आयुधा इति।

आयुधाः आयुध(८)देवताः छान्दसत्वात्पुल्लिङ्ग(९)प्रयोगः। स्वायुधोज्ज्वलमस्तकाः स्वाधिष्ठिताऽऽयुधपरिक(१०)लितमस्तकाः(११)।

---

(१) 'आयुधा अपि' ख०।
(२) 'शास्त्रोक्ताश्चतसः' ख०।
(३) 'मित्रीश' ख०।
(४) 'वोड्डीश' ख०।
(५) 'वाङ्कस्थाः तद्वितयशक्त्यवयवभू०' ख०
(६) 'श्री' नास्ति ख०।
(७) 'देवतायाः' क०।
(८) 'आयुधाधिदे०' ख०।
(९) 'पुल्लिङ्गाः ख०' क०।
(१०) 'परिकल्पित' ख०।
(११) 'मस्तकाः' इत्यस्यागे 'शिरसः' इत्यधिकं क०।

वरदाभयहस्ताश्च पूज्या व्र(१)तफलप्रदाः ॥
त्वदीयाश्च मदीयाश्च पुंस्त्रीवश्यविधायिनः ॥१६२॥
त्वगसृङ्मांसमेदोस्थि(२)शुक्लानां च महेश्वरि ! ॥

महापद्मवनान्तस्थां कारणानन्दविग्रहाम् ।
मदङ्कोपाश्रयां देवीमिच्छाकामफलप्रदाम् ॥
भवतीम्—

इति पूर्वोक्तरीत्या महापद्मवनान्तस्थानाश्रितेश्वरस्य विश्वगुरोर्ममाङ्कस्थायाः अनाश्रितकलायाः तव सम्बन्धिनो बाणधनुःपाशाङ्कुशाः पुंवश्यविधायिनः तादृश(३)स्य मम सम्बन्धिनो बाणधनुःपाशाङ्कुशाः स्त्रीवश्यविधायिन इत्यर्थः । तदुक्तं चतुःश(४)तीशास्त्रे—

मादनैर्मदनो भूत्वा पाशाङ्कुशधनुःशरैः ।
क्षोभयेत्स्वर्गभूलोकपातालतलयोषितः ॥
तथैव शाक्तैर्देवेशि ! त्रिपुरीकृतविग्रहः ।
क्षोभयेद्देवगन्धर्वसिद्धविद्याधरानपि ॥ इति ।

स्प(५)ष्टम् ॥१५९–१६२॥

चतुः(६)शतीशास्त्रे अनुद्धृतत्वाच्छक्तिबाणात्मबीजान्युद्धरति—त्वगसृगिति ।

---

(१) 'ध्यातृफ०' ख० ।
(२) 'मेदोऽस्थिमज्जार्णान्ताः सुरेश्वरि' ख० ।
(३) 'तादृशश्च' ख० ।
(४) 'चतुःशति' क० ।
(५) 'स्पष्टमन्यत्' ख० ।
(६) 'पूर्वं चतुःशतीशास्त्रेऽनुदाहृतत्वाच्छक्ति०' ख० ।

द्वितीयस्वरसंयुक्ता एते बाणास्त्वदीयकाः ॥१६३॥
वामादीनां पुराणां तु जननी त्रिपुराम्बिका ॥

श्रीकण्ठादिन्यासपरिपाट्याः त्वगादीनां पञ्चानां धातूनां ये वर्णाः पञ्च, एते द्वितीयस्वरसंयुक्ताः बाणाः । आकारो द्वितीयः स्वरः सामर्थ्याद्बिन्दुरपि ल(१)भ्यते । त्वदीयकाः [बाणाः(२) त्वत्सम्बन्धिबाणबीजानि] । तत्र यकारस्त्वगात्मकः, रेफोऽसृगात्मकः, लकारो मांसात्मकः, वकारो मेदस्वरूपः [(३) अस्थिशब्दोपरिस्थितेन शुक्लात्मिकेन स्वकारेणान्वेति] । चतुः(४)शत्यामप्यनुद्धृतानां कामेश्वरबाणबीजानां ।

आदौ पादा(५)वरेण्याख्यां संयुजेन्नलरक्रये ।

इति स्वच्छन्दसङ्ग्रहोद्धृतत्वादागमान्तरेषु प्रसिद्धत्वान्नात्रोद्धारः क्रियते ॥१६३॥

वामादीनामिति ।

वामादीनां वामाज्येष्ठारौद्र्याख्यानां मित्रे(६)शादिरूपाणां इच्छाज्ञानक्रियात्म(७) कविमर्शशक्त्यंशकामेश्वर्याद्यधिष्ठि-

---

(१) 'लभ्यते' ख० ।
(२) कंसान्तर्गतस्थले 'तव धनुषि बाणबीजानि' ख० ।
(३) कंसान्तर्गतस्थले 'अस्थिमज्जार्णान्तशब्दोऽस्थिमज्जार्णोपरिस्थितं शुक्रात्मकं लक्षयति' ख० ।
(४) 'चतुःशतीशास्त्रेऽप्यनुक्तानां' ख० ।
(५) 'रक्तयोर्नीलरक्तयोरित्यादिना स्वच्छ०' ख० ।
(६) 'मित्रीशा०' ख ।
(७) 'मय' ख० ।

परस्वातन्त्र्यरूपत्वादिच्छासिद्धिर्महेश्वरि! ॥१६४॥
एताः सर्वोपचारेण पूजयेत्तु वरानने ! ॥

त(१)त्वात् पुर(२)शब्दवाच्यत्वं, तेषां त्रिपुराणां जननी समष्टिरूपत्वादम्बिकाशक्तिरेव(३)त्रिपुराम्बिका निरुक्ता चक्रेश्व(४)रीति शेषः ।

स्वेच्छयैव जगत्सर्वं निगिरत्युद्गिरत्यपि ।

इत्याज्ञावतारोक्तरीत्या पर(५)शिवस्य विश्वसर्जनसंहारलक्षणस्वातन्त्र्यलक्षणेच्छासि(६)द्धिरेतच्च(७)क्रार्चकस्य सिद्ध्यति । अ(८)तः सेयमिच्छासिद्धिः(९) अस्मिन् चक्रे स्थितेत्यर्थः । एताः आयुधदेवताः कामेश्वर्याद्याश्चक्रेश्वरीसिद्धियुताः सर्वोपचारैर्गन्धादिभिरुपचारैः पूजयेत् ।

नवमचक्रे(१०)पूजां सवासनामाह-सर्वानन्दमये इति ।

'आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्'इति (११)'एतस्यैवानन्दस्या-

---

(१) 'धिष्ठानत्वात्' ख० ।
(२) 'पुत्र' क० ।
(३) 'शक्तेरेतत्त्रिपु०' ख० ।
(४) 'चक्रेशीति' ख० ।
(५) 'परस्य शिवस्य' ख० ।
(६) 'शक्ति' ख० ।
(७) 'रेतदर्चकस्य' ख० ।
(८) 'अतः' नास्ति ख० ।
(९) 'शक्तिः' ख० ।
(१०) 'नवमचक्रपूजां' ख० ।
(११) 'इति' नास्ति क० ।

सर्वानन्दमये देवि ! परब्रह्मात्मके परे ॥ १६५ ॥
चक्रे संवित्तिरूपा च महात्रिपुरसुन्दरी ॥
स्वैराचारेण सम्पूज्या त्वहन्तेदन्तयोः समा ॥१६६॥

ऽन्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति' इति श्रुत्युक्त(१)रीत्या सर्वानन्दसमष्टिभूतपरमानन्दमयत्वात् परब्रह्मात्मके। अत एव(२) परे विश्वोत्तीर्णे पर(३)मशिवस्पन्दमयत्वाच्चक्रे नवमे संवित्तिरूपा।

स्वसंवित्त्रिपुरा देवी लौहित्यं तद्विमर्शनम् ।

इति अभियुक्त(४)वचनोक्तरीत्या वेदकवेद्ययोरहन्तेदन्तयोः समा मध्यस्था संवित्तिर्महात्रिपुरसुन्दरी पूर्वोक्त(५)-निर्वचना। महाकामकलारूपा प्रकाशविमर्श(६)सामरस्यमहाबिन्दुत्रयहार्धकला महा(७)कामकला तद्रूपा । 'बिन्दुं सङ्कल्प्य वक्त्रे (८)च' इत्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्तरीत्या निजेच्छारूपैरिन्द्रियप्रीणनैर्द्रव्यैः परिस्फुरत्परमानुसन्धानलक्षणेन स्वैराचारेण संविद्देवता भावनीयेत्यर्थः।

---

(१) 'श्रुत्युक्त्या' ख० ।
(२) 'अत एव' नास्ति क० ।
(३) 'पराशिवानन्दमय०' ख० ।
(४) 'अभियुक्तोक्त०' ख० ।
(५) पूर्वोक्तानिर्वचना' क० ।
(६) 'व्याससमासमयवि०' क० ।
(७) 'महाकामला' नास्ति क० ।
(८) 'वक्त्रे च' नास्ति क० ।

महाकामकलारूपा पीठविद्यादिसिद्धिदा ॥
महामुद्रामयी देवी पूज्या पञ्चदशात्मिका ॥ १६७ ॥
तत्तत्तिथिमयी(१)नित्या नवमी भैरवी परा ॥

प्राप्तिसिद्धिमाह—पीठविद्येति ।

'कापूजाओ इति क्रमात्' इति पूर्वोक्ताः पीठाश्चत्वारः । विद्याः वाग्भवकामराजशक्तितु(२)रीयबीजात्मिकाः आदिशब्दाद्देवताः कामेश्वर्याद्याश्चतस्रस्तेषां तुरी(३)यातीतपद(४)-परशिवविश्रान्तिलक्षणां सिद्धिं ददातीति प्रापयतीति प्राप्तिसिद्धिः । महामुद्रामयी महामुद्रा सर्वविद्यासमष्टिभूतत्वाद्योनिमुद्रा तन्मयी पूज्येत्यर्थः । पञ्चदशात्मिका पञ्चदशाक्षर्या विद्यायाः वाच्यभूता पञ्चदशभूतगुणात्मिका ॥ १६४–१६७॥

तत्तत्तिथिमयीति ।

तत्तत्तिथिमयी प्रतिपदादिपञ्चदशतिथिरूपा । नित्या निजसुखमयनित्यनिरुपमाकारा । नवमी भैरवी परा मूलविद्या तथा ख्याता । इति पूर्वोक्तरीत्या मूलविद्या(५)रूपनवमचक्रेश्वरी विद्या षोडशकलात्मिका मूलदेवी नवमचक्रेश्वरी पूज्ये(६)त्यर्थः ।

---

(१) 'सम्पूज्या परमेशानि ! तत्तत्तिथिमयी परा' ख० ।
(२) 'तुर्य' ख० ।
(३) 'तुर्याता०' ख० ।
(४) 'पद' नास्ति क० ।
(५) 'मूलविद्यामुच्चार्य नवमक्रेश्वरी विद्यया षोड०' ख० ।
(६) 'सम्पूज्येत्यर्थः' ख० ।

प्रतिचक्रं स(१)मुद्रास्तु चक्रसङ्केत(२)चोदिताः १६८॥
नित्यक्लिन्नादिकाश्चैव काम्यकर्मानुसारतः ॥

प्रतिचक्रमिति ।

प्रतिचक्रं त्रैलोक्यमोहनादिष्वेकस्मिन् चक्रे । चक्रसङ्केते चो(३)-दिताः योनि(४)मुद्राः तत्तच्चक्रेषु पूज्या इति योज्यम् ॥१६८॥

नित्यक्लिन्नेति ।

कामेश्वरीभगमालिन्योरावरणान्तःपातित्वात्तयोर्मध्ये त्रि-कोणाग्रवामकोणयोः स्थितिरुक्ता । शिष्टाः—

नित्यक्लिन्ना तथा नित्या भेरुण्डा वह्निवासिनी ।
महाविद्येश्वरी दूती त्वरिता कुलसुन्दरी ॥
नित्या नीलपताका च विजया सर्वमङ्गला ।
ज्वालामालिनि चित्रा च—

इति चतुःशतीशास्त्रोक्तास्त्रयोदश नित्यास्त्रिकोणे वा श्रीचक्रमध्यत्रिकोणे वा चतुरस्रान्तराले वा षोडशदलचतुरस्रा-न्तराले वा । काम्यकर्मानुसारतः वश्यादिकाम्यकर्मानुरूपवर्ण-ध्यानपुष्पादिभिः । सुधीस्तत्तत्काम्यकर्म(५)विधानविषयज्ञो

---

(१) 'तु' ख० ।
(२) 'कोदिताः' क० ।
(३) 'सङ्केतकोदिताः' क० ।
(४) 'योनिमुद्राः'–इत्यत्र 'योनिप्राचुर्यतः सैषा सर्वसङ्क्षोभिका पुनरित्यादिना चक्रसङ्केते चक्रे विहिताः सर्वमुद्राः। सर्वसंक्षोभिण्या-द्याः' इति ख० पु० पाठः ।
(५) 'कर्मानुविधान०' ख० ।

चतुरस्रान्तराले वा त्रिकोणे वा यजेत् सुधीः ॥१६९॥
अलिना पिशितैर्गन्धैर्धूपैराराध्य देवताः ॥
चक्रपूजां विधायेत्थं कुलदीपं निवेदयेत् ॥१७०॥

यजे(१)त् ॥१६९॥

चक्रपूजामुपसंहरन् कुलदीपनिवेदनमाह–आलिनेति ।

अलिना हेतुना । पिशितै(२)र्मांसैः । गन्धधूपशब्दाः स्पष्टार्थाः । देवताः त्रैलोक्यमोहनादिबैन्दवान्तनवचक्रगताः । अलिपिशितगन्धधूपदीपैराराध्य पूर्वोक्तरीत्या चक्रपूजां विधाय कुलदीपं कुलं षट्त्रिंशत्तत्त्वसमुदायरूपं शरीरं तत्र भवं(३)दीपं ।

ततो हृदयपद्मान्तः स्फुरन्तीं सांवि(४)दीं कलाम् ।

इत्यभियुक्त(५)वचनोक्तरीत्या हृदयान्तर्भासमानं संवित्कलारूपं दी(६)पं । इन्द्रियद्वारा बहिरर्थेषु तद्रूपेण भासमा(७)नं । अत एव स्वप्रकाशोज्ज्वलं तत्र प्रमाणनिरपेक्षप्रतीतिकं निर्वाणराहितं तत्कु(८)लदीपं निवेदयेत् । पुनः प्रत्यङ्मुखतया तेनैव द्वारेण अन्तः स्वसंविद्विश्रान्तिः तन्निवेदनं नाम ।

---

(१) 'यजेत्' नास्ति ख० ।
(२) 'पिशितगन्ध०' ख० ।
(३) 'भवं' नास्ति ख० ।
(४) 'संविदम्' ख० ।
(५) 'अभियुक्तोक्त०' ख० ।
(६) 'त-वेन्द्रियद्वारा' इति क०पु०पाठः ।
(७) 'भासमानं' नास्ति ख० ।
(८) 'च' ख० ।

अन्तर्बहिर्भासमानं स्वप्रकाशोज्ज्वलं प्रिये ! ॥
पुष्पाञ्जलिं ततः कृत्वा जपं कुर्यात्समाहितः ॥१७१॥
कूटत्रये महादेवि ! कुण्डलीत्रितयेऽपि च ॥

संयम्येन्द्रियसञ्चारं प्रोच्चरेन्नादमान्तरम् ।
एष एव जपः प्रोक्तो न तु बाह्यजपो जपः ॥

इति प्रामाणिकवचनोक्तरीत्या समाहि(१)तो नियतेन्द्रियो नादरूपमन्त्रोच्चारणल(२)क्षणं जपं कुर्यात् । शिष्टं स्पष्टम् ॥१७०–१७१॥

जपप्रकारमाह—कूटत्रये इति ।

कूटत्रये कूटानां वाग्भवकामराजशक्तिबीजाख्यानां त्रये कुण्डलीत्रितयेऽपि च कुण्डलीनां त्रितयं ।

आधारं हृदयं बिन्दुस्थानं च परिकीर्तितम् ।

इति स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तेषु(३) आधारहृदयभ्रूमध्येषु स्थितानां बीजत्रयशिखरच(४)रवर्त्तिकामकलान्तर्गतसपरार्धकलारूपाणां वन्हिसूर्यसोमकुण्डलि(५)नीनां त्रये चक्राणां पूर्वपूर्वाणां(६) 'अकुले विषुसंज्ञे च' इत्यात्रोक्ताऽकुलादिबिन्द्वन्तस्थानेषु नवसु भावितानां त्रैलोक्यमोहनादिनवचक्राणां एकै-

---

(१) 'समाहितेन्द्रियो' ख० ।
(२) 'लक्षणं' नास्ति ख० ।
(३) 'स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तरीत्या' क० ।
(४) 'चर' नास्ति ख० ।
(५) 'कुण्डलीनां' ख० ।
(६) 'पूर्वपूर्वेषां' ख० ।

चक्राणां पूर्वपूर्वेषां नादरूपेण योजि(१)ताम् ॥१७२॥

कस्मिन् बीजे(२)कुण्डलिन्यां च त्रिंशत्त्रिंशो विभज्य योजितानां नादरूपेण यो(३)जितं त्रैलोक्यमोहनादिच(४)क्रत्रयस्याधारस्थवह्निकुण्ड(५)लीस्थितवाग्भवशिखरवर्तिकामकलान्तर्गतहार्धकलारूपवह्निकुण्डलिन्युत्थानोदितहृ(६)द्गतकामराजबीजपर्यन्तव्यापिनादमयताभावनं वाग्भवबीजजपः । सर्वसौभाग्यदायकादिचक्रस्य हृदयस्थसूर्यमण्डलस्थितकामराजशिखरवर्त्तिकामकलान्तर्गतहार्धकलारूपसूर्यकुण्डलिन्युत्थानोदितबिन्दुस्थानगतशक्तिबीजपर्यन्तव्यापिनादमयताभावनं कामराजजपः । सर्वरोगहरादिचक्रत्रयस्य बिन्दुमण्डला(७)न्तर्गतशक्तिबीजशिखरवर्तिहार्धकलारूपसोमकुण्डलिन्युत्थानोदितब्रह्मरन्ध्रोपरिस्थितशिवतत्त्वातीतसमनासीमपर्यन्तव्यापिनादेन सहोन्मन्यां लयभावनं शक्तिबीज(८)जप इत्यर्थः । तदुक्तमभियुक्तैः—

पिण्डो वा(९)चकविस्तरस्य महतः संस्कारशेष(१०)स्थितिः
नादोऽसौ तव देवि ! मूर्ध्नि समनासीमानमुल्लङ्घयन् ।

---

(१) 'योजनम्' ख० ।
(२) 'बीजे' नास्ति क० ।
(३) 'योजनं' ख० ।
(४) 'नवचक्रस्थादित्र०' ख० ।
(५) 'मण्डल' ख० ।
(६) 'हृत्स्थ' ख० ।
(७) 'बिन्दुस्थानेन्दुमण्डलान्तः' ख० ।
(८) 'शक्तिबीजोच्चारः' ख० ।
(९) 'वाक्पद' ख० ।
(१०) 'संस्कारदोषा स्थितिः' ख० ।

तेषु प्राणाग्निमायार्णकलाबिन्द्वर्धचन्द्रिकाः(१) ॥
रोधिनीनादनादान्ताः शक्तिव्या(२)पिकलान्विताः १७३॥
समना चोन्मना चेति द्वादशान्ते स्थिता प्रिये! ॥

घण्टाकाण इव क्रमेण विरमन्नन्त्यामणीयस्त(३)मा-
मा(४)जिघ्रन् परचिद्दशामनुपमां मूर्तिं पुराणी(५)मुमे!।
इत्यत्रैवोक्तम् ॥१७२॥
ननु—

दीपाकारोर्धमात्रश्च ललाटे वृ(६)त्तमिष्यते।

इत्यादित्रिष्वपि बीजेषु उन्मनीपर्यन्तमुच्चारः किमिति नोक्तः? प्राणादीनां उन्मन्यन्तानां द्वाद(७)शांशानां सर्वत्र साधारण्येन वक्तुं शक्यत्वादित्यत आह—तेष्विति।

तेषु त्रिष्वपि बीजेषु प्राणो हकारः, अग्निः रेफः, मायार्णः ईकारः, स एव कला। तदुक्तं कामकलाविलासे—

बिन्दुरहङ्कारात्मा रविरेतन्मिथुनसमरसाकारः।
कामः कमनीयतया कला च दहनेन्दुविग्रहौ बिन्दू ॥ इति।

बिन्द्वादयः उन्मन्यन्ताः पूर्वोक्तलक्षणाः। एते प्राणादयः

---

(१) 'शक्तिर्व्यापिकयान्विताः' ख०।
(२) 'चन्द्रकाः' ख०।
(३) 'यस्तनी' ख०।
(४) 'मां' ख०।
(५) 'पुराणीं मम' ख०।
(६) 'वृत्त इष्यते' क०।
(७) 'द्वादश'इत्यधिकं क०।

मूलकुण्डलिनीरूपे मध्यमे च ततः पुनः ॥१७४॥
सृष्ट्युन्मुखे च विश्वस्य स्थितिरूपे महेश्वरि ! ॥
केवलं नादरूपेण उत्तरोत्तरयोजित(१)म् ॥१७५॥

उन्मन्यताः द्वा(२)दशान्ते स्थिताः । मूलकुण्डलिनीरूपे वाग्भवबीजे ।

या मात्रा त्रपु(३)सीलता तनुलसत्तन्तुस्थितिस्पर्धिनी
वाग्बीजे प्रथमे स्थिता तव सदा तां गन्महे ते वयम् ।
शक्तिः कुण्डलिनीति विश्वजननव्यापारबद्धोद्यमां
ज्ञात्वे(४)त्थं न पुनः स्पृशन्ति जननीगर्भेऽर्भकत्वं नराः ॥

इति लघुस्तोत्रोक्तरीत्या विश्वस्य सृष्ट्युन्मुखे मध्यमे कामराजबीजे विश्वस्य स्थितिरूपे संहारसृष्ट्योर्मध्यस्थितत्वात् केवलं नादरूपेण नादाद्युन्मन्यन्तावयवोच्चारवर्जनादमात्ररूपेणोत्तरोत्तरयो(५)जिते उच्चारक्रियाविशेषणं बाग्भवबीज(६)शिखरवर्त्तिनं नादं हृद्गतकामराजबीजपर्यन्तमुच्चरेत् । कामराजशिखरवर्तिनं नादं बिन्दुस्थानगतशक्तिबीजपर्यन्तमुच्चरेदित्यर्थः । शबलाकारके एतद्बीजद्वयनादद्वययोगान्मिश्ररूपे तृतीये श-

---

(१) 'योजनम्' ख० ।
(२) 'द्वादश' क० ।
(३) 'त्रपुशीलिता' ख० ।
(४) एष पादः ख० पुस्तके नास्ति ।
(५) 'योजनं' ख० ।
(६) 'बीज' नास्ति क० ।

शबलाकारके देवि ! तृतीये द्वादशी कला ॥
शून्यषट्कं तथा (१)देवि! ह्यवस्थापञ्चकं पुनः॥१७६॥
विषु(२)वं सप्तरूपं च भावयन् मनसा जपेत् ॥

क्तिबीजे द्वादशी कलो(३)न्मना स्थितेत्यनुषङ्गः । तेन प्राणादयो द्वादशकला अपि तृतीयबीजशिखरे स्थिता उच्चार्या(४) इति लभ्यते । कोऽर्थः ? यद्यपि [वाग्भ(५)वकामराजशक्तिबीजत्रयाणां अप्यन्ते प्राणाग्निमायाबिन्दूर्ध्वचन्द्ररोधिनादनादान्तशक्तिव्यापिकाः समनोन्मनाख्या द्वादश कला वक्तुं शक्यन्ते ।] वाग्भवकामराजबीजयोः (६)सृष्टिस्थितिरूपत्वान्न विश्वातीतोन्मनापर्यन्तमुच्चारः । अतो न विरोध इत्यर्थः ।

जपकाले भाव्या(७)नाह—शून्यषट्कमिति ।

एतानि विद्यावयवेषु भाव्यानि ।

शिखिपिच्छ(८)चित्ररूपैर्मण्डलैः शून्यपञ्चक(९)म् ।

---

(१) 'सुरेशानि !' ख० ।
(२) 'विषुवत्' ख० ।
(३) 'कलोन्मनी' ख० ।
(४) 'उच्चार्या' इति नास्ति ख० ।
(५) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।
(६) 'प्राणादय उन्मन्यन्तास्तथाऽपि तयोः' इत्यधिकं ख० ।
(७) 'भावनामाह' ख० ।
(८) 'पक्ष' ख० ।
(९) 'षट्ककम्' ख० ।

अग्न्यादिद्वाद(१)शान्तेषु त्रींस्त्रीन् त्यक्त्वा(२)वरानने!।१७७
शून्यत्रयं विजानीयादेकैका(३)न्तरतः प्रिये ! ॥

ध्यायतोऽनुत्तरे शू(४)न्ये रूपं (५) व्योमतनुर्भवेत् ॥

इति विज्ञानभैरवभट्टारकोक्तरीत्या शून्यषट्कस्य रूपं ज्ञेयम् । अवस्थापञ्चकं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्यातीतात्मकम् । एषां जाग्रदादीनां स्वरूपं वक्ष्यति [विषु(६)वं सत्यरूपं च वक्ष्यति]।

शून्यादी(७)नां स्थानानि स्वरूपाणि च क्रमेणाह– अग्न्यादीति ।

एकै(८)कश्च द्वयोर्द्वयोरन्तर इत्यर्थः । अग्न्यादि अग्निः रेफः तदादीन् (९)त्रीन् त्रीन् षट् त्यक्त्वा शून्यत्रयं षट् शून्यानि विजानीयात् । कोऽर्थः ? हकारमायाक्षरयोर्मध्ये रेफः(१०) । मायार्धचन्द्रयोर्मध्ये बिन्दुः(११)। अर्धचन्द्रनादयोर्मध्ये रोधि(१२)-

---

(१) 'द्वादशांशेषु' ख० ।
(२) 'त्यक्ता' ख० ।
(३) 'एकैकान्तरतं' क० ।
(४) 'शून्यं' ख० ।
(५) 'परं' ख० ।
(६) कंसान्तर्गतं नास्ति ख० ।
(७) 'शून्यानां' ख० ।
(८) 'एकश्च एकश्च' ख० ।
(९) 'त्रींस्त्रीन् षट्' ख० ।
(१०) 'रेफं' ख० ।
(११) 'बिन्दुं' ख० ।
(१२) 'रोधिनीं' ख० ।

प्रबोधकरणस्याऽथ (१)जागरत्वेन भावनम् ॥१७८॥
वन्हौ देवि! महाजाग्रदवस्था त्विन्द्रियद्वयैः ॥

नी । नादशक्त्योर्मध्ये नादा(२)न्तः । शक्तिसमनयोर्मध्ये व्यापि(३)का। समनोर्ध्वे चोन्म(४)ना इति षट् त्यक्त्वा । तत्र रेफबिन्दुरोधिनी(५)नादान्तव्यापिकास्थानेषु पञ्चसु 'शिखिपक्षचित्ररूपैः' इत्यादिपूर्वोक्तरीत्या बाहिर्बहर्कगतचन्द्रक(६)सदृशरूपाणि पञ्चशून्यानि भावनीया(७)नीत्यर्थः । षष्ठोन्मना(८)याः स्थाने ['पञ्च(९)व्योमतनुर्भवेत्' इति विज्ञानभैरवभट्टारकोक्तरीत्यैव व्योमतनुशून्यं ज्ञेयमित्यन्यश्च विशेषः। शून्यत्रयात्परे स्थाने] । महाशून्यं निरा(१०)कारं भावयेदि(११)त्यर्थः ।

इदानीमवस्थापञ्चकभावनां क्रमेण वित्रक्षन्नादौ (१२)जागरितावस्थाभावनामाह–प्रबोधेति ।

---

(१) 'करणस्यार्थजाग०' ख० ।
(२) 'नादान्तं' ख० ।
(३) 'व्यापिकां' ख० ।
(४) 'उन्मनीं' ख० ।
(५) 'नाद' इत्यधिकं क० ।
(६) 'चन्द्रिका' क० ।
(७) 'भाव्या०' ख० ।
(८) 'षष्ठोन्मनास्थाने तु' ख० ।
(९) कंसान्तर्गतं क० पुस्तके नास्ति ।
(१०) 'निराकारं' नास्ति ख० ।
(११) 'विभावयेदिति' ख० ।
(१२) 'वक्ष्यति आ०' क० ।

आन्तरैः करणैरेव स्वप्नमा(१)यावबोधकः ॥१७९॥
गलदेशे, सुषु(२)प्तिस्तु लीनपूर्वस्य वेदनम् ॥
अन्तःकरणवृत्तीनां लयतो, विषयस्य तु ॥१८०॥

इन्द्रियद्वयैः ज्ञानकर्मेन्द्रिय(३)द्वयैः दशेन्द्रियैः । जाग्रद्व्यव(४)हारो जागरणं प्रबोधो जागर इत्युच्यते, तत्करणस्य प्रकाशस्य जागरत्वेन भावनम् । अतः प्रकाश(५)वाचके वह्नौ तार्तीयबीजशिख(६)रवर्तिनि रेफे महाजाग्रदवस्था सर्वकालिकनिद्राक्षयलक्षणा परप्रबोधदशा भावनीयेत्यर्थः ।

स्वप्नभावनामाह—आन्तरैरिति ।

बाह्येन्द्रिय(७)रहितैरान्तरैः करणैर्मनोबुद्ध्यहङ्काराचित्ताख्यैरेव व्यवहारः प्रमातृस्वप्नः समायया तार्तीय(८)बीजस्थेन चतुर्थस्वरेण अवगतबोधनस्तद्वाच्य इत्यर्थः । गलदेशे स्वप्नस्य(९)स्थानम् ।

सुषुप्तिभावनामाह—सुषुप्तिस्त्विति ।

'स्वप्ने विद्यमानानां अन्तःकरणवृत्तीनां लयतः सर्वेन्द्रि-

---

(१) 'स्वप्नो मायाबबोधनः' ख० ।
(२) 'सुषुप्ते तु' क० ।
(३) 'ज्ञानकर्मेन्द्रियैर्दशभिः' ख० ।
(४) 'प्रमातुर्व्यवहारो' ख० ।
(५) 'प्रकाशके' ख० ।
(६) 'शिखर' नास्ति ख० ।
(७) 'विरतै' ख० ।
(८) 'तार्तीयस्थानच०' ख० ।
(९) 'स्वप्नस्थानम्' ख० ।

पूर्वार्णानां विलोमेन भ्रूमध्ये बिन्दुसंस्थिता ॥
तुर्यरूपं तथा(१) चाऽत्र वृत्तार्धादेस्तु सङ्ग्रहः॥१८१॥
चैतन्यव्यक्तिहेतोस्तु नादरूपस्य वेदनम् ॥

योपरतिः सुषुप्तिः' इति लक्षणम्। अतो हि (२)लीनपूर्वस्य देहाक्षा(३)दिषु क्रोडीकृतस्य लीनस्यैव(४) स्वात्मनो वेदनं प्रकाशनं भवति। 'सुखमहमस्वाप्सम्' इति पश्चात्सुखमयं स्वात्मरूपं परामृश्यते सेयं (५)सुषुप्तिः। विषयस्य तु विषयं तार्तीयं बीजं विश्वव्यापिस्थानत्वात्। तस्य पूर्वार्णानां बिन्दुपूर्वस्थितानां वर्णानां विलोमेन नाशेन।

मायाबीजं महेशानि मादनं शक्रसंयुतम्।
इन्द्रबीजं केवलं तु, इत्यादि—
संहारक्रमयोगेन शक्तिबीजं समुद्धरेत्।

इत्यन्तेन चतुः(६)शतीशास्त्रे संहारक्रमोद्धृतानां शक्तिबीजवर्णानां विलोमक्रमेण परिपाट्या भ्रूमध्ये बिन्दुसंस्थिता भ्रूमध्यस्थानस्थितहृल्लेखोर्ध्वबिन्दौ स्थिता भावनीयेत्यर्थः।

तुरीयभावनामाह—तुर्यरूपमिति।

चैतन्यस्य संविदः व्यक्तेः परामर्शस्य हेतोः। नादरूपस्य पूर्वोक्तलक्षणनादरूपस्य। वेदनमभिव्यक्तिः तुरीयरूपं। तस्य तुरी-

---

(१) 'तस्य' ख०।
(२) 'हि' इत्यधिकं ख०।
(३) 'देहादिषु' ख०।
(४) 'लीनस्थितस्यात्मनो' ख०।
(५) 'सेयं सुषुप्तिः' नास्ति ख०।
(६) 'चतुःशतीशास्त्रोक्तरीत्या' ख०।

तुर्यातीतं सुखस्थानं नादान्तादिस्थितं प्रिये ! ॥१८१॥
अत्रैव जपकाले तु पञ्चावस्थाः स्मरेद् बुधः ॥

यरूपस्य। अत्र(१) तार्तीयबीजे वृत्तार्धादेः वृत्तार्धं अर्धचन्द्रः आदि(२)शब्देन रोधिनीनादौ(३)गृह्येते तेषां सङ्ग्रहः । तार्तीयबीजशिखरवर्त्यर्धचन्द्ररोधिनीनादेषु स्वात्मचैतन्याभिव्यक्तिकारणनाद(४)कलनात्मकं तुरीयं तुर्यं भावनीयमित्यर्थः ।

तुर्यातीतभावनामाह–तुर्यातीतमिति ।

तुरीयातीतं ।

'यतो वाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह' ।
'आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्' ।

इत्युपनिषदुक्तरी(५)त्या म(६)नोवागतीतपर(७)मानन्दस्वरूपम् । सुखस्थानं नादान्तादिस्थितं विलो(८)मसुखस्थाने स्थितं नादान्तशक्तिव्यापिकासमनोन्मनासु स्थितं तुरीयातीतं भावनीयमित्यर्थः । अत्रैव शक्तिबीज एव पञ्चावस्था जागरिताद्याः पूर्वोक्ता जपकाले स्मरेद् बुधः । पञ्चावस्था-

---

(१) 'अत्र' नास्ति क० ।
(२) 'शब्दात्' ख० ।
(३) 'गृह्यते' ख० ।
(४) 'कणन्नादात्मकतुरीयरूपं' क० ।
(५) 'क्रमेण' ख० ।
(६) 'मनो' नास्ति ख० ।
(७) 'परानन्द०' ख ।
(८) 'विलोमसुखस्थाने स्थितं' नास्ति ख० ।

योगः प्राणात्ममनसां विषुवं प्राणसंज्ञि(१)तम् ॥१८२॥
आधारोत्थितनादे तु लीनं बुद्ध्या(२)त्मरूपकम् ॥
संयोगेन वियोगेन मन्त्राणानां महेश्वरि ! ॥१८३॥

नुसन्धानपुरःसरं विद्याजपकारणावस्था(३)निपुणः ।

इदानीं सप्तविषुवभावनां विवक्ष(४)न्नादौ प्राणविषुवभावनामाह—योग इति ।

प्राणस्य हका(५)रात्मनो वाय्वा(६)त्मनो यष्टुर्मनसश्च संयोगः प्राणविषुवमित्युच्यते । तदुक्तं शैव(७)तन्त्रे—

शिष्यात्मप्राणमनसां संयो(८)गं प्राणकं विदुः । इति ।
॥ १७३–१८२ ॥

मन्त्रविषुवभावनामाह—आधारोत्थितेति ।

आधारान्मूलाधारादुत्थितेन वायुना सम्भूते[९]नादे विद्या(१०)शिखरवर्तिन्यात्मरूपकमात्मनो यद्रूपं संविदात्मकं आ-

---

(१) 'प्राणसंज्ञकम्' ख० ।
(२) 'बुद्ध्वा' ख० ।
(३) 'जपकरणावधाननि०' ख० ।
(४) 'वक्ष्यन्नादौ' क०
(५) 'ककारात्मनो' ख० ।
(६) 'वायोः आत्मनो' ख० ।
(७) 'स्वैरतन्त्रे' ख० ।
(८) 'संयोगः' क० ।
(९) 'सम्भूते' नास्ति क० ।
(१०) 'विद्याशिखर'–इत्यारभ्य 'विद्यामन्त्राणानां' इत्यन्तस्य ग्रन्थस्य स्थाने 'बिन्द्वादिषु वर्त्तिन्यात्मनो यष्टुं रूपं संविदात्मकं लीनं नादेनैकरसीभूतं बुद्ध्वा मन्त्राणानां' इति ख०-पुस्तके पाठः ।

अनाहताद्याधारान्तं नादात्मत्वविचिन्तनम् ॥
नादसंस्पर्शनात्तस्य नाडीविषुवमुच्यते ॥१८४॥

नन्दैकरसीभूतं विद्यामन्त्राणानां वाग्भवकामराजशक्तिबीजानां वियोगेन ध्या(१)नरूपेण संयोगेन सम(२)ष्टिरूपेण तुरीय(३)बीजेन अनाहताद्याधारान्तं अनाहतं हृदयस्थानं आधाराणां सर्वेषां अन्तस्थानं ब्रह्मरन्ध्रं(४)अन्तशब्देनोच्चरितं अनाहताद्याधारान्तान्तमिति यावत् । नादात्मत्वविचिन्तनं नादस्य षष्ठुरूपत्वविभावनं विषुवं मन्त्रसंज्ञि(५)तमिति शेषः । कोऽर्थः ? मूलाधारस्थितवाग्भवशिखरवर्तिनं नादं हृदयपर्यन्तमुच्चार्य तत्र स्वयं लीनो भूत्वा स्वात्मनस्तन्म(६)यतानुसन्धानं मन्त्रविषुवमित्यर्थः । तदुक्तं शैवतन्त्रे—

आत्मना नादमध्ये तु लयं सञ्चार्य(७) तत्त्वतः ।
अकारो(८)कारवर्णादिसंयोगेन वियोगतः ॥
हृदयादि(९)विलान्तं च विषुवं मन्त्रसंज्ञकम् । इति ।

नाडीविषुवभावनामाह—नादसंस्पर्शेति ।

---

(१) 'व्यासरूपेण' ख० ।
(२) 'समष्टिरूपेण' नास्ति ख० ।
(३) 'तुर्यबीजेन च' ख० ।
(४) 'तत्पर्यन्तं । अत्रान्तशब्दः तन्त्रेणोच्चारितः' ख० ।
(५) 'संज्ञमिति' ख० ।
(६) 'स्वात्ममयस्त०' क० ।
(७) 'सञ्चित्य पञ्चमः' ख० ।
(८) 'अकाराकारवर्णादि०' ख० ।
(९) 'हृदयादिदिनान्तान्तं' 'हृदयादीरिनान्तान्तं' इति ख० पुस्तके पाठौ ।

द्वादशग्रन्थिभेदेन वर्णानामन्तरे प्रिये! ॥
नादयोगः प्रशान्तं(१) तु प्रशान्तेन्द्रियगोचरम्॥ १८५॥
वह्निं माया (२)कलां चैव चेतनामर्धचन्द्रकम् ॥

वर्णाद् बीजत्रयशिखरवर्तिनो(३) नादस्य कामकलाक्षरात् द्वादशग्रन्थिभेदेन मूलादिषट्चक्रद्वादशग्रन्थीन् भित्त्वा तेन नाड्यन्तरे सुषुम्नामध्यमार्गे(४) नादसंस्पर्शात् त्रिबीजशिखरवर्तिनो नादस्य मूलादि(५) ब्रह्मरन्ध्रान्तमुच्चारतः संस्पर्शान्नाडीविषुवमुच्यते । तदुक्तं शैवतन्त्रे-

मूल(६)मन्त्रत्रिशूलेन भित्त्वा ग्रन्थीननुक्रमात् ।
नादनाडीसमायोगान्नाडीविषुवभावनम् ॥ इति ।

प्रशान्तविषुवभावनामाह—नादयोग इति ।

वह्निं रेफं मायामीकारं (७)कलां तन्मध्यवर्तिसपरार्धकलां(८) रेखारूपां चेतनां(९) बिन्दुचैतन्यस्य संस्कारः वेदनरूपत्वात् । तदुक्तं परापञ्चाशिकायाम्—

बिन्दुवेद्यस्य संस्कारो विमर्शः(१०) सर्ग इत्यहम् । इति ।

---

(१) 'प्रशान्तस्तत्प्र०' ख० ।
(२) 'मायां च कालं च' ख० ।
(३) 'शिखरवर्तिकामकला०' ख० ।
(४) 'मार्गेण' ख० ।
(५) 'मूलात् ब्र०' ख० ।
(६) 'स्थूल' ख० ।
(७) 'कालं' ख० ।
(८) 'कलासम्बन्धिरेखारूपं' ख० ।
(९) 'चेतनाबिन्दुः वेद्यस्य' ख० ।
(१०) 'विसर्गश्च (स्य) महत्यसौ' ख० ।

रोधिनीनादनादान्तान् शक्तौ लीनान् विभावयेत् १८६॥
विषुवं शक्तिसंज्ञं तु तदूर्ध्वं नादचिन्तनम् ॥

अर्धचन्द्ररोधिनीनादनादा(१)न्तांश्च पूर्वोक्तलक्षणायां(२) शक्तौ(३) लीनान् विभावयेत् । यतोऽयं नादो(४) यष्टुस्तदतीतशक्तिलयलक्षणः। अतः प्रशान्तेन्द्रियगोचरं सकलेन्द्रियातीतविषये तत्प्रशान्ते विषुवमित्यनुषङ्गः । तदुक्तं शैवतन्त्रे—

अकारोकारवर्णौ च मका(५)रो बिन्दुरेव च ।
नादनादान्त(६)संज्ञे तु त्यक्त्वा ब्रह्मादिभिः क्रमात् ॥
सप्तमे शक्तिमध्ये तु शिष्यात्मानं विचिन्तयेत् ।
प्रशान्तं तद्विजानीयात् प्रशान्तेन्द्रियगोचरम् ॥ इति ।

॥१८३–१८६॥

शक्तिकालविषु(७)वभावनामाह—विषुवमिति ।

तदूर्ध्वं शक्तेरू(८)र्ध्वं समनान्तं नादस्य विचिन्तनं शक्तिविषुवं तदूर्ध्वं समनाया अप्यूर्ध्वं । 'नाऽत्र कालकलाभावम्' इति स्वच्छन्दसङ्ग्रहोक्तरीत्या कालातितोन्मनान्तं नादस्य

---

(१) 'नादान्ताः' ख० ।
(२) 'लक्षणाः' ख० ।
(३) 'शक्तौ लीनान् विभावयेत्' इति नास्ति ख० ।
(४) 'प्रशान्तो नादयोगो' ख० ।
(५) 'मकारं बिन्दुमेव च' ख० ।
(६) 'शक्ती च' ख० ।
(७) 'विषुवयोर्भा०' क० ।
(८) 'शक्तेरूर्ध्वं' नास्ति ख० ।

तदूर्ध्वं कालविषुवमुन्मनान्तं महेश्वरि ! ॥ १८७ ॥
मुनिचन्द्राऽष्टदशभिस्त्रुटिभिर्नादवेदनम् ॥

विचिन्तनं कालविषुवम् । तदु(१)क्तं शैवतन्त्रे—

शक्तिमध्यगतो नादः समानान्तं प्रसर्पति ।
तच्छक्तिविषुवं प्रोक्तमुन्मन्यां कालसंज्ञितम् ॥ इति ॥१८७॥

ननु कियता कालेन नादस्तत्त्वं वेदयतीत्याह—मुनीति ।

स्वस्थे नरे सुखासीने यावत् स्पन्दति लोचनम् ।
तस्य त्रिंशत्तमो भागस्तत्परः परिकीर्तितः ॥
तत्परस्य प्रशान्त(२)स्तु त्रुटिरित्यभिधीयते ।

इति तन्त्रान्तरोक्तरीत्या निमेषस्य त्रिसहस्रतमो भागस्त्रुटिः । मुनयः सप्त, चन्द्रः एकः, अष्ट, दश, संख्ये प्रसिद्धे । तेन हकाराद्युन्मन्यन्तानां विद्यावयवानां सप्तदशाधिकाष्टो(३)त्तरदशसहस्रत्रुटिभिरुच्चारे 'अकुले विषुसंज्ञे च' इत्युक्तरीत्या कृते सति नादस्यान्ते तत्त्वस्य वेदनमित्यर्थः ।

तत्त्वविषुवभावनामाह—चैतन्येति ।

अनन्तरो(४)क्तरीत्या चैतन्यस्य स्वात्मतत्त्वस्य व्यक्तेः प्रकाशस्य हेतुस्तत्त्वविषुवम् । कोऽर्थः ? उन्मनोर्ध्वे अनन्तरोक्तसंख्यावत्त्रुटिभिर्नादलयात् स्वात्मानुसन्धानं तत्त्वविषुवमित्यर्थः । तदुक्तं शैवतन्त्रे—

---

(१) 'तदुक्तं' नास्ति क० ।
(२) 'शतांशस्तु' ख० ।
(३) 'सप्तदशाधिकाष्टशतोत्तर०' ख० ।
(४) 'अनन्तरोक्तरीत्या' नास्ति ख० ।

चैतन्यव्यक्तिहेतुश्च विषुवं तत्त्वसंज्ञि(१)तम् ॥१८८॥
परं स्थानं महादेवि! निसर्गानन्दसुन्दरम् ॥
एवं चिन्तयमानस्य जप(२)कालेषु पार्वति ! ॥१८९॥

स्वाधिकारे परे धाम्नि विषुवं तत्त्वसंज्ञकम् । इति ॥१८८॥

परं स्थानमिति ।

परं शून्यषट्कावस्थापञ्चकसप्तविषुवकोलाहलातीतं स्थानं विश्वविश्रान्तिभूमित्वात् सर्वविषयानन्दसमष्टिभूतः परमानन्दो निसर्गानन्दः । अत एवाऽनित्याऽशुचिक्लेशदुर्भगभेदप्रदे(४)शपञ्चकपरिपन्थी पराकारणपरत्वात् परमानन्दलक्षणपरमप्रेमास्पदपरसु(५)न्दरपरमशिवरूपं निसर्गानन्दसुन्दरम् ।

पूर्वोक्तभावनायाः फलमाह—एवमिति ।

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण जपका(६)ले तु 'आज्ञान्तं सकलं प्रोक्तम्' इत्यादिपूर्वोक्तरीत्या । सकलसकलनिष्कलकेवलनिष्कलरूपास्त्रिविधास्तेषां कालाः 'दीपाकारोर्धमात्रश्च' इत्यादिना पूर्वोक्तविद्यावयवानां उच्चारणकालास्तेषु । शून्यषट्कादिकं चिन्तयमानस्य सकलाः सिद्धयः अणिमाद्याः पूर्वो-

---

(१) 'संज्ञकम्' ख० ।
(२) 'जपकालेषु' क० ।
(३) 'क्लेश' नास्ति ख० ।
(४) 'भेदप्रपञ्चपरि०' ख० ।
(५) 'सुन्दरपरम' इति नास्ति ख० ।
(६) 'जपकालेषु जपः' ख० ।

सिद्धयः सकलास्तूर्णं सिद्ध्यन्ति त्वत्प्रसादतः ॥
एवं कृत्वा जपं देव्या वामहस्ते निवेदयेत् ॥१९०॥
अनामाङ्गुष्ठयोगेन तर्पयेच्चक्रदेवताः ॥

क्ताः त्वत्प्रसादा(१)दात् सिद्ध्यन्ति । प्रकाशात्मनो मम विमर्शशक्तौ त्वयि प्रसन्नायाम् ।

तत्र तत्राक्षमार्गेण चैतन्यं व्यज्यते प्रभोः ।

इति विज्ञानभैरवभट्टारकोक्तरीत्या सर्वप्रत्ययमय(२)तामुपगतायां तव प्रसादात् स्वायत्ता भवन्तीत्यर्थः ।

एवमिति ।

एवमुक्तभावनापुरःसरं जपमुक्तलक्षणं कृत्वा प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपायाः वामहस्ते विश्वकवलीकारपरे विमर्शमये निवेदयेत् ॥१८९–१९०॥

पूजाविधिमुक्त्वा तर्पणविधिमाह—अनामाङ्गुष्ठेति ।

अनामा शक्तिः अङ्गुष्ठः शिवस्तयोर्योगेन मेलनेन शिवशक्तिमेलनमुद्रयेत्यर्थः । चक्रदेवताश्चतुरस्रादिबैन्दवान्तनवचक्रनिवासिनीः प्रकाशविमर्शसमरसीभूताः तर्पये(३)दित्यर्थः ।

मदा(४)नैस्तर्पणैः सम्यग्विशुद्धैरमृतात्मभिः ।
महाहन्ता करोमीदं विश्वं ह(५)व्यपुरःसरम् ॥

---

(१) 'त्वत्प्रसादतः' ख० ।
(२) 'मध्यमतामुपगतायाः' क० ।
(३) 'तर्पयेदित्यर्थः' नास्ति ख० ।
(४) 'नैदानै' ख० ।
(५) 'हव्यवपुर्द्धरम्' ख० ।

मद्यं मांसं तथा मत्स्यं देव्या(१)स्तु विनिवेदयेत् ॥१९१॥
कौलाचा(२)रसमायुक्तैर्वीरैस्तु सह पूजयेत् ॥

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या परस्मिन् लये(३) भावयेदित्यर्थः ।

तर्पणसाधनानि वस्तून्याह—मद्यमिति ।

शिवशक्तिमेलनमुद्रया समस्तमद्यस्य मांसस्य मत्स्य(४)स्य च निवेदनमेव तर्पणमितिभावः ॥ १९१ ॥

समय(५)स्थैरेव सह पूजयेदित्याह—कौलाचारेति ।

कुलमुक्तलक्षणं हेय(६)तया ज्ञेयं ये(७) षां ते कौलाः दक्षिणादिस्रोतःसु दीक्षितास्तेषां आचारः ।

गुरुभक्तिश्च शान्तिश्च पूजा श्रद्धा क्षमा धृतिः ।
इत्यादिस्वच्छन्दसङ्ग्रहादिशा(८)स्त्रेषु विहितास्तद्युक्तैर्वीरैः ।

अहमि प्रलयं कुर्वन्निदमः प्रतियोगिनः ।
पराक्रमपरो भुङ्क्ते स्वभावमशिवापहम् ॥

---

(१) 'देव्यै तु' ख० ।
(२) 'कौलिकाचारसंयुक्तै' ख० ।
(३) 'लयं' ख० ।
(४) 'मीनस्य' क० ।
(५) 'समयस्थेनैव' ख० ।
(६) 'तथा' ख० ।
(७) 'यैस्ते कौलिकाः' ख० ।
(८) 'शास्त्रे' ख० ।

पुष्पभेन तु(१)वारे च सौरे च परमेश्वरि ! ॥१९२॥
गुरोर्दिने स्वनक्षत्रे चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥

इति परापञ्चाशिकोक्तरीत्या भेदप्रतीतिसाध(२)नस्य इदन्तारिपोरहमि सम(३)राङ्गणे प्र(४)लयप्रतिपादनपराः वीराः तैः सह पूजयेत् ।

तन्त्राचारपरिभ्रष्टैः प्रपञ्चव्रतशालिभिः ।
पशुभिः क्षुद्रकर्मस्थैर्न कुर्याद् द्रव्यमेल(५)नम् ॥

इत्यादिवचनसिद्धैः सह न पूजयेदित्यर्थः ।

ननु कस्मिन्नक्षत्रे कस्मिन् वारे कस्मिन् वा दिने पूजा(६) कार्येत्यत आह—पुष्पभेनेति ।

नित्यं सम्पूजयेद्देवीं सासनां साट्टहासं क्रमात् ।

इति स्वच्छन्द(७)सङ्ग्रहादिशास्त्रेषु यद्य(८)पि प्रतिदिनं पूजा विहिता तथाऽपि पुष्प(९)भेन पुष्यनक्षत्रेण सह सौरे वारे गुरो(१०)रुदयव्याप्त्योर्दिने स्वनक्षत्रे च चतुर्दश्य-

---

(१) 'नित्यं पुष्पदिने वारे' ख० ।
(२) 'सारस्य' ख० ।
(३) 'रणाङ्गणे' ख० ।
(४) 'प्रलयप्रतिपादनपरैः' ख० ।
(५) 'भोजनम्' ख० ।
(६) 'पूजेयं' क० ।
(७) 'स्वच्छन्द' नास्ति क० ।
(८) 'यद्यपि' नास्ति ख० ।
(९) 'पुष्यदिने' ख० ।
(१०) 'गुरूदय०' ख० ।

चक्रपूजां विशेषेण योगिनीनां समाचरेत् ॥ १९३ ॥
चतुःषष्टि(१)युताः कोट्यो योगिनीनां महौजसाम् ॥
चक्रमेतत् समाश्रित्य संस्थिता वीरवन्दिते! ॥ १९४ ॥

ष्टमीषु तिथिषु च(२) चक्रपूजां चतुरस्रादिबिन्दवान्तचक्रगतानां देवतानां पूजां विशेषेण समाचरेत् । नित्यपूजा(३)वन्न भवति, किन्तु नैमित्तिकतया । अष्टाष्टकादि(४)योगिनीगणप्रीणनपुरःसरं पूजयेदित्यर्थः ॥ १९२-१९३ ॥

ननु(५) चक्रे अष्टाष्टकपूजनं कथं सङ्गच्छते इति शङ्कामुपनुदन् विशेषपूजामेव विवृणोति-चतुःषष्टीति ।

त्रैलोक्यमोहनचक्रनिवासिनीनां ब्राह्म्यादीनां अंशभूताः अक्षोभ्याद्याः चतुःषष्टियोगिन्यः तासां प्रत्येकमंशभूतानां (६)कोटिसङ्ख्याकानां महौजसां महाप्रभावशालिनीनां योगिनीनामुक्तलक्षणानां मिलि(७)त्वा चतुःषष्टिकोट्यो यतश्चक्रमेतत् समाश्रित्य संस्थिताः । मध्ये (८)भूगृहस्ततः मध्यभूगृहोदितचतुःषष्टियोगिनीनां समष्टिभूतानां अक्षोभ्यादीनां । अष्टा(९)ष्टकं अष्टका-

---

(१) 'चतुःषष्टिर्यतः' ख० ।
(२) 'च' नास्ति ख० ।
(३) 'नित्यपूजा तु भवति' ख० ।
(४) 'अष्टाष्टकादियोगिनीनाम्' ख० ।
(५) 'ननु' इत्यारभ्य 'चतुःषष्टीति' इत्यन्तं नास्ति ख० ।
(६) 'कोटिकोटिसं०' ख० ।
(७) 'इत्युक्तत्वात्' ख० ।
(८) 'मध्यमभूगृहान्तश्चतुःषष्टिकोटियोगिनीसमष्टिभूतानां' ख० ।
(९) 'अष्टाष्टकं' नास्ति ख० ।

अष्टाष्टकं तु कर्तव्यं वित्तशाठ्यविवर्जितम् ॥
त्वमेव तासां रूपेण क्रीडसे विश्वमोहिनी ॥ १९५ ॥
अज्ञात्वा तु कुलाचारमयष्ट्वा गुरुपादुकाम् ॥

नामष्टकं । वित्तशाठ्यविवर्जितं स्वस्ववित्त(१)वञ्चनाहीनं यथा भवति तथा कर्तव्यम् । अत्र(२)कृतिर्नाम पूजनक्रियायोगोऽभिप्रेतः ।

ननु तासां पूजने किमायातं ममेत्यत आह—त्वमेवेति ।

प्रकाशात्मनो विश्वबोधकस्य (३)ममांशभूता विमर्शरूपिणी । त्वमेव बैन्दवचक्रगता विश्वमोहिनी संसारित्वोपपादनकारिणी तासां ब्राह्म्यादीनां अक्षोभ्यादीनां च रूपेण क्रीडसे ।

एका सती भगवती परमार्थतोऽपि
सन्दृश्यसे बहुविधा ननु नर्तकीव ।

इत्यभियुक्तोक्तरीत्या तत्तद्रूपेण परिणमसे । अतस्त्वत्सदृशभूतयोगिनीयजनेन त्वमेव प्रीणासीत्यर्थः ॥ १९४-१९५ ॥

ननु व्युत्पत्तिब(४)लेन वा आगमार्थमवगम्य तत्तत्तन्त्रा(५)न्तरे पूजनादिषु प्रवृत्तिः स्यात् किं गुरूपदेशेनेत्याशङ्क्याह—अज्ञात्वेति ।

---

(१) 'विभव' ख० ।
(२) 'अत्र कृतिर्नाम' नास्ति ख० ।
(३) 'मम' नास्ति ख० ।
(४) 'बलादेव' ख० ।
(५) 'तत्तत्तन्त्रान्तरेषु' ख० ।

योऽस्मिन् शास्त्रे प्रवर्तेत तं त्वं पीड(१)यसि ध्रुवम् ॥१९६॥
एवं ज्ञात्वा वरारोहे ! कौलाचारपरः सदा ॥

स्वप्रकाशशिवमूर्तिरेकिका
तद्विमर्शतनुरेकिका तयोः ।
सामरस्यवपुरिष्यते परा
पादुका परशिवात्मनो गुरोः ॥
इत्यस्मद्गुरूक्तरीत्या (२)गुरोः ।
अविदित्वा कुलाचारं कुलं कौलिकदर्शनम् ।

तत्राधारः (३)स्वच्छन्दसङ्ग्रहादिशास्त्रे विहितः । तं गुरुमुखादविज्ञाय योऽस्मिन् शास्त्रे प्रवर्तेत। अस्मिन् शास्त्रे पूर्वोक्तपरमहितपरदेवतायजनपरमार्थसाधकः (४)तदुक्तार्थाचरणपरो भवेत् । तं (५)चुम्बकसाधकं साधकमांसमज्जादिशोषणादिरूपेण पीडयसि गृह्णासि, ध्रुवं नात्र शङ्का । अतो गुरुमुखादेव अखिल(६)मप्यवगम्य अस्मिन् शास्त्रे प्रवर्तितव्यं, अन्यथा निष्फलं स्यादित्यर्थः ॥१९६॥

एवं ज्ञात्वेति ।

---

(१) 'पीडयसे' क० ।
(२) 'त्रिधामगुरोः' ख० ।
(३) 'तन्त्राचारं' क० ।
(४) 'साधके प्रवर्तेत तदुक्ताचाकरणविचरणपरो भवेत्' ख० ।
(५) 'चुबकं साधकाधमं त्वं डाकिनीक्रूरयोगिनीरूपेण' इति क० पु० पाठः ।
(६) 'अखिलागमार्थानव०' ख० ।

आवयोः शबलाकारं मद्यं (१)तत्र निवेद्य च ॥१९७॥
त्वत्प्रधा(२)प्रसराकारास्त्वामेव परिभावयेत् ॥

वरारोहे ! 'वरारोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनी' इति निघण्टुः । अत (३)एवमुक्तप्रकारेण ज्ञात्वा गुरुमुखादेव । कौलाचारपरः कौलिकाः पूर्वोक्तलक्षणाः तेषां विहिताः स्वच्छन्दसङ्ग्रहादिशास्त्रेष्वाचाराः सदा तदनुष्ठानपरः । आवयोः प्रकाशविमर्शात्मनोः शबलाकारम् ।

सुरा शक्तिः शिवो मांसमानन्दो मोक्ष उच्यते ।

इत्यभियुक्तवचनोक्तरीत्या सामरस्यापादानरूपं तत्पूर्वोक्तरीत्या शोधितममृतीकृतं मद्यं(४)मांसं निवेद्याऽऽवयो(५)र्नियोज्यम् । त्वत्प्रधा(६)प्रसराकारः । तव विमर्शशक्तेः प्रधा(७)स्पन्दः तत्प्रसराः तदुद्भू(८)ताः आकाराः यासामावरणदेवतानां तास्त(९)थोक्तास्त्वामेव त्वदन्यतो न पृथ(१०)ग्भूताः परिभावयेत् ।

---

(१) 'रुक्मं तच्च' ख० ।
(२) 'त्वत्प्रथाप्र०' ख० ।
(३) 'अतः' नास्ति ख० ।
(४) 'मद्यं मांसं' नास्ति ख० ।
(५) 'आवयोरित्येव यो०' ख० ।
(६) 'त्वत्प्रथाप्र०' ख० ।
(७) 'प्रथा' ख० ।
(८) 'तद्भूताः' ख० ।
(९) 'तास्तथाविधास्त्वमेव' ख० ।
(१०) 'पृथग्याताः' ख० ।

त्वामिच्छाविग्रहां देवीं गुरुरूपां विभावयेत् ॥१९८॥
त्वन्मय(१)स्य गुरोः शेषं निवेद्याऽऽत्मनि योजयेत् ॥
योगिनीनां महादेवि! बटुकायाऽऽत्मरूपिणे ॥१९९॥

मूलोद्भवं शक्तिचक्रं यतस्तन्मयतां गतम् ।
तस्मिन्नेवाऽ(२)व्यये धाम्नि विलीनं परिभावयेत् ॥

इत्यभियुक्त(३)वचनोक्तरीत्या विमर्शशक्तेः विलासभूताद्यकाराः यास्ताः आवरणदेवतास्तत्रैव विलीना भावयेदित्यर्थः ।

त्वामिति ।

देवीं विश्व(४)रूपिणीं विश्वानुजिघृक्ष(५)या गृहीतलीलाविग्रहां इच्छा(६)विग्रहामित्यर्थः । त्वामेव गुरुरूपां विभावयेत् । त्वन्मय(७)स्य त्वद्रूपस्य गुरोः तद्धेतुं निवेद्य शेषं देवतागुरुनिवेदितशेष(८)मात्मनि योजयेत् यावत्साधकस्ताभ्यां समरसीभवति, तावच्छेषं स्वयमुपभुञ्जीतेत्यर्थः ।

बलिनिवेदनमाह—योगिनीनामिति ।

---

(१) 'शेषं गुरोर्निवेद्याऽपि पश्चादात्मनि योजयेत्' ख० ।
(२) 'तस्मिन् परेऽव्यये' ख० ।
(३) 'इत्याभियुक्तोक्त्या' ख० ।
(४) 'विमर्शरूपिणीं' ख० ।
(५) 'विश्वानुजिघृक्षागृही०' ख० ।
(६) 'इच्छाविग्रहां' नास्ति क० ।
(७) 'त्वन्मयस्य' नास्ति ख० ।
(८) 'शेषं' नास्ति क० ।

क्षेत्राणां पतये मह्यं बलिं कुर्वीत हेतुना ॥
नित्यं पि(१)बन् वमन् खादन् स्वेच्छाचारपरः स्वयम् २००॥
अहन्तेदन्तयोरैक्यं भावयन् विहरेत् सुखम् ॥

योगिनीनां पूर्वोक्तरीत्या मातृमानमेयमरीचीनामात्मरूपिणे परमा(२)नन्दस्पन्दरूपिणे बटुकाय । क्षेत्राणां पतये क्षेत्राणि शरीराणि तेषां पतिर्जीवात्मा (३)तस्मै । मह्यं मदहन्ताविष्टाय । हेतुना मद्येन सद्वितीयेन । बलिं कुर्वीत ।

श्वासद्वयनिरोधेन कुण्डलीत्रयमे(४)लनात् ।
यज्जीवशिवयोरैक्यं तेनासावान्तरो बलिः ॥

इत्यस्मद्गुरूक्तरीत्या सद्वितीयमद्य(५)स्वीकारेण उल्लसिते मनसि। अत (६)एव प्राणापानयोः सञ्चारे शान्ते निरस्ते त्रि(७)त्वलक्षणे भेदे शिवोऽहमस्मीति स्वान्तरो बलिरित्यर्थः। ततः स्वैराचारपरो भूयादित्याह—नित्यमिति ।

नित्यं प्रत्यहं पिबन् देवतागुरुनिवेदितशेषं हेतुं खादन् तच्छेषं(८) खाद्यं वमन् द्वयमपीति सामर्थ्याल्लभ्यम् । स्वेच्छाचारपरः ।

---

(१) 'पिबलृत्यन्वमन्खादन्' ख० ।
(२) 'परमात्मस्वरूपिणे' ख० ।
(३) 'अस्मै' ख० ।
(४) 'कुण्डलिनीत्र०' ख० ।
(५) 'रुज्जस्वीकरणोल्लासिते' ख० ।
(६) 'स्वतः' ख० ।
(७) 'त्रितत्वलक्षणे' ख० ।
(८) 'तच्छेषं' नास्ति क० ।

एतत्ते कथितं सर्वं सङ्केतत्रयमुत्तमम् ॥ २०१ ॥

यत्र यत्र मनस्तुष्टिर्मनस्तत्रैव धारयेत् ।
तत्र तत्र परानन्दस्वरूपं सम्प्रकाशते ॥

इति विज्ञानभैरवभट्टारकोक्तरीत्या स्वस्य यत्र यत्रेच्छा जायते (१)तत्तदेव शास्त्रवि(२)हितं, यत्र यत्रेच्छा न जायते तत्तदेव(३) शास्त्रनिषिद्ध(४)मपि(५) वर्तते । अतः स्वेच्छानुकूलरूप(६)पदार्थाननु(७)भवेत् । प्रतिकूलपदार्थान् परित्यजेदित्यर्थः । अहन्तेदन्तयोरैक्यं भावयन् अहन्ता ज्ञातृधर्मः इदन्ता ज्ञेयधर्मः तयोरैक्यम् ।

यत्र यत्र मिलिता मरीचयः
तत्र (८)तत्र विभुरेव जृम्भते ।

इत्यादिपूर्वप्रतिपादितरीत्या ज्ञातृज्ञेयचैतन्ययोः समरसीकरणलक्षणं ज्ञानं (९)तदेवाहमिति भावयन् सुखं विहरेत् । परिपूर्णज्ञानानन्दो भवेदित्यर्थः । तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टारकैः—

जग्धिपानकृतोल्लासरसानन्दविजृम्भणात् ।
भावयेद्धरितावस्थां महानन्दस्ततो भवेत् ॥ इति ।

---

(१) 'तत्र तत्र' क० ।
(२) 'निषिद्ध' क० ।
(३) 'तत्र तत्र' क० ।
(४) 'विहितम्' क० ।
(५) 'अपि वर्तते' नास्ति ख० ।
(६) 'रूप' नास्ति ख० ।
(७) 'अनुभावयेत्' ख० ।
(८) एष पादो नास्ति ख० ।
(९) 'जानन्' क० ।

गोपनीयं प्रयत्नेन स्वगुह्य(१)मिव सुव्रते ! ॥
चुम्ब(२)के ज्ञानलुब्धे च(३) न प्रकाश्यं त्वयाऽनघे! २०२
अन्यायेन न दातव्यं नास्तिकानां महेश्वरि ! ॥

परमप्रकृतमुपसंहरति—एतदिति ।
स्पष्टम् ॥१९७–२०१॥
सर्वज्ञानोत्तमत्वादत्यन्तगोपनीयमित्याह—गोपनीयमिति ।
यथा स्वगुह्यं योनिं परपुरुषेभ्यो गोप(४)यसि प्रयत्नेन, तथा (५)एतदपि सङ्केतत्रयं अनर्हेभ्यो गोपनीयमित्यर्थः॥
ननु (६)केऽनर्हा येभ्यो गोपनीयमित्यत आह—चुम्बके इति ।
भक्तिहीनोऽनेक(७)त्राऽऽसक्तः । तत्तत्त(८)न्त्रान्तरेषु विद्यामात्रपाठा(९)च्चुम्बकः । ज्ञानलुब्धो विद्यासाधारण्यात् काव्यनाटकादिविद्यावदत्राऽपि ज्ञानं सम्पाद्यमिति मन्वानः तयोर्द्वयोरपि इदं (१०)रहस्यं त्वया न प्रकटीकरणीयमित्यर्थः॥२०२॥

---

(१) 'स्वयोनि०' क० ।
(२) 'चम्बुके' क० ।
(३) 'वा' ख० ।
(४) 'गोपनीयम्' क० ।
(५) 'इदमपि' ख० ।
(६) 'केनानर्हेभ्यो' क० ।
(७) 'भक्तिहीनोऽन्यत्राऽऽसक्तः' ख० ।
(८) 'तत्तत्तन्त्रवरेषु' ख० ।
(९) 'विद्यामात्रसाधी चम्बुकः' क० ।
(१०) 'इदं' नास्ति क० ।

एवं त्वयाऽहमाज्ञप्तो मदिच्छारूपया प्रभो! ॥ २०३॥

विध्यति(१)क्रमादन्यायेन न करणीयमित्याह-अन्यायेनेति ।

विध्यतिक्रम एवाऽन्यायः । 'नास्ति परलोकः' इति ये (२)मन्यन्ते ते (३)चम्बुका बौद्धादयः ते नास्तिकाः ।

ननु अत्र को विधिरित्यत आह—एवमिति ।

प्रभो ! जगत्प्र(४)वृत्तिनियमनप्रभावशालिनि । अत एव ।
शक्त्या (५)हीने शिवे शून्ये (६)नाम धाम न विद्यते ।

इति चतुःशतीशास्त्रोक्तरीत्या त्वया विनाऽहं किमपि कर्तुं (७)न शक्तः, वक्तुं न समर्थः । तत् मदिच्छारूपया ममाऽखिलेश्वरस्याऽखिलागमशास्त्रवक्तुः इच्छारूपया विवक्षा(८)रूपया अनाश्रितकलया आज्ञप्तः प्रेरितः(९)। ज्ञानमेवमुक्तलक्षणं प्रोक्तवानस्मि । (१०)ततस्त्वदाज्ञैव विधिरित्यर्थः ॥ २०३ ॥

---

(१) 'विध्यतिक्रमणादन्यायो न करणीय इत्यत आह'-ख० ।
(२) 'मन्वते' ख० ।
(३) 'ते चम्बुकाः' नास्ति ख० ।
(४) 'जगत्प्रकृतिविवृत्तिनियमप्र०' ख० ।
(५) 'विना' ख० ।
(६) 'सूक्ष्मे' ख० ।
(७) 'न शक्तः' नास्ति ख० ।
(८) 'विवक्षारूपया' नास्ति ख० ।
(९) 'प्रोषितः' ख० ।
(१०) 'ततस्त्वदाज्ञैव विधिरित्यर्थः' नास्ति ख० ।

अ(१)ज्ञानेन तु यो दद्यात् स परेतो भविष्यति ॥
सङ्केतं यो वि(२)जानाति योगिनीनां भवेत्प्रियः ॥२०४॥
सर्वेप्सितफलावाप्तिः सर्वकामफलाश्रयः ॥

अत(३)स्तदतिक्रमे महदनिष्टं स्यादित्याह—अज्ञानेनेति ।

अतस्त्वदाज्ञाविधिमुल्लङ्घ्य चुम्बकादिभ्यो य एतज्ज्ञानं दद्यात् स परेतो भविष्यति ।

एतत्परिज्ञानफलमाह—सङ्केतमिति ।

एतत् सङ्केतत्रयं गुरुमुखादेव यो विजानाति स योगिनीनां योगः परमशिवसमवायः तद्वृत्यः परमाचिन्मरीचिभूताः शक्तयः तासां प्रियः परमशिवः तस्याऽनन्तशक्ति(४)मत्त्वात् । तदुक्तं तन्त्रान्तरे—

शक्तयोऽस्य जगत्सर्वं शक्तिमांस्तु महेश्वरः । इति ।

परमशिव(५) एव भवेदित्यर्थः ॥२०४॥

ननु परशिवतादात्म्यवपुषा पुरुषार्थः किमित्यत आह—सर्वेप्सितेति ।

यतः सर्वेषां जनानां काम्यानां (६)काम्यमानानां फला-

---

(१) इदं पद्यार्धं ख० पु० नास्ति ।
(२) 'योऽभिजा०' ख० ।
(३) 'अत' इत्यारभ्य 'अज्ञानेनेति' इत्यन्तो ग्रन्थः ख०पु०नास्ति ।
(४) 'शक्तित्वात्' ख० ।
(५) 'परमशिव' इत्यारभ्य 'सर्वेप्सितेति' इत्यन्तं ख०पु०नास्ति ।
(६) 'काम्यानां' नास्ति क० ।

यतोऽपि दृश्यते देवि! कथं वि(१)द्वान्न चिन्तयेत्॥२०५॥

नामाश्रयः परमशिवः। अतः (२)सर्वेप्सितफलावाप्तिः सर्वेषां यानीप्सितानि स्पृहणीयानि फलानि तेषां प्राप्तिः परमशिवतादात्म्य(३)परिज्ञानाद्भवति, स एव परमपुरुषार्थ इत्यर्थः।

ननु स कुत्र दृश्यत इत्यत आह—यतोऽपीति।

यतोऽपि यत्र क्वापि बहिरन्तर्वा मनः प्रसरति, तत्र(४) तदनुभवरूपेण स एव दृश्यते तस्य सर्वगतत्वात्। तदुक्तं विज्ञानभैरवभट्टारकैः—

यत्र यत्र मनो याति बाह्ये (५)वाऽभ्यन्तरे प्रिये!।
तत्र तत्र शिवावस्था व्यापक(६)त्वाप्रकाश्यते॥ इति।
तत्र तत्राक्षमार्गेण चैतन्यं व्यज्यते प्रभोः। इति(७)च॥

ननु कथं तथा दृश्यत इत्यत आह—कथं वि(८)द्वानिति।

सत्यं दृश्यते तथा न पश्यति 'न मां पश्यति कश्चन' इत्युपनिषदुक्तरीत्या—

प्रत्यक्षगोचरं देवं लोकं चाधि(९)प्रमाथिनम्।

---

(१) 'कथञ्चिन्न विचिन्तयेत्' ख०।
(२) 'सर्वेप्सितफलावाप्तिः' नास्ति ख०।
(३) 'तादात्म्य' नास्ति क०।
(४) 'एतदनु०' क०।
(५) 'चाऽभ्यन्तरेऽपि च' ख०।
(६) 'व्यापकः स्यात् क्व यास्यसि' ख०।
(७) 'च' नास्ति ख०।
(८) 'कथञ्चिन्न विचिन्तयेत्' ख०।
(९) 'चातिप्र०' ख०।

दृष्ट्वा स्मृति(१)शिरस्सान्द्रमनुक्रोशति दुःखितः ॥

इति तन्त्रान्तरोक्तरीत्या दृश्यमानमप्युपदेशहीनाः न पश्यन्ति । 'निष्कलत्वं शिवे (२)बुद्ध्वा' इति निष्कल(३)परशिवतादात्म्यापरोक्षानुभवशाली गुरुकटाक्षवीक्षणात् त्रुटितस(४)मस्तपाशजालः परिस्फुरत्परमाशिवाहन्ताविज्ञानः (५)इदं कथं चिन्तयेत् इति तत्सर्वत्र समभावं कथञ्चिन्न पश्येदित्यर्थः ॥ २०५ ॥

शिवेनाऽति(६)रहस्यत्वादविस्पष्टतयोदितम् ।
त्वद्रूपं नाथवचनात् विवृतं(७)नो क्षमस्व तत् ॥

इति श्रीमत्परमयोगीन्द्रपुण्यानन्दनाथशिष्याऽमृतानन्दनाथयोगिप्रवरविरचितायां योगिनीहृदयदीपिकायां पूजासङ्केतः समाप्तोऽयं तृतीयः ।

---

(१) 'श्रुति' ख० ।
(२) 'बुद्ध्या' क० ।
(३) 'निष्कलत्वं परमशि०' क० ।
(४) 'समस्त' नास्ति ख० ।
(५) 'कथञ्चिद्विचि०' ख० ।
(६) 'शिवेनाऽम्ब ! रह०' क० ।
(७) 'विवृतं मोक्षमुच्यते' ख० ।

योगिनीहृदयदीपिकायामुल्लिखितग्रन्थ-ग्रन्थकर्त्तॄणां नामानि ।

नामानि— पृष्ठाङ्काः—

अभियुक्त ४, ६, १३, ५१, ५४, ६२, ९६, १०२, १०४, १०७, १०८, १५७, १६०, २११, २७९.

अस्मद्गुरु ६८, ७१, १३९, १५२, १५३, १५९, १६१, २१५, २२०, २३९, २९९, ३०२.

आगमान्तर १७१, २७८, २९१, २९५, २९६, २९९, ३००.

आज्ञावतार ९, ७३, २२१, २७३.

ईश्वरप्रत्यभिज्ञा ४१, ५६, ७०.

उत्तरपद २३०.

उद्धारोर्ध्वतन्त्र १४.

उपचारोपनिषत् २३२.

उपनिषत् ९२, ११५, १३३, २१०, २८७, ३०७.

कामकलाविलास ११, १५, ८५, ९३. १२७, २८०.

क्रमोदय २२५, २४०.

ग्रन्थान्तर १६४.

चतुःशती १३३, १४२, २३३, २३६, २४२, २४५, २४७, २५२, २५९, २६१, २६५, २६६, २६८, २७१, २७२, २७४, २७६, २८६, ३०५.

चिद्गगनचन्द्रिका ६, १०, ७३, १०३, ११४, १४३.

ज्ञानदीपविमर्शिनी १२७.

तत्त्वविमर्शिनी १९६.

तन्त्रान्तर ४२, ७१, ७३, १४४, २२२, २९२, ३०६, ३०८.

तन्त्रावलोक १५७.

नवशतीशास्त्र ४१.

निघण्टु ३००.

परापञ्चाशिका ५२, ६४, १०३, २४०, २४९, २५०, २५४, २६२, २६४,

२६७, २९०.
प्रामाणिकवचन ४१, ७०, १४४, १५१, २२४, २३१, २४६, २७८.
भगवद्गीता ५, ८३.
भूतलिप्युद्धार क्रम २५६.
महाकवि ६३, २०५, २६३.
महास्वच्छन्द ३
महास्वच्छन्दसङ्ग्रह १०४.
मुख्याम्नायरहस्यविधि १६२, २३१.
लघुस्तोत्र २८१.
विज्ञानभैरव भट्टारक ३१, १४७, १४८, १५२, १५६, १५८, १६०, १६१, १६२, २०३, २२२, २२४, २६१, २८३, २८४, २९४, ३०३, ३०७.
वेदरहस्य ७.
शैवतन्त्र २८८, २८९, २९०, २९१, २९२.
श्रीपराक्रम २०४, २१३.
श्रीपरात्रिंशिका ७१.
श्रुति ३, ९, ४१, ८३, ८४, ८५, ८९, ११४, १४१, १३४, १४५, १६०, २४३, २६४.
सङ्केतपद्धति ९, १३, ३३, ६०, ६१, ६७, ८७, ८८, ११३, १३०, १३४, १५५, २२६, २४८.
सुभगोदय ४५.
सौभाग्य सुभगोदय ३८, ७९, ९८, १३५.
स्तोत्रावली २५५.
स्वच्छन्द भैरव १२०.
स्वच्छन्दसङ्ग्रह १९, २१, २२, २३, २५, २६, २७, २८, २९, ३०, ३१, ३६, ४२, ४५, ११०, १११, ११३, ११५, ११६, १२१, १२४, १२६, १३०, १३२, १४२, १६९, १७९, २०१, २१४, २१५, २१६, २१७, २१८, २१९, २४५, २५१, २५५, २६४, २७२, २७८, २९१, २९५, २९६, २९९, ३००.
हंसपरमेश्वर १२४.

प्रपञ्चसार ३१, १०८,

$\frac{13}{8} = \frac{15}{8} \times 3$

$= \frac{39}{8} = 4\frac{7}{8}$

189

188

153